

วัยเก๋าล่าเรื่อง
@ฝั่งธนฯ

สำนักศิลปะและวัฒนธรรมฯ

วิจิตรวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ

วัยเก่าเล่าเรื่อง@ฝั่งธนฯ

ผู้เขียน : วรार्ห โจรจนวิภาต

ISBN 978-974-373-656-8

พิมพ์ มีนาคม ๒๕๖๔

จำนวนพิมพ์ ๑,๐๐๐ เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ.

วรार्ห โจรจนวิภาต.

วัยเก่าเล่าเรื่อง@ฝั่งธนฯ. -- กรุงเทพฯ : สำนักศิลปะและวัฒนธรรม

มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, ๒๕๖๔.

๓๐๔ หน้า.

๑. กรุงเทพฯ -- ประวัติศาสตร์, ๒. กรุงเทพฯ -- ความเป็นอยู่และประเพณี. I. ชื่อเรื่อง.

๙๕๙.๓๑๑๐๒

ISBN 978-974-373-656-8

คณะผู้จัดทำ

บรรณาธิการ สุดาภา สุขฉายา

กองบรรณาธิการ อภิญา นนธ์นาท

พรพิมล เจริญบุตร

ออกแบบปก/รูปเล่ม นฤมล ต่วนภูษา

จัดพิมพ์ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม

มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

โทร. ๐-๒๔๗๓-๗๐๐๐ ต่อ ๑๕๐๐

เว็บไซต์ : www.culture.bsru.ac.th

พิมพ์ที่ บริษัท พิมพ์ดี จำกัด

โทร. ๐-๒๔๐๑-๙๔๐๑

เว็บไซต์ : www.pimdee.co.th

คำนิยม ๑

ย้อนอดีตไป เมื่อครั้งที่ดิฉันยังดำรงตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ดิฉันมีโอกาสดูรู้จักกับบุคคลผู้มีความรอบรู้ด้านประวัติศาสตร์ ฝั่งธนบุรีหลายท่าน เนื่องจากแผนพัฒนาสำนักศิลปะและวัฒนธรรม ในเวลานั้น มุ่งสู่การจัดตั้งศูนย์กรุงธนบุรีศึกษา จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสืบค้นหาบุคคลผู้ที่มีความรอบรู้ มีความสามารถจดจำประวัติศาสตร์ด้านต่าง ๆ ในฝั่งธนบุรีได้เป็นอย่างดี จนในที่สุด ดิฉันได้พบกับบุคคลดังกล่าวหลายท่าน และเมื่อมีโอกาสได้พูดคุย และฟังการบรรยายของบุคคลเหล่านั้น ดิฉันไม่อาจที่จะใช้คำเรียกทุกท่านในกลุ่มนี้ว่า “บุคคล” เพียงแค่นั้นได้อีกต่อไป เพราะทุกท่านต่างมีความรู้จริง รู้ลึก รู้รอบ ที่น่าชื่นชมอย่างยิ่งคือมีความจำเป็นเลิศ ทั้ง ๆ ที่อายุของแต่ละท่านในขณะนั้นย่างเข้าสู่ผู้สูงอายุ ดิฉันจึงมักใช้คำยกย่องท่านเหล่านั้นว่า **ปราชญ์ท้องถิ่น**

คุณลุงวราห์ โรจนวิภาต คือหนึ่งในปราชญ์ท้องถิ่นฝั่งธนบุรี เป็นผู้รอบรู้ แม่นยำเรื่องราวในอดีตตั้งแต่คุณลุงจำความได้ เพราะคุณลุงเป็นชาวฝั่งธนบุรีโดยกำเนิด เกิดและเติบโตที่บ้านพักซึ่งอดีต

เคยเป็นที่ว่าการอำเภอบางกอกใหญ่ เวลาผ่านมาถึง ๘๖ ปี คุณลุงก็ยังคงอาศัยอยู่ที่บ้านพักหลังนี้ และยังคงสร้างคุณประโยชน์ด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมให้กับสังคมตลอดมา โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ท้องถิ่นฝั่งธนบุรี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องบุคคล วิถีชีวิต หรืออาคารสถานที่ คุณลุงวราห์สามารถเล่าเรื่องจนผู้ฟังมองเห็นภาพได้อย่างชัดเจน และสามารถเขียนบรรยายได้อย่างน่าอ่าน คุณลุงจึงเป็น “ปราชญ์” ที่เพียบพร้อมในความเป็นผู้รอบรู้ และเป็นทั้งนักคิด นักจำ นักพูด และนักเขียนที่ทรงคุณค่า

ขอขอบคุณสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ที่สร้างผลงานดี ๆ ด้วยการจัดพิมพ์หนังสือวิถีวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ “วัยเก่าเล่าเรื่อง@ฝั่งธนฯ” เล่มนี้ขึ้นมา ซึ่งจะสามารถเก็บเรื่องราวของท้องถิ่นฝั่งธนบุรีที่ถูกถ่ายทอดออกมาผ่านปราชญ์ท้องถิ่นท่านนี้ อันสามารถสร้างคุณประโยชน์ให้กับผู้อ่านต่อไปจนชั่วลูกชั่วหลาน

ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นฝั่งธนบุรีจะถูกถ่ายทอดต่อไปอย่างไม่มีวันสิ้นสุด...ตราบนานเท่านาน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุภารัตน์ ชาญเลขา
อธิการบดีและผู้อำนวยการ
สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

คำนิยม ๒

คุณลุงวราห์ โรจนวิภาต คือนักประวัติศาสตร์เล่าเรื่องที่ผม
คุ้นเคยและเคารพนับถือเสมือนญาติผู้ใหญ่คนหนึ่ง เหตุเพราะ
บ้านท่านอยู่ใกล้รั้วมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
จึงแวะเวียนเข้ามาพูดคุย ผมเองก็มีโอกาสไปที่บ้านท่าน เพื่อขอ
ความรู้และขอคำปรึกษาอยู่เนือง ๆ

สิ่งที่ผมสัมผัสได้คือความเป็นนักเล่าเรื่อง ที่คุณลุงวราห์ได้
ถ่ายทอดเรื่องราวในอดีตซึ่งมีเนื้อหา มุมมอง ในเรื่องเล่าที่เป็น
เหมือน “ภาพจำ” นำมาถ่ายทอดโดยไม่หลงลืมแม้เป็นเพียง
รายละเอียดเล็กน้อย ไม่ว่าจะเป็นการเล่าเรื่องประวัติศาสตร์
บุคคลหรือประวัติศาสตร์พื้นที่ โดยเฉพาะบุคคลและพื้นที่ในย่าน
คลองบางหลวง ฝั่งธนบุรี คุณลุงวราห์เล่าได้อย่างออกรส

วันหนึ่ง สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏ
บ้านสมเด็จเจ้าพระยา ขอบทความเพื่อนำมาลงในวารสาร คุณลุง
วราห์ให้เกียรติเขียนบทความเรื่อง “ย้ารอยอดีตคลองบางหลวง”
ลงตีพิมพ์เป็นครั้งแรกในวารสารที่ทัศนวัฒนธรรม ฉบับปีที่ ๖
พ.ศ. ๒๕๕๑ และนั่นเป็นข้อยืนยันให้เราได้เห็นว่าคุณลุงวราห์

ไม่เพียงแต่เป็นนักประวัติศาสตร์เล่าเรื่องที่ “นำฟัง” ผ่านการพูดเท่านั้น แต่ยังเป็น “นักเล่าเรื่อง” ที่ “นำอ่าน” ผ่านงานเขียนอีกด้วย

หลังจากนั้นคุณลุงวราห์ก็มีผลงานเขียนตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสารต่าง ๆ อีกหลายบทความ งานเขียนทุกเรื่องของลุงวราห์ไม่จำเป็นต้องอาศัยการอ้างอิงแหล่งที่มาใดๆ เพราะเขียนเรื่องจากสิ่งที่รู้จริง ดูจากสิ่งที่เห็น ถ่ายทอดจากประสบการณ์ตรง เป็นการเขียนบทความสารคดีบันทึก “ชีวิตวัฒนธรรม” ผ่าน “ภาพจำ” ของนักประวัติศาสตร์เล่าเรื่องที่ทำให้ผู้อ่าน “เห็นภาพตาม” ได้ไม่ยาก

ผมรู้สึกยินดีเป็นอย่างยิ่งที่สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ได้จัดพิมพ์หนังสือ **วัยเก่าเล่าเรื่อง@ฝั่งธนฯ** โดยรวบรวมบทความของคุณลุงวราห์จำนวน ๑๒ เรื่อง ที่เกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์บุคคลและประวัติศาสตร์พื้นที่ในย่านฝั่งธนบุรี เพื่อเผยแพร่ให้ผู้สนใจได้อ่านเรื่องราวผ่านการเล่าเรื่องที่มีสีสันและมีเสน่ห์น่าอ่านของปราชญ์ท้องถิ่นท่านนี้

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พิษณุ บางเขียว

รองอธิการบดี

มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

บอกกล่าว

วัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ที่แสดงความเป็นรากฐานของการสร้างสรรค์ความสามัคคีและความมั่นคงของชาติ เป็นสิ่งที่แสดงถึงศักดิ์ศรี เกียรติภูมิ และความภูมิใจร่วมกันของคนไทย ดังพระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ได้พระราชทานไว้ว่า “งานการศึกษา ศิลปะและวัฒนธรรม เป็นงานสร้างสรรค์ความเจริญทางด้านปัญญาและจิตใจ ซึ่งเป็นทั้งเหตุและองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้ของความเจริญด้านอื่นทั้งหมด และเป็นปัจจัยที่จะช่วยให้เรารักษาและดำรงความเป็นไทยไว้สืบไป”

หนังสือวิถีวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ “วัยเก่าเล่าเรื่อง@ฝั่งธนฯ” มุ่งหวังตั้งใจจะเป็นสื่อกลางระหว่างหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ในการรวบรวมและเผยแพร่องค์ความรู้ที่แสดงถึงทัศนคติ งานค้นคว้า ตลอดจนเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในฝั่งธนบุรีและพื้นที่ใกล้เคียง โดยผ่านเรื่องเล่าของคุณลุงวราร์ โรจนวิภาต ประชาญ์ท้องถิ่นที่พำนักอาศัยอยู่ในฝั่งธนบุรี ท่านได้ส่งสมองค์ความรู้และประสบการณ์ จนสามารถถ่ายทอด

เชื่อมโยงคุณค่าทางประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาของอดีตกับปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ในฐานะเป็นหน่วยงานหลักในการดำเนินงานตามพันธกิจด้านการอนุรักษ์ ส่งเสริม และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทยสู่สากล จึงได้จัดทำหนังสือวิถีวัฒนธรรมฉบับนี้เพื่อบันทึกเรื่องราวไว้เป็นหลักฐาน และเป็นฐานข้อมูลสืบค้นในแหล่งเรียนรู้กรุงเทพมหานครให้กับผู้ที่สนใจจะศึกษาและร่วมรักษามรดกทางภูมิปัญญาของชาติให้คงอยู่สืบไป

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. รั้งสรรค์ บัวทอง
ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

จากบรรณาธิการ

ในฐานะคนทำหนังสือที่คลุกคลีอยู่ในวงการมานาน มักจะเห็นข้อเขียนที่กล่าวถึงอดีตของกรุงเทพฯ โดยเฉพาะเรื่องเล่าของย่านต่างๆ ในฝั่งพระนครมากมาย มีกล่าวถึงฝั่งธนฯ บ้างก็เพียงหนังสือไม่กี่เล่ม ส่วนมากจะเป็นนิยายที่ใช้ฉากชีวิตคนสวนเป็นท้องเรื่อง อาทิ *แวววัน กลิ่นดอกส้ม* หรือแม้แต่ “ลำยอง” จาก *ทองเนื้อเก้า* ของสุภา สิริสิงห หรือโบตัน และแม้แต่ักเขียนเช่นทมยันตี ก็ยังสร้างนิยายรักลือลั่นในสวนคลองบางกอกน้อยระหว่างไฟสงครามอย่าง *คูกรรม*

หากย้อนช่วงเวลาชีวิตของคนฝั่งธนฯ เก่าลงไปอีก คงหนีไม่พ้นนักเขียนในกลุ่มสุภาพบุรุษอย่าง พ. เนตรรังษี ที่ถ่ายทอดชีวิตเด็กฝั่งธนฯ ซึ่งแวดล้อมไปด้วยสวน ท้องร่องคูคลอง และบ้านขุนน้ำขุนนางในแถบคลองบางหลวง ในสารคดีชีวิต *เด็กบ้านสวน* และ *หนุ่มนักเรียน* เช่นเดียวกับแก้ว แกมทอง ที่บอกเล่าเรื่องราวของ *เด็กบ้านสวน* ในคลองบางลำเจียกได้อย่างมีอรรถรสเช่นกัน

วัยเก่าเล่าเรื่อง@ฝั่งธนฯ ที่อยู่ในมือผู้อ่านเล่มนี้ เป็นการรวบรวมข้อเขียนของผู้ใหญ่วัยเก่าชาวฝั่งธนฯ ที่ถ่ายทอดภาพจำ

ซึ่งพบเห็นและใช้ชีวิตวิ่งเล่น ทำงาน อยู่ในย่านธนบุรีริมคลอง บางหลวงมากกว่า ๔๐ ปี ทุกเรื่องราวจึงผ่านประสบการณ์ตรง ที่ได้สัมผัสและพบเห็น เป็นการเล่าเรื่องด้วยภาษาที่ลื่นไหล ประหนึ่งได้นั่งฟังอยู่ต่อหน้าผู้ที่กำลังเล่าเรื่อง ซึ่งก็คือผู้ใหญ่วัยเก่า อย่างคุณลุงวราห์ โรจนวิภาต ที่ บ.ก. คຸ້ນปากเรียกว่า “พี่วราห์” มากกว่า ท่านมีผลงานการเขียนไม่เพียงเรื่องราวของฝั่งธนฯ ยังครอบคลุมถึงฝั่งพระนครและบทความทางประวัติศาสตร์ด้วย แต่ที่นำมารวมตีพิมพ์ได้เลือกเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับฝั่งธนฯ อันเป็น บ้านเกิดของผู้เขียน โดยคัดบทความที่เคยตีพิมพ์ในหนังสือ *ที่ทัศนวัฒนธรรม* ของสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา กับ *วารสารเมืองโบราณ* และได้ทำการปรับปรุงข้อมูลและเพิ่มเติมภาพถ่ายมากขึ้น

โดยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าผู้อ่านวัยละอ่อนจะพอเห็นสภาพ บ้านเมืองในอดีต ได้เข้าใจความรู้สึกนึกคิดของคนรุ่นพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ขณะเดียวกันคนฝั่งธนฯ ในวัย ๔๐ ขึ้นไป อ่านแล้วคง ระลึกชาติได้...

สุดารา สุจฉายา

สารบัญ

คำนิยม ๑	๓
คำนิยม ๒	๕
บอกกล่าว	๗
จากบรรณาธิการ	๙
ย้ารอยอดีตคลองบางหลวง	๒๑
วังเจ้าตุ้ม	๖๘
บ้านวิเศษนิคม	๘๒
ที่ว่ากรออำเภอบางกอกใหญ่	๙๔
ภาพจำ...ตลาดคุณหญิงอายุยืน	๑๐๔
คลองเขตหมู่บ้านสมเด็จพระยา	๑๒๓
เล่าเรื่องชุมชนมอญวัดประดิษฐาราม	๑๕๖
รอยอดีตโรงเรียนบ้านสมเด็จพระยา	๒๐๐
นายหรั่ง เรื่องนาม	๒๓๐
วงเวียนเล็ก	๒๔๒
เมื่อกรุงเทพฯ เผชิญภัยทางอากาศ	๒๕๕
สะพานเจริญพาศน์กับหลุมหลบภัย	๒๙๔

(บนสุด) ป้อมวิไชยประสิทธิ์สร้างมาแต่สมัยอยุธยา เป็นหมุดหมายให้ชาวเรือรู้ว่ามาถึงปากคลองบางหลวงแล้ว (ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

(บน) วัดกัลยาณมิตรมองจากริมแม่น้ำเจ้าพระยา จะเห็นวิหารหลวงพ่อดุสิตสูงใหญ่กว่าอาคารอื่นๆ (ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

(บนสุด) เนื่องด้วยวัดกัลยาณมิตรเป็นวัดของชาวจีน จึงมีประเพณีทั้งกระเจดีย์ เป็นการทำทานให้แก่คนยากจน

(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเด็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

(บน) พระปราสาทวัดพิชยญาติการามเคยเด่นเป็นสง่าอยู่ทางด้านหลังพระอุโบสถ ไม่มีอาคารอื่นใดมาสร้างบดบังทัศนียภาพดังเช่นปัจจุบัน

(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเด็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

บ้านพระยาประชาภิจักรจักร์ (แหม่ม บุนนาค) ที่อยู่ไม่ไกลจากวัดประยูรวงศาวาส เป็นเรือนไม้ฉลุหลายที่นิยมสร้างในหมู่ขุนนางสมัยนั้น ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของโรงเรียนอนุบาลวรรณบูรณศึกษา (ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

พระบรมธาตุมหาเจดีย์
วัดประยูรวงศาวาส
ซึ่งเป็นเจดีย์แบบลังกาองค์แรก
ที่สร้างในสมัยรัตนโกสินทร์
ภายในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

กุฎิเจริญพาศน์ที่สร้างขึ้นใหม่ตามรูปแบบสถาปัตยกรรมเดิม
หากแต่โอโถงใหญ่โตกว่าเดิม (ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

การแห่แหนโลงพระศพจำลอง
ในพิธีเจ้าเซ็นของชาวกุฎิเจริญพาศน์
นอกจากจะสวมเครื่องแต่งกายสีดำแล้ว
ยังสวมผ้าขาวคลุมทับเสื้อ
ผ้าขาวนี้เรียกว่า ผ้ากัฟฟานี
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

พระวิหารวัดบุญผารามที่รอดพ้นจากระเบิดครั้งสงครามโลกครั้งที่ ๒ จะเห็นว่าหน้าบันนอกจากทำปูนปั้นลายดอกบุนนาคแล้ว ยังประดับตราสุริยมณฑล รูปพระอาทิตย์ทรงราชรถ อันเป็นตราประจำตำแหน่งของผู้สำเร็จราชการ ขณะเดียวกันสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ก็สร้างตราสุริยมณฑลแบบฝรั่งขึ้น เพื่อใช้ประทับในเอกสารที่ติดต่อกับชาวต่างชาติด้วย
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

รูปปั้นหลวงปู่โตที่ชาววัดมอญให้ความเคารพศรัทธา และนิยมนำหุมกระดาศซึ่งมีแหล่งทำอยู่ในแถบนี้มาถวายแก้บน
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเด็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

ปัจจุบันแม้คลองจะลดความสำคัญลงในการสัญจร แต่ยังคงมีเรือพายขายของกิน และขนส่งสินค้า อย่างเรือปลาทุ เรือขนหมาากพลุมำขึ้นตลาด เป็นต้น
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

สะพานพระพุทธยอดฟ้าที่มีโครงสร้างเป็นหลัก สามารถยกกลางสะพานปิดเปิดได้ในอดีต เมื่อเปิดใช้มีผู้สัญจรข้ามฝั่งไปมาคับคั่ง แม้เวลานั้นยังมีการใช้เรือโดยสารข้ามฟากอยู่ก็ตาม
(ภาพ : Nicholas DeWolf)

แผนที่คลองบางหลวง

ฝั่งซ้าย

- ๑ บ้านขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์)
- ๒ บ้านพระยาพิทักษ์ทวยหาญ
(ทองดำ กฤษณามระ)
- ๓ บ้านหลวงฤทธิณรงค์รอน (แจ็ก แสงมณี)
- ๔ บ้านพระยาสวัสดิ์วรวิถิ
(ม.ร.ว. สายหยุด สนิทวงศ์)
- ๕ บ้านหลวงแจ่มวิชาสอน (แจ่ม นิยมเหตุ)
บ้านพระยาชลมารคพิจารณ์
(ม.ล. พงษ์ สนิทวงศ์)
- ๖ บ้านคุณพิณเทพเฉลิม บุณนาค
- ๗ บ้านพระยากำนวณคัคณานต์
(ศรี ปายะนันท์)
- ๘ บ้านพระยาอาหารบริรักษ์ (ฝั่ง ชูโต)
- ๙ บ้านสับน้อย
- ๑๐ บ้านและโรงพิมพ์หมอบรัดเลย์

ฝั่งขวา

- ๑๑ บ้านนายจุ่น ทั้งสุบุตร
- ๑๒ บ้านขุนการกิจวิจารณ์ (ตั้ง นวมะรัตน์)
- ๑๓ บ้านขุนสถลมารคค่านวน (แม่ัว โกลลโชติ)
- ๑๔ บ้านนายจิตร ทั้งสุบุตร
- ๑๕ บ้านขุนพินิตภูมิสถาน,
บ้านขุนวิธูรสถลกิจ (สกุลอาชวานนท์),
บ้านขุนอรุตรอนไกร (แฮนน์ อัดตะนันท์),
บ้านหลวงวิมลประชาภัย
(จรัส วิภาตะกัลป์)
- ๑๖ วังพระองค์เจ้าสนิทพงศ์พัฒนาเดช
(ม.จ. ตุ่ม สนิทวงศ์)
- ๑๗ บ้านพันตำรวจเอก พระยาประสงค์สรรพการ
(ยวง เอกะนาค)
- ๑๘ บ้านหลวงอนุสิฐภูมิเทศ (เนียม เทวคุปต์)
- ๑๙ ที่ว่าการอำเภอบางกอกใหญ่
(บ้านขุนสง่าบุรี)

- ๒๐ บ้านหลวงวิจารณ์พานิชกิจ
(เปลื้อง นาคะนิธิ)
- ๒๑ บ้านขุนวิชัย, บ้านขุนชำนาญชนประมวญ
- ๒๒ บ้านนาวาเอก พระยาชลธารวินิจัย
(ม้วย ชลานุเคราะห์)
- ๒๓ วังพระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส
- ๒๔ บ้านหลวงกลศาสตร์เสนี (อินัน ศาสตริน)
- ๒๕ บ้านพระยาลักษณะสุดสุนทร
(เหลี่ยม ลักษณะสุด)
- ๒๖ บ้านพระลักษมณา (หล่า ชलयนเดชะ)
- ๒๗ ตลาดคุณหญิงอายุยืน,
บ้านพระยาราชาานุประพันธ์ (ทัย บุณนาค)
- ๒๘ บ้านพระยาราชาานุประพันธ์ (สุดใจ บุณนาค)
- ๒๙ บ้านจางวางทั่ว พาทยโกศล
- ๓๐ บ้านสามเรือน
- ๓๑ บ้านเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (ปลื้ม สุจริตกุล)

บ้านขุนนางอื่นๆ

ที่ไม่ได้กล่าวถึงในบทความ

- ๓๒ บ้านพระฤชาประมวญ (สวาสดี สายบัว)
- ๓๓ บ้านขุนอินไธสวรรย์ (สกุลนวมะรัตน์)
- ๓๔ บ้านพระยาประสิทธิสงคราม
(ใหญ่ เกตุทัต)
- ๓๕ บ้านพระยาฤทธิรงค์รณเจท (สุข ชูโต)
- ๓๖ บ้านสกุลเสริบุตร
- ๓๗ บ้านพระยาภักดินฤเบศร์ (แก้ว ศาลิคุปต์)

แผนที่คลองบางหลวง

ทิศเหนือ

ย้ารอยอดีต คลองบางหลวง

จากแรงบันดาลใจที่ได้อ่านหนังสือชุด ๑๐๐ ปี ชุน-
วิจิตรมาตรา เรื่อง *เด็กคลองบางหลวง*^๑ ที่สะท้อนเรื่องราวในอดีต
ของสองฝั่งคลอง ผู้ที่จะเพลิดเพลินกับเรื่องราวมากที่สุดคงเป็นผู้ที่
เคยอยู่ริมคลองบางหลวง เพราะสามารถมองอดีตและสถานที่
บางแห่งได้ชัดเจน แม้ในบางแห่งจะเลื่อนรางไปบ้างแล้วก็ตาม

...

เรื่องราวในหนังสือพอสรุปได้ว่า ชุนวิจิตรมาตรา (สง่า
กาญจนาคพันธุ์) เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ ที่บ้านคลองบางหลวง
จังหวัดธนบุรี ย้ายมาอยู่ฝั่งกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ เป็น
การย้ายอย่างถาวร เรื่องที่เขียนขึ้นมาจากความทรงจำซึ่งเกิดขึ้น
ในช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๔๔๖ ในหนังสือท่านบอกว่าไม่ได้
นั่งเรือผ่านคลองบางหลวงมา ๖๐ กว่าปีแล้ว และมาเขียนเรื่อง

^๑ หนังสือ *เด็กคลองบางหลวง* เนื่องในวาระครบรอบ ๑๐๐ ปี ชุนวิจิตรมาตรา
จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์สารคดี เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๐ โดยได้รวมเรื่อง *เมื่อวานนี้*
และ *เด็กคลองบางหลวง* เข้าด้วยกัน และใช้ชื่อว่า *เด็กคลองบางหลวง* ชื่อเดียว
โดยแบ่งเป็น ๒ เล่ม

ปากคลองบางหลวงหรือคลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบัน
มีการสร้างประตูน้ำปิด-เปิดเพื่อป้องกันน้ำท่วมพื้นที่ด้านในช่วงฤดูน้ำหลาก

เด็กคลองบางหลวงประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๙ ฉะนั้นท่านก็คง
ลืมนึกไปบ้างในบางแห่ง หรือคงเป็นว่าสถานที่เหล่านั้นเกิดขึ้น
ภายหลัง ท่านจึงเข้าไปและไม่ได้กล่าวถึง ความจริงไม่ได้เสียหาย
อะไร เป็นการดีเสียอีก หากท่านไม่เขียนเอาไว้ คนรุ่นหลังจะไม่มี
โอกาสได้รู้เรื่องต่าง ๆ ที่ผ่านมา

ผู้เขียนเกิด พ.ศ. ๒๔๗๘ ที่บ้านริมคลองบางหลวง และ
ยังอยู่ที่บ้านนี้ไม่เคยโยกย้ายไปไหน อยู่ปากคลองบางไผ่ซึ่งเป็นที่
สถานที่ที่ขุนวิจิตรมาตรากล่าวถึงว่าเป็นสถานที่ราชการ คือที่ว่าการ
อำเภอบางกอกใหญ่ ซึ่งต่อมาทางราชการได้จัดเขตปกครองใหม่
โดยใช้คลองบางหลวงเป็นแนวเขต จึงย้ายอำเภอบางกอกใหญ่ไป
สถานที่ใหม่ริมคลองวัดหงส์รัตนาราม ที่ทำการเดิมกลายเป็นกิ่งอำเภอบุ
บพผาราม ขึ้นกับตำบลขนุนกวน อำเภอบางยี่เรือ จังหวัดธนบุรี

สภาพสองฝั่งคลองบางหลวงปัจจุบัน ยังเห็นร่องรอยของบ้านขุนนาง
เรือนค้าขาย และศาสนสถานของชุมชนหลากหลายกลุ่ม

เรื่องราวที่จะเขียนเป็นเรื่องระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๗๘-๒๔๙๑ เป็นการเล่าเสริมจากเรื่องราวในหนังสือ*เด็กคลองบางหลวง* ของ ขุนวิจิตรมาตราให้สมบูรณ์ขึ้น และขอเรียนด้วยความเคารพว่าไม่มีเจตนาจะต่อต้านทั้งดิงหรือจับผิดแต่ประการใดเลย อีกอย่างหนึ่งเมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้นและสามารถใช้การคมนาคมทางบกได้ดีขึ้น ความสำคัญของคูคลองลดลง เห็นได้ชัดจากการถมคูคลองทำถนน แม่น้ำลำคลองขาดการดูแลเอาใจใส่ ทำให้เกิดปัญหาเรื่องน้ำเน่าเสีย คลองบางหลวงก็เช่นเดียวกัน ในอดีตเป็นคลองที่มีน้ำใสสะอาด เป็นน้ำกินน้ำใช้ได้ทุกครัวเรือน ปัจจุบันเป็นที่รองรับน้ำเสียจาก คลองซอยที่มาจากชุมชนต่าง ๆ น้ำที่เคยใสสะอาด กลายเป็น น้ำเน่าเหม็นใช้การอะไรไม่ได้

ผู้เขียนไม่ได้ลงเรือเข้าออกคลองบางหลวงมา ๔๐ กว่าปี

(บนซ้าย) พระยาฤทธิรงค์ศรีกรมเจท (สุข ชูโต)

(บนขวา) บ้านพระยาฤทธิรงค์ศรีกรมเจทตั้งอยู่เอื้องๆ กับตลาดพลู

แล้ว แต่ยังพอจำสภาพบ้านเรือนและสถานที่ต่างๆ ได้ เว้นไว้แต่บางแห่งที่ห่างไกลออกไป คือช่วงปากคลองด่านถึงย่านตลาดพลู อาจเลือนรางไปบ้าง ช่วงที่เวลานี้ท่านขุนวิจิตรมาตราสามารถเล่าได้ถูกต้องกว่า เพราะใกล้กับบ้านที่อยู่ของท่าน ในส่วนของผู้เขียนคงเล่าเรื่องราวได้ในช่วงตั้งแต่บ้านขุนวิจิตรมาตราจนถึงปากคลองบางหลวงที่เชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยาเท่านั้น โดยจะแบ่งเป็นคลองบางหลวงฝั่งซ้ายและฝั่งขวา นับตั้งแต่บ้านขุนวิจิตรมาตราไปจนถึงปากคลองบางหลวงที่ป้อมวิไชยประสิทธิ์

คลองบางหลวงฝั่งซ้าย

คลองบางหลวงหรือที่มีชื่ออย่างเป็นทางการว่าคลองบางกอกใหญ่ จากแผนที่คลองในหนังสือชุด ๑๐๐ ปี ขุนวิจิตรมาตรา เรื่อง *เด็กคลองบางหลวง* หน้า ๑๐-๑๑ ขอล่าเสริมตั้งแต่บ้านขุนวิจิตรมาตราที่อยู่ฝั่งซ้ายของคลองบางหลวง ผู้เขียนเคย

เห็นบ้านของท่าน ตามผู้ใหญ่ท่านบอกว่าเป็นบ้านขุนอะไรไม่รู้
มารู้ก็ต่อเมื่อได้อ่านหนังสือของท่าน เลยบ้านของท่านมาเล็กน้อย
ก็ถึงปากคลองบางลำเจียก ท่านเล่าว่ามีโรงเลื่อยจักรอยู่ ๑ โรง
โรงเลื่อยจักรที่ว่าเป็นโรงเลื่อยไม้แปรรูป ปากคลองบางลำเจียก
อีกฝั่งเป็นบ้านของสกุลกษณามระ ท่านเจ้าของบ้านคือ **พระยา
พิทักษ์ทวยหาญ (ทองดำ กษณามระ)** เป็นเจ้าเมืองปทุมธานี
คุณหญิงภรรยาชื่อคุณหญิงประไพ (สกุลเดิม “อมาตยกุล”)

บ้านพระยาพิทักษ์ทวยหาญมีหลายหลังปลูกซ้อน ๆ กัน
ไป มีทั้งบ้านทรงไทย ทรงปั้นหย่า หันหน้าลงสู่คลองบางหลวง
มีอยู่หลังหนึ่งเป็นเรือน ๒ ชั้นอยู่ริมคลองบางหลวง ชั้นบนเปิดโล่ง
ทั้ง ๔ ด้าน ทำนองดาดฟ้า มีหลังคาใช้เป็นที่พักผ่อนนั่งกินลมชมวิว
ของผู้คนในบ้าน ทาสีขาว เรียกว่า *เรือนขาว* เมื่อพระยาพิทักษ์-
ทวยหาญถึงแก่อนิจกรรมแล้ว บ้านทั้งหมดอยู่ในความปกครองของ
พระพิจารณ์เลขกิจ (ใหญ่ กษณามระ) น้องชายของท่าน คุณพระ
พิจารณ์เลขกิจมีภรรยาชื่อนางเตียน พระยาพิทักษ์ทวยหาญและ
ภรรยาไม่มีบุตร เมื่อถึงแก่อนิจกรรมแล้ว ทายาทลูกหลานจึงแบ่งปัน
กันไป และได้เปลี่ยนมือเป็นของผู้อื่นไปจนหมด ไม่เหลือร่องรอย
ในอดีตให้เห็นอีก เลยบ้านสกุลกษณามระมาแล้วเป็นสะพาน
เนาจําเนียร

ตรงข้ามบ้านขุนวิจิตรมาตราอีกฝั่งหนึ่ง ท่านเขียนไว้ว่า
เป็นบ้านสกุล**ทั้งสมบูรณ์** แต่ไม่ได้บอกว่าเป็นบ้านของใคร บอก
แต่เพียงว่ามีต้นไม้ใหญ่อยู่ริมตลิ่ง และนี่ก็ไม่ออกว่าเป็นต้นอะไร
บ้านที่ว่าเป็นบ้านสมัยใหม่ ๒ ชั้น ทาสีเขียวอ่อน หลังคามุง
กระเบื้อง หลังบ้านเป็นบริเวณวัดเวฬุราชินหรือวัดใหม่ท้องคู้ง

เจ้าของบ้านชื่อ **นายจุ่น ทั้งสุขบุตร** ต้นไม้ใหญ่ที่ขึ้นริมตลิ่งคือ ต้นหูกวาง ที่ตรงนี้เป็นเวียงน้ำเล็ก ๆ ลึกเข้าไปจากคลองบางหลวง ต้นหูกวางแผ่กิ่งก้านสาขาคลุมเวียงน้ำตรงนี้ที่มีสภาพเหมือนอ่าวเล็ก ๆ น้ำนิ่งจนดูน่ากลัวในสายตาของเด็กอย่างผู้เขียนในเวลานั้น

สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เรื่องอำนาจและห้ามคนกินหมาก นายจุ่นได้ผลิตหมากสำเร็จออกจำหน่าย จะทำจากอะไรไม่ทราบ ลักษณะเป็นสมุนไพรอัดเม็ดแบน ๆ มีกลิ่นหอม สีแดงอมส้ม เนื้อยาไม่ละเอียดอย่างยาหอมบรรจขงเด็ก ๆ เรียกว่า “หมากสำเร็จ” กินแล้วทำให้ปากมีสีแดง แต่คนไม่นิยม เพราะไม่เหมือนหมากจริง ทำอยู่พักหนึ่งแล้วเลิกไป เมื่อเร็ว ๆ นี้ได้สอบถามจากลูกหลานบ้านนี้ ได้ความว่าบ้านและต้นหูกวางยังคงเหลืออยู่

เวียงน้ำหรืออ่าวเล็ก ๆ หน้าบ้านสกุลทั้งสุขบุตรนี้ นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าเป็นที่มาของชื่อบางยี่เรือ คือเป็นที่ชุ่มยงข้าศึกที่จะผ่านเข้ามาในคลองนี้ ด้วยชัยภูมิเป็นค้ำน้ำ จึงได้ชื่อว่า “บางยี่เรือ” ต่อมากำร่อนและเพี้ยนไปเป็น “บางยี่เรือ” อีกทฤษฎีหนึ่งกล่าวว่า พระญาติของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีล่องเรือมาจากเมืองจีนเข้ามาค้าขายที่เมืองไทย ได้นำเรือ ๒ ลำมาจอดตรงที่แห่งนี้ “ยี่” เป็นภาษาจีน แปลว่า สอง เรือ ๒ ลำจึงได้ชื่อว่า บางยี่เรือ ใครจะเชื่อทฤษฎีไหนก็เลือกเอา

ผู้เขียนมีความเห็นเชื่อในทฤษฎีแรกมากกว่า เพราะชื่อ บางยี่เรือมีมาก่อนแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา มีวัดโบราณอยุธยาริมคลองนี้คือ **วัดบางยี่เรือ** ชาวบ้านเรียกว่า **วัดใต้** เป็นวัดที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จพระราชดำเนินมาเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ปลาย

รัชกาลยังเป็นที่ยิ่งพระบรมศพและเป็นที่ยกย่องพระเพลิงพระบรมศพ
ของพระองค์ท่าน วัดบางยี่เรือหรือวัดใต้มีชื่อเรียกเป็นทางการ
ขณะนี้ว่า **วัดอินทาราม**^๒

ส่วนในทฤษฎีหลัง เรือที่ล่องมาจากเมืองจีนต้องเป็นเรือ
สำเภานขนาดใหญ่กินน้ำลึก คงเข้าคลองบางหลวงไม่ได้ เพราะสภาพ
คูคลองและบ้านเรือนไม่อำนวย สะดวกเฉพาะเรือแจวเรือพาย
เท่านั้น ถ้าเป็นพระญาติของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีน่าจะจอด
เรืออยู่สองฝั่งของแม่น้ำเจ้าพระยาใกล้ ๆ พระราชวัง จะซื้อขาย
ติดต่อก็สะดวก ด้วยเป็นแม่น้ำใหญ่ สภาพของคลองบางหลวง
สมัยนั้นคงเป็นบ้านเรือนที่ปลูกกระเกาะกระอยู่ริมน้ำทั่วไป ซึ่งมี
สภาพเป็นสวนบ้างเป็นป่าละเมาะบ้าง ไม่เหมาะที่จะจอดเรือ
ลอยลำค้าขายที่ตรงนั้น ผู้เขียนเคยเห็นเรือสำเภานขนาดใหญ่ที่
ล่องมาจากเมืองจีน มักมาจอดเรืออยู่แถวปากคลองโอง่างและ
ปากคลองสมเด็จพระเจ้า ๒-๓ ลำเป็นประจำ คลองทั้ง ๒ แยกจากแม่น้ำ
เจ้าพระยาแถว ๆ ใต้สะพานพระพุทธยอดฟ้ามาเล็กน้อย

บ้านทั้งสุขุตรอยู่ข้าง**วัดเวฬุราชิม**หรือวัดใหม่ทองคั้ง วัดนี้
เป็นวัดโบราณมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์
หลายครั้ง ระยะเวลาหลังวัดให้เช่าพื้นที่ริมคลองเป็นท่าขึ้นทราย ด้าน
หลังวัดติดถนนเทอดไท ปัจจุบันวัดได้เปลี่ยนสภาพไปจากเดิมที่
เคยถือเอาด้านริมคลองบางหลวงเป็นหน้าวัด ด้านถนนเทอดไท
เป็นหลังวัด กลับตาลปัตรเอาถนนเทอดไทเป็นหน้าวัด ริมคลอง

^๒ วัดอินทารามมีชื่อเดิมว่า *วัดบางยี่เรือนอก* ส่วนวัดบางยี่เรือในคือ *วัดราชคฤห์*
ที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงกัน

บางหลวงเป็นหลังวัดไป นอกจากนี้ยังมีสำนักงานเขตธนบุรีอยู่ภายในบริเวณวัดด้วย เลย์วัดเวฬุราชิมไปเล็กน้อยเป็นสถานีตำรวจนครบาลบางยี่เรือ และหน่วยดับเพลิงอยู่เชิงสะพานเนาจําเนียร

สะพานเนาจําเนียรเป็นสะพานสร้างใหม่สมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยความร่วมมือระหว่างไทยกับญี่ปุ่น สร้างข้ามคลองบางหลวงระหว่างปลายถนนอินทรพิทักษ์ที่แยกมาจากวงเวียนใหญ่ เชื่อมกับจุดเริ่มต้นของถนนเพชรเกษม สะพานนี้ได้ขยายและสร้างใหม่ในเวลาต่อมาอีก ๒ ครั้ง ชุนวิจิตรมาตราไม่ได้กล่าวถึงสะพานนี้ เพราะสมัยของท่านยังไม่มี มีอยู่ตอนหนึ่งในหนังสือหน้า ๒๒ ท่านเขียนไว้ว่า “ไม่ได้นั่งเรือผ่านคลองบางหลวงมา ๖๐ กว่าปีแล้ว จะผ่านก็เพียงแต่นั่งรถข้ามสะพานเจริญพาศน์หรือสะพานอะไร (จําไม่ได้) แกวตลาดพลูไปบางแคชั่วครึ่งชั่วครวเท่านั้น” สะพานที่ท่านกล่าวถึงน่าจะเป็นสะพานเนาจําเนียร หรือไม่ก็เป็นสะพานสร้างใหม่ข้ามคลองบางหลวงตรงตลาดพลู โดยทางราชการได้ตัดถนนใหม่แยกจากถนนตากสินตรงบุคคโลมายังตลาดพลู แล้วข้ามสะพานที่สร้างใหม่ตรงตลาดพลูไปบรรจบกับหัวถนนจรัญสนิทวงศ์ตรงสามแยกท่าพระ ซึ่งได้กลายเป็นสี่แยกแต่ชาวบ้านยังคงเรียกสามแยกท่าพระด้วยความเคยชิน ฉะนั้นหากชุนวิจิตรมาตราจะไปบางแคก็ต้องข้ามสะพานเนาจําเนียรหรือสะพานสร้างใหม่ตรงตลาดพลู ๒ แห่งนี้เท่านั้น เพราะสะดวกกว่าสะพานเจริญพาศน์

เชิงสะพานเนาจําเนียรทางฝั่งซ้ายของคลองบางหลวงมีบ้านเรือนประชาชนริมฝั่งคลอง แต่ไม่หนาแน่นเช่นทุกวันนี้ จนถึงบ้านหลวงฤทธิณรงค์รอน (แจ็ก แสงมณี) หรือกัปตันแจ็ก

หลวงฤทธิณรงค์รอน
หรือกัปตันแจ็ก แสงมณี

บ้านหลวงฤทธิณรงค์รอนเป็นตึกขนาดกลาง อาณาบริเวณกว้างขวาง มีต้นไม้ใหญ่ยืนต้นมากมาย สนามในบ้านคลาคล่ำไปด้วยโอบ้อ่างกระถางลายครามเต็มไปหมด รั้วด้านริมคลองเป็นรั้วไม้โปร่ง ๆ สามารถมองเห็นตัวตึกและบริเวณบ้านทั้งหมดโดยง่าย ริมคลองมีศาลาท่าน้ำ มีเรือนกล้อด้วยไม้ขนาดใหญ่ และมีโป๊ะลอยอยู่ในน้ำ ภรรยาเจ้าของบ้านใช้เป็นที่ใส่บาตรตอนเช้าเป็นประจำ ชาวบ้านมีคำถามกันเล่น ๆ ว่า ในคลองบางหลวงนี้ใครรวยที่สุด ทุกคนจะเห็นพ้องต้องกันหมดว่าหลวงฤทธิณรงค์รอนร่ำรวยที่สุด เห็นได้จากบ้านเรือนที่ใหญ่โตกว้างขวาง เครื่องลายครามเป็นสิ่งของที่บอกฐานะได้อย่างหนึ่ง เพราะเป็นของมีราคาแพง

หลวงฤทธิณรงค์รอนไม่มีบุตร คงมีแต่ลูกบุญธรรมคนหนึ่ง เป็นหญิงชื่อดวงแขหรือแข สมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ผู้คนหนีภัยสงคราม หนีถูกระเบิดไปอยู่ในชนบทที่ห่างไกลจากเมืองหลวง ทายาทคุณหลวงฤทธิณรงค์รอนต้องขายเครื่องลายครามน้อยใหญ่ในบ้านให้พ่อค้าของเก่าย่านเวียงนาครเขษมเป็นจำนวนมากถึง ๒ ลำเรือต่อขนาดใหญ่เพื่อหนีภัยสงคราม ทั้งยังได้ทราบในภายหลัง

บ้านหลวงฤทธิณรงค์รอนสร้างเป็นอาคารตึกแบบฝรั่ง ๒ ชั้น
ปัจจุบันจัดทำเป็นพิพิธภัณฑ์ ตั้งอยู่ภายในโรงเรียนฤทธิณรงค์รอน

ว่าบ้านพร้อมที่ดิน หลวงฤทธิณรงค์รอนยกให้แก่กระทรวงศึกษา-
ธิการเพื่อทำสถานศึกษา ต่อมาเป็นโรงเรียนฤทธิณรงค์รอนตาม
เจตจำนงของท่านเจ้าของคนเดียวนี้

ติดกับบ้านหลวงฤทธิณรงค์รอนเป็นโรงเรียนขนาดเล็กชื่อ
ไต้เส็ง หลังโรงเรียนมีบ้านเรือน ๒-๓ หลัง ต่อจากโรงเรียนเป็นที่ว่างริมตลิ่ง

ปล่อยตามธรรมชาติ ไม่ได้ลงเงื่อนไขอย่างที่เห็นทุกวันนี้ มีพีชน้ำ ขึ้นอยู่ริมตลิ่งเต็มไปหมด ได้แก่ ต้นพงใช้ห่อข้าวต้มลูกโยน ต้นอ้อ ตัดเป็นปล้องๆ ตากแห้ง นำไปอัดดินปืนเพื่อทำดอกไม้ไฟ ส่วน หนู่ปาล้องใช้ตะเกียบแทงเอาไส้ดอกตากให้แห้ง นำไปประดิษฐ์ เป็นของเล่นของเด็กได้ เลยที่ว่างตรงนี้เป็นบ้าน**พระยาสวัสดิ์วรวิถิ (ม.ร.ว. สายหยุด สนิทวงศ์)** อยู่ปากคลองบางวัวทองหรือคลอง บางลำเจียกน้อย ก่อนที่ท่านจะเป็นพระยาสวัสดิ์วรวิถิ ท่านมี บรรดาศักดิ์เป็นหม่อมราชนิกุล คือ หม่อมอนุรุทธเทวา

บ้านพระยาสวัสดิ์วรวิถิเป็นบ้านไม้ ๒ ชั้น สีฟ้าอมเทา จั่วหลังคามีสากลุงๆ ข้างเสามีลายฉลุสวยงาม หน้าต่างชั้นบนเป็น บานเกร็ดกระดกได้ ชั้นล่างครึ่งหนึ่งเป็นฝาไม้ อีกครึ่งหนึ่งใช้ไม้ ระแนงตีทแยงเป็นตารางรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน มีประตูหน้าต่าง เฉพาะบานหน้าต่างเป็นบานกระจก รั้วบ้านเป็นรั้วต้นพุทธรัง มี ทำน้ำ เชื่อนเป็นเชื่อนคอนกรีตแข็งแรง ด้านที่ติดกับที่ว่างมีอุ้งจอด เรือยนต์เล็ก ๆ เมื่อพระยาสวัสดิ์วรวิถิถึงแก่อนิจกรรมแล้ว ทายาท รื้อลงหมดทั้งหลัง หากไปดูขณะนี้ยังคงเห็นร่องรอยของอุ้งจอดเรือ

ปากคลองบางวัวทองอีกฟากหนึ่งเป็นบ้าน**หลวงแจ่ม- วิชาสอน (แจ่ม นิยมเหตุ)** ในอดีตเป็นครูโรงเรียนบ้านสมเด็จ เจ้าพระยา ภรรยาชื่อคุณนายผิน มีลูกสาว ๒ คน ชื่อทิพย์และ กสิณ ทำอุตสาหกรรมในครัวเรือนคือยาสีฟันวิเศษนิยม จึงมี ชื่อเรียกบ้านอีกอย่างหนึ่งว่า**บ้านวิเศษนิยม** เป็นบ้านไม้ ๒ ชั้น หลังใหญ่ทรงยุโรป ทาสีเขียวอ่อน ปลูกอยู่ริมคลองบางหลวง มีเรือนบริวารหลายหลังปลูกซ้อนกันไปเช่นเดียวกับบ้านสกุล กฤษณามระ หลังสุดท้ายเป็นเรือนไทย ว่ากันว่าเป็นเรือนหอ

ของท่านเจ้าของบ้าน ช้างบ้านหลังใหญ่มีลานสำหรับทรงและตากดินสอพองซึ่งเป็นวัตถุดิบในการทำยาสีฟัน วัสดุอีกอย่างหนึ่งที่ใช้ คือ ลิ่นทะเล

ที่ศาลาท่าน้ำหน้าบ้านมีโปะลอยน้ำ คุณนายผินจะลงมาใส่บาตรทุกเช้า มีชั้นสาครขนาดใหญ่ใส่ข้าว มีคนคอยช่วยเหลือ ๒ คน บ้านนี้ใส่บาตรโดยไม่จำกัดจำนวนพระ คือใส่จนกว่าพระจะหมด ฉะนั้นในตอนเช้าจะคลาคล่ำไปด้วยเรือพระบิดนทบาทที่ออกันเข้าไปรับ บ้านวิเศษนิยมเป็นบ้านที่สวยที่สุดในคลองบางหลวง ถ้าอยู่บนสะพานเจริญพาศน์แล้วมองมาที่บ้านนี้ จะมองเห็นตัวบ้านเด่นเป็นสง่าอยู่ริมคลอง บ้านพระยาสวัสดิ์วรวิถิ และบ้านหลวงแจ่มวิสาสอน ทั้ง ๒ หลังนี้ขุนวิจิตรมาตราได้กล่าวถึงเลย คงจะเป็นว่าเมื่อท่านยังลงเรือเข้าออกในคลองบางหลวง บ้านทั้ง ๒ หลังยังไม่มีก็เป็นได้ หรืออีกอย่างท่านลืมนิทไปทีเดียว แต่ท่านไปพูดถึงบ้าน**พระยาชลมารคพิจารณ์ (ม.ล. พงษ์ สนิทวงศ์)** ว่าอยู่ตรงข้ามกับที่ว่าการอำเภอบางกอกใหญ่ ซึ่งอยู่ตรงข้ามคนละฝั่งคลอง

บ้านพระยาชลมารคพิจารณ์จะมีรูปลักษณะเป็นอย่างไร คงบอกไม่ได้ หากจะพิจารณาจากคำบอกเล่าของขุนวิจิตรมาตรา ซึ่งมีอยู่เพียงสั้น ๆ น่าจะเป็นไปได้ว่าบริเวณบ้านวิเศษนิยมน่าจะเป็นบ้านพระยาชลมารคพิจารณ์มาก่อน จำได้ว่ามีบ้านเล็ก ๆ หลังหนึ่งชั้นเดียวแบบบังกะโลอยู่ติดกับบริเวณบ้านวิเศษนิยม หน้าบ้านหันลงสู่บริเวณลานวัดสังข์กระจาย เคยถามผู้ใหญ่ท่านบอกว่าบ้านพระยาชลมารคพิจารณ์ เมื่อเทียบกับบ้านพระยาสวัสดิ์วรวิถิซึ่งเป็นราชสกุลสนิทวงศ์เหมือนกัน บ้านหลังนี้ไม่น่าจะ

พระยาชลมารคพิจารณ์

(ม.ล. พงษ์ สนิทวงศ์)

และครอบครัว

(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

เป็นเรือนประธาน น่าจะเป็นเรือนบริวารหลังใดหลังหนึ่งที่อยู่
ในบริเวณบ้านมากกว่า สันนิษฐานว่าต่อมาเจ้าของคงบอกขาย
หลวงแจ่มวิลาสอนได้ซื้อบ้านหลังนี้พร้อมที่ดินเอาไว้แล้วผนวก
เข้าเป็นที่ดินผืนเดียวกัน เป็นไปได้หรือไม่ว่าบ้านวิเศษนิยมเคยเป็น
บ้านพระยาชลมารคพิจารณ์มาก่อน ต่อมาเป็นของหลวงแจ่ม-
วิลาสอน คงเหลือเรือนบริวารหลังเล็ก ๆ ทางด้านหลังเอาไว้ให้
ลูกหลานอยู่ ทั้งหมดเป็นข้อสันนิษฐานของผู้เขียนแต่เพียงผู้เดียว
หากผิดพลาดไปก็ต้องขออภัยต่อทายาทของท่านที่ได้กล่าวนาม
มาไว้ ณ ที่นี้ด้วย

เมื่อหลวงแจ่มวิลาสอนและคุณนายผินถึงแก่กรรมแล้ว
ลูกสาวทั้ง ๒ คนได้ย้ายโรงงานวิเศษนิยมไปอยู่ที่พระโขนง ทายาท
ตั้งใจจะถวายเป็นวัดและที่ดินให้วัดสังข์กระจาย ภายหลังเปลี่ยนใจ
และมอบให้แก่เทศบาลนครธนบุรีเพื่อใช้เป็นสถานศึกษา แต่เรือ

เฉพาะเรือนไทยของบิดามารดาไปปลูกที่พระโขนงเพียงหลังเดียวเท่านั้น เทศบาลฯ ทำเป็นโรงเรียนอยู่ระยะหนึ่ง โดยเอาเด็กจากโรงเรียนแสงมณีที่อยู่ข้างคลองวัดสังข์กระจายมาเรียน จากนั้นรื้อเรือนหลังต่าง ๆ ออกทั้งหมด เรือนหลังใหญ่ถูกรื้อเอาไม้ประเภทวงกบประตูหน้าต่างมาสร้างอาคารหลังเล็ก ๆ แทน บรรจุนักเรียนได้ไม่เกิน ๓๐ คน จากนั้นก็รื้อออกทั้งหมดและสร้างเป็นโรงเรียนวัดสังข์กระจายอย่างที่เห็นทุกวันนี้ คงเหลือเพียงท่อน้ำของบ้านไว้เป็นอนุสรณ์ เดิมเป็นท่อน้ำคอนกรีตมีลูกกรงหล่อด้วยปูน ๓ ด้าน มีบันไดลงสู่โป๊ะที่ลอยอยู่ในน้ำ มีเรือนต้นไม้ ปลูกต้นเฟื่องฟ้า แทนหลังคาคลุม ยามต้นไม้ออกดอกสวยงาม น่าเสียดายที่ทางโรงเรียนวัดสังข์กระจายไม่ดูแลเอาใจใส่ ปล่อยให้ผุพังเหลือเพียงเสาอยู่ ๔ ต้น นอกนั้นก็รอเวลาที่จะผุพังต่อไป เมื่อมองจากสะพานเจริญพาศน์จะเห็นโรงเรียนแห่งนี้แทนบ้านวิเศษนิยมหลังเดิมไม่ไกลกันมีอาคารโรงเรียนฤทธิณรงค์รอนที่สร้างใหม่เป็นตึกใหญ่และสูงกว่าซั่อนอยู่เบื้องหลัง

ต่อจากบ้านวิเศษนิยมเป็นบริเวณวัดสังข์กระจาย ถาวรวัตถุของวัดสังข์กระจายริมคลองบางหลวง ตั้งแต่เขื่อนคอนกรีต สะพานและศาลาท่าน้ำ หมู่ศาลาการเปรียญ หอระฆังและหมู่กุฏิสงฆ์ หลวงฤทธิณรงค์รอนเป็นผู้สร้างทั้งหมด ท่านมีความผูกพันและเคารพนับถือเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) อย่างมาก ทุกอย่างที่ท่านสร้างถวายวัดสังข์กระจายจึงเพื่อเป็นอนุสรณ์และอุทิศส่วนกุศลให้แก่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีทั้งสิ้น เฉพาะตัวท่านสร้างตึกชั้นเดียวใช้เป็นที่เรียนระดับประถม ๓ หลัง อยู่ริมคลองวัดสังข์กระจาย ๒ หลัง อยู่ข้างโรงเรียนวัดสังข์กระจายที่สร้างใหม่

๑ หลัง เป็นอนุสรณ์ของท่านเอง ใช้ชื่อโรงเรียนว่า *โรงเรียนแสงมณี*
เมื่อหลวงฤทธิณรงค์รอนถึงแก่กรรมแล้ว ผู้ที่อุปถัมภ์บำรุง
วัดสังข์กระจายคนต่อมาคือหลวงแจ่มวิชาสอน ท่านสร้างศาลา
พระปาเลโดยก็ไว้ตรงข้างหอรระฆัง น่าจะเป็นพระประจำวัน (พุทธ
กลางคืน) ทุกปีหลวงแจ่มฯ จะมีละครชาตรีสมโภช บริเวณวัด
สังข์กระจายด้านริมคลองบางหลวง เดิมมีต้นก้ามปูใหญ่ปลูกเต็ม
พื้นที่ มองไกล ๆ คล้ายภูเขาเยื้อง ๆ กิ่งก้านสาขาต้นก้ามปูที่แผ่ปกคลุม
นั้น เคยมีคนแนะเจ้าอาวาสให้ตัดต้นไม้ลงเสียบ้าง เพื่อเปิดหมู่
ศาลาการเปรียญให้ดูสวยงาม คำตอบที่ได้รับจากท่านเจ้าอาวาส
คือ *“รกต้นไม้ดีกว่ารกคน”*

วัดสังข์กระจายมีคลองเล็ก ๆ คั่นอยู่คลองหนึ่งคือ **คลอง
วัดสังข์กระจาย** เลยปากคลองวัดสังข์กระจายไปเล็กน้อยเป็น
บ้านคุณพิณ นามเต็มของท่านคือ **พิณเทพเฉลิม** เป็นบุตรพระยา

วัดสังข์กระจายริมคลองบางหลวง
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

ศรีสรรราชภักดี (วัน บุญนาค) คุณพินทำธุรกิจคานเรือ ชาวบ้าน
เรียกว่าคานเรือบ้านคุณพิน บ้านคุณพินเป็นตึก ๒ ชั้นแบบยุโรป
มี ๒ หลัง หลังแรกปลูกหันด้านข้างลงคลองบางหลวง วันที่หน้าตึก
เป็นลานกว้าง อีกหลังหนึ่งปลูกสุดเขตของบ้าน หันหน้าลงสู่
ลานบ้าน ที่ต้องปลูกบ้านในลักษณะนี้เพราะต้องใช้ที่หน้าบ้าน
เป็นคานเรือ ตึกทั้ง ๒ หลังสร้างอย่างประณีตสวยงาม ทาสีไขไก่
เมื่อคุณพินเลิกธุรกิจคานเรือ หน้าบ้านริมคลองบางหลวงทั้งหมด
ให้แจ็กเช่าทำโรงต่อเรือ เท่าที่จำได้มี ๒-๓ โรง บ้านคุณพินอยู่
เลยวัดสังข์กระจายลงมา ขุนวิจิตรมาตราบกล่าวถึงบ้านคุณพิน
เหมือนกัน หากแต่วางตำแหน่งบ้านคุณพินไว้ที่บ้านพระยาสวัสดิ์-
วรวิถิ ระบุไว้ชัดเจนว่าอยู่ตรงข้ามวังเจ้าตุ้ม

พระยาศรีสรรราชภักดี--บิดาคุณพินเทพเฉลิมเป็นเปรียญ
และเป็นมหาดเล็กข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ การที่เป็นเปรียญจึงมีความรอบรู้แตกฉาน
ทั้งบาลีและสันสกฤตเช่นเดียวกับรัชกาลที่ ๔ พระนามเจ้าฟ้า
เจ้าแผ่นดินแต่ก่อนมีเพียงพยางค์เดียวหรือ ๒ พยางค์ พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นเปรียญ ได้ทรงคิดพระนาม
พระราชทานพระราชโอรสพระราชธิดาด้วยศัพท์บาลี-สันสกฤต
มีพระนามยาว ๆ คล้องจองกันอย่างไรเพราะ พระยาศรีสรรราชภักดี
เลยทำตามบ้าง ชื่อบุตร-ธิดาของพระยาศรีสรรราชภักดีจึงมีนาม
คล้องจองกันดังนี้ พงษ์สุริยันต์ พันธุ์สุริยา พินเทพเฉลิม เพิ่มเสน่ห์หา
พุ่มมะลิร่วง พวงมะลิลา เพิ่มสมบัติมูล พูนสมบัติมา พียศมูล
พูนยศมา พลอยพรรณราย พรายพรรณา

ในวรรณกรรมเรื่องสี่แผ่นดิน บทประพันธ์ของหม่อมราชวงศ์

ครอบครัว
คุณพิณเทพเฉลิม บุณนาค

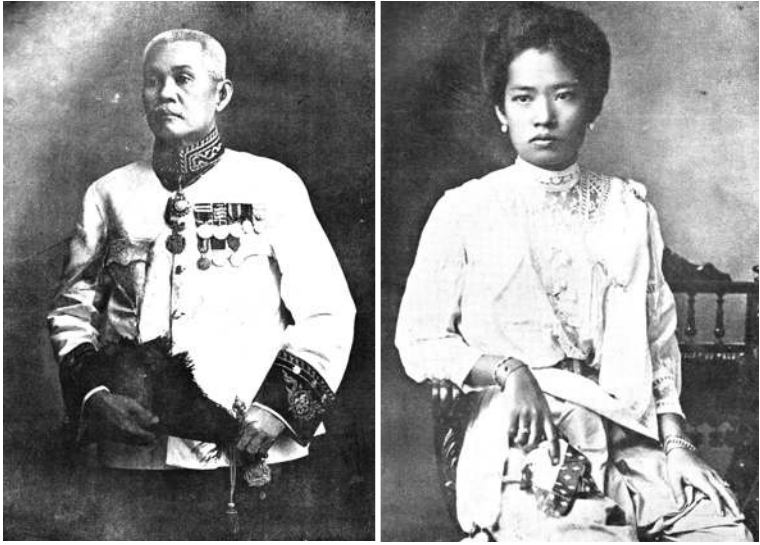
คึกฤทธิ์ ปราโมช ผูกเรื่องให้แม่พลอย ตัวเอกของเรื่องอยู่บ้านท่านบิดาในคลองบางหลวง อ่านแล้วก็รู้ว่าเป็นพวกสกุลบุณนาค เมื่อมีคนไปถาม ท่านตอบปฏิเสธว่าท่านจินตนาการเอาเอง ไม่ได้เจาะจงว่าเป็นบ้านใครทั้งนั้น แต่คนอ่านส่วนมากยังไม่ค่อยเชื่อ พยายามค้นหาบ้านแม่พลอยในคลองบางหลวง ตามความเห็นส่วนตัวของผู้เขียน บ้านสกุลบุณนาคที่อยู่ในคลองบางหลวงมีอยู่ ๓ หลัง คือ บ้านคุณพิณเทพเฉลิม บ้านพระยาราชานุประพันธ์ (ทั้ย บุณนาค) และบ้านพระยาราชานุประพันธ์ (สุดใจ บุณนาค) ที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุดคือบ้านคุณพิณเทพเฉลิม เพราะบ้านเรือนรื้อหราบสมฐานะกว่าบ้านอื่น นอกจากนี้น้องสาวของคุณพิณเทพเฉลิมยังมีชื่อว่า พลอยพรรณราย

เลยบ้านคุณพิณเทพเฉลิมไปเล็กน้อยเป็นโรงทำเต้าเจี้ยวกับโรงน้ำปลา ปัจจุบันโรงน้ำปลาเลิกไปแล้ว คงอยู่แต่โรงเต้าเจี้ยวซึ่งมีอายุยืนยาวมาไม่ต่ำกว่า ๘๐ ปี ลูกหลานของโรงเต้าเจี้ยว

แห่งนี้ใช้นามสกุลว่า “เจ็ดรังษี” และยังได้ความเพิ่มเติมอีกว่า บ้านคุณพิณเทพเฉลิม ทายาทขายให้โรงเต้าเจี้ยว และในที่สุดได้รื้อสร้างเป็นอาคารพาณิชย์ทั้งหมด เมื่อสัก ๒๐ ปีมานี้เอง ต่อจากโรงเต้าเจี้ยวและโรงน้ำปลาเป็นบ้านเรือนประชาชนจนถึงปากคลองวัดราชสิทธิารามหรือคลองวัดพลับ มีศาลาท่าน้ำของวัดโดยทำเป็นสะพานไม้แบบลู่ระนาดไปเชื่อมกับตรอกวัดสังข์กระจาย ปัจจุบันศาลาท่าน้ำพังไปหมดแล้ว ที่ดินตรงนี้เป็นดินเลนชายคลองเป็นที่อกกว้างขวาง ปัจจุบันบ้านเรือนประชาชนได้รื้อล้าไปทั้งหมด

ปากคลองวัดพลับอีกฝั่งหนึ่ง ชู่วิจิตรมาตรากล่าวไว้ว่าเป็นชุมชนมุสลิม ปัจจุบันส่วนหนึ่งเป็นตลาดเจริญพาณิชย์ และปากคลองวัดพลับเกือบถึงเชิงสะพานเจริญพาณิชย์เป็นบ้านพระยาคำนวณคัคณานต์ (ศรี ปายะนันท์) เจ้ากรมวังวัดคนแรกของประเทศไทย บ้านอยู่ริมคลองบางหลวง เป็นบ้านไม้ ๒ ชั้นทาสีเทา ลูกสาวคนโตของพระยาคำนวณคัคณานต์ชื่อคุณประชิด เป็นภรรยานาวาเอก พระแสงสิทธิการ ร.น. (แสง นนทสุด) ลูกชายคนรองที่พอรู้จักคือคุณสอาด ปายะนันท์ อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พระยาคำนวณคัคณานต์ได้สั่งลูกหลานของท่านไว้ว่า หากท่านถึงแก่อนิจกรรม ห้ามไม่ให้เผาศพท่าน ให้เอาไปเก็บไว้ที่วัดราชสิทธิารามซึ่งเป็นวัดใกล้บ้าน ทายาทนำศพของท่านไปก่อกฐีไว้ข้างพระอุโบสถ ซึ่งเดิมเป็นที่ว่างรกร้างไม่ได้ใช้สอยอะไร ต่อมาวัดได้พัฒนาที่ตรงนี้เพื่อทำเมรุเผาศพ คุณสอาดเลยต้องเอาศพของพ่อท่านไปเผาปนกิจที่วัดมกุฏกษัตริยาราม

สร้อยบรรดาศักดิ์ของพระยาคำนวณลงท้ายว่า “คัคณานต์”

พระยาคำนวณคัคณานต์ (ศรี ปายะนันท์) กับคุณหญิงอูน

(ภาพ : หนังสือนิราศตั้งเกีย ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พระยาคำนวณคัคณานต์ และงานฌาปนกิจศพคุณหญิงอูน)

ซึ่งแปลว่า ท้องฟ้า ทำให้เกิดสงสัยว่าคงเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ทหารอากาศกระมัง ได้สอบถามคุณสมศรี นนทสุด หลานตาว่าเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ทหารอากาศหรืออย่างไร คุณสมศรีบอกว่าไม่ทราบเหมือนกัน คุณแม่ (ประชิด) บอกเพียงว่าเป็นเจ้ากรมวังวัดคนแรกของเมืองไทยเท่านั้น ปัจจุบันบ้านพระยาคำนวณคัคณานต์ได้เปลี่ยนมือเป็นของคนอื่น แล้วถูกรื้อสร้างเป็นบ้านสมัยใหม่อยู่ใกล้ๆ กับเชิงสะพานเจริญพาศน์ เห็นได้ชัดเจน เพราะเป็นหลังเดียวที่อยู่ใกล้เชิงสะพานเจริญพาศน์

เลยบ้านพระยาคำนวณคัคณานต์เป็นสะพานเจริญพาศน์ และกุฎิเจริญพาศน์ ชาวบ้านเรียก **กุฎิเจ้าเซ็น** (นิกายชีอะห์) กุฎิ

ไม่ได้อยู่ริมคลอง หากแต่อยู่ลึกเข้าไปจากฝั่งคลองราว ๓๐ เมตร มีทำน้าของกุฎีอยู่ริมคลอง ปัจจุบันกรุงเทพมหานครได้ปรับปรุง ทำปุ้ะเป็นท่าจอดเรือบริเวณหน้ากุฎีเจ้าเซ็น ตั้งแต่เชิงสะพาน

บ้านสับน้อยหรือบ้านพระยากสิภูมิ (น้อย แสงมณี)
น้องชายของหลวงฤทธิณรงค์รอน

เจริญพาศน์จนถึงวัดหงส์รัตนาราม มีบ้านเรือนประชาชนปะปนกันไป
ทั้งชาวไทยพุทธและมุสลิม มีบ้านขุนนางข้าราชการอยู่หลายหลัง
ขุนวิจิตรมาตรากล่าวไว้เพียงคนเดียว คือ **บ้านสับน้อย**^๓ ผู้เขียนไม่เคย
ได้ยินและไม่รู้จัก เลยเล่าไม่ถูก มีบ้านข้าราชการผู้ใหญ่ท่านหนึ่ง
คือ **บ้านพระยาอาหารบริรักษ์ (ผึ่ง ชูโต)** เป็นตึกใหญ่ ๒ ชั้นแข็งแรง
ปัจจุบันยังมีอยู่ อายุน่าจะไม่ต่ำกว่า ๙๐-๑๐๐ ปี อยู่เกือบถึงบริเวณ
วัดหงส์รัตนาราม

บ้านพระยาอาหารบริรักษ์
(ผึ่ง ชูโต)

^๓ คำว่า “สับ” เป็นคำฝรั่ง มีที่มาจาก sublieutenant แปลว่า นายร้อยตรี ส่วน
คำว่า “น้อย” เป็นชื่อตัว ร้อยตรีน้อยท่านนี้คือพระยาภักดี (น้อย แสงมณี) เป็น
น้องชายของหลวงฤทธิณรงค์รอนหรือกัปตันแจ็ก (ร้อยเอกแจ็ก แสงมณี) - บ.ก.

ก่อนถึงวัดหงส์รัตนารามมีคลองเล็ก ๆ คันอยู่ มีสะพานคอนกรีตเล็ก ๆ ข้ามคลอง ในคลองมีบ้านใหญ่หลายหลัง มีบ้านนักเรียนมีชื่อคนหนึ่งในย่านนี้ใช้นามปากกาว่า **พ. เนตรรังษี**^๔ คลองที่ว่านี้จะมีชื่อเรียกว่าอะไรไม่ทราบเหมือนกัน ข้ามคลองไปแล้วเป็นบริเวณ**วัดหงส์รัตนาราม** บริเวณหน้าวัดมีศาลาท่าน้ำ ๒ หลัง ทำเชื่อมก่อด้วยอิฐไม่มีคอนกรีตจึงพังลงทั้งหมด ทางวัดต้องสร้างเชื่อมใหม่เป็นชนิดคอนกรีต ๒ แฉก พระอุโบสถอยู่ข้างคลองวัดหงส์รัตนาราม ทันหน้าพระอุโบสถลงคลองบางหลวง ปากคลองเป็นโรงเส้นหมี่ ลึกจากปากคลองเข้ามาเล็กน้อยเป็นที่ว่าการอำเภอบางกอกใหญ่หลังใหม่ สร้างด้วยไม้ ๒ ชั้น ปลูกลักษณะอย่างห้องแถวยื่นไปตามคลองวัดหงส์ จากโรงเส้นหมี่เป็นบ้านเรือนประชาชน มีทั้งชาวพุทธและชาวมุสลิม มีมัสยิดเก่าแก่หลังหนึ่งคือ**มัสยิดต้นสน** หน้ามัสยิดมีศาลาท่าน้ำประจำมัสยิด มีสมาคมชาวมุสลิมชื่อ**สมาคมสนธิอิสลาม**อยู่ในบริเวณมัสยิดด้วย เมื่อ ๒ ปีที่แล้วได้มีโอกาสไปที่มัสยิดแห่งนี้เพื่อฟื้นฟูความทรงจำเดิม ๆ ที่เคยเห็น ปรากฏว่าศาลาท่าน้ำหายไป คาดว่าคงถูกคอบสะพานที่สร้างใหม่เชื่อมพื้นที่บางส่วนออกไป สะพานแห่งนี้เป็นสะพานสร้างใหม่ เนื่องจากมีการสร้างถนนมาจากวงเวียนเล็กข้ามคลองบางหลวงเพื่อไปเชื่อมกับถนนอรุณอมรินทร์ ถนนที่ตัดใหม่ชื่อถนนอรุณอมรินทร์เหมือนกัน เลยมัสยิดต้นสนไปเล็กน้อยเป็น

^๔ พ. เนตรรังษี เป็นนามปากกาของพัฒนา เนตรรังษี บุตรชายของพระยาไชยยศสมบัติ (เนื่อง เนตรรังษี) และนางชม เนตรรังษี ผลงานสำคัญคือหนังสือเรื่อง “เด็กบ้านสวน” และ “หนุ่มนักเรียน” เล่าถึงวิถีชีวิตของผู้คนฝั่งธนบุรีในย่านวัดประยูรวงศ์ วัดบุปผาราม และคลองสาน

พระฤชาประมวณ (สวาสดี สายบัว) และครอบครัว

วัดโมลีโลกยารามหรือวัดท้ายตลาด เป็นวัดเก่าแก่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา สมัยกรุงธนบุรีได้อุปัชฌารวัดนี้เป็นส่วนหนึ่งของพระราชวัง

ต่อจากวัดโมลีโลกยารามเป็นพระราชวังกรุงธนบุรีตั้งอยู่บริเวณปากคลองบางหลวง อันเป็นที่ตั้งของป้อมวิไชยประสิทธิ์ ปากคลองบางหลวงตรงนี้บรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยา ป้อมดังกล่าวเป็นป้อมโบราณมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เมื่อสิ้นกรุงธนบุรีแล้วพระราชวังแห่งนี้ใช้เป็นที่ประทับเจ้านายในราชวงศ์จักรีหลายพระองค์จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชวังนี้ให้เป็นกองทัพเรือ รู้จักกันในเวลานี้ว่า **พระราชวังเดิม** เคยเห็น**โรงพิมพ์หมอบรัดเลย์**ตั้งอยู่บริเวณข้างป้อมวิไชยประสิทธิ์ริมคลองบางหลวง ต่อมากองทัพเรือเห็นว่าอาคารโรงพิมพ์ไม่เหมาะ

บ้านและโรงพิมพ์หมอบรัดเลย์
ตั้งอยู่ริมคลองบางหลวง
ด้านหลังของ
ป้อมวิไชยประสิทธิ์

ป้อมวิไชยประสิทธิ์บริเวณปากคลองบางหลวง
ฝั่งตรงข้ามเป็นชุมชนวัดกัลยาณ์ บันทึกภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

ที่จะใช้สอยในราชการ จึงรื้อออกทั้งหมดแล้วสร้างอาคารใหม่ไว้แทน

บริเวณปากคลองแต่ก่อนไม่มีประตูระบายน้ำ เนื่องจากกรุงเทพมหานครประสบภาวะน้ำท่วมอยู่เสมอ ทางราชการจึงวางแผนแก้ไขระยะยาวด้วยการสร้างประตูระบายน้ำไว้ปากคลอง ผลจากการแก้ไขทำให้คลองบางหลวงตลอดสายกลายเป็นที่รองรับน้ำเสียที่ระบายจากชุมชนต่าง ๆ ลงสู่คลองบางหลวง กลายเป็นคลองน้ำเน่าตลอดปี

คลองบางหลวงฝั่งขวา

คลองบางหลวงทางฝั่งขวาเริ่มต้นจากเชิงสะพานเนา-
จำเนียร เดิมเป็นที่ว่างไม่มีอะไร ปัจจุบันเป็นสถานีย่อยการไฟฟ้า
นครหลวง เลยจุดนี้ไปเป็นบ้าน**ขุนการกิจวิจารณ์ (ตั้ง นวมะรัตน์)**
ชาวบ้านเรียกว่าขุนตั้ง บ้านขุนตั้งไม่ได้ยุริมคลองทีเดียว ต่อจาก
บ้านขุนตั้งเป็นบ้าน**ขุนสถลมารคคำนวณ (แฉั่ว โกมลโชติ)** บ้าน
หลังนี้อยูริมคลองบางหลวงก็จริง แต่ในอดีตมีโรงต่อเรือบังอยู่
ต่อมาเมื่อโรงต่อเรือเลิกกิจการไปแล้ว จึงพอมองเห็นบ้านขุน
สถลมารคคำนวณ บ้านหลังนี้ทนายยังคงรักษาไว้ได้ แต่ไม่มีคนอยู่

ถัดจากบ้านขุนสถลฯ มีโรงต่อเรือสลับบ้านเรือนประชาชน
หลายหลัง จนถึงบ้าน**นายจิตร-นางเอิบ ทั้งสุบุตร** มีเรือนไทย
หลังหนึ่งอยู่ริมน้ำ และมีบ้านปลูกซ่อนเรือนไทยเข้าไปทางด้านหลัง
นายจิตร-นางเอิบเป็นคนบดีในย่านคลองบางหลวง เป็นเจ้าของ

ขุนสถลมารคคำนวณ
(แฉั่ว โกมลโชติ)

บ้านขุนสกลมารคค่านวน ปัจจุบันปิดตาย

เพราะทางเข้าบ้านเป็นเพียงตรอกเล็กๆ รถยนต์ไม่สามารถเข้าถึงได้

(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

กิจการโรงเรียนอำนวยการศิลป์ปากคลองตลาด โรงเรียนอำนวยการศิลป์
ธนบุรี ย่านท่าดินแดง นอกจากนี้มีอุตสาหกรรมในครัวเรือน คือทำ
หวานเย็นลักษณะเหมือนไอศกรีมแท่ง ใช้น้ำหวานสีต่างๆ ผสมน้ำ
ตามสัดส่วน เอาใส่ถาดทำน้ำแข็งจนแข็งตัวแล้วเอาออกใส่กระติก
น้ำแข็งขนาดใหญ่ให้คนรับไปขาย บ้านนายจิตรจึงมีตู้เย็นขนาดใหญ่
หลายตู้ ภายหลังกิจการได้ไปซื้อที่ดินปลูกบ้านหลังใหม่ริมถนน
อิสราภาพ บ้านหลังเก่าให้ญาติดูแลและทำเป็นห้องแบ่งเช่า ส่วน
เรือนไทยริมน้ำถูกเพลิงไหม้หมดทั้งหลัง เมื่อเร็ว ๆ นี้ได้ผ่านไปที่
บ้านเก่า พบว่ามีคนมาเช่าสิทธิ์และรื้อกลุ่มบ้านหลังเก่าออกหมด
แล้ว ที่ดินริมคลองบางหลวงตั้งแต่เชิงสะพานนาวจำเนียรจนถึง
วัดประดิษฐารามส่วนใหญ่เป็นที่ราชพัสดุ ที่เอกชนมีเฉพาะที่

คุณจิตรและคุณเอิบ ทั้งสุบุตร
ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒
(ภาพ : หนังสืออนุสรณ์
พระราชทานเพลิงศพ
นายจิตร ทั้งสุบุตร)

วังเจ้าคุ้มแห่งเดียว โรงเรียนอำนวยการศิลป์ที่ปากคลองตลาด ต่อมาได้ย้ายไปอยู่ที่ถนนศรีอยุธยา ส่วนโรงเรียนอำนวยการศิลป์ธนบุรีได้เลิกกิจการไป และเมื่อนายจิตรได้ย้ายบ้านมาอยู่ที่ใหม่ริมถนนอิสรภาพ ย่านสะพานเจริญพาศน์ กิจการทำหวานเย็นออกขายก็ล้มเลิกไปด้วย

ต่อจากบ้านนายจิตร ทั้งสุบุตร มีโรงต่อเรืออีก ๒-๓ โรง จนถึงหมู่บ้านขุนนางที่ขุนวิจิตรมาตราบกล่าวถึง แต่ไม่ได้ระบุว่า เป็นของใครบ้าง ขุนนางกลุ่มนี้คือบ้านขุนพินิตภูมิสถานและบ้านขุนวิจิตรสกุลกิจ (สกุลอาชวานนท์) บ้านขุนรุตระณไกร (แฮนน์ อัดตะนันท์) และหลวงวิมลประกาย (จรัส วิภาตะกัลป์) ปลูกรวมกันเป็นหมู่ใหญ่มีทางเดินถึงกันทุกบ้าน

ติดกับบ้านขุนนางกลุ่มนี้เป็นวังพระองค์เจ้าสนิทพงศ์-

พัฒนเดช พระนามเดิมคือหม่อมเจ้าตุ้ม สนิทวงศ์ อยู่ตรงข้าม บ้านพระยาสวัสดิ์วรวิถิ (ม.ร.ว. สายหยุด) วงนี้มีเนื้อที่ประมาณ ๑ ไร่เศษ มีทำนน้ำคอนกรีต ลงเขื่อนคอนกรีตชนิดสอดแวง ๓ ด้าน ล้อมรั้วสังกะสีทั้งหมด เฉพาะด้านหลังติดขอบวัดประดิษฐาราม ใช้สังกะสีแผ่นใหญ่ ๒ แผ่นต่อเลยทีเดียว ตำแหน่งเป็นเรือนปั้นหยา ชั้นเดียวได้ถุนสูง ๒ หลัง หันหน้าชนกัน มีนอกชานแล่นกลาง ภายหลังเจ้าของได้ทำหลังคาคลุมนอกชานไว้ทั้งหมด ทางขึ้นตำหนัก อยู่ด้านข้าง ขึ้นบันไดแล้วมีนอกชานแล่นถึงกันตลอด นอกชานด้าน ซ้ายมือมีเรือนไทยฝาไม้ไผ่ขัดแตะ มุงหลังคาจาก ใช้เป็นเรือนครัว ตำหนักในวังเจ้าตุ้มถ้าจะเปรียบเทียบกับบ้านพระยาสวัสดิ์วรวิถิ ในราชสกุลเดียวกันที่อยู่ตรงข้ามแตกต่างกันอย่างมาก บ้านพระยา สวัสดิ์ฯ หูหราชวงยามกว่าตำหนักในวังเจ้าตุ้มเป็นไหน ๆ

วังเจ้าตุ้มอยู่ปากคลองบางไส้ไก่ เป็นคลองแยกจากคลอง บางหลวง เลี้ยวเข้าไปในคลองราว ๒๐๐ เมตรเป็นบ้าน**พันตำรวจเอก พระยาประสงค์สรรพการ (ยวง เอกะนาค)** เป็นบ้านสมัยใหม่ ทรงยุโรป ตกแต่งด้วยลายลูกไม้ฉลุอย่างที่เรียกว่า**ขนมปังขิง** บ้านนี้ ยังมีความสมบูรณ์ เพราะได้รับการบูรณะจากมหาวิทยาลัยราชภัฏ บ้านสมเด็จเจ้าพระยาและเป็นสมบัติของมหาวิทยาลัยแห่งนี้ มีลักษณะคล้าย ๆ กับบ้านวิเศษนิยม ใครที่เคยเห็นบ้านพระยา ประสงค์ฯ ลองจินตนาการเอาบ้านหลังนี้ไปแทนที่บ้านวิเศษนิยม ที่รื้อไปแล้ว จะได้ภาพที่เคยเล่าไว้ว่าสวยที่สุดในคลองบางหลวง ตรงข้ามบ้านพระยาประสงค์ฯ เป็นบ้าน**หลวงอนุสิฐภูมิเทศ (เนียม เทวคุปต์)** ได้เปลี่ยนเจ้าของไปหลายสิบปีแล้ว และได้ถูกรื้อลงสร้าง หอพักนักศึกษาแทน

ปากคลองบางไส้ไก่อีกฝั่งหนึ่งเป็นที่ว่าการอำเภอบางกอกใหญ่ที่ขุนวิจิตรมาตรากล่าวถึง สร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๗ นายอำเภอคนแรกคือ **ขุนยี่สารเสนี** เมื่อทางราชการได้แบ่งเขตการปกครองใหม่โดยใช้คลองบางหลวงเป็นแนวแบ่งเขต และได้ย้ายที่ว่าการอำเภอบางกอกใหญ่ไปอยู่ข้างวัดหงส์รัตนาราม สถานที่เดิมเปลี่ยนเป็นกิ่งอำเภอบุพพาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ เกิดวิกฤตเศรษฐกิจทางการเงินของประเทศ จำต้องยุบหน่วยงานราชการบางแห่งลง อำเภอนี้ได้ถูกยุบไปพร้อมกับอำเภอบางยี่เรือ ขณะนั้นที่ว่าการอำเภอบางยี่เรืออยู่ในบริเวณวัดราชคฤห์ ปัจจุบันทางราชการได้ย้ายอำเภอมาอยู่ในบริเวณวัดเวฬุราชิม ริมถนนเทอดไท และได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็นสำนักงานเขตธนบุรี

นายอำเภอคนสุดท้ายของกิ่งอำเภอบุพพารามคือ **ขุนสง่าบุรี (สง่า โรจนวิภาต)** เมื่อยุบกิ่งอำเภอไปแล้วและหมดความจำเป็นจะต้องใช้สถานที่ ทางราชการได้บอกขายเอกชน โดยมีเงื่อนไขว่าเมื่อผู้ซื้อซื้อได้แล้วให้รื้อออกไป บิดาผู้เขียน-- ขุนสง่าบุรีเป็นนายอำเภอแห่งนี้ได้เข้าไปขอร้องกับเจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์) ว่าตัวท่านไม่มีบ้านอยู่ หากซื้อแล้วขอไม่รื้อ เจ้าพระยามุขมนตรียอมตามที่ขอ และซื้อขายกันในราคา ๑๖๐ บาท ได้อาศัยอยู่ต่อมาจนทุกวันนี้ ส่วนที่ดินได้ขอเช่าจากกรมรักษาที่หลวง ปัจจุบันเรียกกกรรมธนารักษ์ อาณาบริเวณของอำเภอแห่งนี้ราวครึ่งหนึ่งของวังเจ้าดุ่ม นอกจากตัวอำเภอแล้วไม่มีสิ่งก่อสร้างใด ๆ อีก เมื่อโรงเรียนบ้านสมเด็จเจ้าพระยาได้ขยายพื้นที่ทำโรงเรียน ทำให้มีประชาชนได้รับความสะดวกหลายราย บิดาผู้เขียนเลยแบ่งปันที่ว่างโดยรอบอำเภอทั้งด้านหน้า

ด้านหลังให้คนเหล่านั้นได้อยู่อาศัย แบ่งให้เป็นสิทธิ์ขาด และทางเดินรอบๆ ตัวอำเภอถูกใช้เป็นทางเข้า-ออก ปิดกั้นไม่ได้

ติดกับที่ว่าการอำเภอแห่งนี้ หากดูตามแผนที่เดิมของทางราชการมีโรงเรืออยู่ ๒ แห่ง แห่งแรกเป็น**โรงเรือของกระทรวงเกษตรราธิการ** ต่อด้วย**โรงเรือของกรมสรรพากร** ผู้เขียนไม่ทันเห็นโรงเรือของกระทรวงเกษตรราธิการ เห็นแต่บ้านเช่า ๓ หลังของพระยาประสงค์สรรพากร (ยวง) ต่อจากบ้านเช่าพระยาประสงค์ฯ เป็นบ้าน**หลวงวิจารณ์พานิชกิจ (เปลื้อง นาคะนิต)** คหบดีคนหนึ่งของคลองบางหลวง เป็นบ้านชั้นเดียวปลูกอยู่ริมคลอง ทาสีเทาๆ อย่างเดียวกับบ้านพระยาสวัสดิ์วรวิถิ หน้าบ้านมีป้ายชื่อว่า **บ้านนาคะนิต**

ในบริเวณนั้นนอกจากบ้านหลวงวิจารณ์พานิชกิจแล้ว ยังมีบ้าน**ขุนวิชัยฯ** จำพรรดาคักดีไม่ได้ ปัจจุบันคงเหลือแต่บ้านขุนวิชัยฯ บ้านช่องไม่ได้ใหญ่โตจนเป็นจุดสนใจ ต่อจากบ้านเรือนในกลุ่มนี้แล้วเป็นโรงเรือของกรมสรรพากร จุดเรือยนต์ขนาด ๒ ชั้นได้ ๕-๖ ลำ หลังคาสังกะสีได้รื้อถอนออกไปราว ๓๐-๔๐ ปี เห็นจะได้ เลยโรงเรือแห่งนี้ไปเล็กน้อยเป็นบ้าน**นาวาเอก พระยาชลธารวินิจฉัย (ม้วย ชลานุเคราะห์)** ภายในบริเวณบ้านมีบ้านหลายหลัง เรือนประธานเป็นบ้านไม้ ๒ ชั้น หลังคาสังกะสีปลูกสร้างอย่างธรรมดาทั่วไป เน้นเอาประโยชน์ใช้สอยมากกว่าความสวยงาม ปัจจุบันทายาทผู้ได้รับมรดกรื้อลงหมดแล้ว ด้านริมคลองไม่ลงเขื่อน คงปล่อยตามธรรมชาติ มีห้องแถวสร้างให้แจ็กเช่า ๖-๗ ห้อง อาชีพของผู้เช่าส่วนใหญ่ขายหมู หอยแมลงภู่น้อยกะพง เฉพาะหอยแมลงภู่นอกจากขายเป็นตัวๆ แล้วยัง

แกะเปลือกเอาแต่เนื้อออกขาย เปลือกที่แกะทิ้งลงใต้ถุนบ้าน เวลา
น้ำลงจะเห็นเปลือกหอยทับถมอยู่ริมคลองเป็นกองสูงเต็มไปหมด
เปลือกหอยที่ว่านี้บางครั้งก็เอาไปถมที่ในบ้านพระยาชลธารฯ มีอยู่
ระยะหนึ่งคุณแม่ ชลานุเคราะห์ ข้าราชการของกรมโฆษณาการ
เอาภาพยนตร์มาฉายในลานบ้าน และเจ้าของบ้านอนุญาตให้เด็ก
และผู้ใหญ่แถวนั้นเข้าไปดูได้ ฉายเป็นเดือน ชาวบ้านที่เข้าไปดูหนึ่ง
ต้องนั่งบนเปลือกหอย หนึ่งกลางแปลงของบ้านพระยาชลธารฯ
เลยได้ชื่อว่า “เฉลิมหอย”

คุณหญิงของพระยาชลธารฯ ชื่อคุณหญิงเชื้อ มีบุตร
ชายหญิงด้วยกันหลายคน คนโตรับราชการเป็นโฆษกประจำกรม
โฆษณาการชื่อคุณแม่ ชลานุเคราะห์ คนรุ่นเก๋ารู้จักดี อีกคนเป็น
หญิง เดิมชื่อชาญสมร ได้เปลี่ยนชื่อในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม
เหลือเพียง “สมร” มีชื่อเล่นว่า น้อย คนนี้เป็นนักประพันธ์ เจ้าของ
นามปากกา *น้อย ชลานุเคราะห์* ลูกชายคนเล็กเดิมชื่อชลอหมู่
เปลี่ยนเป็น “ชลอหมู่” เป็นผู้เรียบเรียงและอำนวยเพลงวงดุริยางค์
สากล กรมศิลปากร ถึงแก่กรรมไปเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๗ ภรรยา
คุณชลอหมู่ชื่อสุวรรณี (สกุลเดิม “ศรีบุญยรัตน์”) เป็นศิลปินแห่งชาติ
สาขานาฏศิลป์ละครรำ พ.ศ. ๒๕๓๓

ต่อจากบ้านพระยาชลธารฯ วิจัยเป็นวังกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ หรือ **พระองค์เจ้ารัชนิแจ่มจรัส** เจ้าของนามปากกา น.ม.ส. ชาวบ้านเรียกว่า **วังพระองค์รัชนิ** หน้าวังด้านคลองบางหลวง ไม่มีเขื่อน คงปล่อยตามธรรมชาติ ไม่มีรั้ว ด้านหลังวังเป็นรั้วสังกะสี ติดซอยวัดประดิษฐาราม ด้านที่ติดกับบ้านพระยาชลธารฯ วิจัย ก็เป็นรั้วสังกะสีเช่นกัน ส่วนอีกด้านหนึ่งติดวัดประดิษฐาราม

ไม่มีรั้ว คงใช้ระเบียงพระนอนของวัดเป็นแนวเขตของวัง ตำแหน่ง
ในวังเป็นเรือนไทย หลังคามุงจาก ๒-๓ หลัง ปลูกเป็นกลุ่มเดียวกัน
ทำนองเรือนหมู่ ตามที่เห็นในขณะนั้น ท่านเจ้าของวังไม่ได้ประทับ
อยู่ หากแต่ย้ายไปอยู่ที่วังถนนประมวญฝั่งกรุงเทพฯ คงมีแต่คน
เฝ้าตำแหน่ง ๒-๓ คนเท่านั้น ปัจจุบันได้เปลี่ยนเจ้าของปลูกเป็น
ทาว์นเฮาส์ทั้งหมด

ในหนังสือของขุนวิจิตรมาตรากล่าวถึงบ้านพระยาชลธาร-
วินิจัยแล้ว ท่านเว้นวังนี้ไป พุดถึงวัดประดิษฐารามเลยทีเดียว
และไปกล่าวอีกครั้งหนึ่งตรงเชิงสะพานเจริญพาศน์ที่เป็นบ้าน
คุณหญิงอายุยืนว่าเป็นวังกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์อยู่ตรงนี้ จากนั้น
ก็ไปกล่าวถึงบ้านพระยาราชาานุประพันธ์ (หุ้ย) ที่อยู่ปากคลอง
วัดบุปผาราม ชาวบ้านเรียกคลองวัดดอกไม้

วัดประดิษฐารามซึ่งต่อจากวังกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เดิม
เรียกว่าวัดรามัญประดิษฐ์หรือวัดมอญ เพราะอยู่ในกลุ่มคนมอญ
และมอญเป็นผู้สร้าง สัญลักษณ์ของวัดที่มอญสร้างคือเสาหงส์
วัดนี้ก็เช่นเดียวกัน มีเสาหงส์อยู่ตรงทำนน้ำของวัด วัดไม่ได้อยู่ริมคลอง
ทีเดียว มีบ้านเรือนคนไทยเชื้อสายมอญกลุ่มหนึ่งอยู่ริมคลอง
บังอยู่ มีบ้านข้าราชการทหารเรือคือบ้าน**หลวงกลศาสตร์เสนี**
(อัน ศาสตร์ริน) ปัจจุบันลูกหลานใช้นามบรรดาศักดิ์เป็นนามสกุล
คือ “กลศาสตร์เสนี” ตรงทำนน้ำเดิมมีคลองซอยแยกจากคลอง
บางหลวงไปเชื่อมกับคลองสมเด็จ ปัจจุบันทางราชการถมคลอง
ด้านนี้เป็นถนนทั้งหมด เนื่องจากบ้านเมืองมีความเจริญและ
เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา

จากทำนน้ำวัดมอญไปจนถึงเชิงสะพานเจริญพาศน์มีบ้าน

หลังหนึ่งเรียกว่าบ้านลูกตาล เพราะเจ้าของมีอาชีพขายลูกตาล ตั้งแต่ตาลอ่อนจนถึงตาลแก่ที่ยีเอาเนื้อไปทำขนมตาลหมดแล้ว หัวลูกตาลเก็บกองไว้จนรากงอกได้ที่แล้วเฉาะเอาจาวออกไปเชื่อม เป็นลูกตาลเชื่อม บ้านลูกตาลนี้เป็นบ้านของ**พันตรี หลวงบริรักษ์-สารบรรณ (เลื่อน คล้ายแก้ว)**

จากบ้านลูกตาลเป็นบ้าน**พันตำรวจเอกบรรจง ชีพเป็นสุข** บ้านนายแพทย์**เถียร อุทยานัง** แพทย์ประจำโรงพยาบาลศิริราช และบ้าน**พานิชเจริญผล** เป็นชาวมุสลิม มีร้านค้าอยู่ที่ถนนพารัตน์ จากบ้านนี้เป็น**ศาลเจ้ากวนอู** ศาลเจ้าแห่งนี้สมัยขุนวิจิตรมาตรา น่าจะมีอยู่ก่อนแล้ว แต่ท่านไม่ได้กล่าวถึง หลังบ้านเหล่านี้เป็น ซอย ปัจจุบันเรียกว่าซอยโรงเรียนประสาธศิลป์ (ซอยอิสรภาพ ๑๙) มีบ้านขุนนางอยู่หลายหลัง ได้แก่ บ้าน**พระยาลักษณะ-สุดสุนทร (เหล็ยม ลักษณะสุด)** ล้อมด้วยบ้าน**พระประชากร-บริรักษ์ (แอร่ม สุนทรสารทูล)** บ้าน**หลวงประคุณวิชาสนอง (เปล่ง กาญจนนัชฐิติ)** บ้าน**หลวงสมิตโยธากรณ์ (เปลี่ยน สมิตะพินธุ)** บ้าน**คุณหญิงนวม--ภรรยาพระยาเฉลิมอากาศ (สุณี สุวรรณ-ประทีป)** ต่อจากบ้านคุณหญิงนวมเป็นบ้าน**พลเรือตรีแสวง กาญจนะนก** บ้าน**พระลักษมณา (หล้า ชลายนเดชะ)** ปัจจุบัน คงเหลือแต่บ้าน**พระประชากรบริรักษ์** บ้าน**หลวงประคุณวิชาสนอง** บ้าน**พระลักษมณา** นอกนั้นเปลี่ยนมือไปเป็นของคนอื่นหมดแล้ว อีกบ้านหนึ่งคือบ้าน**พระยาราชาเวศม์ผดุง (สาย สายะวิบูลย์)** อยู่ปากทางเข้าวัดประดิษฐานราม ตรงข้ามมหาวิทยาลัยราชภัฏ บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา

ต่อจากบ้านกลุ่มขุนนางดังกล่าวแล้วเป็น**สะพานเจริญ-**

พาศน์ เชียงสะพานเจริญพาศน์อีกฝั่งหนึ่งเป็นบ้านพระยาสกุล
บุญนาค ตั้งแต่เชียงสะพานไปจนถึงปากคลองวัดบุปผารามหรือ
คลองวัดดอกไม้ เริ่มตั้งแต่บ้าน**คุณหญิงอายุยืน** คุณหญิงภรรยา
ของนาวาเอก พระยาอรสุมพลาภิบาล (เด่น บุญนาค) และคงมี
การแบ่งปันกันในหมู่ทายาท บางส่วนเป็นโรงย้อมผ้า ยังมี**ตรอก**
โรงครามอยู่ในที่ดินผืนนี้ ที่ดินผืนนี้ทั้งหมดเดิมเป็นบ้านพระยา
ราชานุประพันธ์ (หุ้ย) บางส่วนเป็นบ้านพระยาราชานุประพันธ์
(สุดใจ) ต่อจากกลุ่มบ้านสกุลบุญนาคตรงนี้แล้วเป็นมัสยิดเรียก
กันว่า **กุฎีขาว** จนถึงบ้านปรมาจารย์ดนตรีไทยคือบ้าน**จางวางทั่ว**
พาทย์โกศล อยู่เชียงสะพานสร้างใหม่ข้ามคลองบางหลวง มีถนน

บ้านเครื่องของพาทย์โกศล ครูดนตรีแห่งสำนักฝั่งธนฯ
ซึ่งตัวเรือนตั้งอยู่หลังวัดกัลยาณมิตร
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

(ขวา) บ้านพระยา
ประสิทธิสงคราม (ใหญ่ เกตุทัต)
อยู่ตรงข้ามกับวัดหงส์รัตนาราม
(ภาพ : ธีรพันธ์ ช่วงพิชิต)
(ล่าง) ภายในบ้าน
พระยาประสิทธิสงคราม
ประดับผนังด้วย
ภาพวาดและภาพถ่าย
ของบรรพบุรุษ
(ภาพ : ธีรพันธ์ ช่วงพิชิต)

แยกจากถนนประชาธิปไตยตรงด้านหลังโรงเรียนศึกษานารีข้ามคลอง
ที่ว่านี้ไปบรรจบกับถนนวังเดิมและถนนอรุณอมรินทร์ ต่อจาก
บ้านจางวางทั่วเป็นวัดกัลยาณมิตร เคยมีโรงสีข้าวขนาดใหญ่อยู่
ริมคลองติดกับวัด ปัจจุบันโรงสีเลิกกิจการไปแล้ว นัยว่าเหลือแต่
เสาคอนกรีตริมคลอง ซึ่งแต่เดิมใช้เป็นที่ผูกเรือข้าวที่มารับ-ส่ง
ข้าวที่โรงสี วัดกัลยาณมิตรด้านริมคลองบางหลวงในอดีต เมื่อถึง

บรรยากาศทำน้ำวัดกัลยาณมิตรหรือวัดหลวงพ่อดินปี พ.ศ. ๒๔๙๙
ยังเห็นมีเรือค้าขายจอดอยู่ริมเขื่อนหน้าวัด (ภาพ : เพจ 77PPP)

ฤดูมะม่วง ชาวสวนบางซำจะล่องเรือมาจอดที่ริมคลองแห่งนี้ เป็น
แหล่งซื้อขายมะม่วงที่ใหญ่ที่สุดทางฝั่งธนบุรี ใครจะซื้อมะม่วงต้องไป
ที่วัดกัลยาณมิตร

ส่วนที่จะย้อนรอยขึ้นไปจนถึงปากคลองด่านนั้นได้เคยบอก
แล้วว่าช่วงนี้ออกจะไกลตัวผู้เขียนไปบ้าง แต่ยังพอจำได้บางแห่ง
ขุนวิจิตรมาตราเล่าได้ดีว่าเพราะใกล้บ้านของท่าน จากบ้าน
ขุนวิจิตรมาตราย้อนขึ้นไปจนถึงปากคลองด่านมีวัดหลายแห่ง
ที่กล่าวไว้คือวัดอินทารามหรือที่แต่เดิมเรียกว่าวัดใต้ วัดบางยี่เรือใต้
หรือวัดบางยี่เรือนอก วัดจันทารามหรือวัดกลาง และวัดราชคฤห์
บางที่เรียกว่าวัดมอญราชคฤห์ ทั้ง ๓ วัดนี้ตั้งอยู่ริมคลองบางหลวง
เรียงกันไป

วัดอินทารามเป็นวัดโบราณแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จพระราชดำเนินบำเพ็ญพระราชกุศลใน
โอกาสต่าง ๆ เป็นประจำ ปลายรัชกาลเป็นที่เจริญวิปัสสนา เป็น

ศาลาภิรมย์ภักดี
เป็นศาลาทำน้ำที่ตั้งอยู่
บริเวณวัดอินทาราม
ภาพถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๗
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

ที่ฝั่งพระบรมศพและเป็นที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพในต้นกรุง
รัตนโกสินทร์ มีคลองซอยข้างวัดปลุกบัวหลวง มีสะพานปูนเล็กๆ ๗
ข้ามคลองซอยไปวัดจันทารามได้ บริเวณริมคลองซอยวัดแห่งนี้เป็น
ที่ค้าขายของสวนต่างๆ ที่มีมากได้แก่หมากและพลู เป็นสัญลักษณ์
อย่างหนึ่งของวัดนี้ โบสถ์ วิหาร และสิ่งก่อสร้างต่างๆ ของวัด
ใหญ่โตดีกว่าวัดจันทารามและวัดราชคฤห์

วัดจันทารามหรือวัดกลางอยู่ติดกับวัดอินทาราม หน้าวัด
บริเวณริมคลองบางหลวงมีโรงทิมใหญ่ใช้เป็นที่พักพิงกุศลใน
โอกาสต่างๆ เป็นที่สวดศพ ใช้ทำหน้าที่เสมือนศาลาการเปรียญ
ประจำวัด บริเวณหน้าโรงทิมและหน้าวัดทั้งหมดเป็นตลาดเช้า
พ่อค้าแม่ขายจะนำพืชผักผลไม้มาขาย นอกนั้นก็ยังมีแผงขายของ
ประเภทอื่นอยู่ทั่วไป ขายพักหนึ่งสายๆ ก็เลิก ไม่เกิน ๔ โมงเช้า
เมื่อกิจการตลาดเติบโตขึ้น วัดจึงรื้อโรงทิมทั้งหมด สร้างเป็นแผง

ขายของ บริเวณวัดในส่วนอื่นๆ ก็สร้างเป็นแผงและร้านค้าถาวร
อื่นๆ จนหมด หากใครจะไปซื้อสิ่งของต่างๆ มากินมาใช้ หรือ
ซื้อสิ่งของไปขายต่อก็ต้องไปที่ตลาดวัดกลางแห่งนี้ ต่อจากวัดกลาง
เป็นวัดราชคฤห์

วัดราชคฤห์หรือวัดมอญราชคฤห์เป็นวัดเล็กๆ โบสถ์วิหาร
ไม่สวยงามเท่า ๒ วัดที่กล่าวมาแล้ว ที่สะดุดตามีสิ่งเดียว คือ ภูเขา
จำลองและสร้างมณฑปพระพุทธรูปไว้ข้างบน หน้าวัดด้านริมคลอง
เป็นที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอบางยี่เรือ เป็นอาคารไม้ชั้นเดียวได้ดูสูง
มีบันไดลงด้านข้างทั้ง ๒ ข้าง ด้านหลังอาคารที่ทำการชั้นล่างเป็น
ที่ทำงานของสัสดี อำเภอบางยี่เรือได้ย้ายไปอยู่ที่วัดเวฬุราชิมและ
เปลี่ยนชื่อเป็นเขตรชนบุรีตั้งได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น หน้าวัดยังมี
พ่อค้าแม่ค้าขายของประปราย ไม่มากเหมือนวัดจันทาราม

ส่วนคลองบางหลวงฝั่งตรงข้ามวัดดังกล่าว มีโกดังข้าว
ส่งออกข้าวสาร มีเรือลากจูง ๒ ลำ ลำหนึ่งชื่อ “แซเอง” อีกลำหนึ่ง
ชื่อ “น้ำเอง” ไว้ลากเรือข้าวที่เรียกว่าเรือเอี่ยมจุ่นไปที่ปากน้ำ เพื่อ
ถ่ายไปขึ้นเรือใหญ่ เรือทั้ง ๒ ลำที่เห็นสะดุดตาก็คือส่วนประกอบ
ตลอดจนถึงประดับประดาของเรือที่ทำด้วยทองเหลืองถูกขัดถู
ให้เป็นเงาตลอดเวลา ไม่มีหมองแม้กระทั่งปล่องไฟ โดยเฉพาะ
ปล่องไฟเรือในส่วนที่ใช้งานทำด้วยท่อเหล็ก เรือ ๒ ลำนี้จะมี
ปลอกทองเหลืองขนาดใหญ่สวมปล่องเหล็กอีกชั้นหนึ่ง เรือกลไฟ
ดังกล่าวยังใช้ฟันเผาหม้อน้ำเป็นแรงขับเคลื่อน โรงสีแห่งนี้มีทำน้ำ
มีเรือรับจ้างข้ามปากให้บริการผู้คนที่จะไปมาระหว่างวัดอินทาราม
กับโรงสี ไกลๆ กับโรงสีมีตึกใหญ่ ๒ ชั้น สีออกชมพู จะเป็นบ้าน
เจ้าของโรงสีหรือบ้านใครไม่ทราบได้

พันวัดราชคฤห์ไปเล็กน้อย จะถึงสถานที่ที่เรียกว่าตลาดพลู อยู่หลังสถานีรถไฟตลาดพลูและริมถนนเทอดไท ตลาดพลูเป็น ตลาดสดอย่างตลาดทั่วไป ข้างบนเป็นวิกหนังหรือโรงหนัง เรียกว่า วิกสูง รัฐบาลสมัยนายควง อภัยวงศ์ การเงินของประเทศฝืดเคือง ไม่มีเงินหมุนเวียน รัฐบาลสมัยนั้นเลยใช้วิกตลาดพลูเปิดเป็นบ่อน กาสีในอยู่พักหนึ่ง การพนันที่ขึ้นหน้าขึ้นตาของกาสีในแห่งนี้คือ จัбыี่ก็ มีหมายเลขแทง ๑๒ ตัว ได้สิบเท่าของเงินที่แทงถูก แม้เมื่อ เลิกบ่อนกาสีในไปแล้ว จัбыี่ก็ก็ยังมึเหลื่ออยู่จนทุกวันนี้ ใกล้เคียง วิกสูงแห่งนี้มีโรงหนังอีกแห่งหนึ่งอยู่ริมถนนเทอดไท เป็นวิกชั้นเดียว เลยเรียกว่า วิกเดี่ยว ก่อนที่จะถึงวิกสูงแนวเดียวกับวัดราชคฤห์ มีอาหารมีชื่อคือหมี่กรอบ ร. ๕ ส่วนที่วิกสูงมีขนมเป็องไทยมีชื่อ เจ้าของชื่อสมจิตร เลยเรียกว่าขนมเป็องแม่สมจิตร และได้เลิกขาย ไปหลายสิบปีแล้ว ส่วนหมี่กรอบทราบว่ายังทำอยู่ ปัจจุบันบริเวณ ตลาดพลูตรงนี้ทางราชการได้ตัดถนนใหม่จากแยกบุคคลิโลมาที่ ตลาดพลู แล้วสร้างสะพานข้ามคลองบางหลวงตัดตรงไปบรรจบ กับสามแยกท่าพระ

เลยบริเวณตลาดพลูไปเล็กน้อยมีบ้านคนคบดี ๓ หลัง ปลูกเรียงกันไปตามริมฝั่งคลอง ใครเป็นเจ้าของไม่ทราบได้ เรียกว่า บ้านสามเรือน เป็นเรือนสมัยใหม่ หน้าบ้านมีร้านต้นไม้เป็น ชั้นๆ ตั้งกระดางลายคราม ปลูกตะโกตัดมากมายเป็นที่สะดุดตา ต่อจากบ้านสามเรือนไปเล็กน้อยเป็นโรงเรือขนาดย่อม มีท่าขึ้น ลินค้า ที่ตรงนี้เป็นที่ค้าส่งพลูอย่างเดียว มีหมากบ่างเล็กน้อย ขายส่งพลูเป็นหลักใหญ่ๆ ออกไปทั้งกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ชาวสวนพลูนำพลูมาขาย ณ ที่นี้แห่งเดียว เป็นตลาดพลูตัวจริง

เลยทีเดียว จะเห็นได้ว่าตลาดพลูอยู่ติดกับบริเวณตลาดพลูที่เป็นตลาดสดและวิกการแสดงกับตลาดเช้าหน้าวัดทั้ง ๓ แห่งที่กล่าวมาแล้ว เฉพาะที่วัดอินทารามเป็นตลาดขายปลีกมากกว่าปลูสถานที่ทั้ง ๓ แห่งเลยรวมเรียกว่าตลาดพลูทั้งหมด เมื่อตลาดพลูตัวจริงเลิกไป ตลาดพลูตรงที่มีวิกก็เลยกลายเป็นตัวจริงไป ส่วนตลาดเช้าหน้าวัดทั้ง ๓ แห่ง จุดใหญ่ของตลาดอยู่ที่วัดกลางและไม่ได้ซื้อขายเฉพาะช่วงเช้า แต่ขายกันทั้งวัน

เลยตลาดพลูเดินไปเป็นคลองบางสะแก ปัจจุบันมีประตูระบายน้ำป้องกันน้ำท่วม คลองตื้นเขินใช้การไม่ได้ไปหมดแล้ว ต่อจากคลองบางสะแกไปเล็กน้อยก็ถึงปากคลองด่าน ปากคลองด่านเป็นชุมชนที่มีคนอยู่หนาแน่น ปากคลองมีห้องแถวไม้ชั้นเดียว มีทางเดินเป็นสะพานไม้ลูกระนาดอยู่หน้าห้องแถว ใช้เป็นที่สัญจรของคนแถวนั้น ตรงปากคลองด่านมีเสาหินใหญ่ขนาดเสาเรือ เป็นเสาหินแกรนิต ปลายเสาทำเป็นรูปดอกบัวปักอยู่ชายคลอง สะพานทางเดินหน้าห้องแถวห่างจากชายฝั่งมาก ชาวบ้านผูกผ้าสีต่างๆ มีโต๊ะเก้าอี้ มีร่มกระจาดวางอยู่ในบางครั้ง มีกระถางรูปอยู่โคนเสา ชาวบ้านทำเหมือนนอกชานล้อมเสาไว้ ผู้ใหญ่บอกว่า เป็นเสาหินแสดงขอบเขตไม่ให้ขุนนาง เจ้านาย ออกไปนอกเสาหิน โดยไม่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต หากฝ่าฝืนถือว่าเป็นขบถ

เสาหินที่ว่านี้มีอยู่ ๓ แห่ง คือที่สามเสนและพระประแดง สองแห่งนี้ไม่เคยเห็น คงได้ยินจากคำบอกเล่าของผู้ใหญ่เท่านั้น ส่วนเสาหินที่ปากคลองด่านนอกจากเป็นที่แสดงขอบเขตไม่ให้ขุนนาง เจ้านาย ออกไปนอกพื้นที่แล้ว ยังเป็นที่เบิกโขลนทวาร

บ้านพระยาภักตินฤเบศร์ (แก้ว ศาลิคุปต) ตั้งอยู่ปากคลองภาษีเจริญ
ฝั่งตรงข้ามวัดปากน้ำ ภายใตเงาไม้และราวลูกกรงเหล็กหล่อสวยงาม
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

เสาประโคนหรือเสาหินที่ปากคลองด่านและริมคลองบางหลวงอีกฟากฝั่ง
(บนซ้าย) เสาที่ปากคลองด่านปัจจุบันอยู่ใต้ร้านขายโลงซีสะ
ขณะที่อีกเสา (บนขวา) ตั้งอยู่ริมคลองบางหลวงฝั่งตรงข้าม
ภายในอาณาบริเวณบ้านที่ด้านหน้าเป็นที่ตั้งของศาลเจ้า
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

หมายถึงกองทัพที่จะยกออกไปทางด้านนี้จะต้องทำพิธีตัดไม้
ข่มนาม เรียกขวัญกำลังใจทหารในกองทัพให้เกิดความฮึกเหิม
ที่จะชนะข้าศึกกลับมา ก่อนที่จะออกจากประตูเมืองไปเผชิญหน้า
กับข้าศึก

คลองบางหลวงหรือคลองบางกอกใหญ่ ปากคลองเริ่ม
ตั้งแต่ป้อมวิไชยประสิทธิ์เรื่อยไปจนถึงปากคลองด่าน จะเชื่อมต่อกับ
คลองอะไรอีกไม่ทราบ ตรงสะพานบางไผ่เคยเห็นป้ายชื่อว่า
“คลองบางหลวงน้อย” ตามที่เคยผ่านเข้าไป จะผ่านตลาดน้ำ
บางแกว ปลายคลองมอญ จนไปบรรจบกับคลองบางกอกน้อย
ตรงวัดสุวรรณคีรี (วัดชีเหล็ก) ปากคลองตรงนี้เป็นคลองชักพระ

ในอดีตเมื่อ ๕๐-๖๐ ปีก่อน น้ำในคลองบางหลวงไหลสะอาด ชาวบ้านริมฝั่งคลองใช้สอยดื่มกินได้ แม้นหน้าน้ำ น้ำหลากจาก ภาคเหนือพัดพาเอาดินแดงปนมากับน้ำ จนน้ำกลายเป็นสีดินลูกรัง เพียงตักเอามาแกว่งสารส้มให้ตกตะกอนก็ใช้ได้เหมือนเดิม ถ้าเป็นฤดูแล้งน้ำแห้งจนขุดคลอง เด็ก ๆ ยังไปดำผุดดำว่ายในคลอง ได้ทั้ง ๆ ที่น้ำขุ่นเป็นตม ในฤดูแล้งนี้น้ำแห้งจนเห็นชายเลนทั้งสองฝั่ง เหลือเป็นทางน้ำเล็ก ๆ กึ่งกลางคลองกว้างไม่เกิน ๓๐ เมตร ความลึกขนาดเด็ก ๘-๙ ขวบยืนในพื้นโคลงได้ น้ำเพียงแค่คอเท่านั้น บางครั้งน้ำถูกแดดเผา เรือยนต์วิ่งกวนจนน้ำขุ่น กุ้งปลา ขาดออกซิเจนต้องลอยตัวขึ้นมาบนผิวน้ำ ลักษณะเช่นนี้เรียกกันว่า “กุ้งมั่ว” ชาวบ้านสองฝั่งคลองลงไปช้อนกุ้งปลาเป็นที่สนุกสนาน ได้กันคนละมาก ๆ ยิ่งช่วงน้ำขึ้นยังมีมากและจับง่าย โดยเฉพาะกุ้ง จะติดตัวขึ้นฝั่ง

หากเป็นฤดูหนาว ช่วงเช้าน้ำจะขึ้นเต็มฝั่ง น้ำในคลองจะเป็นไอลอยตัวขึ้นผิวน้ำกลายเป็นหมอก บางครั้งหมอกหนาจนมองไม่เห็นฝั่งตรงข้าม หน้าหนาวกุ้งจะชุมเป็นพิเศษ ชาวบ้านที่ดำน้ำเก่งจะดำลงไปแถวโคนเสาไฟบ้าง เสาบ้านที่อยู่ในน้ำบ้าง เพื่อคลำหากุ้งตัวโต ๆ อย่างกุ้งก้ามกรามเอามาทำอาหาร หากเป็นหน้าฝน ฝนตกหนักมาก ชาวบ้านนิยมรองน้ำฝนไว้ดื่มกิน เพราะสะอาดกว่าน้ำในคลอง ความจริงแล้วน้ำในคลองก็เชื่อว่าสะอาดเลยทีเดียว ชาวบ้านที่ปลูกบ้านในคลองชี้เหยี่ยวลงในคลองทั้งนั้น ผู้ใหญ่มักจะปรามเด็กไม่ให้เล่นน้ำในคลอง เพราะเห็นว่าไม่สะอาด หรือไม่ก็กำชับไม่ให้เข้าปาก ที่ว่าสะอาดหมายถึงว่าใช้สอยดื่มกินได้ ผิดกับปัจจุบันที่ใช้อะไรไม่ได้เลย เป็นที่รองรับน้ำเสีย

จากคุณคลองต่าง ๆ ของชุมชน จนกลายเป็นน้ำเน่าไปทั้งคลอง เมื่อมีการสร้างเขื่อนหรือประตูระบายน้ำป้องกันน้ำท่วม ทางราชการปิดประตูระบายน้ำหมด น้ำยิ่งเน่าเสีย กุ้งหอยปูปลาที่เคยมีแต่ก่อนตายหมด

ชีวิตประจำวันของคนสองฝั่งคลอง ตอนเช้าจะมีเรือลำเล็ก ๆ ขายเป็นจำพวกหมู ปลา หอยแมลงภู่ หอยกะพง เลือดหมู ถั่วงอก เร่ขายในท้องน้ำ เพื่อให้ชาวบ้านซื้อไปประกอบอาหาร อย่างง่ายให้ลูกหลานกินก่อนไปโรงเรียนและทำงาน กลางวันมีข้าวแกง กาแฟ และขนมอย่างอื่นขาย บ่ายหน่อยใครขี่เกียจไปตลาดก็มีเรือบรรทุกทุกพืชผักสวนครัว หมู เนื้อ ปลา มาขาย ตกเย็นคามีข้าวต้มปลา โจ๊ก และขนมหวานประเภทขนมถาด และจำพวกแกงบวดขายตั้งแต่หัวค่ำยันตีหนึ่ง เรียกว่ามีของซื้อกินได้ตลอดวันตลอดคืน

การดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ผู้ชายเป็นข้าราชการหรือทำงานนอกบ้าน ผู้หญิงเป็นแม่บ้านหรือค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ พวกที่อยู่ตามตลาดใหญ่ ๆ ก็ขายพืชผักผลไม้หรือสินค้าอื่น ๆ ซื้อมาขายไปในแต่ละวัน หากเป็นร้านค้าก็เป็นประเภทโชห่วย ไม่มีใครตั้งห้างตั้งโรงงาน หากจะมีก็น้อยรายนับจำนวนได้ อุตสาหกรรมริมฝั่งคลองที่ขึ้นหน้าขึ้นตาได้แก่กิจการต่อเรือ เป็นธุรกิจของชาวจีนไหหลำ มีโรงต่อเรือเป็นระยะๆ ทั้ง ๒ ฝั่งคลองจนถึงปากคลองด่าน รวม ๆ กันแล้วราว ๓๐ โรง มีอยู่โรงเดียวทำแจวพายขายอย่างเดียว อยู่แถววัดท้ายตลาด นอกจากขายแจวพาย คงขายชัน น้ำมันยาง หูแจว เป็นสินค้าเสริมเท่านั้น หน้าโรงต่อเรือทุกแห่งมีแพซุงไม้สักจอดอยู่ เจ้าของจะแปรรูปด้วยการนำซุง

ทั้งหมด ใช้เลื่อยชนิด ๒ คนชักชอยจนเป็นไม้กระดานแล้วนำไปต่อเรือ เรือที่ต่อเป็นเรือสำปั้นแจวพาย เรือบดขนาดใหญ่เป็นเรือบรรทุกข้าวใช้ขับล่องระหว่างกรุงเทพฯ กับปากน้ำโพ การคมนาคมแต่ก่อนใช้แม่น้ำและคลองเป็นหลัก ถนนหนทางมีน้อย สนนราคาสำหรับเรือข้าวใหญ่ๆ สมัยนั้นตกราวลำละ ๑ แสนบาท ตะปูที่ใช้ตอกเป็นหัวสี่เหลี่ยม เวลาจะตอกกับลำเรือต้องใช้ ส่วนจะนำไปก่อน แล้วจึงเอาตะปูจันทองผิงลึกลงไปให้หัวตะปูจมต่ำลงไปจากพื้นกระดานเล็กน้อย แล้วเอาชันน้ำมันยางผสม ปิดทับหัวตะปู ฉะนั้นเรือต่อใหญ่ๆ จะเห็นท้องเรือด้านนอกเป็นรอยกลมๆ อยู่ทั่วไป ลึกลงจากผิงคลองเข้าไปด้านหลัง ส่วนมากเป็นสวนผลไม้ ผู้คนไม่หนาแน่นเหมือนทุกวันนี้

สภาพบ้านเรือนริมฝั่งคลองส่วนใหญ่เป็นคนชั้นกลาง พอมีกินมีใช้ คนมีฐานะดีมีไม่มาก การค้าส่วนใหญ่อยู่ในมือคนจีน คนไทยทำเรือกสวน ค่าขายเล็กๆ น้อยๆ สภาพบ้านเรือนเปลี่ยนแปลงไปเป็นส่วนใหญ่ บ้านเรือนเก่าๆ ที่เคยมีถูกรื้อถอนไปแล้วสร้างใหม่ ที่ดินบางแห่งเปลี่ยนสภาพและกลายเป็นตำนานไปก็มี ที่ไม่เปลี่ยนแปลงก็คือวัด อยู่ที่ไหนก็คงอยู่ที่นั่น โบสถ์วิหารถ้าไม่ผุพังทรุดโทรมไปตามเวลา บางแห่งก็สร้างใหม่ทั้งหมด

คนรุ่นเก่าล้มหายตายจากไปหรือย้ายไปอยู่ที่อื่น มีคนรุ่นใหม่และคนต่างถิ่นมาอยู่แทน หมุนเวียนกันไป คลองบางหลวงเริ่มมีไฟฟ้าใช้สมัยรัชกาลที่ ๖ เพราะในหลวงต้องเสด็จพระราชดำเนินไปบ้านอยู่บ่อยๆ วิชาของเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (ปลัดสุจริตกุล) คนหนึ่งเป็นพระสนมเอก คือ พระสุจริตสุตา (เปรี๊ยะ)

ธิดาทั้งสองของ
เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี
(ซ้าย) คุณประไพ ผู้ซึ่งต่อมา
ได้รับสถาปนาเป็น
สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี
พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๖
(ขวา) คุณเป็รื่อง ผู้เป็นพี่สาว
ที่ได้ดำรงตำแหน่งพระสุจริตสุดา
พระสนมเอกในรัชกาลที่ ๖
(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ)

วังประตูน้ำของสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชชายา
ซึ่งทำให้ชาวคลองบางหลวงได้มีไฟฟ้าใช้ก่อนย่านใดๆ ในฝั่งธนฯ
(ภาพ : เพจคนรักวัง บ้านโบราณ)

สุจริตกุล) อีกคนหนึ่งคือคุณประไพ สุจริตกุล ต่อมาเป็นสมเด็จพระ
พระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๖ ภายหลัง

ได้เปลี่ยนแปลงสร้อยพระนามเป็นพระวรวงษายา เหตุนี้จึงเป็น
ผลพลอยได้ให้ชาวคลองบางหลวงมีไฟฟ้าใช้ โดยปักเสา ๒ ฝั่งคลอง
เป็นระยะ ๆ ช่วงเสาแต่ละต้นมีสายไฟซึ่งตรงกลาง มีโป๊ะไฟฟ้า
ขนาดใหญ่แขวนกึ่งกลางคลองทุกเสา ตั้งแต่ปากคลองไปจนถึงบ้าน
เจ้าพระยาสุธรรมมนตรีซึ่งอยู่ปากคลองภาษีเจริญและมีประตูน้ำ
ตรงนั้น บั้นปลายพระชนม์ชีพของสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี
หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “สมเด็จพระอินทร์” ประทับที่วังปากคลอง
ภาษีเจริญหรือวังประตูน้ำ เมื่อสมเด็จพระอินทร์สิ้นพระชนม์แล้ว วัง
แห่งนี้ได้ตกแก่ทนายทูลกลานในสกุลสุจริตกุล และได้ถูกรื้อลง
เพื่อทำประโยชน์อย่างอื่น

การย้ายรอยอดีตคลองบางหลวงตามที่เคยรู้เห็นมาก็คงมี
เพียงเท่านั้น...

วังเจ้าตุ้ม

คลองบางกอกใหญ่หรือที่ชาวบ้านเรียกกันมาแต่เดิมว่าคลองบางหลวง เมื่อ ๔๐ กว่าปีที่ผ่านมา ทั้งสองฝั่งคลองเป็นที่อยู่ของขุนนาง พ่อค้า และประชาชนทั่วไป บ้านเรือนไม้แออัดยัดเยียดเหมือนเดิยวันนี้ ที่สิ่งปลูกสร้างบางแห่งถูกรื้อถอน สร้างของใหม่ขึ้นมาแทน ตลอดคลองนี้มีวังเจ้านายอยู่ ๒ แห่ง คือ วังกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ชาวบ้านเรียก**วังพระองค์รัชนี** ซึ่งมาจากพระนามเต็มว่า**รัชนีแจ่มจรัส** อีกวังหนึ่งคือ**วังเจ้าตุ้ม** อยู่ไม่ไกลกันนัก วังพระองค์รัชนีตอนที่ผู้เขียนเกิด ท่านไม่ได้ประทับที่วังนี้ หากแต่ย้ายไปประทับวังใหม่ทางฝั่งกรุงเทพฯ ที่ถนนพระมวณนานแล้ว เรื่องเล่าจึงมีไม่มาก ขอยกไปเล่าเป็นของแถมท้ายเรื่องวังเจ้าตุ้ม

วังเจ้าตุ้มอยู่ริมคลองบางหลวง มีเนื้อที่ราว ๑ ไร่เศษ เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ลงเขื่อนคอนกรีต ๓ ด้าน ด้านหลังเป็นตรอกวัดมอญหรือวัดประดิษฐานาราม ภายหลังทางราชการได้ผนวกปลายซอยตรงนี้ไปรวมกับซอยวัดใหญ่ศรีสุพรรณ เลยกลายเป็นซอยวัดใหญ่ศรีสุพรรณไปในที่สุด วังนี้มีรั้วสังกะสีล้อมรอบ

พระวรวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าสนิทพงศ์พัฒนเดช
หรือ ม.จ. ตุ่ม สนิทวงศ์

ทั้ง ๔ ด้าน เฉพาะด้านหลังที่ติดตรอกวัดมอญใช้สังกะสี ๒ แผ่น
ต่อกัน เนื่องจากหม่อมเจ้าตุ้มท่านปลุกตำหนักค่อนข้างมาทางด้านหลัง
เกือบชิดรั้ว ด้านริมคลองบางหลวงมีศาลาท่าน้ำใช้เป็นที่ลงเรือ
ข้างวังด้านหนึ่งเป็นคลองเล็ก ๆ ที่แยกจากคลองบางหลวงชื่อ
คลองบางไส้ไก่ สามารถลัดเลาะไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาได้

เจ้าของวังนี้คือหม่อมเจ้าตุ้ม สนิทวงศ์ เป็นพระโอรส
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ต้นราชสกุล
สนิทวงศ์ ณ อยุธยา หม่อมมารดาไม่ทราบนาม มีเจ้าพี่ร่วม
มารดาเดียวกันพระองค์เดียวคือหม่อมเจ้าพร้อม หม่อมเจ้าตุ้ม
รับราชการที่กระทรวงทหารเรือหรือกองทัพเรือเวลานี้ ในสมัย
รัชกาลที่ ๖ ได้รับการสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
สนิทพงศ์พัฒนเดช ในคราวเดียวกันนี้หม่อมเจ้าพร้อมก็ได้รับการ
สถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพร้อมพงศ์อิทธิราช เท่าที่
ทราบหม่อมเจ้าตุ้มมีหม่อมหลายคน หม่อมใหญ่คือหม่อมเล็ก

(ซ้าย) พระวรวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าพร้อมพงศ์คือธิดา
หรือม.จ. พร้อม
พี่ชายร่วมมารดาของม.จ. ตูม
(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)
(ล่าง) อาคารตึกที่ก่อสร้างขึ้นใหม่
บนพื้นที่ที่เคยเป็นวังของม.จ. ตูม
ริมคลองบางไผ่ใต้ เจ้าของคนปัจจุบัน
คือคุณพระพันธุ์ นภาศรี
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

อาคารหลังใหม่
สร้างเป็นตึกฝรั่ง ๓ ชั้น
ทำหลังคาทรงปั้นหย่า
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

เป็นคนไทยเชื้อสายลาวจังหวัดอุบลราชธานี หม่อมเจ้าตุ้มไม่มีโอรส
และธิดา

ตรงข้ามวังเจ้าตุ้มอีกฝั่งหนึ่งเป็นบ้านพระยาสวัสดิ์วรวิถิ
(ม.ร.ว. สายหยุด) กับบ้านพระยาชลมารคพิจารณ์ (ม.ล. พงษ์)

ในวรรณกรรมเรื่อง *เด็กคลองบางหลวง* ของขุนวิจิตรมาตรา หรือ กาญจนาคพันธุ์ ท่านพูดถึงบ้านทั้ง ๒ หลังนี้ หากแต่วางตำแหน่ง ผิด จากบ้านทั้ง ๒ หลังนี้เป็นบริเวณวัดสังข์กระจาย เลยวัดไปแล้ว เป็นบ้านคุณพิณเทพเฉลิม (ตระกูลบุญนาค) ท่านวางบ้านพระยา สวัสดิ์วริทธิไว้แถวนี้ ส่วนบ้านพระยาชลมารคพิจารณาจะระบุไว้ชัดเจน ว่าอยู่ตรงข้ามกับที่ว่าการอำเภอบางกอกใหญ่

ในความเป็นจริงมีบ้านอีกหลังหนึ่งอยู่เคียงกับบ้านพระยา สวัสดิ์วริทธิ คั่นด้วยคลองบางวัวทอง ซึ่งเป็นคลองเล็กๆ แยกจาก คลองบางหลวงไปเชื่อมต่อกับคลองบางลำเจียก คลองบางวัวทอง เลยได้ชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า *คลองบางลำเจียกน้อย* บ้านดังกล่าวเป็น บ้านหลวงแจ่มวิชาสอน (แจ่ม) เจ้าของผลิตภัณฑ์ยาสีฟันวิเศษนิยม สร้างเป็นบ้านทรงปั้นหยา ๒ ชั้น หลังคามุงกระเบื้อง จั่วกลาง สร้างด้วยไม้ผสมลวดลายแบบขนมปังขิง ทาสีเขียวอ่อน นับเป็น บ้านสวยที่สุดริมคลองบางหลวง ซึ่งขุนวิจิตรมาตราไม่ได้กล่าวถึง ทำให้ได้ข้อสันนิษฐานอย่างหนึ่งว่า สมัยเมื่อขุนวิจิตรมาตรา ยังลงเรือเข้าออกในคลองบางหลวง บ้านหลวงแจ่มวิชาสอนยังไม่มี หรือบ้านหลังนี้เคยเป็นบ้านของพระยาชลมารคพิจารณ์ ภายหลัง เปลี่ยนมือมาเป็นของหลวงแจ่ม มีบ้านหลังหนึ่งติดกับบ้านหลวงแจ่ม เป็นบ้านไม้ ๒ ชั้นแบบใต้ถุนเตี้ย หันหน้าบ้านสู่ลานวัด เคยถาม ผู้ใหญ่บอกว่าเป็นบ้านพระยาชลมารคพิจารณ์ พิจารณาดูแล้วน่าจะ เป็นเรือนบริวาร เหลือไว้ให้ลูกหลานได้อยู่อาศัยมากกว่า ต่อภายหลัง เจ้าของบอกขาย หลวงแจ่มก็รับซื้อไว้ แล้วผนวกเข้าอยู่ในบริเวณ เดียวกัน

วกกลับมาที่วังเจ้าตุ้มอีกครั้ง ผู้เขียนเกิดในบั้นปลาย

พระชนม์ชีพของท่าน และยังเด็กอายุราว ๕ ขวบ ไม่เคยเห็นท่าน คงได้ยินแต่เสียงเรือดนต์ที่มาส่งท่านที่วังตอนเย็น ๆ พอขึ้นจาก เรือแล้วก็เข้าวัง ไม่มีใครได้เห็นท่านอีก จากทำน้ำมีทางเดินก่ออิฐ มายังตำหนักที่สร้างด้วยไม้ทรงปั้นหยาชั้นเดียว ได้ถุนสูง หลังคา มุงกระเบื้อง เป็นหมู่ตำหนักมีหลายหลัง เชื่อมต่อกันด้วยนอกชาน ถึงกันหมด เมื่อขึ้นบันไดเข้าประตูแล้ว ตำหนักที่ประทับอยู่ขวามือ ๒ หลัง ปลุกช้อนกันไปทางด้านหลัง หันหน้าตำหนักเข้าหากัน มีนอกชานแล่นกลาง ภายหลังได้สร้างหลังคาคลุมนอกชานทั้งหมด เพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุด เฉพาะตำหนักที่ปลุกช้อนมาด้านหลัง ฝาตำหนักด้านนอกมีชั้นวางของเป็นชั้น ๆ แขนงอยู่ นับว่ามีมือดี และมีหีวกะโหลกลิงวางอยู่ ๑ หิว คนทั่วไปเห็นแรก ๆ ก็คิดว่า กะโหลกคน แต่ขนาดเล็กกว่า ถามเหตุผลที่เอามาตั้งก็เพื่อเอาไว้ ฝ้าบ้าน

ขึ้นบันไดตำหนักมาแล้วมีนอกชาน ซ้ายมือเป็นครัวสร้าง เป็นลักษณะเรือนไทย ฝาเป็นไม้ไผ่ขัดตะ หลังคามุงจาก ต่อจาก เรือนครัวเป็นเรือนอีกหลังหนึ่ง น่าจะเป็นที่เก็บของ รั้วตำหนัก ทั้งหมดเป็นระแนงไม้ เรือนด้านนี้ปลุกตามแนวคลองบางไส้ไก่

หม่อมเล็กที่เป็นหม่อมใหญ่มีเชื้อสายลาวจังหวัดอุบล- ราชธานี รูปร่างนั้นเล็กสมส่วน ได้เคยเห็นท่านนั่งขึ้นไม่นั่งใจ ที่เห็น สภาพในวังและตำหนักก็เพราะตามแม่เข้าไปซื้อผ้าขึ้น ผ้าไหม ที่หม่อมไปเอาจากอุบลราชธานีมาขายให้ชาวบ้านละแวกนั้น

หม่อมเจ้าด้อมหรือพระองค์เจ้าสนิทวงศ์พัฒนเดชสิ้นพระชนม์ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๑ ชาวบ้านทั่วไปทราบเพียงข่าว พระศพไม่ได้ตั้งที่วัง จะตั้งที่ไหนไม่มีใครทราบ ทราบแต่เพียงว่าได้ตรัสสั่งเกี่ยวกับพระศพ

ว่า หากสิ้นพระชนม์ให้นำพระศพไปฝังที่วัดดอนยานนาวา น่าจะเป็นเพราะไม่มีพระประสงค์จะให้หม่อมท่านยุ่งยาก อีกทั้งตำหนักก็คับแคบตั้งโกศไม่ได้ ผู้คนในวังก็น้อย ไม่พอที่จะรองรับเจ้านายและผู้ที่จะมาในงาน ส่วนเหตุผลอื่นไม่น่าจะมี

เมื่อหม่อมเจ้าตุ้มยังทรงพระชนม์อยู่ มีพ่อค้าอาชีพรับเหมาก่อสร้างรายหนึ่ง เรียกกันว่า นายห้าง มีครอบครัวอยู่แถวสี่พระยาฝั่งพระนคร นับเป็นคนโปรดปรานตามเสด็จรับใช้ใกล้ชิดเกือบทุกแห่ง ถึงกับตรัสกับหม่อมของท่านว่า หากท่านสิ้นไปแล้วและหม่อมประสงค์จะมีสามีใหม่ ก็อนุญาตให้เฉพาะนายห้างผู้นี้เท่านั้น จนเมื่อท่านสิ้นพระชนม์แล้ว นายห้างยังคงไปมาหาสู่ดูแลหม่อมอยู่หลายปี ในที่สุดก็ตกลงปลงใจกับนายห้าง มีลูกด้วยกัน ๒ คน หญิง ๑ ชาย ๑ เกิดระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ นายห้างเป็นผู้รับเหมาก่อสร้าง คราวใดที่มีวัสดุก่อสร้างเหลือก็จะนำมาปลูกตึกหลังใหญ่ที่กลางวัง สร้างอย่างค่อยเป็นค่อยไปหลายปีจนถึงชั้นหลังคา โครงสร้างส่วนใหญ่เสร็จแล้ว แต่ผนังบางส่วนยังไม่ได้ ก่ออิฐถือปูนก็มี ในระหว่างนั้นได้รื้อตำหนักของเดิมทั้งหมด ให้หม่อมกับลูกไปอยู่บนตึกหลังใหม่ทั้งที่ยังสร้างไม่เสร็จ แต่กันบางส่วนไว้พออยู่ได้ สุดท้ายนายห้างถึงแก่กรรมเลยไม่ได้สร้างต่อจนได้เปลี่ยนมือเป็นของคนอื่น เจ้าของใหม่จึงดำเนินการสร้างจนแล้วเสร็จ

ในวังอีกด้านหนึ่งมีบ้านหลังเล็ก ๆ ปลูกอยู่ข้างรั้วห่างจากตำหนักราว ๕๐ เมตร เป็นบ้านข้าเก่าอยู่กันมาตั้งแต่หม่อมเจ้าตุ้มยังทรงพระชนม์อยู่ เป็นสามิภรรยาคู่หนึ่ง สามีชื่อนายยิ้ม ภรรยาชื่อนางเพียร ทั้งสองไม่มีบุตร มีหลานสาวอยู่ด้วยคนหนึ่งชื่อเพียว

ต่อมาคงเห็นว่าไกล ใช้จ่ายไม่สะดวก จึงให้เรือมาปลุกใหม่ตาม
แนวคลองบางไส้ไก่ใกล้ ๆ ข้างทางเดินขึ้นตำหนัก การเข้าออกไป
สู่ตรอกวัดมอญด้านหลังวัง ทำโดยเปิดรั้วสังกะสีแผ่นหนึ่งเป็น
ประตูหลอก ชาวบ้านจะเข้าออกก็เข้ากันทางนี้ ที่เรือนนายยิ้ม
มีป้ายทำด้วยไม้ เขียนข้อความว่า “ห้ามรบกวนเรื่องเงิน” ได้
ความว่าเดิมติดอยู่ที่ตำหนัก เมื่อหม่อมเจ้าตุ้มสิ้นพระชนม์แล้ว
นายยิ้มจึงได้เอามาแขวนไว้ที่เรือนตน หม่อมเจ้าตุ้มมีหม่อม
หลายคน แม่เล่าให้ฟังว่า เมื่อมีคนนำลูกสาวมาถวาย ท่านจะ
ถามว่า เอามาให้ใช้จ่ายหรือเอามาให้ทำเมีย จะได้ทำให้ถูกต้อง
เมื่อท่านสิ้นพระชนม์แล้ว หม่อมเล็กได้แบ่งปันเงินทองของแต่งตัว
ให้หม่อมเหล่านั้นไปทำมาหากินเลี้ยงชีพแล้วแยกย้ายกันไปทุกคน

ระยะแรก ๆ ที่หม่อมเจ้าตุ้มสิ้นพระชนม์ หม่อมยังคงมี
เงินทองเหลือไว้ใช้จ่ายในชีวิตประจำวันอยู่บ้าง บางครั้งก็หา
รายได้ด้วยการขึ้นไปเอาผ้าไหม ผ้าซิ่น จากจังหวัดอุบลราชธานี
มาขายให้ชาวบ้านแถวนั้นเป็นครั้งคราว และเมื่อตกลงใช้ชีวิตกับ
นายห้างแล้ว ก็ได้รับการจุนเจือจากนายห้างอย่างเดียว รายได้
อย่างอื่นไม่มี บางครั้งต้องเปิดรั้วสังกะสีด้านหลังทำเป็นร้านค้า
ขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ทำขนมขายบ้าง ทอดกล้วยแขกขายบ้าง น่าจะ
ทำพอให้หายเหงาและได้พบปะผู้คนบ้าง มีครั้งหนึ่งหม่อมได้ทำ
ขนมหวานประเภทถั่วดำ สาคุเปียก ขนมบัวลอย กล้วยบวชชี
และขนมถาดบางอย่างให้คนใส่เรือไปขายตอนกลางคืน ช่วงตั้งแต่
๖ โมงเย็นจนถึง ๒ ยาม เร่ขายในคลองบางหลวงจนถึงปากคลอง
ด้านแม่น้ำเจ้าพระยา ขายให้พวกทหารเรือและลูกเรือรบที่มาจอด
ทอดสมออยู่กลางน้ำ ข้าวของที่ใช้จำพวกหม้อ ถาด และของอื่น ๆ

ล้วนเป็นของดี ๆ ที่เจ้านายและขุนนางใช้กัน เป็นพวกเครื่อง
อัลปาก้าหรือเงินชุบ แม้ค่าที่ไปขายก็จ้างเขา ขายได้มากได้น้อย
เท่าไรก็เท่านั้น บางครั้งแม่ค้าเหล่านั้นไปทำเรือล่ม ข้าวของเสียหาย
หมด สุดท้ายต้องเลิก สูญเสียเงินทองไปไม่น้อย

ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีระเบิดลงที่กรุงเทพฯ ทั้ง
กลางวันและกลางคืน เพื่อความอุ่นใจ หม่อมต้องหอบลูก ๒ คน
ไปรวมกับเพื่อนบ้าน เพราะนายห้างอยู่กับครอบครัวทางฝั่งพระนคร
คนในวังมีข้าเก่าอยู่เพียง ๓ คน และต่างคนต่างอยู่จนสงครามเลิก
ลูกสาวคนโตของท่านตอนเด็ก ๆ ใส่ตะปั้งทองคำอันใหญ่ ได้
ความว่าเอาขันทองคำของหม่อมเจ้าตุ้มไปยุบทำ ตัวหม่อมเอง
ก็ใส่ทองเส้นใหญ่สะดุดตา ต่อมาภายหลังความเป็นอยู่ฝืดเคืองขึ้น
จึงเอาที่ดินที่ว่าง ๒ ไร่ข้างตึกให้เจ๊กเช่าทำโรงต่อเรือ จำพวกเรือ
เอี้ยมจั้น เรือบรรทุกข้าว บรรทุกสินค้าและของอื่นที่นำขึ้นล่อง
ไปขายทางเมืองเหนือ นอกจากเรือขนาดใหญ่พวกนี้ก็มีเรือลำบัน
แจวพายขนาดต่าง ๆ ในคลองบางหลวงมีโรงต่อเรือมากมาย
เรียงรายกันไปทั้ง ๒ ฝั่งคลองจนถึงปากคลองด่าน เจ้าของเป็น
ชาวจีนไหหลำ ที่ดินที่ให้เช่าทั้ง ๒ ไร่ ต่อมาภายหลังต้องขาย
ให้กับเจ้าของโรงต่อเรือที่เคยเป็นผู้เช่า คงเหลือแต่ที่ดินตรงกลาง
พร้อมตึกที่ยังสร้างไม่เสร็จ เหตุที่หม่อมต้องลำบาก น่าจะเป็นด้วย
นายห้างเสียชีวิตแล้วไม่มีใครส่งเสียจุนเจืออย่างแต่ก่อน ต้องดิ้นรน
ด้วยตัวเองตามลำพัง ช่วงที่มีเงินมีทองเหลืออยู่บ้าง ชาวบ้านแถวนั้น
ก็ซักชวนเล่นไพ่แก้เหงา ได้บ้างเสียบ้าง ทำให้ฝืดเคืองมากขึ้น และ
ต้องขายที่ดินส่วนที่เหลือให้คนอื่น ส่วนตัวเองต้องไปเช่าบ้านอยู่
แถววัดท่าพระ

ผู้ที่ซื้อที่ดินแปลงสุดท้าย รายแรกเป็นเจ้าของของธนาคาร เล็ก ๆ แห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ ซื้อให้อุภรรยายู่กับลูก ๆ หลายคน ตึกจึงได้รับการบูรณะซ่อมแซมทุกจุดที่สร้างค้างอยู่ เจ้าของใหม่ให้ลูกสาวคนโตเป็นผู้ดูแล รวมถึงค่าใช้จ่ายในบ้านทั้งหมด อุภรรยาคนนี้ติดการพนัน มักชักชวนทั้งเด็กและผู้ใหญ่แถววัดใหญ่ศรีสุพรรณมาเล่นไพ่ในบ้าน เป็นที่อดทนระอาใจแก่ลูกสาว แต่ก็ห้ามปรามอะไรไม่ได้ สุดท้ายกินยาตาย ในที่สุดเจ้าของต้องขายบ้านหลังนี้ คนซื้อรายใหม่เป็นคนจากที่อื่น เผอิญมาได้ภรรยา แถวนั้น อาชีพผู้ซื้อรายใหม่เป็นพ่อค้าขายอาวุธปืนให้กับทางราชการ ตึกจึงได้รับการบูรณะตกแต่งใหม่อีกครั้ง ซื้อขายกันด้วยสนนราคาเท่าไรไม่ทราบ ทั้งสองสามีภรรยาอยู่มาไม่ต่ำกว่า ๒๐ ปีและไม่มีบุตร จึงบอกขาย ตามคำชาวบ้านซื้อขายกัน ๑๕ ล้านบาท เจ้าของรายใหม่ได้รื้อตึกเก่าทิ้งทั้งหมด สร้างคฤหาสน์หลังใหม่ ๓ ชั้นขึ้นมาแทน ลักษณะเป็นอาคารรุ่นเก่า ที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๕ บริเวณจั่วหลังคาหน้าหลังและชายคา ทั้ง ๒ ข้างทำเป็นซุ้มเล็ก ๆ ติดตราสัญลักษณ์เป็นรูปพระขรรค์ พันด้วยกระหนกเครือเถา เหมือนตราประจำพระองค์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งเป็นพระบิดาของ หม่อมเจ้าตุ้ม ทำให้ได้ข้อสันนิษฐานเบื้องต้นว่า เจ้าของรายใหม่ คงเป็นลูกหลานของราชสกุลนี้

เรื่องตราประจำพระองค์กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เมื่อ ท่านสิ้นพระชนม์แล้วไม่มีผู้ใดใช้ต่อ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงมีพระปรารภกับสมเด็จฯ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ต้นราชสกุลรังสิต ณ อยุธยา ว่า เสียตายที่ไม่มีใคร

(บนซ้าย) ด้านหน้าและด้านข้างอาคารประดับตราประจำพระองค์ของสมเด็จพระยาชัยนาทนเรนทร ซึ่งเป็นรูปพระขรรค์พันด้วยลายกระหนกที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงดัดแปลงมาจากตราประจำพระองค์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

(บนขวา) ตราพระขรรค์พันด้วยลายกระหนก ซึ่งเป็นตราประจำพระองค์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท
(ภาพ : หนังสือตราแผ่นดิน ตราราชสกุลและสกุล อักษรพระนาม และนามย่อ)

ใช้ตรานี้ต่อ และมีพระประสงค์ให้กรมพระยาชัยนาทนเรนทรได้ทรงใช้ต่อไป ทรงให้เหตุผลว่า กรมพระยาชัยนาทนเรนทรอยู่ในเกณฑ์ที่ใช้ได้ เพราะเจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์เนื่องเป็นราชสกุลสนิทวงศ์ หากแต่พระองค์ท่านจะแก้ตราเล็กน้อย ไม่ให้เหมือนตราของเดิมเสียทีเดียว ตราของเดิมเป็นรูปพระขรรค์พันด้วยกระหนกเครือเถาเฉพาะใบพระขรรค์ ด้ามพระขรรค์โผล่

อยู่ด้านล่าง ส่วนตราที่แก้ไข ตราพระขรรค์เหมือนกันและพันรอบ
ด้วยกระหนกเครือเถารวมทั้งด้ามพระขรรค์ทั้งหมด

อย่างไรก็ดี หากเจ้าของใหม่เป็นลูกหลานของราชสกุล
ทั้งสอง นับเป็นเรื่องน่ายินดีที่ได้ที่ดินผืนนี้ไว้ เป็นการรักษามรดก
ของบรรพบุรุษได้ส่วนหนึ่ง คุณหาสน์ที่สร้างไม่ทราบว่าเป็นเจ้าของ
จะใช้ทำอะไร ฟังแต่คำชาวบ้านก็จับต้นชนปลายไม่ได้ เลยไม่มี
ข้อยุติ คงต้องเล่าค้างไว้เพียงเท่านี้

วังกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

อย่างที่บอกไว้แต่แรกว่าขอเล่าเป็นของแถม เพราะเรื่อง
เล่ามีไม่มาก ถ้าไม่มีคนเฝ้าอยู่ก็เท่ากับเป็นวังร้าง เพราะเจ้าของ--
กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ย้ายไปประทับที่วังใหม่ทางฝั่งพระนคร
ท่านเจ้าของมีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส ทรงเป็น

พระราชวรวงศ์เธอ
กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์
พระนามเดิมว่า
พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส
(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ)

พระโอรสกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ วังหน้าในรัชกาลที่ ๕ ทรงใช้นามปากกาว่า น.ม.ส.

สภาพของวังนี้มีหลายอย่างี่เหมือนวังเจ้าตุ้ม คืออยู่ริมคลองบางหลวง รั้ววังเป็นสังกะสีเหมือนกัน ด้านข้างวังเจ้าตุ้มติดคลองบางไส้ไก่ วังพระองค์ศรีชนิตติวัดประดิษฐาราม ด้านหลังวังทั้ง ๒ แห่งติดตรอกวัดมอญ ส่วนตำหนักที่ประทับของวังเจ้าตุ้มเป็นแบบเรือนปั้นหยา ส่วนวังพระองค์ศรีชนิตติเป็นเรือนไทย มีหลายหลังปลูกรวมกันเชื่อมด้วยนอกชาน ลักษณะเป็นเรือนหมู่ ส่วนหลังคามุงจาก

บริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งวังของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ หรือ น.ม.ส. ก่อนจะย้ายไปยังถนนประมวญ อยู่ใกล้กับวัดมอญหรือวัดประดิษฐาราม ริมคลองบางหลวง ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของทาวนเฮาส์ไปแล้ว
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

เนื่องจากท่านเจ้าของไม้ได้ประทับอยู่วังนี้ จึงไม่มีเรื่องราวให้เล่ามากนัก ผู้ใหญ่ที่เคยอยู่ที่ขณะประทับอยู่ก็ไม่ได้เล่าอะไรไว้ สภาพในวังเท่าที่เล่ามา เกิดจากการที่ได้เข้าไปซื้อดอกไม้ในสวนในวันเปิดเทอมและมีการไหว้ครู ตลาดดอกไม้สมัยก่อนไม่มี นักเรียนจึงเก็บดอกไม้ที่ปลูกเองในบ้าน หรือซื้อตามตลาดที่มีให้เลือกไม่มากนัก แต่ในวังนี้คนเฝ้าวังปลูกไว้หลายอย่าง โดยเฉพาะกุหลาบ นักเรียนจึงมักเข้าไปขอซื้อเพื่อให้ได้ดอกไม้งามๆ สำหรับไหว้ครู แต่ก่อนนอกจากดอกไม้ธูปเทียน สิ่งที่ขาดไม่ได้คือหญ้าแพรกกับดอกมะเขือ ผู้ใหญ่ให้เหตุผลว่าต้นไม้ทั้ง ๒ นี้ปลูกง่าย งอกงามเร็ว เมื่อนำไปบูชาครูแล้วจะทำให้เกิดปัญญาและผลการเรียนดี ดุจความเจริญงอกงามของหญ้าแพรกดอกมะเขือดอกไม้สำหรับไหว้ครูสมัยนี้พัฒนาไปมาก จากการนำเอาไปเองก็จัดเป็นพานพุ่ม มีหัวหน้าชั้นนำไปมอบให้กับครู เดี่ยวนี้ถึงกับมีการจัดพานพุ่มลือการเมืองไปแล้ว

วังนี้ทิ้งร้างมานาน ภายหลังได้ขายให้เอกชนและเปลี่ยนแปลงสร้างเป็นทาวน์เฮาส์ขายทั้งหมด ใครอยากทราบว้าวังนี้อยู่ตรงไหน ให้ไปที่ลานวัดประดิษฐานรามหรือวัดมอญ ใกล้กับมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา จะเห็นวิหารพระนอนหลังพระนอนจะเป็นทาวน์เฮาส์ทั้งหมด ตรงนี้แหละคือวังพระองค์รัชนี้ในอดีต เดินลึกเข้าไปตามตรอกวัดมอญอีกประมาณ ๓๐๐ เมตร จะถึงประตูระบายน้ำกั้นคลองบางไส้ไก่ ข้ามตรงนี้ไปก็เป็นวังเจ้าตุ้ม

บ้านวิเศษนิยม

บ้านวิเศษนิยมอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่หรือคลองบางหลวง เจ้าของบ้านคือหลวงแจ่มวิชาสอน (แจ่ม นิยมเหตุ) ท่านผู้นี้เป็นครูโรงเรียนบ้านสมเด็จเจ้าพระยา (ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา) ภรรยาชื่อคุณนายผินนิยมเหตุ (สกุลเดิม “นิงสานนท์”) ลักษณะเป็นบ้านไม้สัก ๒ ชั้น ทรงแบบยุโรป หลังคามุงกระเบื้องซีเมนต์ จั่วหลังคาเป็นจั่วหลบ

อำมาตย์ตรี หลวงแจ่มวิชาสอน
(ภาพ : หนังสือสัตตมวารเทคนา
พิมพ์เป็นอนุสรณ์ใน
งานพระราชทานเพลิงศพ
อำมาตย์ตรี หลวงแจ่มวิชาสอน)

นางฉิน นียมเหตุ

ภรรยาหลวงแจ่มวิชาสอน

ผู้ผลิตยาสีฟันพิเศษนียม

(ภาพ : หนังสือระเบียบสำนักพระราชวัง
ที่เกี่ยวกับราชการและประชาชน
และประเพณีไทย โดย ม.ล. ปีย์ มาลากุล
พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพ นางฉิน แจ่มวิชาสอน)

มีมุขหลายเหลี่ยมหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “โป่ง” อยู่ด้านข้างตัว
เรือนใหญ่ ใช้เป็นที่รับแขก บนหลังคาบ้านมีมุขเล็ก ๆ ยื่นออกมา
ลักษณะเหมือนช่องระบายอากาศในบ้าน ลักษณะเช่นนี้เป็นที่นิยม
ของพวกเจ้านาย ขุนนาง และผู้มีฐานะดีทั้งหลาย ที่จั่วมุขหลังคา
หลังเล็กมีตราประจำบ้านประดับอยู่ ตราประจำบ้านที่วุ้นนี้ เจ้าของ
นำไปเป็นเครื่องหมายการค้าของผลิตภัณฑ์สินค้าที่ผลิตขึ้นที่นี้

เมื่อ ๗๐ กว่าปีก่อน ถ้ามองจากสะพานเจริญพาศน์ที่
สร้างข้ามคลองบางหลวงจะเห็นบ้านหลังนี้โดดเด่น เป็นบ้านทาสี
เขียวฉูด นับว่าสวยที่สุดในคลองบางหลวง ด้านหน้าติดคลอง
บางหลวง ด้านหนึ่งติดกับบริเวณวัดสังข์กระจาย ส่วนอีกด้านหนึ่ง
ติดกับคลองซอยเล็ก ๆ ที่แยกจากคลองบางหลวงเรียกว่า *คลอง
บางวัวทอง* แต่เป็นชื่อที่ไม่ค่อยมีคนเรียก บางคนไม่รู้ด้วยซ้ำว่า
มีชื่ออย่างนี้ ส่วนด้านหลังบ้านเป็นที่สวน

บ้านพิเศษนียมไม่ได้มีหลังเดียว ในบริเวณเดียวกันยังมี
เรือนไม้ ๒ ชั้น หลังคาสังกะสี ปลูกซ้อนกันไปทางด้านหลัง และ

ยาสีฟันวิเศษนิยมแบบบรรจุของ
ต้นตำรับแรกเริ่มผลิต
ที่ยืนยงมาจนถึงปัจจุบัน
ทั้งยังคงใช้ตราสัญลักษณ์เดิม

มีเรือนไทยอยู่อีกหลังหนึ่ง ว่ากันว่าเป็นเรือนหอของเจ้าของบ้าน
ด้านที่ติดกับบริเวณวัดสังข์กระจายมีเรือนไม้ ๒ ชั้น หลังคาสังกะสี
ปลูกหันหน้าเข้าหาบริเวณวัด ใช้เป็นที่อยู่อาศัยของคนในบ้าน
ชั้นล่างเก็บอุปกรณ์และวัตถุดิบ เช่น ดินสอพอง สำหรับผลิต
ยาสีฟัน ตัวเรือนใหญ่กับเรือนหลังที่ติดกับวัดสังข์กระจายมีลาน
เล็ก ๆ ใช้เป็นที่เกรอะหรือที่กรองเอาสิ่งสกปรกออกจากดินสอพอง
ก่อนจะนำไปตากแดดให้แห้ง และมีป้ายชื่อบ้านขนาดใหญ่ว่า
บ้านวิเศษนิยม

คนรุ่นเก่าเมื่อ ๗๐-๘๐ ปีก่อนคงจะคุ้นเคยดีกับชื่อ “วิเศษ
นิยม” ซึ่งเป็นยาสีฟันยี่ห้อหนึ่งที่เป็นผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม
ในครัวเรือนของหลวงแจ่มวิชาสอน นับเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน
ตัวยาเป็นของที่หาง่าย ๆ ไม่ยุ่งยากอะไร ได้แก่ ดินสอพอง ลิ่นทะเล
พิมเสน และเครื่องหอม ของทั้งหมดเอามาบดให้เป็นผงบรรจุของ

สัญลักษณ์ของ
ยาสีฟันวิเศษนิยม
ทำเป็นอักษร จ และ ผ ไขว้กัน
อันหมายถึง แจ่มและผืน
ในวงพระจันทร์ที่มีกระต่าย
และพระปรางค์วัดอรุณ
อยู่ด้านล่าง

สีเหลืองออกจำหน่ายทั่วไป สรรพคุณนอกจากใช้เป็นยาสีฟันแล้วยังนำมาละลายน้ำใช้แทนแป้งทาแก้ผดผื่นคัน พระภิกษุที่ปลงผมใหม่ ๆ อาจมีบาดแผลเล็กน้อยที่เกิดจากมีดโกน มักจะเอายาสีฟันวิเศษนิยมมาละลายบนสิริชะเพื่อความสะดวกขึ้นและรักษาแผลไปในตัว

เครื่องหมายการค้าที่ใช้เป็นตราของบ้านวิเศษนิยม ประกอบด้วยตัวอักษร จ และ ผ หมายถึงแจ่มและผืน อยู่ในวงกลมมีรัศมีด้านล่างตัวอักษรย่อนี้มีรูปกระต่าย ๒ ตัวและดวงจันทร์ครึ่งเสี้ยวประดับอยู่บนแถบผ้า มีแสดมปีดวงเล็กๆ แปะติดอยู่บนซอง นับเป็นสินค้าติดตลาดที่รู้จักกันทั่วไป เดียวนี้ก็ยังมีขายอยู่

สูตรยาสีฟันวิเศษนิยมน่าจะเป็นสูตรทางคุณนายผืน * คุณนายผืนมีพี่น้องคนหนึ่งชื่อหลวงศิลปานุการกิจ (บุญเหลือ นิงสานนท์) เป็นข้าราชการครูและเป็นผู้แต่งตำราเรียนเรขาคณิต

* ข้อมูลในเว็บไซต์ของวิเศษนิยมระบุว่า นางผืนเป็นผู้ริเริ่มปรุงยาสีฟันวิเศษนิยมจำหน่ายเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๔ จากตำราที่ได้รับจากท่านจมีนสิทธิแสนยรักษ์ แพทย์แผนโบราณประจำโรงเรียนบ้านสมเด็จเจ้าพระยา แรกเริ่มปรุงยาเพื่อแจกจ่ายให้เด็กนักเรียนและผู้ปกครอง

ท่านมีบ้านและร้านค้าอยู่ที่ตึกแถวริมถนนเฟื่องนคร ติดกับกระทรวงมหาดไทย เคยทำยาสีฟันสูตรเดียวกันออกจำหน่าย ใช้ชื่อยี่ห้อว่า **ยาสีฟันขาวสะอาด** ทำอยู่พักหนึ่งก็เลิกไป เพราะสินค้าไม่ติดตลาด คนนิยมใช้แต่ยาสีฟันพิเศษนิยม

ตึกแถว ๒ ชั้นที่โอบล้อมกระทรวงมหาดไทยตั้งแต่มุมถนนวัดราชบพิธจนถึงสี่กั๊กเสาชิงช้า แล้วโอบล้อมอีกด้านหนึ่งทางหัวถนนบำรุงเมือง นอกจากร้านค้าของหลวงศิลปานุการกิจ ในเวลานั้นยังมีร้านอื่น ๆ ที่มีชื่อเสียง ได้แก่ ร้านวิจิตรภูษาคาร ร้านถ่ายรูปฉายาอรุณลักษณ์ และมีร้านขายของประเภทสรรพสินค้าอยู่ ๒ ร้าน ตึกแถวแถบนี้ภายหลังถูกเวนคืนทั้งหมด เพื่อเปิดภูมิทัศน์ของกระทรวงมหาดไทยให้ดูดีขึ้น ร้านหลวงศิลปานุการกิจและร้านถ่ายรูปฉายาอรุณลักษณ์ต้องเลิกไป ส่วนร้านวิจิตรภูษาคารย้ายไปอยู่ที่ถนนตะนาว ใกล้เคียง ๆ กับซากประตูวังกรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ

หากจะถามว่านอกจากยาสีฟันพิเศษนิยมแล้ว ในสมัยก่อนมียาสีฟันยี่ห้ออื่น ๆ วางขายด้วยหรือไม่ ก็ต้องตอบว่ามี อย่างหนึ่งเป็นยาสีฟันยี่ห้อไบรท์ (Bright) มีลักษณะเป็นแป้งแข็ง ๆ บรรจุอยู่ในตลับสังกะสีทรงกลมสี่เหลี่ยม ตัวยาเป็นสีชมพูอ่อน ๆ จะเป็นของนำเข้าหรืออย่างไรก็ไม่ทราบและไม่เคยใช้ ทราบเพียงวิธีการใช้ยาสีฟันประเภทนี้ จะใช้แปรงจุ่มน้ำแล้วเอาไปทาวน ๆ กับแผ่นยาจนเกิดฟอง จึงนำมาใช้ นอกจากนี้ยังมียาสีฟันลักษณะเดียวกัน หากแต่บรรจุในตลับกระเบื้อง เป็นของนำเข้าแน่นอน เพราะบนตลับมีชื่อสินค้าเป็นตัวอักษรภาษาอังกฤษประดับอยู่ แต่จำชื่อยี่ห้อไม่ได้

หนังขายยาสำหรับประชาสัมพันธยาเสพติดวิเศษนิยม เร่ไปยังที่ต่าง ๆ
(ภาพ : เพจวิเศษนิยม)

อย่างที่กล่าวไปแล้วว่ายาเสพติดวิเศษนิยมถือเป็นสินค้า
ยอดนิยมและติดตลาด ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ของ
ทุกอย่างขาดแคลน ญี่ปุ่นได้ซื้อยาเสพติดวิเศษนิยมส่งให้ทหาร
ในกองทัพใช้ ก่อให้เกิดรายได้แก่เจ้าของอย่างมหาศาล เจ้าของ
ซึ่งมีฐานะดีอยู่แล้วก็ยังมีฐานะดีขึ้นไปอีก นับเป็นคนบดีคนหนึ่ง
ในย่านคลองบางหลวง คนงานหรือลูกจ้างในบ้านวิเศษนิยม
ส่วนมากเป็นผู้หญิงทั้งหมด ฝูงผ้าแดงทุกคน กินอยู่กับเจ้าของ
กลางคืนมีแขกยามตีระฆังบอกเวลาดังแต่ ๒ ทุ่มจนรุ่งเช้า

หลวงแจ่มวิชาสอนกับคุณนายผินมีธิดาด้วยกัน ๒ คน
คือ คุณทิพย์ นิยมเหตุ กับคุณกสิณ กุยกานนท์ เป็นผู้ดูแลกิจการ
ทั้งหมด ทั้ง ๒ เป็นผู้มีเสียงดังฟังชัด เวลาสั่งงานลูกจ้างในบ้าน

คนอีกฝั่งหนึ่งได้ยื่นข้อเสนอข้างชัดเจน เมื่อหลวงแจ่มวิชาสอนและคุณนายผินถึงแก่กรรมแล้ว ทายาทได้ย้ายกิจการโรงงานทั้งหมดไปอยู่ที่พระโขนง ริมถนนสุขุมวิท เดิมนี่ก็ยังมีอยู่ มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์โดยนำเอาไปบรรจุหลอดอย่างยาสีฟันทั่วไป ภายใต้ชื่อสินค้าใหม่ว่า **ทิพย์นิยม** ผลิตภัณฑ์รูปแบบใหม่ น่าจะเป็นกิจการของคุณทิพย์ นิยมเหตุ ทั้งแบบผงบรรจุซองและบรรจุหลอดยังมีวางขายอยู่ทั่วไป

เมื่อย้ายกิจการโรงงานไปอยู่ที่พระโขนงแล้ว ทายาทของหลวงแจ่มวิชาสอนมีความคิดจะยกบ้านวิเศษนิยมซึ่งอยู่ริมคลองบางหลวงให้แก่วัดสังข์กระจายที่อยู่ติดกัน หลวงแจ่มวิชาสอนเป็นผู้อุปถัมภ์บำรุงวัดสังข์กระจายสืบต่อมาจากหลวงฤทธิณรงค์รอน (แจ็ก) ที่สิ้นบุญไป เดิมทีหลวงฤทธิณรงค์รอนเป็นผู้อุปถัมภ์บำรุงโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ศาลาท่าน้ำ เขื่อน ตลอดจนจนสร้างเสนาสนะต่าง ๆ ในเขตสังฆาวาส

จากคำบอกเล่าของนางเพ็ญและนางพ้อง สองพี่น้องที่เคยเข้าออกบ้านวิเศษนิยมอยู่เป็นประจำ ในบางครั้งก็เข้าไปควบคุมดูแลคนงานในบ้านแทนเจ้าของบ้าน ได้เล่าให้เพื่อนบ้านฟังว่า แม้ทายาทบ้านวิเศษนิยมตั้งใจว่าจะถวายเป็นที่ดินให้แก่วัดสังข์กระจาย แต่ก็ยังไม่ได้มอบกรรมสิทธิ์ให้วัดอย่างเป็นทางการ จนมีเรื่องพูดเข้าหูทายาททั้ง ๒ ทำนองว่าหากวัดได้กรรมสิทธิ์แล้วจะให้แจ็กเจ้าของโรงน้ำปลาและเต้าเจี้ยวที่อยู่ริมคลองบางหลวง ฟากเดียวกัน เลยกวัดสังข์กระจายไปไม่ไกลมาเช่าอาศัยอยู่ ชะรอยเจ้าของคงกลัวว่าหากบ้านวิเศษนิยมต้องกลายเป็นบ้านเช่า ผู้เช่าคงจะไม่ดูแลรักษา บ้านที่เคยสวยงามก็ต้องชำรุดทรุดโทรม จึง

ตัวแทนไทยขอมาใช้
วิเศษนิยม
 เพราะคนไทย คิดเสมอสำหรับคนไทย

ภาพโฆษณา วิเศษนิยม ช่วงปี พ.ศ. ๒๔๖๔

วิเศษนิยม
 เป็นยาสีพื้นไทย
 ที่มีคุณภาพเป็นที่นิยม
 ของประชาชน
 มากหลาย

เชิญ
 ทานเลือกใช้
 ตามใจชอบ

วิเศษนิยมมิออสก
 คลองบางกอกใหญ่ ถนนบุรี
 สุฉวันไชย ถนนสีหอรบนคร เป็นแอ่งน้ำ

วิเศษนิยม
 VICHAI NIYOM

ภาพโฆษณาวิเศษนิยม
 ปี พ.ศ. ๒๔๘๘

โปสเตอร์โฆษณา
 ยาสีพื้นวิเศษนิยมแบบต่างๆ
 (ภาพ : เพจวิเศษนิยม)

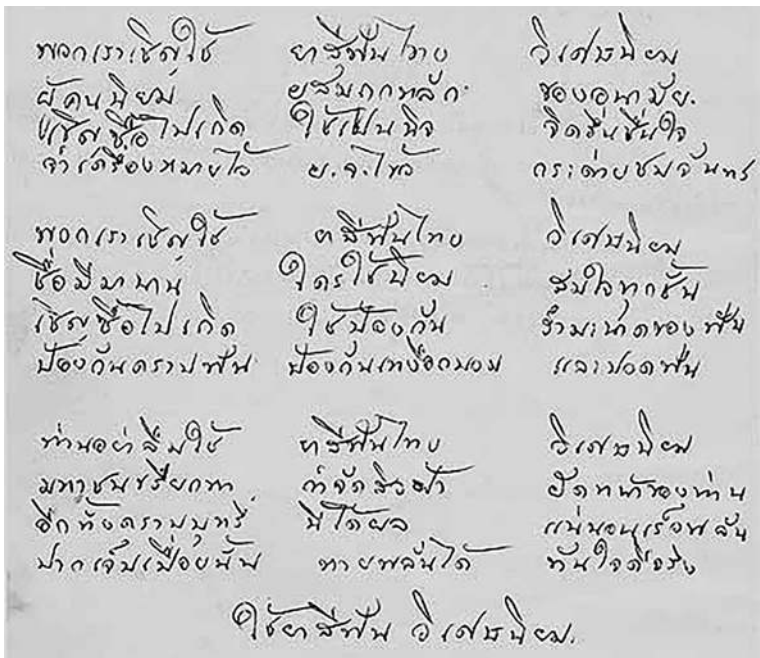
โฆษณายาสีฟันวิเศษนิยมในรายการโทรทัศน์ (ภาพ : เพจวิเศษนิยม)

นำเงิน ๒๕๐,๐๐๐ บาทไปถวายวัด เสมือนว่าเป็นการซื้อดำริเดิม และคำพูดที่เคยเอ่ยไว้กลับคืนมา

จากนั้นทายาทได้มอบกรรมสิทธิ์บ้านและที่ดินทั้งหมดแก่เทศบาลนครธนบุรี เพื่อให้เป็นสถานศึกษา เจ้าของครือเรือไทยซึ่งเป็นเรือนหอของหลวงแจ่มวิสาสอนกับคุณนายผินไปปลูกใหม่ที่พระโขนงเพียงหลังเดียว เมื่อเทศบาลนครธนบุรีได้รับกรรมสิทธิ์มาแล้ว เพื่อให้สมเจตนารมณ์ของผู้ให้ จึงแบ่งนักเรียนที่โรงเรียนแสงมณีที่อยู่ในบริเวณริมคลองวัดสังข์กระจายมาเรียนที่เรือหลังใหญ่ และค่อย ๆ รัื้อเรือหลังอื่น ๆ ทั้งด้านข้างและด้านหลังออกไปจนหมด หลังจากนั้นเทศบาลนครธนบุรีก็แอบรัื้อเรือหลังใหญ่เพื่อเอาไม้ฝาและประตูหน้าต่างบางส่วนมาสร้างเป็นห้องเรียนชั่วคราว โดยทำเป็นห้องเรียนชั้นเดียว ลองนึกภาพจากบ้านหลังใหญ่ที่สวยงามที่สุดในคลองบางหลวงกลายเป็นกระท่อมหลังเดียว วัสดุต่าง ๆ ที่รัื้อลงมากองขายถูก ๆ ให้หันไป สิ่งที่เหลือไว้มีเพียงทำนน้ำของบ้าน แต่ทิ้งไว้โดยไม่มีกร

บำรุงรักษา เหลือเสาปูนอยู่ ๔ ต้น ส่วนที่เป็นเสมือนหลังคา
ไม้ระแนง ซึ่งเจ้าของเดิมเคยปลูกต้นไม้เพื่อพักคลุมไว้ทั้งไปหมด
หลังจากนั้นก็รื้อห้องเรียนชั่วคราวออกไป แล้วสร้างอาคารเรียน
หลังใหม่ขึ้นแทนที่ พร้อมทั้งกันที่บางสวนไว้เป็นสนามของโรงเรียน
ซึ่งโรงเรียนที่สร้างขึ้นใหม่ก็คือ **โรงเรียนวัดสังข์กระจาย**

ใกล้ๆ กับอาคารเรียนโรงเรียนวัดสังข์กระจายมีตึกโบราณ
ชั้นเดียวอีกหลังหนึ่ง ขนาดใหญ่พอสมควร ด้านหน้ามีมุขสร้าง
แข็งแรง ตามประวัติของตึกหลังนี้ว่าเป็นของคุณแม่ฉัตร อาชวานนท์

เพลงมาร์ชพิเศษนิยม ประพันธ์ขึ้นเมื่อราวปี พ.ศ. ๒๔๘๘
โดยคุณกรฐิน กุญยกานนท์ เป็นผู้ประพันธ์เนื้อร้อง (ภาพ : เพจพิเศษนิยม)

เป็นผู้สร้าง น่าจะสร้างให้เด็กปฐมวัยก่อนวัยเรียนได้ใช้เป็นี่เรียน แต่จะเกิดขัดข้องอะไรไม่ทราบ วัดก็ไม่ได้ใช้ตึกหลังนี้ (ตึกปลูก ในที่ดินวัด) วัดได้ซ่อมแซมปฏิสังขรณ์เป็นครั้งคราว ตึกหลังนี้ เดิมมุ่งด้วยกระเบื้องว่าว ตอนที่ซ่อมแซมครั้งใหญ่ได้รั้อกระเบื้อง ว่าวออก มุงด้วยกระเบื้องโมเนียแทน วัดเคยอนุญาตให้นักเรียน โรงเรียนวัดสังข์กระจายใช้เป็นี่ศึกษาเล่าเรียนดนตรีไทย ภายหลัง ได้เลิกไป ว่ากันว่าวัดต้องการเอาตึกนี้คืน เพื่อทำเป็นศูนย์ปฏิบัติ วิปัสสนาแม่ฉัตร อาชวานนท์ น่าจะเป็นญาติผู้ใหญ่กับขุนวิจิตร- สกลกิจ (สกุลอาชวานนท์) บ้านกลุ่มขุนนางที่อยู่ข้างวังเจ้าคุ้ม

การบริจาคนั้นเป็นการให้แบบไม่มีเงื่อนไข และคงคิดว่าทางราชการ จะรักษาบ้านหลังนี้ไว้ ทายาทเจ้าของเดิมคงเสียใจที่คิดผิด ถ้า ถวายวัดแล้ววัดทำเป็นบ้านเช่า แม้จะรວงรอยผูกงไปบ้างตาม กาลเวลาก็ยังเหลือซากให้เห็นอยู่บ้าง พุดตามประสาวิญญูณสมัยนี้ ก็ต้องพุดว่าเทศบาลนครนนทบุรีทำได้แสบจริง ๆ ซ้ออ้างแบบขอไปที คือเพื่อประโยชน์ในการสร้างสถานศึกษา แต่ขณะเดียวกันก็ทำลาย บ้านที่สวงามไปอย่างน่าเสียดาย

มีข้อสังเกตอีกประการหนึ่งที่นำสนใจคือ จากงานเขียน เรื่อง *เด็กคลองบางหลวง* ของกาญจนาศพนธ์หรือขุนวิจิตรมาตรา ท่านไม่ได้กล่าวถึงบ้านวิเศษนิยมเลย ทำให้สันนิษฐานได้ว่าสมัย ที่ท่านเข้าออกในคลองบางหลวงบ้านวิเศษนิยมยังไม่มี แต่ท่าน พุดถึงบ้านอีกหลังหนึ่ง คือบ้านพระยาชลมารคพิจารณ์ (ม.ล. พงษ์) ระบุชัดเจนว่าอยู่ตรงข้ามที่ว่าการอำเภอบางกอกใหญ่ แต่ไม่ได้ บอกลักษณะของบ้านว่าเป็นอย่างไร

ผู้เขียนอยู่ที่บ้านริมคลองบางหลวงมา ๘๐ กว่าปี ตรงที่เคยเป็นที่ว่าการอำเภอที่ท่านพูดถึง จำความได้ก็เห็นว่ามีบ้านเล็ก ๆ ชั้นเดียวหลังหนึ่งอยู่ติดกับบริเวณบ้านวิเศษนิยม หันหน้าสู่ลานวัดสังข์กระจาย ผู้ใหญ่บอกว่า เป็นบ้านพระยาชลมารคพิจารณ์ คุณหญิงภรรยาของท่านชื่อหม่อมหลวงดีว สนิทวงศ์ เรียกกันว่าคุณหญิงดีว ท่านมีชื่อเสียงในการทำอาหาร เท่าที่ทราบเคยเป็นหัวหน้าห้องเครื่องพระตำหนักจิตรลดารโหฐานในระยะแรก

บ้านพระยาชลมารคพิจารณ์หลังดังกล่าวไม่โอ้อ่าหรูหรา ถ้าจะเทียบกับบ้านอีกหลังหนึ่ง คือบ้านพระยาสวัสดิ์วรวิถิ (ม.ร.ว. สายหยุด) ที่อยู่ติดกับบ้านวิเศษนิยมแค่คลองบางวัวทองกันอยู่เท่านั้น ฝั่งตรงข้ามเป็นวังพระองค์เจ้าสนิทวงศ์พัฒนาเดช พระนามเดิมคือหม่อมเจ้าตุ้ม สนิทวงศ์ ทำให้ความคิดไขว่ไขวไปว่าบ้านวิเศษนิยมคงเคยเป็นบ้านพระยาชลมารคพิจารณ์มาก่อนกระมัง ภายหลังเปลี่ยนมือมาเป็นของหลวงแจ่มวิชาสอน ส่วนบ้านที่เหลือเป็นของทายาทพระยาชลมารคพิจารณ์อาศัยอยู่ ภายหลังบ้านหลังดังกล่าวเจ้าของบอขาย หลวงแจ่มวิชาสอนเลยซื้อไว้และผนวกที่ดินเข้าเป็นผืนเดียวกัน

เรื่องบ้านพระยาชลมารคพิจารณ์เป็นเพียงข้อสันนิษฐานของผู้เขียนเพียงคนเดียว ผิดถูกอย่างไรก็ต้องขอภัยต่อทายาทของท่านผู้นี้ด้วย เพราะได้เคยถามลูกหลานพระยาชลมารคพิจารณ์ และชี้ให้ดูสถานที่ที่เคยเป็นบ้านพระยาชลมารคพิจารณ์แล้ว แต่คำตอบที่ได้รับคือไม่รู้ และไม่เคยรู้ว่ามีบ้านพระยาชลมารคพิจารณ์อยู่ตรงนี้ เลยไม่รู้จะถามใคร เพราะคนที่รู้จักเสียชีวิตกันไปหมดแล้ว เรื่องราวของบ้านวิเศษนิยมจึงเหลือเป็นตำนานเพียงเท่านั้น

ที่ว่าการ อำเภอบางกอกใหญ่

บริเวณปากคลองบางไส้ไก่ที่บรรจบกับคลองบางกอกใหญ่หรือคลองบางหลวง เป็นที่ตั้งของตึกเก่าๆ หลังหนึ่ง เดิมทาสีเหลือง แวดล้อมไปด้วยบ้านเรือนน้อยใหญ่ หากจะพูดว่าเป็นตึกที่ผุดขึ้นกลางสลัมก็คงไม่ผิด ตึกหลังนี้เดิมเป็นสถานที่ราชการ คือที่ว่าการอำเภอบางกอกใหญ่ สร้างราว พ.ศ. ๒๔๔๔ อายุอานามของตึกหลังนี้ราว ๑๒๐ ปี เมื่อทางราชการจัดเขตปกครองใหม่โดยเอาคลองบางกอกใหญ่เป็นแนวเขต ได้ย้ายอำเภอบางกอกใหญ่ไปอยู่ที่ข้างวัดหงส์รัตนาราม สถานที่เดิมกลายเป็นกิ่งอำเภอบุพผาราม

ในต้นรัชกาลที่ ๗ เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ทางราชการต้องยุบหน่วยงานบางแห่งลง เพื่อประหยัดรายจ่ายของงบประมาณแผ่นดิน กิ่งอำเภอบุพผารามจึงถูกยุบไปรวมกับอำเภอบางยี่เรือ ซึ่งขณะนั้นอยู่ในบริเวณวัดราชคฤห์ใกล้ๆ ตลาดพลู ห่างจากที่เดิมราว ๒ กิโลเมตรเศษ อำเภอบางยี่เรือเป็นอำเภอเล็ก ที่ว่าการอำเภอเป็นเรือนไม้ชั้นเดียวได้ถุนสูง มีบันไดลงทั้งสองข้าง ลักษณะเหมือนโรงพัก (สถานีตำรวจ) ในชนบท ถ้าจะเปรียบเทียบกับกิ่งอำเภอ

บุปผารามแล้วแตกต่างกันมาก เพราะที่ว่าการกึ่งอำเภอบุปผาราม เป็นตึกเล็ก ๆ โอ่อย่างว่ามาก ต่อมาได้ย้ายอำเภอบางยี่เรือไปอยู่ในบริเวณวัดเวฬุราชินหรือวัดใหม่ท้องคู้ง เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น “เขตธนบุรี”

ตึกที่ว่าการอำเภอบางกอกใหญ่หรือกึ่งอำเภอบุปผาราม ว่ากันว่าสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมปัตตาเวีย เป็นตึกทรงบันหยาค ๒ ชั้น หลังคามุงกระเบื้องว่าวทำจากซีเมนต์ แต่เดิมน่าจะมุงกระเบื้องดินเผาอย่างกระเบื้องวัด ภายหลังมีการซ่อมแซมเปลี่ยนเป็นกระเบื้องซีเมนต์ ที่สันนิษฐานอย่างนี้ด้วยพบเศษกระเบื้องดินเผาจมอยู่รอบ ๆ ตัวตึก ตัวอาคารมีลักษณะเหมือนตัว T หางสั้น ชั้นบนมี ๓ ห้อง ชั้นล่างมี ๓ ห้อง ห้องตรงกลางใหญ่กว่าห้อง

แผนที่แสดงที่ตั้งกิ่งอำเภอบุปผาราม
ซึ่งเคยเป็นที่ว่าการอำเภอบางกอกใหญ่ อยู่ริมคลองบางลำไต้

ตึกที่ว่าการอำเภอบางกอกใหญ่และกิ่งอำเภอบุพผารามหลังเก่า
มุมมองจากคลองบางกอกใหญ่ ปัจจุบันถูกรายล้อมด้วยบ้านเรือนแน่นขนัด
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

ด้านข้างประมาณ ๑ ใน ๔ ส่วน ชั้นบนทั้งด้านหน้าและด้านหลัง
มีระเบียงอยู่ภายในชายคา ลูกกรงระเบียง ช่องลมประตู หน้าต่าง
และชายคาเป็นไม้ฉลุลายทั้งหมด

ทางด้านหลังตึกมีบันไดทอดจากชั้นบนลงมายังชั้นล่าง
ตึกชั้นล่างมีระเบียงอยู่ภายในชายคาเช่นเดียวกับชั้นบน เพียงแต่
ลูกกรงระเบียงมีรูปแบบแตกต่างจากชั้นบน คือทำด้วยไม้ ๒ ท่อน
พาดทแยงกันอยู่ในกรอบเป็นช่อง ๆ ติดต่อกันไป เสาไม้ที่รองรับ
ระเบียงเจาะเป็นช่องไว้ทั้งด้านบนและล่าง สำหรับสอดดง^๑ โดย
ไม้ใช้ตะปู ช่องลมที่ชั้นล่างทำเป็นลวดลายไม้ฉลุ อาคารมีบันได
ซีเมนต์ ๒ ชั้นลงสู่พื้นดินทั้งด้านหน้าและด้านหลัง รายละเอียด

^๑ไม้เครื่องเรือนที่วางบนรอตหรือคานสำหรับรองพื้นกระดาน

ตัวตึกเป็นอาคาร
ทรงปั้นหยา ๒ ชั้น
หลังคามุงกระเบื้องว่าว
ชั้นบนด้านหน้าและด้านหลัง
เป็นระเบียงอยู่ภายในชายคา
ซึ่งเป็นไม้ฉลุลายทั้งหมด
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

ของสิ่งก่อสร้างดังที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ คงรักษาไว้ได้เพียงด้านหลังเท่านั้น นอกนั้นผู้พึงต้องบูรณะซ่อมแซมเปลี่ยนไปตามกาลเวลา

ในอดีตที่ยังใช้การสัญจรทางน้ำเป็นหลัก ตัวอาคารเดิมหันหน้าลงคลองบางกอกใหญ่ มีท่าหน้า มีทางเดินโดยรอบตัวตึกทางเดินก่อด้วยอิฐในแนวตั้งสลัฟพื้นปลา ทางหนึ่งลงไปสู่ท่าหน้า อีกทางหนึ่งไปออกทางด้านชอยวัดประดิษฐารามที่อยู่ทางด้านหลัง

ข้างทางเดินด้านหน้าตัวอาคารฝั่งซ้ายมือปลูกต้นจันทน์กะพ้อ ฝั่งขวามือปลูกต้นจำปี โดยรอบเป็นพุ่มต้นเข็ม ส่วนด้านหน้าที่ ติดคลองบางกอกใหญ่และด้านข้างที่ติดคลองบางไผ่ก็ทำเขื่อนก่ออิฐ ขนาดใหญ่ไว้ แต่ด้วยเป็นเขื่อนก่ออิฐ เมื่อถูกน้ำเซาะก็พังทลายลง จนถึงตัวอาคาร จึงต้องทำเขื่อนใหม่เป็นการชั่วคราวเพื่อป้องกันตึก เอาไว้ ปัจจุบันเขื่อนที่ว่าก็คือขานตึกโดยรอบของเดิมนั่นเอง

บริเวณที่ว่าการอำเภอดเดิมมีแนวเขตชัดเจน ฝั่งเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตำแหน่งที่ตั้งอาคารอยู่ค่อนข้างไปทางคลองบางกอกใหญ่ เดิมมีรั้วไม้ระแนงที่ส่วนปลายสลักเสลาสวยงามล้อมอยู่โดยรอบ

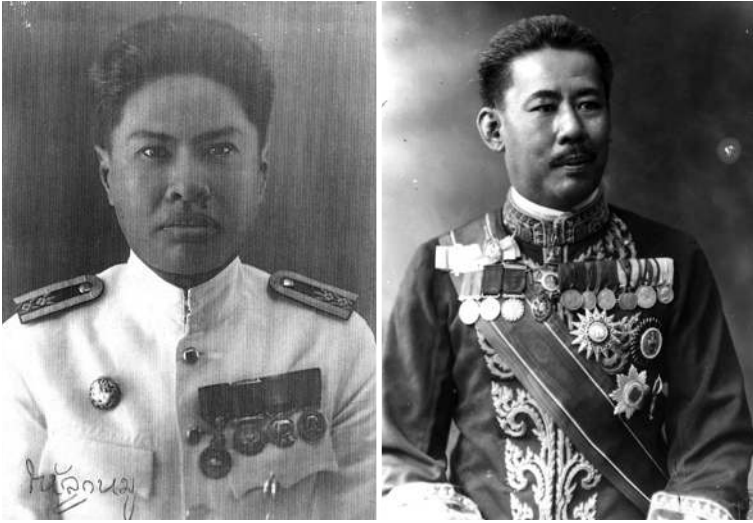

ถ้ามาทางด้านหลังวัดประดิษฐาราม ทางเข้าอาคารจะอยู่ในตรอกแคบๆ ไม่มีอาณาบริเวณรอบๆ เพราะชาวบ้านมาขออาศัยอยู่จนหนาแน่น
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

ด้านหน้ามีทางเดินจากตัวตึกลงสู่ท่าน้ำ มีพื้นที่ว่างด้านข้าง ๒ แปลง รวมเนื้อที่ประมาณ ๑๐๐ ตารางวา ส่วนด้านหลังที่มีทางเดินออกสู่ ซอยวัดประดิษฐารามมีพื้นที่ว่างอยู่อีก ๒ แปลง เดิมทางเข้าออก ตรงนี้มีประตูรั้วไม้ขนาดใหญ่ แต่ปิดอยู่ตลอดเวลา ต้องใช้ประตูเล็ก ที่สร้างอยู่กับประตูใหญ่เท่านั้น ส่วนบริเวณที่ว่างทางด้านหลังนี้ ปลูกต้นมะม่วงอยู่เป็นระยะ ๆ มีหลายพันธุ์ เช่น มะม่วงหัวช้าง แก้มแดง อกร่องเขียว

สภาพของอาคารแห่งนี้เปลี่ยนแปลงไปเมื่อเปลี่ยนมือ มาเป็นของเอกชน เดิมอาคารและที่ดินทั้งหมดเป็นของกรมรักษา- ที่หลวง ซึ่งตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ปัจจุบันเป็นของกรม ธนารักษ์ เมื่อแรกบุกเบิกอำเภอบุปผาราม ทางราชการบอกขายอาคาร โดยมีเงื่อนไขว่าผู้ใดที่ซื้อไปให้รื้อถอนตัวอาคาร แต่ขุนสง่าบุรี (สง่า) นายอำเภอและเป็นบิดาของผู้เขียนได้ไปเจรจากับเจ้าพระยา มุขมนตรี (อวบ) ขอซื้อโดยไม่ต้องรื้อถอนอาคาร เพื่อจะเอาไว้เป็นที่อยู่อาศัย เนื่องจากขณะนั้นยังไม่มีบ้านเป็นของตนเอง เจ้าพระยา มุขมนตรียอมตามที่ขอ และซื้อขายกันในราคากลางที่ต้องรื้อถอน เป็นเงิน ๑๖๐ บาท ตัวอาคารและที่ดินรอบ ๆ ที่ว่าการอำเภอเก่า แห่งนี้จึงอยู่ในความดูแลของขุนสง่าบุรีเรื่อยมา

ต่อมาทางราชการได้เวนคืนที่ดินฝั่งตรงข้าม ทางด้านหลัง ของที่ว่าการอำเภอเก่าซึ่งมีคลองบ้านสมเด็จเป็นแนวเขตอยู่ เพื่อ ขยายโรงเรียนบ้านสมเด็จเจ้าพระยาซึ่งเป็นโรงเรียนฝึกหัดครู ด้วย เหตุนี้จึงมีประชาชนเดือดร้อนไว้ที่อยู่อาศัย บิดาผู้เขียนจึงแบ่งปิ่น ที่ดินให้ผู้เดือดร้อนเข้ามาปลูกสร้างบ้านเรือนในบริเวณโดยรอบ ที่ว่าการอำเภอเดิม เพราะเห็นว่าเป็นที่ดินหลวง ไม่ใช่ที่ส่วนตัว

(บนซ้าย) ชุนสง่าบุรี (สง่า โรจนวิภาค)

บิดาผู้เขียนที่เป็นนายอำเภอคนสุดท้ายก่อนยุบกิ่งอำเภอบุพผาราม

(ภาพ : วรार्ห โรจนวิภาค)

(บนขวา) เจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์)

(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

จึงไม่น่าจะหวงห้ามอะไร เริ่มแรกมีเพียงไม่กี่ราย ต่อมาบิดาผู้เขียนได้แบ่งปันที่ดินให้ผู้อื่นจนหมด โดยให้บุคคลเหล่านั้นไปทำสัญญาเช่ากับกรมธนารักษ์โดยตรง ส่วนชานดึกที่อยู่โดยรอบถูกใช้เป็นทางสัญจรที่เปิดให้ผู้คนทั่วไปเดินผ่านไปมาได้โดยไม่ปิดกั้น สภาพอาคารหลังนี้จึงกลายเป็นดึกใหญ่อยู่ท่ามกลางสลัมเช่นที่กล่าวมาแต่ต้น

ผู้เขียนเกิดที่ดึกหลังนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ และยังอยู่ที่ดึกหลังนี้จวบจนปัจจุบัน เมื่อจำความได้เห็นว่าดึกหลังนี้และบริเวณโดยรอบมีการเปลี่ยนแปลงในส่วนต่างๆ มาก่อนแล้ว อยู่ใน

สภาพชำรุดทรุดโทรมมาก เป็นต้นว่าเขื่อนอิฐที่อยู่ติดกับคลอง บางหลวงและคลองบางไส้ไก่พังทลายลงน้ำ เฉพาะด้านคลอง บางไส้ไก่ที่ดินถูกน้ำเซาะพังทลายไปทั้งหมด เหลือเพียงตัวตึก และชานตึกโดยรอบเท่านั้น ไม่นานนักชานตึกก็พังลงน้ำไปอีก ต้องทำเขื่อนไม้กั้นดินพอประทังไม่ให้พังต่อไป แต่ภายหลังเขื่อนไม้ ก็พังลงอีก น้ำเซาะจนเห็นฐานรากของอาคาร ส่วนเขื่อนอิฐด้าน คลองบางหลวงบางส่วนพังลงน้ำไป ส่วนที่คงเหลืออยู่ก็ใช้การ อะไรไม่ได้ พื้นดินตรงนี้ยังพอเหลืออยู่บ้างเล็กน้อย ใช้ปลูกไม้ดอก และผักสวนครัว ทางเดินจากตัวตึกลงสู่ที่น้ำยังพอเหลืออยู่

ผู้เขียนในวัยเยาว์
ถ่ายภาพร่วมกับมารดา
(ภาพ : วราห์ โรจนวิภาต)

แต่พังมากแล้ว ทำน้ำเป็นสะพานสร้างด้วยไม้ ใช้ขึ้นลงไม่ได้เพราะไม่มีบันได กระดานค้อย ๆ หายไปที่ละแผ่นสองแผ่นจนเหลือแค่เสาคอนกรีตที่อยู่นอกเขื่อนจำนวน ๔ ต้น เมื่อสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ เหล็กเส้นหายาก มีแจ็กมาขอเสาทั้ง ๔ ต้นไป โดยทุบคอนกรีตออก เอาแต่เหล็กเส้นข้างใน

ตึกชั้นล่างสภาพทั่วไปยังดีอยู่มาก ยังมีลูกกรงระเบียงเหลืออยู่บ้าง ต่อมาชำรุดเสียหายซ่อมแซมไม่ได้ ค่อย ๆ หายไปที่ละช่องสองช่องจนหมดไปในที่สุด ชั้นล่างเป็นพื้นไม้สัก ฐานของตัวตึกมีช่องระบายอากาศ บางแห่งชำรุดเป็นช่องใหญ่จนมีสุนัขเข้าไปอาศัยคลอเคลีย เมื่อถึงคราวน้ำหลากเข้าท่วมก็พัดพาขยะเข้าไปข้างใต้ตัวตึกเป็นจำนวนมาก ด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์จึงได้อุดช่องระบายอากาศทั้งหมด ทำให้เกิดความชื้นสูง ไม้รอด^๒ และพื้นไม้จิงผุและยุบตัวลง ถ้าจะซ่อมแซมให้เหมือนเดิมต้องเปลี่ยนพื้นไม้ใหม่ทั้งหมดซึ่งต้องใช้เงินมาก จึงเปลี่ยนเป็นถมทรายเทคอนกรีตทับ ส่วนลูกกรงระเบียงชั้นบนเฉพาะด้านหน้าค้อย ๆ หักเสียหายไปที่ละอันสองอัน ถ้าจะซ่อมแซมต้องใช้เงินค่อนข้างสูง จำต้องรื้อลงทั้งหมดแล้วเปลี่ยนเป็นลูกกรงไม้กึ่งแทน

ตึกได้รับการซ่อมแซมครั้งใหญ่โดยกะเทาะปูนฉาบทั้งด้านนอกและด้านในแล้วฉาบปูนใหม่ทั้งหมด หน้าต่างทั้ง ๑๒ ช่องเดิมมีลวดลายปูนปั้นทำเป็นกรอบประดับประดาไว้ทุกช่อง เฉพาะขอบล่างมีบัวรองรับ ถ้ามองภาพไม่ออกให้นึกถึงหน้าต่างตึกแถวริมถนนอัษฎางค์ ปากคลองตลาด แต่เมื่อคราวซ่อมแซมตึก

^๒ ไม้ที่สอดรูเสาทั้งคู่ สำหรับรับกระดานเลื่อน

ครั้งใหญ่ได้พิจารณาแล้วว่าไม่น่าจะรักษาลวดลายปูนปั้นเหล่านี้ไว้ได้ เพราะกรอบลายของเดิมทำหยาบ ๆ ไม่สวยงามแต่อย่างใด ถ้าจะให้ช่างปั้นใหม่ทั้งหมดก็เสียค่าแรงงานโดยใช้เหตุ จึงรื้อลงทั้งหมด ไม่มีร่องรอยของเดิมเหลืออยู่อีก

บริเวณด้านหลังอาคารที่เดิมเป็นที่ว่างมีต้นมะม่วงปลูกอยู่เต็ม มีทางเดินปูด้วยอิฐแบบสลัฟพื้นปลาทอดยาวจากตัวตึกออกสู่ชอยวัดประดิษฐาราม ซึ่งมีประตูใหญ่เปิดเข้าออกได้ ปัจจุบันไม่เหลือสภาพเดิมแล้ว เพราะมีบ้านเรือนเอกชนปลูกอยู่เต็มไปหมด เดิมพื้นดินโดยรอบตัวตึกมีระดับต่ำกว่าชานตึกประมาณ ๕๐ เซนติเมตร ในระยะเวลา ๗๐-๘๐ ปีมานี้ มีการถมพื้นดินขึ้นมาจนสูงเท่ากับระดับของชานตึก

ปัจจุบันคนรุ่นเก่า ๆ ที่เหลืออยู่ยังคงเรียกตึกหลังนี้ว่า **ศาลอำเภอกำ** ในอดีตที่ใช้ทางน้ำเป็นหลัก ด้านหน้าอาคารคือฝั่งที่ติดกับคลองบางหลวง แต่เมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้น การคมนาคมทางถนนสะดวกกว่าทางน้ำ อีกทั้งทางเดินด้านคลองบางหลวงถูกรุกล้ำไม่มีทางออกสู่ทางน้ำอีกต่อไป ทำให้การเดินทางสัญจรต้องออกสู่ด้านชอยวัดประดิษฐารามได้ทางเดียว ด้านหลังของที่ว่าการอำเภอกำแห่งนี้จึงกลายเป็นด้านหน้าไปโดยปริยาย

ภาพจำ... ตลาดคุณหญิงอายุยืน

ถ้าพูดถึงตลาดยิ่งยืน ตลาดคุณหญิงอายุยืน หรือตลาดป๊อในเวลาสั้น น้อยคนนักที่จะรู้จัก เว้นแต่ผู้ที่เคยอยู่ฝั่งธนบุรี ในย่านเชิงสะพานเจริญพาศน์และบริเวณใกล้เคียง กับผู้ที่อยู่สองฟากถนนอิสรภาพ ตั้งแต่สี่แยกบ้านแขกจนถึงสี่แยกพรานนก และต้องเป็นผู้ที่มีอายุ ๗๐ ปีขึ้นไปถึงจะรู้จักดี

ผู้เขียนริเริ่มเขียนบทความนี้จากแรงหนุนของคุณอุรา สุนทรศารทูล ผู้อาวุโสคนหนึ่งในชุมชนมอญวัดประดิษฐาราม ด้วยเห็นว่าผู้เขียนได้รู้ได้เห็นมาโดยตลอด และยังได้เคยดมหรสพที่เล่นบนวิกตลาดยิ่งยืน ซึ่งตัวท่านไม่เคยได้ดู เมื่อเริ่มลงมือเขียนยังคิดว่าคงไม่มีอะไรให้เขียนมากมาย แต่เมื่อได้เขียนไปแล้วก็มีเรื่องราวต่าง ๆ ที่สามารถเชื่อมโยงกันได้ เรื่องที่จะเล่าต่อไปนี้เป็นความทรงจำในอดีตที่ผ่านมา ทั้งประวัติความเป็นมาของตลาดแห่งนี้ บรรยากาศในวันวาน เกร็ดเล็กเกร็ดน้อยต่าง ๆ ตลอดจนมหรสพแต่ละชนิดที่เคยแสดงบนวิกตลาดยิ่งยืน เช่น ละครร้องลิเก โขนสด ถือเป็นประวัติส่วนหนึ่งของชุมชนที่ถ่ายทอดให้คนรุ่นหลังได้รู้ไว้

คุณหญิงอายุยืน บุนนาค
ภรรยาพระยาอรุณมพลาภิบาล
(เด่น บุนนาค)

(ภาพ : หนังสืออนุสรณ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงอายุยืน
อรุณมพลาภิบาล)

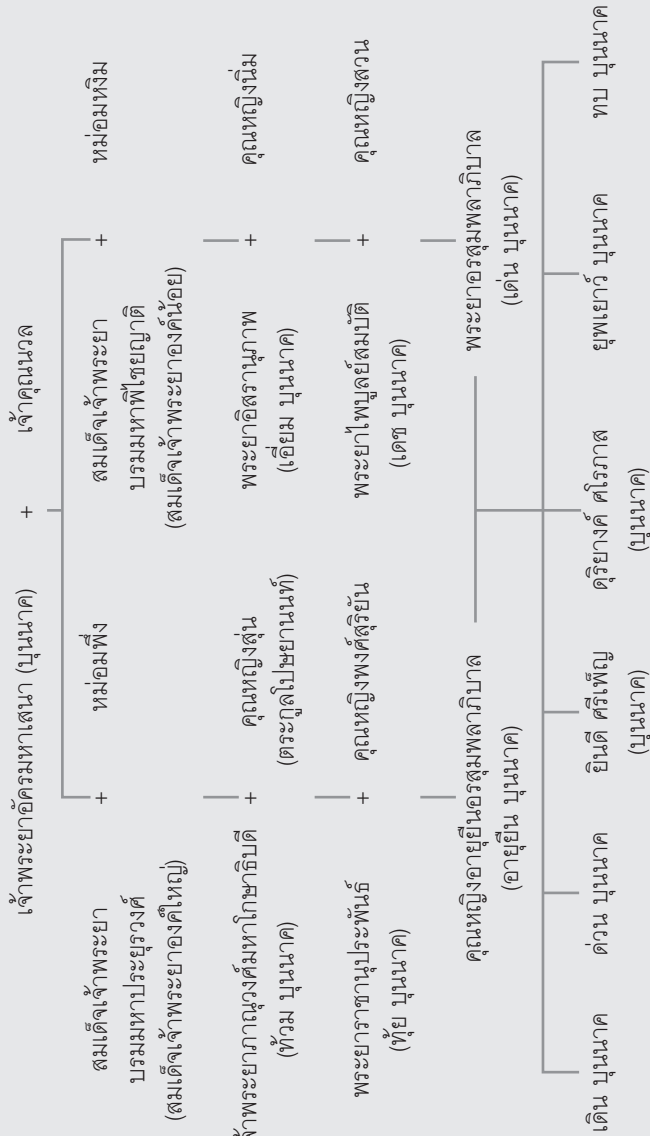
ตลาดสดของคุณหญิงอายุยืน

ตลาดยิ่งยืนเป็นตลาดสดของเอกชน เจ้าของตลาดคือ คุณหญิงอายุยืน--คุณหญิงภรรยานาวาเอก พระยาอรุณมพลาภิบาล ร.น. (เด่น) คนทั่วไปเรียกนามสั้น ๆ ว่า “คุณหญิงยืน” คนรุ่นเก่า ที่มีฐานะดีมักสร้างตลาดให้พ่อค้าแม่ค้าเช่าขายของเพื่อเก็บรายได้ หาผลประโยชน์ เพราะคุณเป็นหน้าเป็นตาแก่เจ้าของเมื่อมีคนพูดถึง คุณหญิงยืนท่านสร้างตลาดแห่งนี้ในที่ดินของท่านที่อยู่ติดกับ สะพานเจริญพาศน์ ด้านหน้าตลาดติดกับคลองบางกอกใหญ่หรือ คลองบางหลวง มีทำน้ำไว้ขนถ่ายสินค้าจำพวกผักผลไม้และของ อย่างอื่น ด้านหลังเป็นถนนเทศบาลสาย ๒ ด้านขวามือตลอดแนว ตั้งแต่ริมคลองจนถึงถนนเทศบาลสาย ๒ ยังเป็นที่อยู่อาศัยของท่านเจ้าของและลูกหลาน

สะพานเจริญพาศน์เมื่อ ๘๐ ปีก่อนมิได้กว้างขวางอย่างที่เห็นในเวลานี้ ความกว้างของสะพานมีเพียงครึ่งเดียวเท่านั้น

สาแหรกตระกูลขุนนาง ราชนิกุลบางช้าง วงศ์เจ้าคุณนวล

ที่มา : หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงอายุยืนอรธัมพลาภิบาล (อายุยืน ขุนนาค) ณ เมรุวัดประยูรวงศาวาส วันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๑๖

อาคารตลาดที่ยั่งยืน
สามารถเดินเข้ามาได้จากทาง
ถนนเทศบาลสาย ๒
เชิงสะพานเจริญพาศน์
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เลิก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

เชิงสะพานด้านหนึ่งติดกับซอยโรงเรียนประสาธศิลป์ อีกด้านหนึ่งเป็นที่ว่าง ซึ่งทางราชการกันเอาไว้ขยายสะพาน เชิงสะพานตรนี้สูงกว่าตลาด ต้องเจาะเชิงสะพานทำสะพานไม้ปูกระดานทอดลงไปตลาด มีประตูทางเข้า ด้านบนมีป้ายชื่อตลาดที่ยั่งยืน อันเป็นค่านามตามชื่อเจ้าของตลาด เฉพาะที่ว่างระหว่างเชิงสะพานกับบริเวณตลาดที่ทางราชการกันเอาไว้เพื่อขยายสะพานด้านติดคลองบางหลวงนั้น เป็นที่ตั้งของร้านค้าไม้แปรรูปและอุปกรณ์การก่อสร้าง เช่น จากมุงหลังคา สังกะสี กระเบื้องมุงหลังคา นอกจากนี้ยังขายอุปกรณ์ที่จำเป็นใช้สำหรับเรือแจว-พาย เช่น เชือกหูแจว ชัน น้ำมันยาง เจ้าของร้านชื่อนายหมัด กัลยาณสูตร เหนือร้านนายหมัดขึ้นไปมีหลุมหลบภัยสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่ทางราชการได้สร้างไว้ ต่อมาเมื่อมีการขยายสะพานจึงถูกรื้อทิ้งไป เนื่องจากต้องตอกเสาเข็มลงไปบริเวณนั้น

(ซ้าย) ชั้น ๒ เป็นที่ตั้งของ
วิกการแสดง มีระเบียบชั้นลอย
ปัจจุบันพื้นที่บางส่วน
แบ่งเป็นห้องเช่า

(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

(กลาง) โครงสร้างหลังคาสูงโปร่ง
เป็นเครื่องไม้ มีช่องลม
ระบายอากาศ มุงด้วยสังกะสี

(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

ตลาดที่ยังยืนมีลักษณะอย่างตลาดสดทั่วไป ชั้นบนเป็นวิก
ใช้แสดงมหรสพ มีบันไดทางขึ้นด้านซ้ายมือไปยังตัววิกที่อยู่ชั้น
บน ด้านหน้าวิกหรือโรงเป็นลานกว้าง มีระเบียบลูกกรงสร้างด้วย
ปูนซีเมนต์ หลังคาเป็นสังกะสี ๒ ชั้นซ้อนกัน หลังคาด้านบน

มุมมองจากชั้น ๒ เห็นคลองบางหลวงและสะพานเจริญพาศน์
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเด็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

เล็กกว่าหลังคาด้านล่าง ส่วนของหลังคาที่ซ้อนกันอยู่ทำเป็นช่องระบายอากาศแทนช่องลม มีบานสังกะสีปิดเปิดได้ด้วยสายชักที่เป็นเชือก ภายในโรงมီးเวทีการแสดงและที่นั่งสำหรับคนดูอย่างโรงมหรสพทั่วไป กรอบเวทีด้านบนมีป้ายบอกชื่อคณะ ที่จำได้เขียนรูปรามสูรกับนางเมขลาไว้คนละข้าง ตรงกลางเป็นชื่อคณะ *ศรีจันทร์* เป็นคณะละครร้อง วิกตลาดยิ่งยืนนอกจากแสดงละครร้องแล้ว ยังแสดงลิเก โขนสด ไม่เคยเห็นฉายภาพยนตร์

ตลาดยิ่งยืนเล็กไปในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ สาเหตุมาจากมีการสร้างตลาดใหม่ที่เชิงสะพานเจริญพาศน์ อีกฝั่งหนึ่งคือบริเวณปากซอยวัดสังข์กระจายหรือซอยอิสรภาพ ๒๑ ในเวลานี้ตรงข้ามปากซอยวัดสังข์กระจายเป็นกุฎิเจริญพาศน์ เป็นมัสยิดชาวมุสลิมนิกายชีอะห์ ชาวบ้านเรียกกุฎิเจ้าเซ็น ปากซอยวัด

ใกล้ตลาดคุณหญิงอายุยืนยังคงเหลือตึกทรงยุโรป ๒ ชั้น
ซึ่งเคยเป็นที่พำนักของธิดาคุณหญิงอายุยืน เข้าใจว่าจะเป็นตึกบริวารส่วนหนึ่งของ
บ้านพระยาราชานุประพันธ์ (ทั้ย บุนนาค) บิดาของคุณหญิงอายุยืน
(ภาพ : พล.ร.ท. ตติย บุนนาค)

สังข์กระจายเดิมมีต้นมะขามใหญ่อยู่ปากซอย เคยได้ชื่ออีกอย่าง
หนึ่งว่า “ซอยต้นมะขาม” ภายหลังต้นมะขามตายจึงถูกขุดทิ้งไป
ปัจจุบันตรงนี้ก็ก่อกำแพงเป็นรั้วล้อมไว้ให้เห็นว่าเป็นกุโบร์หรือที่ฝังศพ
ของมุสลิม

ตลาดที่สร้างใหม่อยู่ริมซอยวัดสังข์กระจายหรือซอย
ต้นมะขาม เรียกกันว่า **ตลาดเจริญพาศน์** ด้านหนึ่งของตลาด
เป็นคลองวัดราชสิทธิธารามหรือวัดพลับ ที่เหลืออีกสองด้านเป็น
ตึกแถว ๒ ชั้นอยู่โดยรอบ ตลาดเจริญพาศน์มีชั้นเดียว ภายใน
แบ่งพื้นที่เป็นแผงขายของอย่างตลาดทั่วไป ไม่มีวิกมหรสพ พ่อค้า
แม่ค้าในตลาดยิ่งยืนก็ย้ายมาที่ตลาดใหม่ ทำให้ตลาดยิ่งยืนซบเซา

และเลิกไปในที่สุด ปัจจุบันตลาดเจริญพาณิชย์เลิกกิจการไปหลายปีแล้วเช่นกัน

วิกตลาดยั้งยั้ง

วิกมหรสพบนตลาดยั้งยั้งเท่าที่เห็นไม่เคยฉายภาพยนตร์ แต่ลูกหลานเจ้าของวิกบอกว่าเคยมีการฉายภาพยนตร์ แต่มักมีเหตุพอกทหารเรือมาวิวาทชกต่อยกับผู้คนในพื้นที่อยู่เนือง ๆ จึงตัดปัญหาไม่ให้มีการฉายภาพยนตร์อีก ส่วนการแสดงที่หมุนเวียนอยู่เป็นประจำ ได้แก่ ละครร้องและลิเก ส่วนโฆษณาสดหรือหนังสือมีบ้างเป็นครั้งคราว

ละครร้อง เป็นละครแบบใหม่ที่ดัดแปลงมาจากละครรำ ยังคงเหลือเค้าของเดิมอยู่บ้างคือการร้อง ผู้แสดงไม่ต้องแต่งองค์ทรงเครื่องอย่างละครรำ เปลี่ยนมาแต่งอย่างสากลในเวลานั้น ผู้แสดงชายนุ่งผ้าม่วงโจงกระเบนต่างสี สวมเสื้อราชปะแตน หรืออย่างอื่น เช่น กางเกงแพรจีน สวมถุงน่องรองเท้าให้เหมาะสมกับท้องเรื่อง สวมหมวกกะโล่ หมวกสักหลาด ถือไม้เท้า ยังคงเหลือนุ่งผ้าลายโจงอยู่บ้าง เป็นพวกที่แสดงเป็นคุณหญิงคุณนายหรือผู้สูงอายุ

ผู้แสดงเป็นหญิงทั้งหมดและต้องร้องเอง ใช้เพลงไทยเดิมง่าย ๆ เป็นเพลงประเภทสองชั้นและชั้นเดียว การเอื้อนทำนองใช้ลูกคู่ในโรงร้องแทน ตีกรับพวงประกะบจังหวะดั่งแจ๊ะ ๆ ตลอดเวลาที่มีการขับร้อง ผู้แสดงไม่ต้องรำ เพียงยกมือทำประกอบการแสดงตามท้องเรื่องเท่านั้น ดนตรีเป่าพาทย์ไม่มี เรื่องที่แสดงเป็นอย่างไรใหม่ทั้งหมด ไม่ใช่เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ อย่างละครรำ

การแสดงแบ่งเป็น ๔ ฉาก แสดงจบฉากที่ ๓ แล้วมีการแสดงตลกคั่นเวลาเรียกว่า *จำอวด* เพื่อให้นักแสดงได้พักก่อน คณะตลกที่มีชื่อเสียงในเวลานั้นคือคณะของนายสนิท เกษรณรงค์ เป็นนักพากย์ภาพยนตร์ด้วย คณะละครร้องที่มีชื่อเสียงคือ คณะแม่เลื่อน นักแสดงรุ่นนั้น ได้แก่ แม่เลื่อน แม่ช้อย และแม่สินวล แก้วบัวสาย ทั้ง ๓ คนนี้แสดงเป็นตัวพระ ส่วนที่แสดงเป็นหญิงมีหลายคน จำได้คนเดียวในยุคนั้นคือ มนต์ บุญเกียรติ แสดงคู่กับแม่สินวลที่วิกเวียงนครเขษม แม่สินวลภายหลังเป็นนักพากย์ภาพยนตร์ ส่วนมนต์ได้แสดงละครโทรทัศน์ ระยะเวลาแรกๆ จากการแสดงที่เคยเป็นนางเอกกลายเป็นตัวแม่ หรือตัวแสดงคุณหญิงคุณนายประเภทจัดจ้าน ส่วนคณะละครร้องที่แสดงบนวิกตลาดยิ่งยงคือ “คณะศรีจันทร์”

ลิเกที่แสดงอยู่บนวิกตลาดยิ่งยงมี ๒ แบบ คือ ลิเกทรงเครื่อง กับลิเกลูกบท มีรูปแบบแตกต่างกันไป ดังนี้

ลิเกทรงเครื่อง ดัดแปลงมาจากละครรำ ยังแต่งองค์ทรงเครื่องอย่างละครรำ แต่ดัดแปลงใหม่ ตัวพระยังคงนุ่งผ้ายกเยียรบับ แต่นุ่งอย่างโจงกระเบนแทน การนุ่งแบบหางหงส์ไม่สวมสนับเพลา เปลี่ยนเป็นสวมถุงเท้ายาวสีขาวใส่กำไลข้อเท้า เสื้ออย่างละครรำของเดิมมีทั้งแขนยาวแขนสั้น ปักดินเงินเป็นลวดลาย เปลี่ยนเป็นเสื้อแขนยาว ปลายแขนมีแผงเพชรตัดเย็บด้วยผ้ายกเยียรบับ สีเดียวกับผ้านุ่ง เสื้อตัวยาวคลุมสะโพก เป็นเสื้อชนิดคอปิดผ่าอก ติดกระดุม ๕ เม็ด อย่างชุดพระราชทานในเวลานี้ คาดเข็มขัดทับเสื้อชนิดมีปิ่นหนึ่ง กรองคอหรือนวมคอ ทับทรวงหายไปสังวาลอย่างละครไม่มี แต่ทำสังวาลชนิดเป็นแผงเป็นลายดอกไม้

คณะลิเกทรวงเครื่อง แต่งองค์ทรงเครื่องอย่างละครรำ

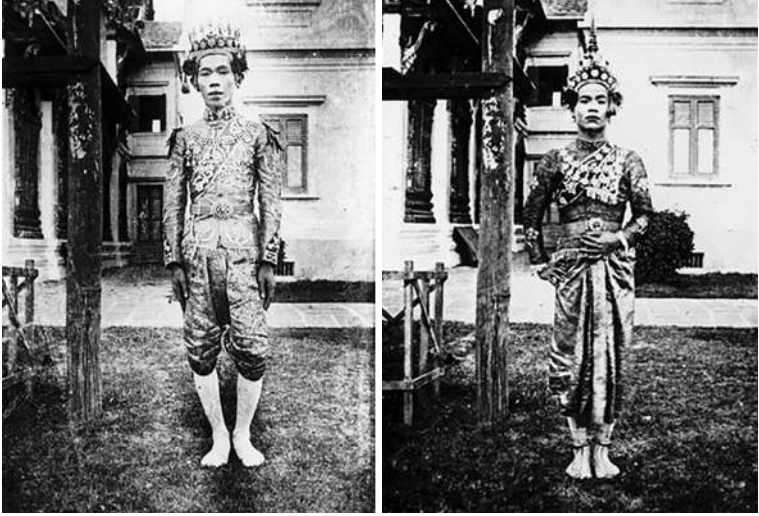
เพชรหลายขนาด เชื่อมต่อกันเป็นแผงใหญ่ประดับหน้าอกแทน
ปลายบ่า ๒ ข้างประดับด้วยหัวพญานาคเล็ก ๆ แทนอินทรีนุ
อย่างละคร มีสายสะพายเป็นผ้าแพรสีแดงหรือสีอื่น สะพายจาก
บ่าซ้ายไปขวา สวมไว้ที่สะโพก สายสะพายอยู่ใต้สังวาลแผงอก
ศีรษะยังสวมชฎาหรือปิ่นจุเหรีจ เครื่องประดับทุกอย่างทำด้วยเงิน
ประดับพลอยเทียม

ตัวนางลิเกยังนุ่งจีบด้วยผ้าเยียรบับ สวมถุงเท้ายาวสีขาว
ใส่กำไลข้อเท้า ส่วนเสื้อเป็นเสื้อแขนสั้นตัดด้วยผ้ายกเยียรบับรัดรูป
สีเดียวกับผ้านุ่ง คาดเข็มขัดชนิดมีปิ่นหนึ่งอย่างละครรำ แตกต่าง
จากเสื้อของละครซึ่งตัวในเป็นผ้าสีเดีวรัดรูป แล้วมีผ้าคลุมไหล่
ผืนใหญ่ทับเสื้อตัวในทั้งชายไว้ด้านหลัง กรองคอ ทับทรวง ยังคงมี
อยู่เล็กน้อย ได้กรองคอมีสไบผืนเล็กๆ ส่วนมากใช้สีเขียวสะพาย
พอให้รู้ว่าเป็นสไบ ทั้งชายเล็ก ๆ ไว้กลางหลัง แขนเสื้อมีแผงเพชร

รูปผีเสื้อ มีริบบิ้นสีเขียวแดงห้อยปลายปีกทั้งสองแนบลำตัว ศีรษะ
ยังสวมชฎานางด้วยเงินประดับเพชรเทียม

ลิเกลูกบท ดัดแปลงจากลิเกทรงเครื่อง โดยเฉพาะเครื่อง
แต่งกายเปลี่ยนแปลงทั้งหมด ตัวพระนุ่งผ้าม่วงใจกระเบนต่างสี
สวมถุงเท้ายาวสีขาว ใส่กำไลข้อเท้า เสื้อเป็นเสื้อแพรแขนสั้น
หรือผ้าชนิดอื่นมีดอกไม้ลาย คล้องพวงมาลัยตามความเหมาะสม
ของท้องเรื่อง คาดเข็มขัดเงินหรือเข็มขัดนาค ที่ขัดสนก็ใช้เข็มขัด
หนัง ต้องดึงชายผ้านุ่มม้วนทับเข็มขัด สวมสร้อยคอเล็ก ๆ ห้อย
จีเพชร ถ้าไม่มี บางคนใช้แถบผ้ากำมะหยี่ประดับเพชรคล้องคอ
ถึงเอว สวมเสื้ออกปักดิ้นเงินดงาม บางคนใส่หน้ากากข้อมือ ศีรษะ
ไม่สวมชฎา ใช้แถบผ้ากำมะหยี่ประดับเพชรคาดหน้าผาก บางครั้ง
ปักขนนกด้านหลัง เจาะหูข้างขวา ใส่ต่างหูข้างเดียว เมื่อ ๗๐-๘๐
ปีก่อน ถ้าเห็นผู้ชายเจาะหูข้างใดข้างหนึ่ง นั่นคือตัวลิเก หากจะ
เปรียบกับชายไทยสมัยนี้ ไม่ว่านักแสดงหรือชายธรรมดาทั่วไป
ตั้งแต่เด็กวัยรุ่นไปจนถึงผู้ใหญ่ บางคนเป็นประเภทไฮโซฐานะดี
ส่วนใหญ่นิยมเจาะหูกันหมด ข้างเดียวบ้าง สองข้างบ้าง ต่างหูเป็น
ห่วงเงิน ห่วงทอง จนถึงฝังเพชร ประเภทวัยรุ่นระเบิดหูถึงขนาด
นิ้วมือสอดเข้าไปได้

นางลิเกสวมเสื้อกระโปรงแบบราตรียาวหรืออย่างอื่นตาม
สมัยนิยม ดัดผม แต่งหน้าทาปากอย่างนักแสดงทั่วไป ใส่ต่างหูยาว
ผมประดับด้วยเข็มกลัดเพชร มือข้างหนึ่งต้องถือผ้าเช็ดหน้าหรือไม่
ก็ถือผ้าเช็ดหน้า เอามุมผ้าเช็ดหน้าข้างหนึ่งเหน็บไว้ที่เอว เมื่อเวลา
ออกมากมานั่งเตียง นั่งเอียงตัวห้อยเท้าทั้ง ๒ ข้าง ด้วยท่าทาง
กระมิดกระเมี้ยน นางเอกลิเกดั้งเดิมใช้ผู้ชายแสดง ภายหลังเปลี่ยน

ตัวลิเกคณะพระยาเพชรปาณี สมัยรัชกาลที่ ๕
(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

เป็นหญิง คนตรีปีพาทย์ยังมีอยู่เช่นเดียวกับลิเกทรงเครื่อง เรื่องที่แสดงเป็นแบบสมัยใหม่ ไม่ใช่เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ

ประวัติความเป็นมาของลิเกเล่ากันว่า มาจากการละเล่นทางภาคใต้ของชาวมุสลิมหรือชาวมาเลเซีย มีชื่อว่า “ดิเกร์” เป็นการร้องรำไปด้วยรำมะนา เมื่อไทยเอามาดัดแปลงเล่นแล้วชื่อเพี้ยนไปเป็นลิเก เนื่องจากลิเกเป็นของชาวมุสลิมมาก่อน ไทยเรียกพวกนี้ว่าแขก จึงถือว่าแขกเป็นครู ฉะนั้นเมื่อจะเริ่มการแสดงจึงมีการออกแขก ต้นแบบของลิเกในภาคกลางว่ากันว่าเป็นคณะลิเกพระยาเพชรฯ สร้อยบรรดาศักดิ์เป็นอย่างดีก็ยังมีใครบอกได้ ที่รู้จักกันมากในสมัยรัชกาลที่ ๖ คือพระยาเพชรปาณี (ต้น รักตประจิด) เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครราชสีมา ท่านผู้นี้ไม่ได้เป็นเจ้าของ

วิถีเกพระยาเพชรปानीใกล้ป้อมมหากาฬ ถูกบันทึกภาพมาทำเป็นโปสการ์ด แสดงว่าเป็นที่รู้จักดีของชาวต่างชาติ

คณะลิเก ท่านมีบ้านอยู่หน้าวัดราชนันทดาริมกำแพงเมืองตรง ป้อมมหากาฬ ยังเคยได้เห็นชาวบ้านตรงป้อมมหากาฬขึ้นป้ายชื่อ ตรอกพระยาเพชร อีกแห่งหนึ่งอยู่ท้ายวัดมหาธาตุ ทำพระจันทร์ เป็นซอยแบ่งเขตระหว่างวัดมหาธาตุกับมหาวิทยาลัยศิลปากร เรียกว่าซอยพระยาเพชรเหมือนกัน คงจะมีบ้านพระยาเพชร อยู่ตรงนี้ และเกี่ยวข้งกันอย่างไรก็ยังไม่บอกไม่ได้ เพราะนาม พระยาเพชรมีหลายคน ก่อนพระยาเพชรปानी (ต้น) ก็มีพระยา เพชรปानी (ตรี) และพระยาเพชร (นก) เป็นเจ้าของคณะลิเก

หากจะตั้งข้อสังเกตว่า พระยาเพชรหากไม่มีสร้อยบรรดาศักดิ์ เป็นอย่างอื่น แต่หมายถึงพระยาเพชรบุรีได้หรือไม่ เมืองเพชรบุรี เป็นเมืองใหญ่ เจ้าเมืองมีบรรดาศักดิ์สูงสุดเป็นถึงเจ้าพระยา ได้ นามบรรดาศักดิ์เจ้าเมืองเพชรบุรี หรือแม้แต่เจ้าเมืองอื่น ๆ ก็มีนาม

บรรดาศักดิ์เฉพาะ แต่ไม่นิยมเรียกชื่อบรรดาศักดิ์ นิยมเรียกตาม
นามเมือง เช่น เจ้าเมืองอ่างทองเรียกพระยาอ่างทอง นามบรรดาศักดิ์
จริงคือพระยาวิเศษชัยชาญ เจ้าเมืองนครราชสีมาเรียกพระยา
นครราชสีมาหรือพระยาโคราช นามบรรดาศักดิ์จริงคือพระยา
กำแพงสงคราม เจ้าเมืองสงขลาเรียกพระยาสงขลา นามบรรดาศักดิ์
จริงคือพระยาวิเชียรคีรี เป็นต้น

ละครชาตรีของไทยมีพื้นฐานมาจากโนราทางภาคใต้ เรียก
รวมกันว่า *โนราชาตรี* ละครชาตรีที่มีชื่อเสียงคือละครชาตรีเมือง
เพชรบุรี เดิมนี่ก็ยังมีอยู่ หากแต่ขาดความนิยมและซบเซาเต็มที
จะนั่นลิกะที่มีกำเนิดเรียกว่าลิกะพระยาเพชร จะเป็นของพระยา
เพชรบุรีคนใดคนหนึ่งได้หรือไม่

ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ละครไทย ลิกะ ดนตรีไทย
ถูกยึดยึดให้ไปเป็นของล้าสมัย เป็นภาวะที่ตกต่ำมากที่สุด ลิกะ
ภายหลังมีคนคิดชื่อให้ใหม่ว่า *นาฏะดนตรี* เมื่อมีการเปลี่ยนแปลง
การปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ และภายหลังเกิดกบฏบวรเดชใน
ปี พ.ศ. ๒๔๗๖ ผู้เปลี่ยนแปลงการปกครองซึ่งเรียกตัวเองว่า
“คณะราษฎร” ปลุกปั่นให้ประชาชนเกลียดชังเจ้านาย ลิกะคณะหนึ่ง
ในอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นคนรุ่นเก่าและยังนับถือ
เจ้านายอยู่ได้ร้องลิกะเสียดสีรัฐบาลเวลานั้นว่า

“พระยาพหลเป็นต้นเหตุ บวรเดชเป็นต้นเรื่อง
ไล่เจ้าให้เข้าป่า จับเอาหมามาครองเมือง”

ยังผลให้ถูกจับเข้าคุกไป คณะลิกะรุ่นเก่าเท่าที่เคยเห็นและมีชื่อเสียง ได้แก่ คณะสุขชิน เทวะผลิน คณะหอมหวล นาคศิริ
คณะบุญเลิศ นาคพิณิจ คณะฉลาด คำมูลคดี คณะลิกะมีมากมาย

เป็นร้อยคณะ กระจายอยู่ตามบ้านเรือนต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด

สมัยนี้ลิเกได้พัฒนาไปมาก โดยเฉพาะเครื่องแต่งกายที่ประดับเพชรตั้งแต่ศีรษะจดเท้า เรียกว่าอลังการสุดฤทธิ์สุดเดช เกิดเป็นลิเกเงินล้าน ลิเกเงินล้านคนแรกคือนายสมศักดิ์ ภัคดี ปัจจุบันก็ต้องเป็นไชยา มิตรชัย หรือกั๋ง สุทธิราช วงศ์เทเวศน์

ลิเกที่เห็นอยู่ทุกวันนี้เป็นการนำเอาลิเกทรงเครื่องกับลิเกลูกบทมารวมกัน แล้วปรับปรุงพัฒนาให้ทันสมัยถูกใจคนดู จะเห็นได้ว่าลิเกสมัยใหม่นี้ยังแต่งองค์ทรงเครื่องอยู่ ยังร้องราตรีเกลิงหรือราชินีเกลิง แต่การแต่งองค์ทรงเครื่องผิดไปจากเดิม คือตัวพระแต่งกายออกแนวพม่าหรือมอญ ผู้ชายยังคงนุ่งสนับเพลา สวมถุงเท้ายาวสีขาว ใส่กำไลข้อเท้า ผ่านุ่งเปลี่ยนจากโจงกระเบนเป็นนุ่งสั้นเสมอเข้าหรือสูงกว่ากระโปรง เป็นแบบแผนละครไทยที่นุ่งผ้าให้ดูเป็นพม่า เสื้อมีทั้งแขนสั้นแขนยาว กัดกระดุมข้างหรือกลางอก ไหล่เสื้อบางครั้งยกสูงให้ดูคล้ายอินทรีของละครไทย ที่แสดงเป็นกษัตริย์พม่า ศีรษะมีทั้งโพกผ้า สวมหมวกครอบศีรษะให้ดูเป็นอย่างมอญและพม่าแทนมงกุฎหรือชฎา และปิ่นจุฬารีจอย่างของเก่า เครื่องประดับมีทุกอย่าง ถ้าเป็นตัวนางนุ่งกระโปรงยาวแทน สวมเสื้อตามสมัยนิยม มีกะบังหน้า เครื่องประดับทุกอย่างประดับเพชรทั้งสิ้น แต่ละครุตราค่าเป็นหมื่นเป็นแสน ลิเกแต่ก่อนการรำรำทำบาทจะรำ ๒ มือ ปัจจุบันเหลือมือเดียว อีกมือหนึ่งต้องจับไม้ค้ำร้องเอง ความงามตามกระบวนการตรงนี้จึงหายไป

ดนตรีปี่พาทย์ยังมีอยู่ในต่างจังหวัดบางแห่งแม้ในกรุงเทพฯ

ก็เคยเห็นนำเอาเครื่องดนตรีอย่างมอญ คือฆ้องวงเล็กและ ฆ้องวงใหญ่เข้ามาแทนฆ้องวงของไทยที่ตั้งอวงวางกับพื้น ฆ้องวง ของมอญวางในแนวตั้ง ตัวฆ้องแกะสลักปิดทองสวยงาม บาง คณะนำเข้ามามากกว่า ๒ วง ทำให้เป็นจุดเด่น โอ้อ่าง่างามได้ อีกแบบหนึ่ง

ที่ควบคู่กับลิเกคือแม่ยก มีการแสดงที่ไหนไปที่นั่นมีมานานแล้ว นอกจากจะชื่นชมกับตัวแสดงอย่างหลงใหล ยังมีการแจกรางวัล แต่ก่อนก็เป็นพวงมาลัยดอกไม้สดใช้สวมคอเรียกว่า “มาลัยเปีย” มีผูกธนบัตรบ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ แม่ยกที่เป็นเศรษฐีสมัยนี้แจกรางวัลก็เป็นหมิ่นเป็นแสน ซัวร์รถยนต์ ซ้อบ้าน เครื่องเพชร ตลอดจนอาหารการกินเลี้ยงดูคณะลิเก เคยเห็นแม่ยก รุ่งเก่าบางคนหาเข้ากินค่ำ ครอบครว้ลูกเต้าขาดสนลำบาก เงินที่หาได้แทนที่จะเอาไปจุนเจือครอบครัวให้สุขสบาย กลับเอาไปปรนเปรอลิเก ไปแสดงที่ไหน แม้ระยะทางห่างไกลก็ดันดันไปจนได้ ไกลซิดตัวลิเกมากเข้า จนได้สามีลิเกก็มี

โขนสด เป็นมหรสพอีกอย่างหนึ่งที่แสดงบนวิกตลาดยิ่งยืน โขนสดมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **หนังสด** ทำไมจึงเรียกอย่างนั้นก็เหลือจะเดา เพราะไม่ตรงกับความหมายทั้งสองอย่าง โขนเป็นนาฏศิลป์ชั้นสูงแบบราชสำนัก มีผู้เล่าว่าโขนมาจากการละเล่นชกนาคศึกดำบรรพ์ครั้งกรุงเก่า แล้วพัฒนามาเป็นหนังใหญ่และโขนตามลำดับ ตั้งเดิมเป็นของพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะ เพราะแบบแผนการแสดงโขนเป็นของชนชั้นสูง กระบวนกรแต่งกาย การร้องรำ จึงสวยงามประณีตทุกขั้นตอน

การแสดงโขนใช้เรื่องรามเกียรติ์ทั้งหมด การดำเนินเรื่อง

เน้นแสดงลีลาประณีตเป็นหลักมากกว่าการดำเนินเรื่อง โขนมีท่าร่าอย่างที่เราเรียกว่า หน้าพาทย์ โดยเฉพาะ ไม่ใช่ปะปนกัน เช่น หน้าพาทย์บาทสกุณี ตรีบองกัน ตรีนิมิต เสมอมาร เสมอเถร คุกพาทย์ เป็นต้น บทบาทขั้นตอนต่าง ๆ ที่นำมาไว้ในการแสดงโขน จึงล้ำซ้ำ ไม่ทันใจคนบางกลุ่ม จึงดัดแปลงให้เป็นโขนสดหรือหนังสด เรื่องที่แสดงยังเป็นเรื่องราวเกียรติอยู่ แต่เครื่องแต่งกายตลอดจน หัวโขนไม่มั่งคั่งประณีตอย่างโขนของเดิม ผู้แสดงสวมหัวโขนเปิดหน้า ดนตรีปี่พาทย์ยังมีอย่างโขน แต่ผู้เล่นต้องร้องเอง ผิดจากโขนที่มีคนพากย์-เจรจา การร่าอย่างโขนสดเป็นการร่าอย่างหลุกหลิก ยักเอว ยักไหล่ ทุกตัวแสดง ร้องด้วยทำนองเร็ว ๆ และลงท้ายด้วยว่า อ้อ-ออง-เงย ในขณะที่ร้องจะได้ยินเสียงขลุ่ยเป่าประกอบการร้องโดยตลอด เพลงหน้าพาทย์ชั้นสูงอย่างโขนไม่มี ใช้เพลงหน้าพาทย์ธรรมดาพื้น ๆ โดยทั่วไป เช่น เสมอ เชิด โอด เป็นต้น อย่างไรก็ตาม โขนสดหรือหนังสดไม่ค่อยได้รับความนิยมเท่าใดนัก คนที่เคยดูโขนซึ่งเป็นนาฏกรรมชั้นสูงมาแล้วแทบจะไม่มองโขนสดเลยทีเดียว

จากตลาดสดสู่ “ตลาดป๊อ”

เมื่อเลิกตลาดยิ่งย็นแล้ว เจ้าของตลาดเอาพื้นที่ทั้งหมดไปให้แจ็กเช่า ผู้เช่าทั้งหมดมีอาชีพทำป๊อบบรรจุน้ำตาลหรือที่เราเรียกกันว่า “น้ำตาลป๊อ” มีทั้งป๊อที่ทำใหม่และซื้อป๊อน้ำตาลเก่าเอามาล้างทำความสะอาดขายอีกต่อหนึ่ง กรรมวิธีการทำป๊อน้ำตาล ถ้าเป็นป๊อใหม่ ผู้ผลิตจะซื้อป๊อน้ำมันก๊าดมาเปิดฝาออกเกือบหมด คงเหลือเศษฝาตรงที่เป็นมุมป๊อไว้ ๓ มุม ล้างน้ำมันก๊าดให้หมด

กลืนเป็นใช้ได้ แต่ถ้าเป็นป๊อปน้ำตาลที่ใช่แล้วมีคราบน้ำตาลและ
สิ่งสกปรกอื่น ๆ ติดอยู่ เช่น คราบน้ำมัน ก็เอาป๊อปลงต้มน้ำร้อนใน
กระทะใบบัว ใช้แรงชนิดมีด้ามยาว ๆ ถูทำความสะอาดทั้งข้างนอก
และข้างในจนสะอาด ล้างน้ำสบู่อีกครั้งให้สะอาด เสร็จเรียบร้อยแล้ว
นำไปผึ่งแดดให้แห้งสนิท แล้วนำไปซ้อนเรียงกันบนแผงขายของ
ที่มีอยู่ ซ้อนขึ้นไปจนถึงเพดานพื้นชั้นบน บริเวณโดยรอบมีแต่
ป๊อปบรรจุน้ำตาลทั้งใหม่และเก่าเต็มไปหมด เมื่อตลาดยิ่งเย็นเล็ก
ไปแล้วมีป๊อปเข้ามาแทนพื้นที่ตลาดทั้งหมด เลยเรียกว่า **ตลาดป๊อป**

ในสมัยเดียวกันนี้มีเจ๊กกลุ่มหนึ่งมาเช่าห้องชั้นบนของบ้าน
ผู้เขียนที่อาศัยอยู่ในเวลานี้ สำหรับไว้เป็นที่อาศัยหลบนอนใน
ยามค่าคืน เช่า ๑ ห้องอยู่กัน ๔-๕ คน ทั้งหมดเป็นเจ๊กทำป๊อป
เหมือนกัน สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นลูกจ้างทำป๊อปอยู่ในตลาดป๊อป
ครั้งหนึ่งเจ๊กกลุ่มนี้ตั้งกระทะใบบัวทำความสะอาดป๊อปอยู่บนทางเท้า
ซึ่งเป็นทางเดินลงไปที่ทำน้ำของบ้านริมคลองบางหลวง ทำให้
ได้เห็นกรรมวิธีในการทำป๊อปน้ำตาล ทั้งของใหม่และที่นำป๊อปของเก่า
มาทำความสะอาด ก่อนจะขายเป็นป๊อปมือสอง วันหนึ่งเจ๊กกลุ่มนี้
เจียวน้ำมันหมูที่ข้างบนบ้าน แต่น้ำมันคงมากไป ไฟในเตาเลยลงไป
ในกระทะจนลุกไหม้ ดิที่ดับทัน ถึงกระนั้นน้ำมันก็ตกลงพื้นกระดาน
ลุกไหม้เป็นวงกว้าง ยังมีร่องรอยปรากฏให้เห็นจนทุกวันนี้

ตลาดยิ่งเย็นหรือตลาดป๊อปได้เปลี่ยนเจ้าของไปในที่สุด
เจ้าของรายใหม่จัดสรรพื้นที่เป็นห้องเช่า ทั้งชั้นล่างและชั้นบนที่เคย
เป็นวิกมหรสพ จึงยังคงเหลือร่องรอยของตลาดยิ่งเย็นหรือตลาด
ป๊อปให้เห็นอยู่ อย่างไรก็ตามที่ตรงนี้ทำเลดี ใกล้กันมีมหาวิทยาลัย
๒ แห่ง คือ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยาและ

มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี จึงเหมาะที่จะทำหอพักนักศึกษาซึ่งมี
อยู่หลายพันคน จะมีรายได้จากการเช่ามากกว่าให้เอกชนเช่า
เช่นเวลานี้เป็นไหนๆ พื้นที่โดยรอบมหาวิทยาลัยทั้ง ๒ แห่ง
เวลานี้มีคนสร้างหอพักนักศึกษาแทบทั้งสิ้น หากเจ้าของรายใหม่
ของตลาดยี่งอหรือตลาดบ๊ีบเป็นนักอนุรักษ์ของเก่า ไม่เล็ง
ผลประโยชน์ที่ควรได้อย่างมหาศาล ตลาดยี่งอหรือตลาดบ๊ีบ
ก็คงอยู่รอดให้ลูกหลานได้เห็นต่อไป แต่หากเจ้าของเห็นถึง
ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สักวันหนึ่งตลาดแห่งนี้คงถูกทุบทำลายไป
อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

คลองเขต หมู่บ้านสมเด็จพระยา

บทความปาฐกถาของนาวาเอก พระยาชลธารวิวินิจฉัย (มู้ย ชลานุเคราะห์) ที่นายสมพงษ์ เกரியงไกรเพชร ได้รวบรวมไว้ในเรื่อง “ชุมชนเรื่องน่ารู้” ตีพิมพ์ลงในหนังสือวิทยาคารย์ เล่ม ๓๒ ตอน ๒๔ เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๗๕ แม้เป็นเพียงบทความสั้น ๆ แต่ก็ให้ความรู้หลายอย่างที่ไม่เคยรู้มาก่อน แม้บางเรื่องจะวกวนไปบ้างและยังหาคำตอบที่ชัดเจนไม่ได้ คงเพราะเป็นคนรุ่นหลังเกิดไม่ทันเหตุการณ์ สภาพบ้านเรือนเปลี่ยนแปลงไปมาก บางเรื่องเลือนหายไปและมีสิ่งใหม่เกิดขึ้นมาแทนที่ อีกทั้งเป็นเอกสารที่พบว่ามีข้อบกพร่องด้านการพิมพ์ที่มีคำสลับกันและใจความขาดหายไม่ต่อเนื่อง แต่เมื่อได้อ่านซ้ำ ๆ หลายครั้ง ประกอบกับย่านหมู่บ้านสมเด็จพระยาเป็นสถานที่ที่เคยเห็นและรู้จักเกือบทุกแห่ง ทำให้มุมมองภาพได้ชัดเจนขึ้น หรือหากจะคาดเดาก็น่าจะใกล้เคียงความจริง

เรื่องที่จะนำเสนอต่อไปนี่จึงเป็นการอธิบายเพิ่มเติมเรื่องต่าง ๆ จากที่ปรากฏอยู่ในบทความปาฐกถาของพระยาชลธารฯ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่ายขึ้น โดยสอดแทรกความคิดเห็นส่วนตัว

หมู่บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา

หมู่บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยาเดิมเรียกว่า **หมู่บ้านเกาะ** เหตุที่ได้ชื่อในภายหลังว่า “หมู่บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา” คงเป็นด้วยสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) มีบ้านเรือนอยู่บริเวณเชิงสะพานพระพุทธรยอดฟ้าและเชิงสะพานพระปกเกล้า ในปัจจุบัน ชาวบ้านเรียกท่านว่าสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ ส่วนสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ (ทัต บุนนาค) หรือที่ชาวบ้านเรียกท่านว่าสมเด็จพระยาองค์น้อย ก็มีบ้านเรือนอยู่หลังวัดอนงคารามซึ่งอยู่ไม่ไกลกัน ลูกหลานของสมเด็จพระเจ้าพระยาทั้ง ๒ ต่างมีบ้านเรือนเรียงรายอยู่ในบริเวณนี้และบริเวณใกล้เคียงกันทั้งหมด เรียกว่าเป็นอาณาจักรของตระกูลบุนนาคเลยทีเดียว

หากกำหนดเอาคณาจารย์ของสมเด็จพระยาองค์ใหญ่เป็นศูนย์กลาง รัศมีโดยรอบของหมู่บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยาครอบคลุม

ศาลเจ้าเจ็ก

สมเด็จพระเจ้าพระยา

บรมมหาประยุรวงศ์ (ดิศ บุนนาค)

หรือสมเด็จพระยาองค์ใหญ่

มีนิวาสสถานเดิมอยู่ที่บริเวณ

เชิงสะพานพระพุทธรยอดฟ้า

และเชิงสะพานพระปกเกล้าในปัจจุบัน

(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

สมเด็จพระเจ้าพระยา
บรมมหาพิไชยญาติ (ทัต บุนนาค)
หรือสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย
นิवासสถานของท่าน
อยู่หลังวัดอนงคาราม

ไปถึงคลองสานและคลองบางไส้ไก่ช่วงที่เชื่อมกับคลองบางหลวงหรือคลองบางกอกใหญ่ ส่วนเหตุที่ได้ชื่อว่าหมู่บ้านเกาะมาแต่เดิมเพราะเป็นหมู่บ้านที่มีน้ำล้อมรอบ นับตั้งแต่ปากคลองบางหลวงไหลลงมาทางแม่น้ำเจ้าพระยาถึงบริเวณคลองสาน แล้วเลยเข้ามาถึงคลองบางไส้ไก่ที่มีปลายคลองต่อกับคลองบางหลวง ซึ่งมีปากคลองออกสู่น้ำเจ้าพระยา

หมู่บ้านแห่งนี้ยังมีอีกชื่อหนึ่งที่คนทางฝั่งพระนครเรียกคือ **พวกฟากชะโน้น** เป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่าหมายถึงพวกตระกูลบุนนาค ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พวกตระกูลบุนนาคดูแลปกครองว่ากล่าวกันเอง โดยทางฝั่งพระนครจะไม่เข้ามาข้องแหวะด้วย เรียกได้ว่าเป็นเขตปกครองตนเอง เมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้นและสภาพบ้านเรือนได้เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะเมื่อมีการสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าทางลาดสะพานพระพุทธยอดฟ้าด้านฝั่งธนบุรีมาลงในบริเวณ

บ้านสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ ที่ดินบริเวณนี้ถูกเวนคืนทั้งหมด ทำให้อาณาจักรของพวกตระกูลขุนนางต้องสูญหายไปเกือบหมด ชื่อหมู่บ้านสมเด็จพระยาก็คงพลอยเลือนหายไปด้วย

ความในปาฐกถาของพระยาชลธารฯ เล่าไว้ว่าในหมู่บ้านเกาะหรือหมู่บ้านสมเด็จพระยามีคลองสำคัญอยู่ ๓ คลองด้วยกัน คือ

๑. คลองบ้านเกาะเหนือ ต้นคลองออกแม่น้ำเจ้าพระยา ปลายคลองออกวัดหิรัญรูจี

๒. คลองบ้านเกาะใต้ หรือต่อมาภายหลังเรียกว่า “คลองเจ้าคุณกรมท่า” ต้นคลองออกแม่น้ำเจ้าพระยา ปลายคลองต่อกับคลองบางไส้ไก่ ข้างวัดหิรัญรูจี

๓. คลองวัดชำแถม (วัดอนงคาราม) ต้นคลองออกแม่น้ำเจ้าพระยา ปลายคลองสุดเพียงวัด คลองนี้ต่อมาเรียก “คลองขนอนแม่น้ำ”

คูคลองในย่านหมู่บ้านสมเด็จพระยาเหล่านี้บางแห่งสูญหายไปแล้วในปัจจุบัน เนื่องจากถูกทางราชการถมเป็นถนนไปทั้งหมด หรือไม่ก็ถูกประชาชนรื้อแล้ว

คลองบ้านเกาะเหนือ คลองบ้านเกาะใต้

คลองบ้านเกาะเหนือกับคลองบ้านเกาะใต้เป็นคลองที่เปรียบเสมือนอยู่หลังบ้านสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ คลองทั้ง ๒ มีต้นคลองออกแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนปลายคลองอยู่ที่วัดหิรัญรูจี (วัดน้อย) ริมคลองบางไส้ไก่ แต่ไม่ทราบว่าตำแหน่งต้นคลองที่ออกสู่น้ำเจ้าพระยานั้นอยู่ที่ตรงไหน เพราะค้นเคยเฉพาะปลายคลอง

ตรงวัดหิรัญรูจีเท่านั้น ทั้งไม่เคยรู้มาก่อนด้วยซ้ำว่าเป็นคลองที่ทะลุออกแม่น้ำเจ้าพระยาได้ จึงขอเล่าถึงส่วนที่เคยเห็นดังนี้

คลองบ้านเกาะเหนือ ชาวบ้านเรียกคลองนี้ว่า **คลองวัดน้อย** หรือคลองวัดหิรัญรูจี ปัจจุบันยังมองเห็นซากคลองอยู่ชัดเจน ตรงสถานีสูบน้ำของ กทม. เมื่อทางราชการได้ตัดถนนประชาธิปไตยจากเชิงสะพานพระพุทธยอดฟ้ามายังวงเวียนใหญ่ ก็ตัดผ่านคลองนี้ด้วย จึงต้องทำสะพานคอนกรีตเล็ก ๆ ข้ามคลองเป็นสะพานทาสีเหลือง ชาวบ้านเรียกกันเองว่าสะพานเหลือง คลองนี้จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **คลองสะพานเหลือง** และคลองบางส่วนที่ถูกถมเป็นซอยเรียกว่า “ซอยสะพานเหลือง”

ถนนประชาธิปไตยแรกสร้างไม่ได้กว้างขวางใหญ่โต เป็นถนนช่องทางเดียว ขนาดความกว้างแค่ ๑ ใน ๓ ของปัจจุบัน พอให้รถเมล์เล็ก ๒ คันแล่นสวนกันได้ คลองวัดน้อยทะลุไปอีกปากหนึ่ง ตรงต้นโพธิ์ข้างทางขึ้นสะพานลอยคนข้าม คลองตรงนี้ถูกถมเป็นถนนไปทั้งหมด เดิมเรียก “ซอยสารภี ๒” ปัจจุบันคือซอยอิสรภาพ ๑๒ ปากทางเป็นโรงเรียนไทย-ชิกชนานาชาติ กรุงเทพฯ ถนนตรงนี้ไปบรรจบกับถนนอิสรภาพ (ตัดใหม่) ที่มาจากสี่แยกบ้านแขก เดิมเมื่อยังไม่ทำถนนตัดใหม่ คลองนี้ตรงออกไปเชื่อมกับคลองสาน เมื่อมีถนนตัดผ่าน คลองเดิมถูกตัดขาด จึงได้ถมเป็นถนน

คลองวัดน้อยตรงที่เชื่อมกับคลองสาน ข้าง ๆ เป็นที่ธรณีสงฆ์วัดอนงคาราม ยังพอมีร่องรอยคลองเดิมให้เห็น ราษฎรได้ปลูกเรือนรुकกล้าลำคลองไปเกือบหมด คลองวัดน้อยทะลุข้ามคลองสานไปยังฝั่งวัดอนงคาราม แล้วคงเลยไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาที่ใดที่หนึ่ง เมื่อทางราชการได้สร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้า มีถนน

เจ้าพระยาภาณุวงศ์-
มหาโกษาธิบดี (ทั้วม บุนนาค)
หรือท่านเจ้าคุณกรมท่า
(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ)

เกิดขึ้นหลายสาย หนึ่งในนั้นคือถนนสมเด็จพระยา สร้างเลียบ
คลองสาน ถนนถูกจำกัดด้วยคลองและวัดอนงคารามจึงสร้าง
กว้างไม่ได้ คลองวัดน้อยด้านนี้ถูกถมและราษฎรปลูกบ้านรुकล้ำ
ไปจนหมด ปากคลองที่ทะเลแม่ น้ำเจ้าพระยาน่าจะอยู่ด้านข้าง
อุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์บรมราชชนนี
(สวนสมเด็จพระเจ้า) ซึ่งยังพอเห็นเค้าของปากคลองอยู่

คลองบ้านเกาะใต้ ตามประวัติคลองนี้อยู่ด้านข้างวัดหิรัญรูจี
ทางใต้คลองบ้านเกาะเหนือมาราว ๑๐๐ กว่าเมตร วัดหิรัญรูจีอยู่
ตรงกลางระหว่างคลองทั้งสอง ปากคลองบ้านเกาะใต้ ฝั่งตรงข้ามเป็น
วัดใหญ่ศรีสุพรรณ คลองนี้ภายหลังได้ชื่อว่า **คลองเจ้าคุณกรมท่า**
หมายถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ทั้วม บุนนาค) อย่างไรก็ตาม
ก็ตามชื่อเรียกคลองที่กล่าวมานี้ เมื่อ ๗๐-๘๐ ปีก่อนก็ไม่ได้ยิน
ใครเรียกอย่างนั้น ทั้งเป็นคลองมีขนาดเล็กกว่าคลองวัดน้อยเกาะ

บ้านเจ้าพระยาภานุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค)

(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

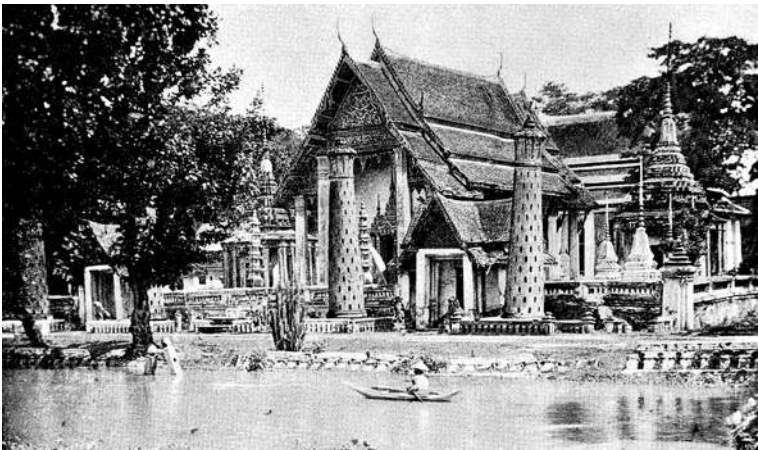
ผ่านเข้ามาด้านหลังมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ซึ่งในอดีตที่ตรงนี้เป็นสนามฟุตบอลของมหาวิทยาลัย กั้นเขตไว้ด้วยรั้วต้นมะขามเทศ อีกฝั่งหนึ่งเป็นสุเหร่าสี่แยกบ้านแขกและโรงเรียนสหบำรุงวิทยา คลองเลาะเดียวไปออกข้างตลาดสี่แยกบ้านแขก คลองนี้ขาดการดูแล สภาพทั่วไปตื้นเขิน ตลาดสี่แยกบ้านแขกมีซอยข้างโรงรับจำนำเข้าไปที่วัดหิรัญรูจี บ้านเรือนตึกแถวริมซอยฝั่งตลาด ด้านหลังเป็นคลองสายนี้ เมื่อคลองตื้นเขินใช้การอะไรไม่ได้ก็ถูกชาวบ้านรื้อล้าไปจนหมด

คลองวัดข่าแกม

วัดข่าแกมหรือวัดน้อยข่าแกมเป็นชื่อเรียกวัดอนงคาราม

มีลำคลองสายหนึ่งเรียกว่า **คลองวัดชำแถม** ตามประวัติต้นคลอง ออกแม่น้ำเจ้าพระยา ปลายคลองสุดเพียงวัดอนงคาราม คลองนี้ ต่อมาเรียก **คลองขนอนแม่น้ำ** เป็นคลองสั้น ๆ ไม่ยุ่งยากซับซ้อน อย่างคลอง ๒ สายแรกที่กล่าวไปแล้ว ปัจจุบันทางราชการถือว่า คลองนี้เป็นต้นคลองสมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ หรือสมเด็จพระยาองค์น้อยให้ขุดคลองตัดป่าชำวัดชำแถม เข้าไปถึงที่ดินของท่าน แล้วเลี้ยวขวาไปบรรจบกับคลองวัดน้อย จึงยืนยันข้อสันนิษฐานที่ว่าคลองวัดน้อยทะลุข้ามคลองสานมายัง ฝั่งวัดอนงคารามนั้นถูกต้อง

คลองที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระยาองค์น้อยขุดแยกเข้ามาจาก วัดชำแถมเรียกว่า **คลองบ้านสมเด็จพระสังฆราช** ปัจจุบันถูกถมเป็นถนน ต่อกับชอชยพญาไม้ โดยมีสะพานข้ามคลองเชื่อมถึงกัน ส่วน คลองหน้าวัดพิชัยญาติ เรียกคลอง ๆ ปากว่า**คลองวัดพญาญาติ**

คลองสมเด็จพระสังฆราชหน้าวัดชำแถมหรือวัดอนงคาราม

สะพานอนงคาราม
สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖
ข้ามคลองสมเด็จ
ที่ผ่านหน้าวัดพิชัยญาติ
ภาพถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

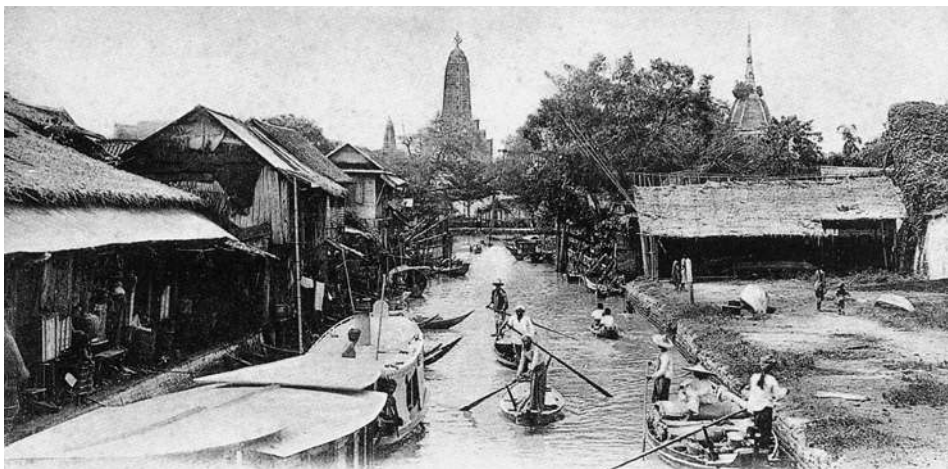
ในสมัยเดียวกันสมเด็จพระยาองค์น้อยได้สร้างตลาดไว้หลังบ้านท่าน เรียกว่า “ตลาดสมเด็จ” พร้อมกับขุดคลองอีกคลองหนึ่งใกล้ๆ กัน เรียกว่า **คลองตลาดสมเด็จ**

ทั้ง ๒ คลองที่กล่าวมาได้ถูกถมเป็นถนนไปหมดแล้ว ตลาดสมเด็จเพิ่งถูกรื้อทิ้งเพื่อปรับภูมิทัศน์โดยรอบของสวนสมเด็จย่า ซึ่งแต่เดิมเป็นที่บ้านเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค) ตลาดสมเด็จจะอยู่เคียงกับบ้านเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ ด้านหน้าตลาดมีถนนใหญ่ มีสะพานข้ามคลองวัดอนงคาราม จากฝั่งสะพานพระพุทธยอดฟ้า ผ่านหน้าตลาดสมเด็จไปที่ประตูทางเข้าสวนสมเด็จย่า ถนนตรงนี้เดิมน่าจะเป็นแนวคลองตลาดสมเด็จ ที่ดินหลังวัดอนงคารามทั้งหมด เดิมเป็นของสมเด็จพระยาองค์น้อย ต่อมาตกทอดเป็นมรดกแก่ราชสกุลบริพัตร สายเจ้าคุณจอมมารดา ลำลี ทายาทรุ่นหลังสร้างเป็นตึกแถวขายทั้งหมด

คลองหน้าบ้านสมเด็จพระ

ปาฐกถาของพระยาชลธารฯ ในตอนที่กล่าวถึงคลองหน้าบ้านสมเด็จพระ อ่านแล้ววทวนเข้าใจยาก ทำให้ยังสับสนในหลายเรื่อง อาจด้วยความคลาดเคลื่อนจากการจดบันทึก เนื่องจากในสมัยนั้นยังไม่มีเครื่องบันทึกเสียงการปาฐกถา ต้องพูดกันสด ๆ ไม่มีไมโครโฟน หากจะมีก็เป็นโทรโข่ง ซึ่งคงไม่เหมาะที่จะนำมาใช้ การบันทึกอาจใช้วิธีการจดชวเลข เพราะจดได้รวดเร็วทันกับการพูด แต่ต้องนำมาแปลอีกครั้งจึงจะได้รับความทั้งหมด ในปาฐกถาของพระยาชลธารฯ เล่าถึง “คลองหน้าบ้านสมเด็จพระ” ไว้ดังนี้

“สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่ ท่านสร้างบ้านและวัดในที่ระวางคลองบ้านเกาะเหนือกับคลองบ้านเกาะใต้ ท่านได้ขุดและขยายคลองแยกย่านกลางตรงหน้าบ้านของท่าน จึงเรียกกันว่า

คลองสมเด็จพระหรือคลองวัดอนงคาราม ที่ผ่านหน้าวัดอนงคาราม และเมรุปูนของวัดพิชัยญาติ

สะพานข้ามคลองसान
หน้าวัดพิชัยญาติ
ภาพถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

คลองหน้าบ้านสมเด็จพระ ท่านได้สร้างวัดขึ้นวัดหนึ่งตรงหน้าบ้าน
ของท่าน เรียกว่า ‘วัดประยูรวงศาราม’ ตามคนสามัญเรียกกันว่า
‘วัดรั้วเหล็ก’ คลองที่กล่าวนี้คนโดยมากมักจะเรียกกันว่าคลองหลัง
วัดรั้วเหล็ก คลองหลังวัดรั้วเหล็กได้ถูกถมเสียตอนหนึ่ง เป็นถนน
ประชาติปกตอนลงเชิงสะพานพระพุทธรูปอดฟ้าฝั่งธนบุรี ส่วนคลอง
บ้านเกาะเหนือที่ต้นคลองไปออกแม่น้ำเจ้าพระยา ต่ำบลได้กุฎีจีน
ต่อมาก็กลับมาเรียกว่าคลองวัดประยูรวงศ์หรือคลองวัดรั้วเหล็ก...”

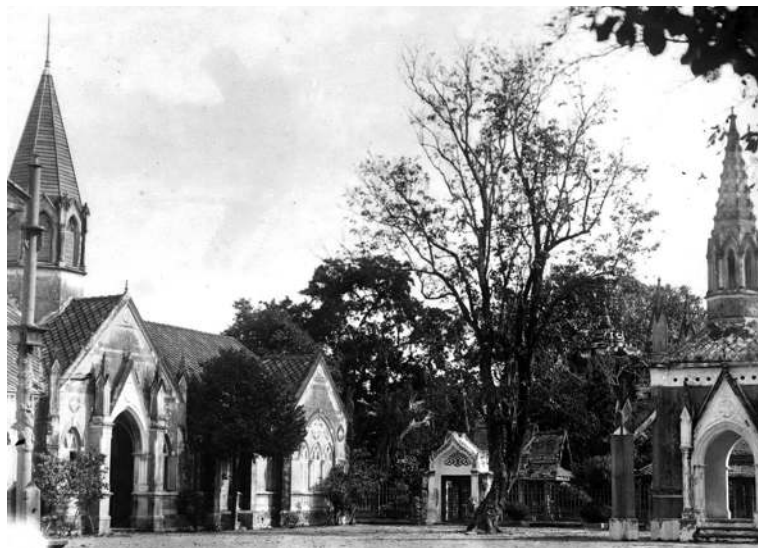
ก่อนที่จะอธิบายความตอนนี้ ผู้เขียนขอเรียนด้วยความ
เคารพว่า ไม่มีเจตนาจะได้แย้งแต่อย่างใด หรือเป็นการจับผิด
ข้อมูลผิดพลาดทั้งหลายทั้งปวงเกิดจากคนรุ่นหลังที่ได้จับบันทึก
ข้อมูลไว้อย่างผิด ๆ ทำให้ความบางส่วนหายไปด้วย ทั้งความบางแห่ง
ไม่ต่อเนื่องกัน ทำให้สับสนเข้าใจยาก จนถึงเวลานี้ระยะเวลาห่างกัน
เกือบ ๘๐ ปีแล้ว หากจะมีท่านผู้รู้หรือผู้ใดหาข้อมูลและวิจารณ์ต่อ
ก็เป็นเรื่องที่น่ายินดี

วัดประยุรวงศาวาสหรือวัดรั้วเหล็ก ปัจจุบันเรียกวัดประยุรวงศาวาส เดิมสร้างหันหน้าลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยา คุกาศน์หลังใหญ่ของสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นทางลาดของสะพานพระพุทธยอดฟ้าฝั่งธนบุรี บ้านเรือนบริวารต่างๆ ปลูกเรียงรายกันอยู่ด้านริมแม่น้ำเจ้าพระยา การที่ท่านขุดคลองหน้าบ้านที่เรียกว่า **คลองหน้าบ้านสมเด็จพระเจ้าตากสิน** มีจุดประสงค์เพื่อแยกที่ดินของวัดกับบ้านของท่านให้ชัดเจน

ความตอนหนึ่งในปาฐกถาที่กล่าวว่า *“คลองที่กล่าวนี้ คนโดยมากเรียกกันว่าคลองหลังวัดรั้วเหล็ก คลองหลังวัดรั้วเหล็ก ได้ถูกถมเสียตอนหนึ่ง เป็นถนนประชาธิปไตย”* มีความเห็นว่าคุณคลองหน้าบ้านสมเด็จพระเจ้าตากสินที่ขุดระหว่างวัดประยุรวงศาวาสกับบ้านสมเด็จพระเจ้าตากสิน

เจดีย์ใหญ่
วัดประยุรวงศาวาส
(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ)

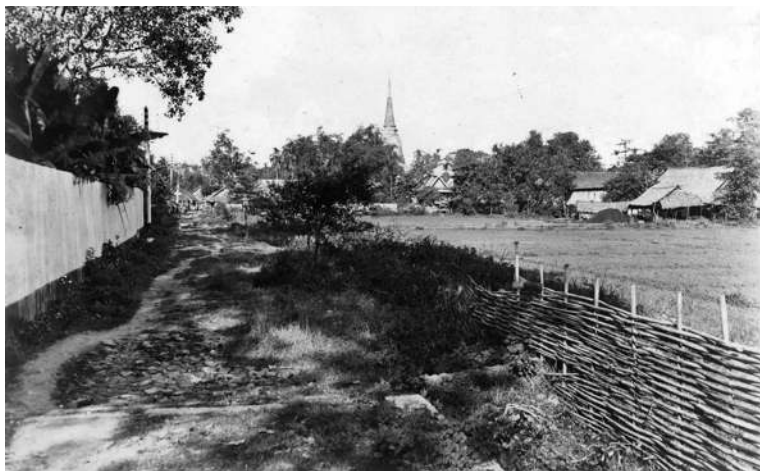
ตึกพระนาคารและเมรุที่สร้างเป็นอาคารแบบโกธิคในวัดประยุรวงศาวาส
ถูกระเบิดทำลายเมื่อคราวสงครามโลกครั้งที่ ๒
(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

เจ้าพระยาองค์ใหญ่หันหน้าลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาทั้ง ๒ แห่ง น่าจะเรียกว่า คลองข้างวัดประยุรวงศาวาส น่าจะเหมาะกว่า อย่างไรก็ตามก็ติดคลองหลังวัดรั้วเหล็กหรือวัดประยุรวงศาวาสมีอยู่จริง เป็นคลองที่แยกจากคลองวัดดอกไม้หรือวัดบุปผาราม ผ่านหลังวัดบุปผารามมาจนถึงวัดประยุรวงศาวาส เดิมคลองนี้เชื่อมต่อกับคลองหน้าบ้านสมเด็จ เจาะส่วนที่อยู่หลังวัดประยุรวงศาวาสถูกถมไปทั้งหมด เหลือแค่คลองตั้งแต่สะพานพลอยจนถึงปากคลองที่แยกจากคลองวัดดอกไม้

คลองนี้เมื่อ ๗๐-๘๐ ปีก่อนยังใช้การได้ดี ผู้เขียนยังเคยพายเรือเข้ามาจนถึงสะพานพลอย ข้างสะพานพลอยเป็นซากคลอง

หลังวัดประยุรวงศ์ เป็นแอ่งน้ำไม่ใหญ่มากนัก มีแต่ชยะลอยฟ่อง เต็มไปหมด สะพานพลอยเป็นสะพานคอนกรีตสร้างข้ามคลอง วัดดอกไม้ไปอีกฝั่งหนึ่ง ช่วงเวลานั้นด้านหนึ่งเป็นตลาดนกกกระจอก อีกด้านหนึ่งเป็นที่ดินของวัดประยุรวงศ์ให้ราษฎรเช่าปลูกบ้าน อยู่อาศัย ชื่อสะพานแห่งนี้มีที่มาจากชื่อของผู้สร้างคือคุณหญิง พลอย (สกุลเดิม “นครานนท์”) ภรรยาของพระยาประภากรวงศ์- วรวิภูมิกิติ (ชาย บุนนาค)

ส่วนความตอมนที่ว่า “ส่วนคลองบ้านเกาะเหนือที่ต้นคลอง ไปออกแม่น้ำเจ้าพระยา ตำบลใต้กุฎีจีน ต่อมาก็กลับมาเรียกว่า คลองวัดประยุรวงศ์หรือคลองวัดรั้วเหล็ก” ความตรงนี้สืบสน ด้วย เพราะเคยเล่าเรื่องคลองบ้านเกาะเหนือดังที่กล่าวไว้ก่อนหน้านี้ ว่ามีต้นคลองออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยาในย่านวัดอนงคาราม อีกทั้ง

สภาพนิวาสสถานของสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ ด้านหลังวัดประยุรวงศาวาส
(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

เมื่อกล่าวถึงตำบลไต้ก๊กจีน บริเวณนั้นมีคลองหนึ่งชื่อคลองก๊กจีน ซึ่งมีคลองเล็กคลองน้อยผ่านเข้าไปยังบ้านเรือนประชาชน ส่วนคลองเส้นหลักว่ากันว่าไปบรรจบกับคลองวัดดอกไม้ ตรงหน้าบ้านพระยาสิทธิราชฤทธิไกร (ม.ล. ลมเพย ฉัตรกุล) ต่อมาบ้านพระยาสิทธิราชฤทธิไกรได้รื้อสร้างเป็นสถานีดำรงจวนครบาลบุปผาราม

จากคลองก๊กจีนมีคลองสาขาที่แยกไปทางตลาดนกกะจอก ปัจจุบันคลองนี้ถูกถมเป็นถนนทางเข้าวัดกัลยาณมิตร สมัยก่อนจำได้ว่าเมื่อจะต้องไปที่วัดกัลยาณมิตรต้องเดินเลาะรั้วชาวบ้านเข้าไป โดยนอกรั้วชาวบ้านกันไว้เป็นทางเดินโดยตลอด เหมือนการเดินทางเลาะรั้วมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยาด้านริมคลองสมเด็จไปที่ประตูระบายน้ำคลองบางไส้ไก่ เดี่ยวนี้เป็นทางเดินบางแห่งมีแผ่นซีเมนต์ปูให้คนเดินแผ่นวันแผ่น ริมทางเดินเป็นคลองโดยตลอด เวลาเดินต้องระมัดระวัง ดีไม่ดีอาจพลัดตกลงไปได้ คลองไม่ลึก เรือเล็ก ๆ เข้าไปได้เกือบถึงปากทาง คลองนี้สันนิษฐานว่าคงเชื่อมกับคลองที่ถมเป็นถนนจากสะพานลอย ถ้าจริงตามข้อสันนิษฐานนี้ ที่ท่านเรียกคลองบ้านเกาะเหนือเป็นคลองวัดประยุรวงศ์เป็นเรื่องที่คลาดเคลื่อน น่าจะอนุโลมเรียกเป็น **คลองก๊กจีน** ทางเข้าวัดกัลยาณมิตรแต่ก่อนไม่มีป้ายบอกทางเข้าวัดอย่างทุกวันนี้ ข้อสันนิษฐานที่เล่ามาทั้งหมดเป็นความคิดเห็นส่วนตัวของผู้เขียน จะผิดถูกอย่างไร ขอรับไว้แต่เพียงผู้เดียว

คลองวัดประยุรวงศ์มีปากคลองออกแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่หน้าวัดเลยทีเดียว เดิมมีศาลาท่าน้ำของวัดเหมือนศาลาทัวร์ ๆ ไปนอกจากท่าน้ำยังมีบ้านเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) กองวังวัดที่ดิน และสถานีดับเพลิง คลองนี้วกโค้งเข้ามาข้างวัด

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) และครอบครัว
(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ประยูรวงศ์ ผ่านบ้านพระยาเทพผลู (ผาด เหมะจุฑา) บ้านครู
ภวงค์ ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา ถึงสะพานเทพนารายณ์ สะพานนี้
ถูกรื้อออกไปแล้วปรับพื้นที่ทั้งหมดเป็นถนนเทศบาล ๑ ถนนนี้
ผ่านหน้าตลาดนกกกระจอก ตรอกวัดกัลยาณ์ โรงงานผ้าไหม
เหรียญทอง วัดบุปผาราม ปลายถนนเทศบาลสาย ๑ คนละฝั่งกับ
วัดบุปผาราม เดิมมีสถานีตำรวจนครบาลบุปผาราม ภายหลังย้าย
ไปอยู่บริเวณที่เคยเป็นบ้านพระยาสีหราชฤทธิไกร นอกจากนี้
ที่ดินฝั่งตรงข้ามวัดบุปผาราม ปลายถนนเทศบาลสาย ๑ บาง
แห่งเป็นของเจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (ม.ร.ว. อรุณ ฉัตรกุล)
เครือญาติตระกูลบุนนาค

ความตอนหนึ่งของปาฐกถาพระยาชลธารฯ เล่าว่า “คลองนี้ (คลองวัดประยุรวงศ์) คือตอนย่านข้างวัดคดโค้งมาก จึงขุดตัดใหม่ให้ตรง ที่วัดประยุรวงศ์จึงขาดเป็นสองแปลง ๆ ตะวันตกเป็นเกาะ คณะพระเจ้าอวสานจนทุกวันนี้” ทำให้สันนิษฐานว่าคลองตัดผ่านเข้าไปในวัด ด้านหลังพระเจดีย์ใหญ่ วัดประยุรวงศ์เมื่อ ๘๐ กว่าปีก่อนนั้น เมื่อพ้นพระเจดีย์ใหญ่มาแล้วมีกำแพงสูงขวางตลอดแนว มีช่องให้เข้า-ออกได้ มีซอยเล็ก ๆ เลียบกำแพง ด้านหนึ่งไปออกถนนเทศบาลสาย ๑ ตรงสะพานเทพนารายณ์ ตรงช่องกำแพงวัดฝั่งตรงข้ามมีกุฏิพระ มีทางลาดขึ้นไป กุฏิพระหันหน้าเข้าหากัน มีนอกชานแล่นกลาง ได้ถุนนอกชานเป็นได้ถุนสูง เป็นที่เลี้ยงหมู จะเป็นหมูที่คนนำมาปล่อยหรือลูกศิษย์วัดเลี้ยงไว้ก็ไม่ทราบเหมือนกัน คลองที่ตัดเข้ามาในวัดอีกคลองหนึ่งน่าจะเป็นซากคลองระหว่างที่ดินหลังวัด ซึ่งปัจจุบันเป็นโรงเรียนวัดประยุรวงศ์กับบ้านพระยาประชาภิจักรจักร์ (แหม่ม บุนนาค) หรือต่อมาเป็นโรงเรียน

ประตูด้านหลังเจดีย์
วัดประยุรวงศ์
ที่เรียกว่า ประตูเสือ
จะเห็นมีสะพานเล็กๆ
ข้ามคลองวัดประยุรวงศ์
บันทึกภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘
ปัจจุบันสะพานดังกล่าว
ถูกรื้อทิ้งและถมเป็นถนนแทน
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

โรงเรียนอนุบาล
วรรณบูรณ์ศึกษา
ซึ่งเดิมเป็นบ้านของ
พระยาประชาภิจักรจักร์
(แหม่ม บุนนาค)
ภาพถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

อภิชาติ ปัจจุบันเป็นโรงเรียนอนุบาลวรรณบูรณ์ศึกษา ที่ดินด้าน
หลังกุฏิพระ วัดให้ชาวบ้านเช่าปลูกบ้าน คลองที่เคยมีฤกมเป็น
ถนนทั้งหมดแล้ว

ความอีกตอนหนึ่งที่ว่า “สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่ท่าน
ได้ขุดขยายคลองแยกตั้งแต่คลองวัดประยูรวงศ์ ตรงคลองหน้า
บ้านไปบรรจบคลองขนอนบางกอกใหญ่ คือคลองวัดดอกไม้หรือ
วัดบุปผารามเวลาปัจจุบันนี้ และท่านยังได้ทำถนนหน้าบ้านขนาน
กับคลองอีกด้วย คลองนี้เดิมเรียกคลองสวนดอกไม้ ต่อมาท่าน
เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เป็นบุตรของสมเด็จพระยา
องค์ใหญ่ ซึ่งได้สร้างวัดดอกไม้ขึ้น”

ความตอนนี้ชัดเจน คือขุดแยกจากคลองหน้าบ้านไปออก
คลองวัดดอกไม้หรือวัดบุปผาราม ถนนที่สร้างขนานกับคลอง

ปัจจุบันคือถนนเทศบาลสาย ๒ หัวถนนอยู่ระหว่างโรงเรียน
ศึกษานารีและหลังวัดประยุรวงศ์ พันโรงเรียนศึกษานารีไปแล้ว
มีบ้านขุนนางอยู่หลายหลัง ได้แก่ บ้านพระยาราชสมบัติ (เอิบ
บุรณนที) บ้านพระยาสุรราชฤทธานนท์ (พิน พินธุโยธิน) เคยมี
คนเขียนถึงบ้านพินธุโยธินสลักับบ้านพระยาโกมารกุลมนตรี (ชื่น
โกมารกุล ณ นคร) คือเอาบ้านพระยาโกมารกุลมนตรีซึ่งอยู่ริม
ถนนเทศบาลสาย ๓ เป็นบ้านพินธุโยธิน คุณหญิงภรรยาพระยา
โกมารกุลมนตรีชื่อคุณหญิงโสภภาพรรณ เป็นน้องหลวงชลาลัย-
ไทยกล (ใจ บุณนาค) บ้านพินธุโยธินนั้นยังอยู่ แต่บ้านพระยา
โกมารกุลมนตรีได้รื้อไปแล้ว

ถนนด้านริมคลองหลังวัดบุปผาราม แต่ก่อนมีบ้านประปราย
ไม่หนาแน่นเหมือนเช่นทุกวันนี้ บ้านที่มีผู้รู้จักมากคือบ้านนายหรั่ง
เรืองนาม เจ้าของคณะระบำไป เมื่อนายหรั่งถึงแก่กรรมแล้วจึง
ตกเป็นของทายาท เมื่อ ๒๐ ปีก่อนหน้านี้เกิดเพลิงไหม้ ปัจจุบัน
สร้างเป็นอาคารสำนักงานหรือแฟลตให้เช่า คลองหลังวัดบุปผาราม
ปัจจุบันใช้การอะไรไม่ได้แล้ว

คลองวัดบุปผาราม

คลองนี้มีชื่อเรียกต่างๆ กันไป เช่น คลองขนอนบางกอก
ใหญ่ หรือคลองขนอนบางหลวง ต่อมาเรียกคลองวัดดอกไม้
พระยาชลธารฯ เล่าเพียงว่า “พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุณนาค)
เป็นผู้สำรวจและซ่อมท้องคลองให้ลึกและกว้างตลอดทั้งสองฝั่ง
ไปจนถึงปากคลองวัดกุฎีจีน” น่าจะเป็นคลองเดียวกับคลองกุฎีจีน
เมื่อเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ชำ บุณนาค) ได้สร้าง

วัดบุปผาราม วัดสำคัญอีกแห่งหนึ่งของตระกูลขุนนาค
บันทึกภาพก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ เพราะยังเห็นอาคารทรงโกธิค
อยู่ทางด้านหน้าวิหาร ในช่วงสงครามถูกระเบิดเสียหายพร้อมกับพระอุโบสถ
จนต้องรื้อทิ้งไป (ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

วัดดอกไม้ที่ปลายคลองนี้ ได้ขยายและขุดคลองให้กว้างขึ้นอีก
เพื่อให้เรือบรรทุกอิฐปูนผ่านไปมาสะดวก ภายหลังเปลี่ยนชื่อวัด
เป็น “วัดบุปผาราม”

คลองนี้ยังมีสภาพเป็นคลองอยู่ ตั้งแต่ปากคลองที่เชื่อม
กับคลองบางหลวงจนถึงสถานีตำรวจนครบาลบุปผารามเท่านั้น
คลองนี้ในอดีตมีบ้านขุนนางระดับพระยาอยู่หลายหลัง ทุกบ้าน
จะมีสะพานไม้ข้ามคลองไปสู่บ้านแต่ละหลัง เวลานี้ใช้การอะไรไม่ได้
อีกแล้ว ปลายคลองนี้เชื่อมกับคลองสมเด็จพระเจ้าพระยา
พลเทพ (เฉลิม โกมารกุล ณ นคร) ปัจจุบันเป็นมหาวิทยาลัยราชภัฏ
ธนบุรี

คลองสาน

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้ดำเนินการขุดคลองสาน เริ่มตั้งแต่หน้าวัดพิชัยญาติเลียบบมาทางวัดอนงคาราม ไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาที่ใต้ป้อมป้อมปัจจามิตร คลองนี้ตัดผ่านคลองจั่น คลองวัดทองธรรมชาติ คลองวัดทองนพคุณ และคลองลาดหญ้า คลองดังกล่าวภายหลังได้ถมเป็นถนนไปหมดแล้ว เฉพาะหน้าวัดพิชัยญาติ สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อยให้ขุดขึ้นเพื่อขนอิฐหินดินทรายมาสร้างวัดพิชัยญาติ จึงเรียกว่า “คลองวัดพิชัยญาติ” ปัจจุบันชื่อนี้เลื่อนหายไป ทางราชการผนวกคลองสานเป็นคลองสมเด็จพระเจ้าพระยา คงมีแนวคิดว่าคลองนี้มีถนนสมเด็จพระเจ้าพระยาขนานไปตลอด คลองสานคงเหลือตั้งแต่ปากคลองใต้ป้อมป้อม-ปัจจามิตรถึงสะพานสำนักกระบายน้ำที่อยู่หัวถนนเจริญนคร

คลองสานมีสถานที่ราชการอีกแห่งหนึ่งคือโรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยา ชาวบ้านเรียกโรงพยาบาลโรคจิต สถานที่ตั้งแห่งแรกอยู่ข้างป้อมป้อมปัจจามิตร ซึ่งเป็นบ้านพระยาภักดี-ภักธากร (เกงซั่ว) ค้างภาชีรัฐจึงถูกยึดแล้วสร้างเป็นโรงพยาบาลจิตเวชขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ภายหลังไม่พอรองรับคนไข้ จึงย้ายมา ณ ที่ปัจจุบัน

สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในโรงพยาบาลแห่งนี้ล้วนมีหลังคาเป็นสังกะสีทาสีแดง จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “หลังคาแดง” ผู้อำนวยการโรงพยาบาลแห่งนี้คือนายแพทย์หลวงวิเชียรแพทยาคม (เถียร ตูวิเชียร) เมื่อบ้านเมืองเจริญมากขึ้น โรงพยาบาลแห่งนี้ได้รับการพัฒนามาเป็นลำดับ และเปลี่ยนชื่อเป็นสถาบันจิตเวชศาสตร์-สมเด็จพระเจ้าพระยา คนไข้ของโรงพยาบาลแห่งนี้ นอกจากผู้ป่วย

คลองสานด้านหน้าโรงพยาบาลสมเด็จพระยา
ซึ่งปัจจุบันคือสถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จพระยา
(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

จิตเวชแล้ว ยังรับคนไข้ที่เป็นโรคติดต่อร้ายแรง เช่น อหิวาตกโรค
ไข้ทรพิษ บริเวณโรงพยาบาลทั้งหมดเดิมเป็นบ้านเจ้าพระยาสุรวงศ์-
ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ทางโรงพยาบาลยังคงเก็บรักษาตึกเก่าไว้
อย่างดี

นอกจากนี้ที่ปากคลองสานก่อนออกแม่น้ำเจ้าพระยามี
บ้านขุนนางอยู่หลังหนึ่งคือพระยาวิชิตรณรงค์ (คิป์ สุวรรณทัต) ปลาย
ถนนลาดหญ้าที่บรรจบกับคลองสานเคยมีตลาดเรียกว่า “ตลาด
ลาดหญ้า” เป็นของทนายทพระยาวิชิตรณรงค์ ปัจจุบันไม่มีตลาดแล้ว
ทำเป็นที่จอดรถ

คลองสมเด็จพระ

คลองนี้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้ดำเนินการขุด อยู่หลังบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่ แรกขุดชาวบ้านเรียกว่า **คลองหลังบ้านสมเด็จพระ** ขุดต่อมาจากคลองหน้าวัดพิชัยญาติ ทะลุผ่านปลายคลองวัดบุปผาราม จนถึงบริเวณหน้ามหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยาปัจจุบัน ที่ขุดมาถึงตรงนี้คงเป็นด้วยที่ดินที่ตั้งมหาวิทยาลัยเป็นที่ดินของท่านผู้หญิงพัน ภรรยาของท่าน เมื่อขุดแล้วทำให้เกิดคลองอีก ๒ คลอง คลองหนึ่งเป็นคลองซอยแยกเข้าไปที่วัดบางไส้ไก่หรือวัดลาว เป็นชุมชนคนลาวเวียงจันทน์ สมัยรัชกาลที่ ๑ เลยได้ชื่อว่า **คลองลัดบ้านลาวสีภูมิ** (ศรีภูมิ) เนื่องจากขุนสีภูมิ นายกองลาว เป็นผู้ดำเนินการขุดคลองสมเด็จพระ ได้ขุดออกไปจนทะลุคลองบางไส้ไก่ คลองนี้ได้ชื่อแต่เดิมว่า **คลองสวนบ้านลาว** ปัจจุบันผนวกเป็นคลองสมเด็จพระไปทั้งหมด ที่น่าสงสัยคือบริเวณท่ายมมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยาที่เดิมเรียกกันว่า “โรงเรียนโนน” เป็นชุมชนคนมอญมาก่อน เรียกว่ากลางบ้านมอญ มีเหตุอันใดจึงได้ชื่อว่าคลองสวนบ้านลาว

อีกคลองหนึ่งคือคลองที่อยู่ด้านหน้ามหาวิทยาลัยปัจจุบัน เป็นถนนทางเข้าวัดประดิษฐานารามหรือวัดมอญ คลองนี้เป็นคลองแบ่งเขตระหว่างวัดกับบ้านเรือนของประชาชน เป็นคลองที่แยกจากคลองบางหลวงตรงเสาหงส์หน้าวัดมาเชื่อมกับคลองสมเด็จพระยาชลธารฯ ท่านเล่าว่า เดิมชื่อ **คลองขนมกวน** ต่อมาภายหลังเรียกว่า **คลองมอญ** อย่างไรก็ดี ตลอดระยะเวลา ๘๐ กว่าปีมานี้ ผู้เขียนไม่เคยได้ยินใครเรียกคลองนี้ว่าคลองขนมกวนหรือคลองมอญ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๓ ผู้เขียนไปงานศพที่วัดมัจฉานติการาม

แถวสะพานพระราม ๖ คุยกับภรรยาของเพื่อนคนหนึ่งโดยที่เขาไม่ทราบมาก่อนว่าผู้เขียนอยู่ในบ้านมอญ เมื่อเขารู้ว่าผู้เขียนอยู่ที่นี้ เขาก็ร้อง “อ้อ คลองมอญ” ได้แต่บอกเขาว่าคลองมอญอยู่ตรงกรมอุทการเรือ เขาตอบว่าฉันเคยมาบ้านหลวงกลศาสตร์เสนี (อั้ง) ที่ตรงคลองมอญ วัดมอญ เพราะอดีตสามีเป็นลูกชายหลวงกลศาสตร์เสนี

ส่วนชื่อเรียกคลองขนมกวนนั้น อาจมีที่มาจากการทำขนมกวนอย่างพวกกะละแมหรือข้าวเหนียวแดงซึ่งคนมอญชอบทำ เป็นไปได้ว่าคงมีคนทำขนมอ่วยจนขึ้นชื่ออยู่ละแวกคลองนี้ จึงได้ชื่อว่าคลองขนมกวน บริเวณนี้ยังเคยมีชื่อตำบลที่ออกเสียงใกล้เคียงกันคือ **ตำบลขนมกวน** เดิมคือตำบลบางไส้ไก่ ต่อมาเปลี่ยนเป็นตำบลขนมกวน เคยเห็นเอกสารราชการและป้ายบอกรายละเอียดของตำบลแห่งนี้ปักอยู่ริมคลองสมเด็จพระเจ้าที่เชื่อมกับคลองบางไส้ไก่ ตำบลขนมกวนขึ้นกับอำเภอบางยี่เรือ เมื่อทางราชการได้จัดเขตการปกครองใหม่โดยเอาคลองบางไส้ไก่เป็นแนวเขต ฝั่งวัดใหญ่ศรีสุพรรณเป็นตำบลวัดใหญ่ศรีสุพรรณ ฝั่งอดีตที่ว่าการอำเภอบางกอกใหญ่และกิ่งอำเภอบุพผารามเปลี่ยนจากตำบลขนมกวนเป็นตำบลวัดกัลยาณ์ กินพื้นที่จนถึงวัดกัลยาณมิตร ต่อมาได้จัดเขตปกครองใหม่โดยใช้ถนนอิสรภาพเป็นแนวเขต ชุมชนมอญวัดประดิษฐาราม รวมถึงพื้นที่มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา เปลี่ยนจากตำบลวัดกัลยาณ์เป็นตำบลหิรัญรุจี ส่วนที่เหลือฝั่งเชิงสะพานเจริญพาศน์และสถานีตำรวจนครบาลบุพผารามจนถึงวัดกัลยาณมิตรยังคงเป็นตำบลวัดกัลยาณ์เช่นเดิม ทั้งหมดขึ้นกับอำเภอบางยี่เรือ

สรุปได้ว่าคลองสมเด็จพระเจ้ามีชื่อแต่แรกขุดว่าคลองหลังบ้าน
สมเด็จพระเจ้า พระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้ดำเนินการ
ขุด ตั้งแต่ปลายคลองวัดขำแกมตรงมุมวัดพิชัยญาติจนออกคลอง
บางไส้ไก่ คลองสายนี้มีถนนเทศบาลสาย ๓ ขนานไปกับคลองจนถึง
ถนนอิสรภาพ ต่อด้วยซอยโรงเรียนบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา

คลองสายนี้ผ่านบ้านลูกหลานตระกูลบุญนาค ผ่านสุขศาลา
เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (แพ บุญนาค) บ้านพันตรีวิลาศ โอสถานนท์
บ้านนายวิลาศ บุญนาค ทั้ง ๓ แห่งรื้อไปหมดแล้ว เพราะทางราชการ
เวนคืนที่ดินเพื่อสร้างถนนอรุณอมรินทร์ตัดใหม่ ต่อจากบ้านนาย
วิลาศเป็นบ้านหลวงชลาไลโยไทยกุล (ใจ) บ้านพระยาโกมารกุล-
มนตรี (ชื่น) ถัดจากบ้านนี้เป็นบ้านพวกราชสกุลเสนีวงศ์ รู้จัก
คนหนึ่งชื่อคุณบุญนำ เสนีวงศ์ ถัดต่อไปจากบ้านนี้เป็นบ้าน
ชาวมุสลิม ด้านริมคลองสมเด็จพระเจ้าฝั่งตรงข้ามกันเป็นบ้านเรือน

เจ้าจอมเสียมในรัชกาลที่ ๕
บ้านของท่านปัจจุบันคือ
ห้างสรรพสินค้าบีที สาขาอิสรภาพ

ชาวมุสลิม มีอาชีพทำสาแหรกไม้คาน จากตรงนี้มีสะพานข้ามคลองสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานุวราลงกรณ (โต บุนนาค) กับบ้านเจ้าจอมเอี่ยมในรัชกาลที่ ๕ เลี้ยวขวามีตลาดเรียกว่าตลาดแขก ปัจจุบันเป็นห้างสรรพสินค้าบิ๊กซี สาขาอิสรภาพ ที่ดินในบริเวณนี้ทั้งหมดเป็นของทายาทพระยาสุรวงศ์วัจนาคคังและเจ้าจอมเอี่ยม จากตรงนี้ไปเป็นถนนอิสรภาพ มีสะพานข้ามคลองสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานุวราลงกรณ (โต บุนนาค) ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ซอยนี้มีบ้านขุนนางอยู่หลายหลัง เท่าที่จำได้คือบ้านพระยามีนบุรีศรีมหาอุทยาน (ชั้น ฐศรानนท์) อยู่ปากเดียวกับมหาวิทยาลัย ปากตรงข้ามริมทางเข้าวัดประดิษฐานรามเป็นบ้านพระยาราชเวศม์ผดุง (สาย) ดึกหลังเก้าถู่หรือหมดแล้ว

คลองบางไส้ไก่

คลองนี้เป็นคลองสุดท้ายที่อยู่ในหมู่บ้านสมเด็จเจ้าพระยา และอยู่ปลายเขตห่างจากบ้านสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่มากทีเดียว สมัยนั้นคงเปรียบเหมือนบ้านนอกดี ๆ นี่เอง คลองนี้เป็นคลองลัดขุดในสมัยรัชกาลที่ ๕ น่าจะเป็นคลองที่สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์หรือสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้ดำเนินการขุด ต้นคลองอยู่ที่แม่น้ำเจ้าพระยา ปลายคลองมาออกคลองบางกอกใหญ่หรือคลองบางหลวง เป็นคลองค่อนข้างตรงไปโค้งผ่านวงเวียนใหญ่เพื่อไปออกแม่น้ำเจ้าพระยา ผู้ใหญ่เล่าให้ฟังว่า ด้านปากคลองที่ออกสู่มแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งตรงข้ามมีอุ้งเรือชื่อ “บางกอกต๊อก” (Bangkok Dock) อุ้งเรือที่ว่านี้ในสมัยสงครามโลก

ครั้งที่ ๒ ถูกระเบิดเพลิงไฟไหม้อยู่หลายชั่วโมง ควันไฟดำทะมึน จับต้องฟ้าเห็นชัดเจน

ปลายคลองบางไส้ไก่ตอนที่เชื่อมกับคลองบางกอกใหญ่ หรือคลองบางหลวง ปากคลองมีอดีตที่ว่ากรออำเภอบางกอกใหญ่ และกิ่งอำเภอบุพผาราม อีกฝั่งหนึ่งเป็นวังพระองค์เจ้าสนิทพงศ์-พัฒน์เดช (ม.จ. ตุ่ม) ต่อมาวังเปลี่ยนมือไปเป็นของคนอื่นรวม ๓ เจ้าของ ถัดเข้ามาตรงปากคลองสมเด็จ นอกจากเป็นมหาวิทยาลัย ราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยาแล้ว ยังมีบ้านพันตำรวจเอก พระยา ประสงค์สรรพการ (ยวง) ปัจจุบันอยู่ในความดูแลของมหาวิทยาลัย โดยเจ้าของยกบ้านและที่ดินให้ตามพินัยกรรม ตรงข้างบ้านเอกะนาค เป็นบ้านหลวงอนุสิฐภูมิเทศ (เนียม) เปลี่ยนเจ้าของไปหลายสิบปี ปัจจุบันสร้างเป็นหอพักนักศึกษาชื่อ “จิตสกุล”

ต่อจากตรงนี้ไปสองฟากคลองเป็นสวนผลไม้ทั้งหมด มีบ้าน ริมคลองห่าง ๆ กันจนถึงวัดใหญ่ศรีสุพรรณ ผ่านคลองบ้านเกาะใต้ วัดหิรัญรูจีหรือวัดน้อย และคลองบ้านเกาะเหนือหรือคลองวัดน้อย หรือคลองสะพานเหลือง ต่อไปจนถึงสะพานข้ามคลองในแนว ถนนอินทรพิทักษ์ ด้านขวามีมือมีทางเข้าไปที่โรงหล่อกระทะเหล็ก ผลิตกระทะตั้งแต่ขนาดเล็กสำหรับใช้ทอดขนมฝักบัว จนถึงขนาดใหญ่ใช้หุงข้าวที่เรียกว่ากระทะใบบัว ที่เรียกว่า “ใบบัว” อาจมีที่มา จากบัวพันธุ์ต่างประเทศ คือบัววิกตอเรียหรือบัวกระดัง มีใบขนาดใหญ่ ว่ากันว่าเด็กเล็ก ๆ นั่งได้ไม่จม ต่อมาเป็นโรงงานศรีอยุธยา ทำชอล์กและตุ๊กตาปูนปลาสเตอร์

จากสะพานในแนวถนนอินทรพิทักษ์ ต่อไปมีบ้านอยู่หลัง หนึ่งเป็นตึก ๒ ชั้นอยู่ริมคลอง จะเป็นของใครก็ไม่ทราบ บ้านปิด

เจ็บเทียบเหมือนไม่มีคนอยู่ ตึกหลังนี้ดูเหมือนจะยังอยู่ หน้าบ้านติดถนนอินทพรพิทักษ์ เจ้าของปลูกตึกแถวบังเสียหมด พื้นตรงนี้ไปแล้วสภาพคลองตื้นเขิน มีขยะล่องฟ่องอยู่เต็ม เรือผ่านเกือบไม่ได้ น้ำในคลองตรงนี้เน่าเหม็น บางครั้งมีแก๊สผุดขึ้นมาจากก้นคลอง พืชขยะที่ย่อยสลายแล้วจากก้นคลองลอยขึ้นมาเหนือน้ำเป็นลูก ๆ ต่อจากตรงนี้ก็ไปออกแม่น้ำเจ้าพระยา ผู้เขียนเคยพายเรือเล่นตอนฤดูน้ำหลาก มาเพียงแค่นี้เท่านั้น เพราะมีขยะในคลองเป็นอุปสรรคขัดขวาง

เลยจากจุดที่มีขยะลอยฟ่องไปเล็กน้อย เดิมมีสถานีรถไฟสายแม่กลอง ต้นทางสถานีรถไฟสายนี้อยู่ที่บริเวณปากคลองสาน ปัจจุบันนอกจากจะเป็นตลาดขายของประเภทเสื้อผ้าและอื่น ๆ

สถานีรถไฟคลองสาน สถานีต้นทางของทางรถไฟสายแม่กลอง ปัจจุบันทางราชการยกเลิกสถานีดังกล่าว ให้ไปเริ่มต้นทางที่สถานีวงเวียนใหญ่แทน (ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ด้านริมน้ำเป็นท่าเรือข้ามฟากไปปากคลองผดุงกรุงเกษม ท่าเรือ
สี่พระยา แต่เดิมมีธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้อยู่บริเวณนั้น เมื่อ
ข้ามเรือจากคลองสนามมายังปากคลองผดุงกรุงเกษมแล้ว ต้องเดิน
เลาะรั้วธนาคารไปขึ้นรถต่อ เมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้น ธนาคารฮ่องกง
และเซี่ยงไฮ้ได้ย้ายออกไป ที่ดินบริเวณนั้นถูกสร้างเป็นศูนย์การค้า
ริเวอร์ซิตี้และโรงแรมรอยัลลอคคิด เซอราตัน ส่วนฝั่งข้างท่าเรือ
คลองสนามเดิมเป็นโรงเกลือ ปัจจุบันเป็นโรงแรมมิลเลนเนียม ฮิลด์ส
สถานีรถไฟสายแม่กลองภายหลังได้ยุบสถานีต้นทาง เดิมแล่น
จากคลองสนามถึงสถานีรถไฟวงเวียนใหญ่เป็นสถานีแห่งที่ ๒ ตาม
เส้นทางถนนเจริญรัช รถไฟสายนี้ยังคงเหลืออยู่ แต่ทรุดโทรมเต็มที่
ส่วนมากใช้ขนถ่ายสินค้ามากกว่าใช้เป็นพาหนะโดยสาร

เหตุที่ได้ชื่อว่าคลองบางไส้ไก่มีเรื่องเล่าว่า เดิมปากคลอง
ด้านคลองบางกอกใหญ่เป็นที่พักอาศัยของหัวหน้าที่ควบคุม
ชาวมอญในชุมชนแห่งนี้ หัวหน้าหรือนายกองมอญ ภาษามอญ
ว่า “สกาย” ถ้าอยู่ในวงเรียก “จักกายวัง” สกายหรือสะกายนาน
เข้าเพี้ยนเป็นไส้ไก่ เรื่องเล่าอีกสำนวนหนึ่งว่าเคยมีงานใหญ่ที่
วัดมอญหรือวัดประดิษฐาราม เป็นงานศพเจ้าอาวาส มีการจัดงาน
๗ วัน ๗ คืน ระหว่างที่จัดงานมีการทำอาหารเลี้ยงพระและ
แขกหรือ ต้องฆ่าเปิดไก่ทำอาหารเป็นจำนวนมาก พวกไส้เปิดไส้ไก่
ทิ้งลงคลองบางหลวง พอน้ำขึ้นก็พัดลอยเข้าคลองบางไส้ไก่เต็ม
ไปหมด จึงเรียกกันว่าคลองบางไส้ไก่ บ้างก็ว่ามาจากชื่อ “คลอง
สาวก่าย” ต่อมาภายหลังเพี้ยนเป็นไส้ไก่

เคยมีคนเล่าให้ฟังว่าสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
ดำเนินการขุดเป็นคลองลัด เพื่อเอาเรือที่ทวนต่อไปออกแม่น้ำ

วัดบางไผ่ไก่หรือวัดลาว
เดิมชื่อวัดราชบุรุษตรีทธารธรรม
ในภาพคืออุโบสถหลังเก่า
ก่อนหรือทิ้ง แล้วสร้างใหม่
อย่างที่เห็นในปัจจุบัน

เจ้าพระยา เห็นว่าไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะเรือของสมเด็จพระเจ้าพระยา เป็นเรือกำปั่นท้ายจักรขนาดใหญ่มี ๒ ลำ คือ เรือมูรธาवलิตสวัสดิ์ และเรือสุริยมณฑล ไม่สามารถเข้ามาถึงคลองบางไผ่ไก่ที่เป็นคลอง แแคบและท้องคลองก็ตื้นเขิน เรืออยู่ต่อเรือในคลองบางหลวง ผู้เล่าควรรับฟังมาจากผู้อื่นอีกทอดหนึ่ง ต้นเรื่องไม่ทราบว่าเป็นใคร เรื่องจริงคือสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ต่อเรือทั้ง ๒ ลำ ที่ในบริเวณบ้านของท่านตรงฝั่งวัดอนงคาราม แล้วเอาเรือลง คลองวัดชำแถมหรือคลองวัดอนงคาราม ซึ่งแต่ก่อนคงกว้างขวาง เรือกำปั่นขนาดใหญ่เข้าออกได้ จากคลองวัดชำแถมก็ออกสู่อ้อมน้ำ เจ้าพระยาได้

บริเวณแถบคลองบางไผ่ไก่อมีชุมชนมอญจากเมืองตะนาวศรี และมะริด ซึ่งเป็นเมืองติดทะเล มีความชำนาญทางน้ำและการ ต่อเรือ เมื่ออพยพเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ ๒ ได้รับการโปรดเกล้าฯ

ให้เป็นผีพายประจำโรงเรือหลวงที่บริเวณวัดวิมุตยารามหรือวัด
ละมุด ต่อมาเมื่อย้ายโรงเรือหลวงมาอยู่ในคลองบางหลวงแถวเชิง
สะพานเจริญพาศน์เดี๋ยวนี้ เป็นบริเวณบ้านของตระกูลขุนนาค
คือ บ้านพระยาราชนูประพันธ์ (ทั้ย) กับพระยาราชนูประพันธ์
(สุดใจ) บุตรเจ้าพระยามานวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม) หรือที่เรียก
กันว่าเจ้าคุณกรมท่า

สันนิษฐานว่าชาวมอญที่ย้ายครอบครัวมาอยู่ที่โรงเรือหลวง
ที่คลองบางหลวงคงมีการต่อเรือ เช่น เรือพระราชพิธีลำเล็ก ๆ
ประเภทเรือตั้ง เรือแข่ง แต่ไม่ใช่เรือกำปั่นขนาดใหญ่ อีกอย่างหนึ่ง
ในชุมชนมอญวัดประดิษฐารามเคยมีโรงเก็บเรือหลวงอยู่แห่งหนึ่ง
ตรงข้ามท่าไประ ศาลาท่าน้ำวัดสังข์กระจาย เป็นโรงเก็บเรือยนต์หลวง
ลำเล็ก ๆ เช่น เรือ ๒ ชั้นของกรมสรรพากร ใช้เป็นเรือตามเสด็จ
ในขบวนเรือพระประเทียบ ในอดีตคลองบางหลวงมีโรงต่อเรือ
หลายแห่งเรียงรายกันไปจนถึงคลองด่าน เจ้าของอุ้งส่วนใหญ่นี้เป็น
ชาวจีนไหหลำ ต่อเรือบรรทุกข้าว เรือเอี่ยมจัน และเรือแจวพาย
ใช้ค้าขายหรือใช้ในชีวิตประจำวัน เชิงสะพานเจริญพาศน์ที่คาดว่า
เคยเป็นโรงต่อเรือ ภายหลังเป็นบ้านพระยาราชนูประพันธ์ (ทั้ย)
คุณหญิงภรรยาชื่อคุณหญิงวงศ์สุริยัน เป็นธิดาพระยาศรีสรรราช-
ภักดี (วัน) บุตรพระยาศรีสรรราชภักดีคนหนึ่งชื่อคุณพิณเทพเฉลิม
ทำธุรกิจคานเรือ บ้านของท่านอยู่วัดสังข์กระจาย บ้านคุณหญิง
วงศ์สุริยันก็คงทำธุรกิจคานเรือเหมือนกัน ธุรกิจคานเรือตกทอด
มายังบุตรสาวของท่านคือคุณหญิงอายุยืน คุณหญิงภรรยานาวาเอก
พระยาอรุณพลาภิบาล (เด่น) คุณพิณเทพเฉลิมมีน้องสาวคนหนึ่ง
ชื่อคุณพลอยพรรณราย เข้าใจว่าหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช

นำไปผูกเรื่องสี่แผ่นดินเป็นตัวเอกชื่อ “แม่พลอย”

ปัจจุบันคลองต่าง ๆ ในอาณาจักรหมู่บ้านสมเด็จพระยา
ส่วนใหญ่ยังคงเหลืออยู่ แม้จะเป็นซากคลองแล้วก็ตาม แต่มีคลอง
ที่หายไปแล้ว ได้แก่ คลองบ้านเกาะใต้ คลองหน้าบ้านสมเด็จพระ
คลองตลาดสมเด็จพระ คลองบ้านสมเด็จพระ คลองขนมกวนหรือคลอง
มอญ คลองลัดบ้านลาวสีภูมิ (ศรีภูมิ) ล้วนถูกทางราชการถมเป็น
ถนน หรือไม่ก็ถูกประชาชนรื้อล้างไม่เหลือร่องรอย

เล่าเรื่องชุมชนมอญ วัดประดิษฐาราม

เรื่องชุมชนวัดประดิษฐาราม นอกจากบทความของ คุณสุจิตลักษณ์ ดีผดุง ที่เขียนเรื่องมอญบางไผ่ไก่ และพลโท ธีระเดช มุ่งทางธรรม ที่เขียนลงหนังสืองานพระราชทานเพลิงศพ พระครูประดิษฐ์วรมัน อดีตเจ้าอาวาสวัดประดิษฐาราม ก็ไม่เคยเห็นบทความใด ๆ ที่เกี่ยวกับชุมชนแห่งนี้อีก

เรื่องชุมชนวัดประดิษฐารามหรือบ้านมอญที่น่าเสนอในครั้งนี้ เป็นเรื่องที่ได้รู้ได้เห็นมาตลอดในขณะที่อยู่ในชุมชนนี้ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่ผู้ใหญ่เล่าให้ฟัง นอกนั้นก็สอบถามจากคนในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ยากรู้ หากมีข้อท้วงติงหรือผิดพลาดในบางเรื่อง ให้ถือว่าเป็นความคิดเห็นโดยส่วนตัวของผู้เขียน ทั้งไม่มีเจตนาที่จะเขียนหรือให้ผู้ที่ถูกพาดพิงเกิดความเสียหาย และหวังว่าท่านเหล่านั้นคงให้อภัย ด้วยหวังว่าบทความนี้จะประโยชน์กับชุมชนและผู้สนใจอยู่บ้างไม่มากก็น้อย

ว่าด้วยชื่อเรียกชุมชน

ชื่อของชุมชนแต่เดิมไม่มี ชาวบ้านเรียกกันเองว่าบ้านมอญ

บางคนกล่าวว่าชื่อ **มอญบ้านสมเด็จ** หากมีชื่อนี้จริงคงเป็น ชาวบ้านเรียก ไม่ใช่ชื่อทางราชการ แต่สอดคล้องกับพื้นที่และ มีความเป็นไปได้ พลโทธีระเดช มุ่งทางธรรม กล่าวไว้ว่าบ้านมอญ แต่เดิมแบ่งเป็น ๓ ส่วน คือ **หัวบ้าน กลางบ้าน และท้ายบ้าน** หาก วิเคราะห์ตามนี้จะเห็นว่าหัวบ้านและท้ายบ้านเป็นพื้นที่ต่อเนื่อง กัน มีคลองบางไส้ไก่ขวางอยู่ ส่วนกลางบ้านเดิมอยู่ในบริเวณ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา คือบริเวณตั้งแต่ สระน้ำในโรงเรียนไปจดคลองบางไส้ไก่ทางด้านหลัง ฉะนั้นคลอง บ้านสมเด็จจึงผ่านกลางหมู่บ้าน ระหว่างหัวบ้านกับกลางบ้าน หากเคยมีชื่อว่ามอญบ้านสมเด็จก็สอดคล้องกัน

เมื่อมอญกลางบ้านต้องสลายไปด้วยเหตุที่ทางราชการ เวนคืนที่ดินเพื่อขยายโรงเรียนบ้านสมเด็จเจ้าพระยา คนที่เคย อาศัยอยู่กลางบ้านจำต้องโยกย้ายเข้ามาอยู่ที่หัวบ้าน คลอง บ้านสมเด็จจึงกลายเป็นแนวเขตระหว่างบ้านมอญกับโรงเรียน บ้านสมเด็จเจ้าพระยา มิได้ผ่านกลางชุมชนมอญดังแต่ก่อน ชื่อ มอญบ้านสมเด็จก็เลือนหายไปด้วย

ส่วนชื่อ “มอญบางไส้ไก่” น่าจะเกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ โดยผู้เขียนก็ไม่รู้ว่าจะใช้ชื่อเรียกอย่างไรดี บังเอิญใกล้ ๆ กับชุมชน มอญแห่งนี้มีชุมชนลาวตั้งอยู่ มีวัดของชุมชนที่แต่เดิมเรียกว่า วัดลาว ต่อมาใช้ชื่ออย่างเป็นทางการว่าวัดบางไส้ไก่ หมู่บ้านลาว บริเวณนี้จึงได้ชื่อว่า “ลาวบางไส้ไก่” ด้วยเหตุนี้จึงเรียกชุมชนมอญ ที่อยู่คู่กันว่ามอญบางไส้ไก่ ซึ่งมีสวนถูกอยู่บ้าง เพราะเมื่อชุมชน กลางบ้านมีเหตุต้องสลายไป เหลือแต่ชุมชนหัวบ้านกับท้ายบ้าน ซึ่งเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกัน และมีคลองบางไส้ไก่ขวางอยู่

ทำบ้านมอญคือบริเวณปากคลองบางไส้ไก่ ตั้งแต่ประตูระบายน้ำจนถึงปลายซอยวัดใหญ่ศรีสุพรรณ (ซอยเดิม) ปัจจุบันปลายซอยตรงนี้เรียกว่า สามแยกจรวายพร ทางเดินทำบ้านมอญเป็นซอยที่ต่อเนื่องกับซอยในหัวบ้านมอญ รวมเรียกว่าซอยวัดมอญหรือตรอกวัดมอญทั้งหมด ชาวไทยเชื้อสายมอญส่วนใหญ่อาศัยอยู่ทางด้านขวาของซอย คือด้านที่ติดคลองบางหลวงหรือคลองบางกอกใหญ่ ส่วนด้านซ้ายมือมีบ้านเรือนอยู่ห่าง ๆ กัน ด้านหลังมีสภาพเป็นสวน ภายหลังทางราชการได้จัดเขตปกครองใหม่โดยเอาคลองบางไส้ไก่เป็นแนวเขต ตัดเอาทำบ้านมอญทั้งหมดไปขึ้นกับชุมชนวัดใหญ่ศรีสุพรรณ จะเห็นได้ว่าชุมชนกลางบ้านและชุมชนทำบ้านถูกตัดออกไป คงเหลือแต่หัวบ้านมอญ หากปัจจุบันจะเรียก่ามอญบางไส้ไ้ไ้ก็ไม่ตรงกับความจริงเท่าไรนัก

นอกจากนี้ทางราชการมีแผนขยายถนนในหัวบ้านมอญด้านริมคลองบ้านสมเด็จฯให้กว้างขวาง ชาวบ้านริมซอยบางส่วนกับชาวบ้านริมคลองมีอันต้องรื้อถอนโยกย้ายไปอยู่ที่อื่นเกือบทั้งหมด หากจะโยกย้ายข้ามฟากไปอยู่ด้านริมคลองบางหลวงคงไม่ได้ เพราะบ้านเรือนในส่วนนี้หนาแน่น หากโครงการที่ว่านี้เป็นรูปธรรมขึ้นมาในอนาคต มอญชุมชนนี้อาจจะต้องเปลี่ยนชื่อเรียกจากมอญบางไส้ไ้ไ้เป็นมอญบางกอกใหญ่ มอญคลองบางหลวง หรือหากไปใช้ชื่อเก่าที่เคยเรียกมาว่ามอญบ้านสมเด็จฯก็เข้าทำดี

แรกตั้งถิ่นฐาน

ชุมชนวัดประดิษฐารามหรือที่เรียกกันมาแต่เดิมว่า

“บ้านมอญ” คือบริเวณที่อยู่ตรงข้ามมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ขึ้นกับแขวงหิรัญบุรี เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร เหตุที่เรียกว่าบ้านมอญ เพราะเป็นชุมชนมอญจากเมืองทวายและมะริดที่อพยพเข้ามาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ ๒) แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สาเหตุที่เข้ามาในครั้งนี้นั้นเนื่องจากพระเจ้าปดุง กษัตริย์พม่า กล่าวหาว่ามอญทั้ง ๒ เมืองเป็นกบฏ ต้องโทษประหารชีวิตด้วยการเอาไฟคลอกอย่างทารุณ มอญพวกนี้จึงหนีภัยเข้ามาในประเทศไทย มอญปากกลัดหรือมอญพระประแดงเป็นมอญกลุ่มแรกที่อพยพเข้ามา รัชกาลที่ ๒ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่จังหวัดนนทบุรีก่อน จนเมื่อสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์แล้วเสร็จ จึงโปรดเกล้าฯ ให้มอญที่อยู่ในเมืองนนทบุรีย้ายไปอยู่ที่นครเขื่อนขันธ์ ปัจจุบันคืออำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ มอญกลุ่มนี้จึงได้ชื่อและรู้จักกันในนาม *มอญปากกลัด* หรือ *มอญพระประแดง* เรียกตัวเองว่า *มอญใหม่*

ส่วนมอญชาวเมืองทวายและมะริดซึ่งเป็นมอญรุ่นสุดท้ายที่เข้ามาในสมัยนั้น รัชกาลที่ ๒ โปรดเกล้าฯ ให้อยู่ที่วัดละมุด (วัดวิมุตยาราม) ซึ่งตั้งอยู่แถวสะพานพระราม ๖ ในปัจจุบัน บริเวณสะพานพระราม ๖ เดิมมีโรงเรือหลวง เมืองทวายและมะริดเป็นเมืองชายทะเล ชาวเมืองมีความชำนาญในการเดินเรือ จึงให้พวกผู้ชายเข้ารับราชการเป็นฝีพายหลวง ต่อมาเมื่อย้ายโรงเรือหลวงไปอยู่ในคลองบางหลวง คือบริเวณตั้งแต่ปากคลองวัดบุปผาราม หรือวัดดอกไม้ไปจนถึงปากคลองบางไส้ไก่ ชาวมอญกลุ่มนี้จึงต้องย้ายถิ่นฐานมาอยู่ที่โรงเรือหลวงแห่งใหม่ ทำให้เกิดชุมชนมอญ ณ ที่นี้ เรียกกันว่า “บ้านมอญ” ปัจจุบันเรียกอย่างเป็นทางการว่า

ชุมชนวัดประดิษฐาราม

ใกล้ ๆ กับบ้านมอญมีชุมชนอีกแห่งหนึ่งเรียกกันว่า **บ้านลาว** เป็นชาวลาวที่ถูกกวาดต้อนมาจากเมืองเวียงจันทน์ในสมัยกรุงธนบุรี ชาวลาวบ้านลาวมีวัดประจำชุมชนคือวัดลาวหรือวัดบางไส้ไก่ แต่เดิมเรียกกันว่าวัดราษฎร์ศรัทธาธรรม อาชีพของคนในชุมชนคือทำขลุ่ยและไม้ซาง เดิมทำกันเกือบทุกบ้าน ปัจจุบันยังมีผู้สืบทอดการทำขลุ่ยอยู่

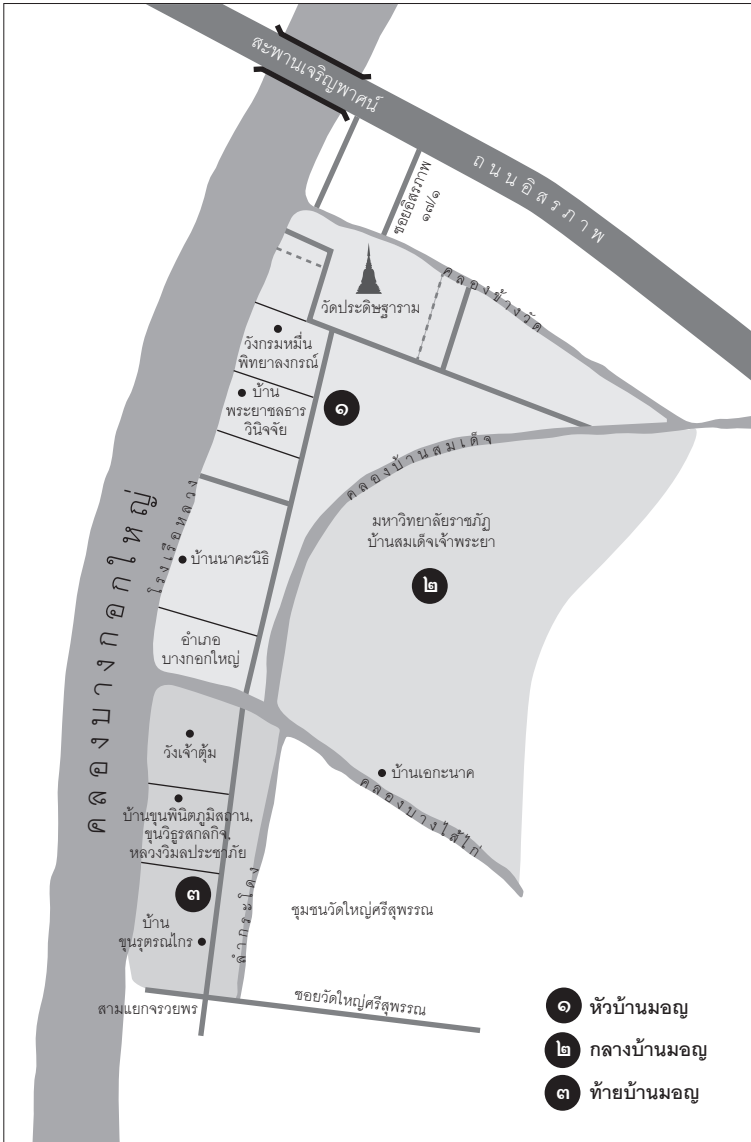
ต่อมาได้ย้ายโรงเรือหลวงไปอยู่ในคลองบางกอกน้อย ระยะทางจากคลองบางหลวงกับคลองบางกอกน้อยไม่ไกลกันนัก ประกอบกับชาวมอญแห่งนี้ได้ตั้งบ้านเรือนเป็นหลักแหล่งมั่นคงแล้วจึงไม่ได้ย้ายตามไป โรงเรือหลวงแต่เดิมนอกจากใช้เป็นที่เก็บเรือแล้วยังเป็นที่ต่อเรือด้วย เป็นเรือทำด้วยไม้ประเภทเรือแจว-พาย ใช้ในราชการหรือใช้ในพระราชพิธี เช่น เรือตั้ง เป็นต้น เมื่อย้ายโรงเรือหลวงไปแล้ว สถานที่ที่เป็นโรงเรือเก่าบางแห่ง พระราชทานให้เป็นวังเจ้านาย และให้ข้าราชการ ขุนนางผู้ใหญ่เป็นที่อยู่อาศัย คงเหลือส่วนที่ยังเป็นโรงเก็บเรือยนต์หลวงแห่งหนึ่งคือบริเวณฝั่งตรงข้ามศาลาท่าน้ำวัดสังข์กระจาย (ท่าไปีะ) เป็นโรงเก็บเรือยนต์หลวงของกรมสรรพากร เป็นเรือยนต์ ๒ ชั้น โรงเก็บปลุกอยู่ในน้ำ หลังคาสังกะสี เก็บเรือได้ ๗-๘ ลำ คนเฝ้าโรงเก็บเรือหลวงที่รู้จักคือนายสนั่น ประยูรพิทักษ์ ปัจจุบันทางราชการรื้อลงหมดแล้ว โรงเก็บเรือตรงนี้หากดูจากแผนที่เก่า นอกจากโรงเก็บเรือของกรมสรรพากรแล้ว ยังมีโรงเก็บเรือหลวงของกระทรวงเกษตรราธิการ แต่ผู้เขียนไม่ทันได้เห็น

เมื่อ ๗๐-๘๐ ปีก่อน โรงเรือตรงนี้เป็นบ้านหลวงวิจารณ์-

พานิชกิจ (เปลื้อง นาคะนิธิ) เป็นบ้านชั้นเดียวสีฟ้าอมเทา ปลูกอยู่ในน้ำ มีป้ายชื่อบ้านขนาดใหญ่ติดอยู่ว่า “บ้านนาคะนิธิ” หลังบ้านเป็นที่ว่าง มีรั้วรอบขอบชิด นับเป็นคนหนึ่งของบ้านมอญย่านริมคลองบางหลวง กับมีห้องแถวไม้ให้เช่าของพันตำรวจเอก พระยาประสงค์สรรพการ (ยวง) อีก ๓ ห้อง ปลูกอยู่ในน้ำเช่นเดียวกัน มีทางเดินหน้าห้องแถวใช้ร่วมกัน บ้านนาคะนิธิได้เปลี่ยนมือเปลี่ยนเจ้าของ และได้รื้อลงทำบ้านเช่า กลายเป็นสลัมมอญริมน้ำ ส่วนอดีตห้องแถวยังอยู่ได้เปลี่ยนเจ้าของ แปลงโฉมห้องแถวเป็นบ้านอย่างที่เห็นในเวลานี้

ต่อจากบริเวณที่ว้างนี้เป็นที่ดินปากคลองบางไผ่ไก่อ่ากันว่า เป็นที่อยู่ของหัวหน้ามอญกลุ่มดังกล่าว เป็นนายบ้านควบคุมชาวมอญในสังกัด มีตำแหน่งเรียกว่า “จักกาย” คำว่าจักกาย นานเข้าเพี้ยนเป็น “สะกาย” เท่าที่ถามคนมอญบางคนบอกว่า “จักกาย” กับ “สะกาย” เป็นคำคำเดียวกัน จากสะกายเพี้ยนเป็น “ไผ่ไก่อ่า” ก็คงต้องฝากทิ้งไว้ให้คนรุ่นหลังได้ขบคิดกันต่อไป หากวิเคราะห์ตามนี้ จักกายเป็นภาษามอญ เป็นคนชั้นหัวหน้า หากอยู่ในวังเรียก “จักกายวัง” คงเหมือนตำแหน่งในราชสำนักบ้านเราที่เรียกว่า “กรมวัง”

เมื่อมีชุมชนเกิดขึ้น สิ่งที่จะขาดไม่ได้คือวัด เพราะวัดเป็นศูนย์รวมของคนในชุมชน ใช้เป็นสถานที่บำเพ็ญกุศลร่วมกัน และเป็นที่พบปะกันในโอกาสอันควร วัดที่ชาวมอญสร้างไว้ในชุมชน จึงเรียกกันมาแต่เดิมว่า **วัดมอญ** หรือ**วัดรามัญประดิษฐ์** ซึ่งอย่างเป็นทางการในขณะนี้คือ **วัดประดิษฐาราม** การกำหนดเขตชุมชนก็แบ่งกันอย่างง่าย ๆ โดยเอาวัดเป็นศูนย์กลาง ชุมชนที่อยู่ใกล้วัด

แผนที่แสดงพื้นที่ของชุมชนวัดมอญ ตั้งแต่หัวบ้าน กลางบ้าน และท้ายบ้าน ปัจจุบันกลางบ้านกลายเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

เรียก **หัวบ้านหรือหัวบ้านมอญ** ที่ไกลออกไปจนสุดเขตของชุมชน
เรียก **ท้ายบ้านหรือท้ายบ้านมอญ**

หัวบ้านมอญ

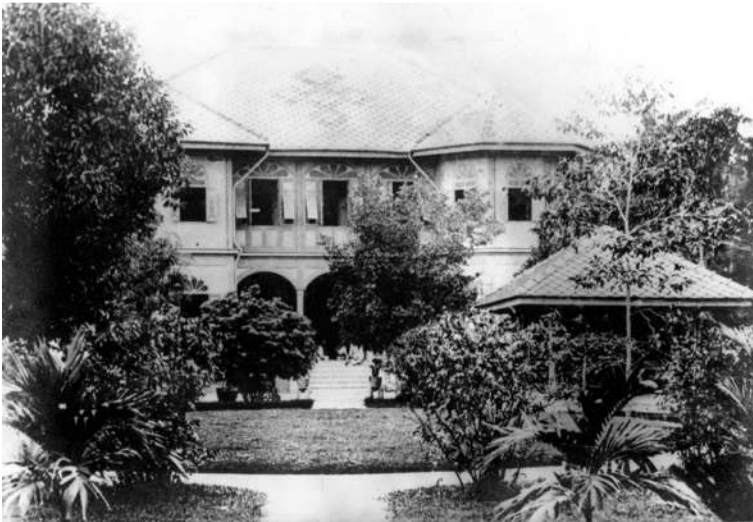
แต่เดิมมีสภาพเป็นเกาะ ล้อมรอบด้วยคลอง ๔ สาย
คลองแรกเป็นคลองข้างวัด ซึ่งเป็นคลองเล็ก ๆ แยกจากคลอง
บางหลวงหรือคลองบางกอกใหญ่ ตรงเสาหงส์และทำนน้ำของวัด
ไปเชื่อมกับคลองบ้านสมเด็จ หน้ามหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จ
เจ้าพระยา คลองนี้ไม่มีชื่อเฉพาะ ต่อมาทางราชการได้ถมคลอง
ทำถนนทั้งหมด กลายเป็นถนนทางเข้าวัด

คลองที่ ๒ คือคลองบางหลวงหรือคลองบางกอกใหญ่
เริ่มจากทำนน้ำของวัดล่องขึ้นไปจนถึงปากคลองบางไส้ไก่ ตรงข้าม
ศาลาทำนน้ำวัดสังข์กระจายหลังสุดท้าย เลี้ยวเข้าคลองบางไส้ไก่
ระยะทางราว ๗๐-๘๐ เมตร จะบรรจบกับปากคลองบ้านสมเด็จ
ตรงจุดนี้เดิมมีสะพานไม้สูงทอดข้ามคลองบางไส้ไก่เชื่อมระหว่าง
หัวบ้านมอญกับท้ายบ้านมอญ ต่อมาถูกรื้อลงแล้วสร้างเป็น
สะพานคอนกรีตแคบ ๆ กับมีประตูประบายน้ำของกรุงเทพมหานคร
อยู่ตรงนี้ เมื่อเลี้ยวเข้าคลองบ้านสมเด็จ ซึ่งเปรียบเสมือนแนวเขต
ระหว่างมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยากับบ้านมอญ
ไปบรรจบกับปากทางเข้าวัด ซึ่งแต่เดิมเป็นคลองซอยท้ายวัด ตาม
ที่เล่ามาแล้วข้างต้น เมื่อคลองซอยด้านนี้เปลี่ยนสภาพเป็นถนน
หัวบ้านมอญที่เคยมีสภาพเป็นเกาะจึงเปลี่ยนไปด้วย

ถนนเข้าวัดที่เกิดขึ้นใหม่นี้ ปากทางด้านขวามือเป็นอดีต
บ้านพระยาราชเวศม์ผดุง (สาย) ดึกหลังเดิมทลายหรือลงหมดแล้ว

(ซ้าย) พระยาราชเวศม์ผดุง
(สาย สายะวิบูลย์)
(ล่าง) บ้านพระยาราชเวศม์ผดุง
ปัจจุบันรื้อไปแล้ว
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เด็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

เมื่อเดินเข้ามาจนถึงประตูแรกของวัด ฝั่งตรงข้ามเป็นชอยออกสู่ถนนอิสรภาพ ชอยนี้เดิมเป็นคลองชอยหรือลำกระโดงแยกจากคลองข้างวัดไปเชื่อมกับคลองวัดนุฬารามได้ เมื่อทางราชการได้

ถมคลองซอยหรือลำกระโดงตรงนี้ด้วยทรายแล้ว ชาวบ้านจึงเรียกกันเองว่า **ตรอกทราย** ปัจจุบันคือซอยอิสรภาพ ๑๗/๑

จากประตูวัดแรกเดินเลยไปถึงประตูที่ ๒ เยื้องประตูฝั่งขวามือจะเห็นเป็นลานจอตรดเล็ก ๆ สภาพเดิมตรงนี้เป็นคลองชักน้ำเข้าไปในบ้านพระยาลักษณะสุตสุนทร (เหลียม) มีสะพานคอนกรีตเล็ก ๆ ทอดข้ามจากฝั่งวัดมอญไปยังซอยเล็ก ๆ อีกฝั่งหนึ่งที่ขนานไปกับคลองชักน้ำ ซอยที่ว่านี้ล้อมบ้านพระยาลักษณะสุตสุนทรไปบรรจบกับซอยโรงเรียนประสาธศิลป์ เชิงสะพานคอนกรีตที่ทอดข้ามมาจากฝั่งวัดมอญเป็นบ้านพระประชากรบริรักษ์ (แอร่ม) ต่อด้วยบ้านหลวงประคุณวิชาสนอง (เปล่ง) บ้านหลวงสมมติโยธามรรณ (เปลี่ยน) ภรรยาชื่อคุณนายน้อม บ้านคุณหญิงนวมภรรยาพระยาเฉลิมอากาศ (สุณี) คุณนายน้อมกับคุณหญิงนวมเป็นน้องพระยาลักษณะสุตสุนทร ต่อจากบ้านคุณหญิงนวมเป็นบ้านพลเรือตรีแสวง กาญจนะกนก

จากประตูที่ ๒ ของวัดและลานจอตรดเดินไปจนถึงเสาหงส์ที่ตรงนี้เดิมมีสะพานคอนกรีตขนาดเดียวกับสะพานแรกทอดข้ามไปฝั่งตรงข้ามที่เรียกว่า **ซอยโรงเรียนประสาธศิลป์** ระหว่างสะพานข้ามคลองทั้ง ๒ แห่งเดิมเป็นที่ขายคลองของวัด มีเรือนไทยโบราณ ๒ หลัง หลังแรกเป็นเรือนแม่ชี มีต้นพิกุลใหญ่ปลูกอยู่ ๑ ต้น เรือนไทยหลังที่ ๒ ห่างจากหลังแรกเล็กน้อย จะเป็นของใครไม่ทราบชัด แต่เคยเห็นพระยาเสนาะดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาทีน) กับคุณหญิงเรือนมาอยู่ที่เรือนหลังนี้พักหนึ่งแล้วย้ายไปอยู่ที่อื่น เมื่อทางราชการได้ถมคลองด้านนี้ทำถนน เรือนไทยทั้ง ๒ จำต้องรื้อออกไป

เมื่อข้ามสะพานตรงเสาหงส์ไปยังซอยโรงเรียนประสาธศิลป์ จะผ่าน “บ้านลูกตาล” หรือบ้านพันตรี หลวงบริรักษ์สารบรรณ (เลื่อน) เหตุที่เรียกว่าบ้านลูกตาลเพราะเจ้าของขายลูกตาล ตั้งแต่ ลูกตาลอ่อนทำขนมหวานประเภทน้ำแข็งใสกับลูกตาลแก่จัด ยีเอา แต่เนื้อไปทำขนมตาล เมล็ดตาลที่เหลือโยนกองไว้ข้างนอกได้ที่แล้ว ฉะนั้นเขาจึงออกไปเชื่อมเป็นลูกตาลเชื่อม ลูกหลานบ้านนี้ยังอยู่ ปัจจุบันเป็นบ้านพลตรีชัย สุรสิทธิ์

ผ่านหน้าบ้านพระยาลักษณะสุดสุนทร ศาลเจ้ากวนอู จนถึงเชิงสะพานเจริญพาศน์ ปากซอยตรงนี้ขวามือเป็นบ้าน พระลักษมณ์ (หล่า) เป็นมุสลิม ซอยอยู่ต่ำกว่าเชิงสะพาน ต้อง ขึ้นบันไดปูน ๔-๕ ชั้น ข้างสะพานตรงข้ามบ้านพระลักษมณ์ เป็นร้านซักรีดเสื้อผ้า ร้านอยู่ระดับเดียวกับราวสะพานเดิม เป็น ร้านเล็ก ๆ หลังคามุงกระเบื้องดินเผาปลายแหลม ร้านยังคงอยู่ เจ้าของปิดตายไม่ได้ทำอะไร ส่วนสะพานเจริญพาศน์ถูกรื้อสร้างใหม่ ขยายจนกว้างขวางอย่างที่เห็นในปัจจุบัน

ซอยโรงเรียนประสาธศิลป์ เดิมเรียกซอยวัดมอญเหมือนกัน เหตุที่เปลี่ยนไปเรียกว่าซอยโรงเรียนประสาธศิลป์ เพราะ เมื่อพระยาลักษณะสุดสุนทรถึงแก่อนิจกรรมแล้ว ทายาทให้นาย ประจวบ ลียากาศ เข้าทำโรงเรียนประสาธศิลป์ โรงเรียนนี้จึงเป็น จุดเด่นของซอยและกลายเป็นชื่อซอยในที่สุด แม้โรงเรียนจะเลิก กิจการไปแล้ว ซอยดังกล่าวก็ยังคงเรียกว่าซอยโรงเรียนประสาธศิลป์ ต่อมาทายาทพระยาลักษณะสุดสุนทรได้ขายให้คนอื่น เจ้าของใหม่ ได้รื้อเรือนหลังเก่าออกหมดแล้ว สร้างเป็นตึกสมัยใหม่ติดจาน ดาวเทียม

อาณาบริเวณที่ต่อเนื่องกับคลองข้างวัดเดิมจนถึงบ้านพระลักษมณ์ เริงสะพานเจริญพาศน์ ตามแนวถนนนิศรภาพไปจนถึงปากทางเข้ามหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา (ชอยนิศรภาพ ๑๕) ทางราชการได้ผนวกเข้าเป็นชุมชนวัดประดิษฐารามทั้งหมด

การคมนาคมแต่ก่อนใช้แม่น้ำลำคลองเป็นหลัก บ้านเรือนประชาชนจึงอยู่ตามริมแม่น้ำลำคลอง ชาวบ้านมอญก็เหมือนกันปลูกบ้านเรือนเรียงรายอยู่ตามริมคลองบางกอกใหญ่และคลองบ้านสมเด็จ บริเวณด้านหลังเขตสังฆาวาสของวัดมอญหรือวัดประดิษฐารามจนถึงริมคลองบ้านสมเด็จเป็นบ้านเรือนของคนมอญทั้งหมด ในอดีตบ้านเรือนตั้งอยู่ห่าง ๆ กัน ไม่หนาแน่น มีทางเดินติดต่อถึงกันทุกบ้าน ส่วนหน้าวัดมอญริมคลองบางกอกใหญ่มีบ้านหลวงกลศาสตร์เสนี (อ้น) ภรรยาชื่อคุณนายละม่อม เท่าที่ทราบมีลูกชาย ๒ คน คนโตชื่อ “เตียบ” หนุ่มใหญ่ผู้เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงจัดงานสงกรานต์วัดมอญทุกปี คนน้องชื่อ “เต็ม” ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น “อำนาจ” คือพันเอกอำนาจ ใช้นามบรรดาศักดิ์ของบิดาเป็นนามสกุล คือ กลศาสตร์เสนี นอกจากบ้านหลวงกลศาสตร์เสนี มีบ้านนายเหลียม-นางอ่อน เทวคุปต์ ลูกหลานยังคงอยู่ตรงนี้ ลูกสาวคนเล็กชื่อกฤษณา ทำร้านอาหารอยู่ข้างท่าน้ำ อีกบ้านหนึ่งที่ทำชื่อเสียงให้ชุมชนบ้านมอญคือนางสมถวิล ชัยมงคล ทำขนมหวานผ่อยทองออกจำหน่ายเป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย

ตั้งแต่เชิงสะพานเล็กข้ามคลองบ้านสมเด็จข้างสระน้ำของโรงเรียนบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ขวามือเป็นบ้านครูสง่า สุพรรณารักษ์ เป็นบ้านไม้ ๒ ชั้น หน้าต่างส่วนใหญ่เป็นบานกระจก ดูแปลกตา

กว่าบ้านอื่นๆ ในเวลานั้น ลูกหลานอาศัยอยู่มานานหลายสิบปี จนทรุดโทรมเหลือกำลังที่จะปรับปรุงซ่อมแซมเลยขาย เจ้าของใหม่ รื้อลงทำหอพักนักศึกษา เชียงสะพานด้านซ้ายมือเป็นบ้านป่าวิเศษ พลศิริ ลูกชายคนโตคือร้อยเอกสมฤกษ์ พลศิริ เป็นหนุ่มใหญ่ หัวเรียวหัวแรงในการจัดงานสงกรานต์เช่นเดียวกับนายเต็บ ลูกชาย หลวงกลศาสตร์เสนี ลูกหลานร้อยเอกสมฤกษ์ยังคงอยู่ที่ตรงนี้ เพียงแต่บ้านเก่าถูกรื้อลงสร้างใหม่ ต่อจากบ้านร้อยเอกสมฤกษ์ เป็นบ้านนายเอื้อน อ็อกกังวาน เป็นผู้ใหญ่ในหมู่บ้านและเป็น ประธานจัดงานสงกรานต์ที่สำคัญอีกคนหนึ่ง และคงจะเป็นนาย วงปีพาทย์ด้วย เพราะเคยเห็นเครื่องปีพาทย์อยู่บนบ้านนี้

ต่อจากบ้านนายเอื้อนเป็นบ้านขุนสุวรรณสาตร (ลอย เตมียศิลปิน) ข้าราชการกรมช่างสิบหมู่ บ้านเป็นเรือนไทยใต้ถุนสูง ลูกเขยขุนสุวรรณสาตรคือหลวงจรัสโรมรันได้ต่อเติมบ้านขยายออกไปจนกว้างขวาง มีของประดับประดับบ้านเป็นที่สะดุดตา ชาวบ้าน เรียกบ้านนี้ว่า *บ้านใหญ่* ปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปมากจนไม่เหลือเค้าบ้านเดิมอยู่เลย เรือนไทยหลังเก่าถูกรื้อลงหมด ต่อจากบ้านใหญ่ เป็นบ้านครุฑ ถ้าจำไม่ผิดเป็นบ้านบิดาพลโทธีระเดช มุ่งทางธรรม ได้รื้อบ้านหลังเก่าลงแล้วสร้างใหม่ อยู่มานานอีกหลายสิบปี ลูกหลานเพิ่งรื้อลงหมด สร้างเป็นหอพักนักศึกษาเมื่อไม่นานมานี้เอง จากบ้านครุฑเป็นบ้านป่าเปรมและร้านกาแฟเก่าแก่ในชุมชน ชาวบ้านเรียกร้านแจ็กซอง มีอายุยืนยาวไม่ต่ำกว่า ๙๐ ปี ลูกหลาน แจ็กซองยังคงค้าขายและอาศัยอยู่ที่เดิม

ข้างบ้านแจ็กซองเป็นบ้านนางชม ลูกหลานยังคงอยู่ตรงนี้ ต่อด้วยบ้านที่ทำหมูกกระดาศ ต่อจากที่ตรงนี้แต่ก่อนเป็นที่ว่าง

มีทางเดินไม้ลูกระนาด เข้าไปด้านในริมคลองบ้านสมเด็จพระเจ้าบ้าน
ครูสังวาลย์ ปุคคณันท์ เป็นอดีตครูโรงเรียนบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา
บ้านนางมะลิ ฉิมไพบูลย์ ลูกสาวขุนสุวรรณสาทร บ้านพลโท
ธีระเดช มุ่งทางธรรม บ้านสกุลโกมลเปริน ที่ริมทางเดินในซอย
วัดมอญที่เคยเป็นที่ว่างและบ้านผู้คนที่ปลูกอยู่ห่าง ๆ กันนี้ ปัจจุบันได้
สร้างเป็นหอพักนักศึกษาเกือบทั้งหมด เริ่มตั้งแต่หอพักสุรภิจนถึง
บ้านนางอิน เช่นเดียวกับบ้านหลังหนึ่งตรงข้ามบ้านชลาหุเคราะห์
เดิมเป็นบ้านขุนวิจารณ์โทรกิจ ไม่ทราบชื่อและนามสกุล เป็นบ้าน
ชั้นเดียวได้ทุนสูง เจ้าของบ้านเป็นคนร่างใหญ่ อ้วนเตี้ย พุงพลุ้ย
ชอบนุ่งโจง ไม่สวมเสื้อ ชาวบ้านเลยให้สมญาเรียกกันว่า
ขุนวิจารณ์ท้องโต ได้ทราบเมื่อเร็ว ๆ นี้ว่าลูกสาวคนที่ชื่อตรีวรรณ
ยังคงอาศัยอยู่ตรงนี้ บริเวณบ้านเดิมบางส่วนได้แปรสภาพเป็น
หอพักไปแล้วเช่นกัน

ต่อจากบ้านขุนวิจารณ์โทรกิจมีบ้านเรือนปลูกห่าง ๆ กัน
๒-๓ หลัง จนถึงบ้านนางสายหยุด บ้านปลูกอยู่ริมคลองบ้านสมเด็จพระ
ข้างบ้านมีต้นไทรใหญ่ มีอาชีพทำขนมหวานประเภททองหยิบ
ทองหยอด ฝอยทอง และขนมถาดอย่างอื่น ลงเรือขายตอนกลางคืน
ความจริงบ้านหลังนี้ไม่มีแล้ว แต่ที่เล่าไว้เพราะน่าจะเกี่ยวข้องกับ
ฝอยทองสมถวิล บ้านนางสายหยุดอยู่ตรงที่เป็นบ้านนางฮวงเตี๋ยนี้
บ้านนางสายหยุดทรุดโทรมเอียงกระเท่เร่เกินกว่าจะซ่อมแซม นาง
สายหยุดจึงย้ายมาอยู่กับลูกหลานตรงเสนาหส์หน้าวัดมอญ จึงเกิด
บ้านทำฝอยทองที่มีชื่อเสียงอยู่ในขณะนี้ คือร้านฝอยทองสมถวิล
ของนางสมถวิล ชัยมงคล จากบ้านนางสายหยุดแล้วไม่มีบ้านใคร
อีก จนถึงปากคลองบ้านสมเด็จพระเจ้าที่เชื่อมต่อกับคลองบางไส้ไก่ เพราะ

เป็นที่ขายคลองคับแคบปลูกบ้านไม่ได้ นอกจากกันไว้เป็นทำนน้ำของ
แต่ละบ้านที่อยู่ริมถนนอีกฝากหนึ่ง ที่ริมคลองที่ว่านี้คือที่ว่างที่ทำ
เป็นสนามเด็กเล่น รวมกับที่นางอินสร้างเพิงพักริมคลองในขณะนั้น
ด้วย

หัวบ้านมอญด้านริมคลองบางหลวง เริ่มตั้งแต่บริเวณ
ที่ติดกับวัดมอญจนถึงปากคลองบางไส้ไก่ ติดกับวัดมอญเป็นวัง
กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ พระนามเดิมคือพระองค์เจ้ารัชสีแจ่มจรัส
หรือนามปากกา น.ม.ส. ตำแหน่งเป็นเรือนไทย ๒-๓ หลัง เรียกว่า
เรือนหมู่หรือเรือนคู่ มีรูปแบบเฉพาะตัวจำกัดให้เป็นตำแหน่งของ
เจ้านายหรือข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์สูง รั้วเป็นสังกะสี ๓ ด้าน
ด้านหน้าริมคลองปล่อยธรรมชาติไม่ลงเขื่อนและไม่มีรั้ว เมื่อผู้เขียน
เกิด ท่านเจ้าของวังไม่ได้ประทับอยู่ที่วังนี้แล้ว หากแต่ย้ายไปประทับ
ที่วังถนนประมวญ ย่านสีลม คงมีคนเฝ้าวังอยู่ ๒-๓ คน ปัจจุบัน
เปลี่ยนเจ้าของและปลูกเป็นทาว์นเฮาส์ทั้งหมด

ต่อจากวังกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์เป็นบ้านนาวาเอก
พระยาชลธารวิจิตร (ม่วย) เรียกกันว่า **บ้านชลาณุเคราะห์** ด้าน
ริมถนนในบริเวณบ้านชลาณุเคราะห์มีร้านโชห่วยร้านหนึ่งเรียกว่า
ร้านซั่มกลาง ต่อมาลูกหลานซั่มกลางได้ซื้อที่วังกรมหมื่นพิทยาลง
กรณ์บางส่วน ตั้งแต่ริมถนนตัดตรงไปจตุรรมคลองบางกอกใหญ่
ลูกหลานซั่มกลางเลยย้ายร้านมาปลูกในที่ของตัวเองที่เป็นร้าน
เสริมสวยและร้านกาแฟในขณะนี้ ส่วนด้านหลังทำเป็นหอพัก
นักศึกษาทั้งหมด ช่างร้านเสริมสวยและร้านกาแฟที่เห็นในขณะนี้
มีซอยเล็กๆ ไปริมคลองบางหลวง ซอยนี้เป็นที่ดินบ้านชลาณุเคราะห์
เนื่องจากบ้านชลาณุเคราะห์มีห้องแถวให้เช่าด้านริมคลองหลายห้อง

คนเข้าออกต้องใช้ทางเดินในบ้านชลาณุเคราะห์ ทำให้พลุกพล่าน
ไม่ส่วนตัว ทายาทบ้านชลาณุเคราะห์จึงกันที่ดินริมรั้วที่ติดกับ
วังกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์เป็นทางเดินสำหรับผู้เช่าห้องแถว คนรุ่นหลัง
ไม่รู้อาจเข้าใจว่าเป็นชอยสาธารณะ

บ้านชลาณุเคราะห์เป็นบ้านหลังใหญ่ บางส่วนชั้นล่างก่อ
อิฐ ชั้นบนไม้ หลังคาสังกะสี การสร้างคงเน้นประโยชน์ใช้สอยเป็น
ที่อยู่อาศัยมากกว่าอย่างอื่น บ้านจึงไม่โอ้อ่าหรูหราสวยงามเมื่อ
เปรียบเทียบกับบ้านขุนนางระดับพระยาคนอื่น ๆ ลูกหลานยังคง
อยู่ในที่แห่งนี้ ต่อจากบ้านชลาณุเคราะห์เป็นบ้านครุค้ำ-นางปิว
จันไพบูลย์ บ้านนางฉาบ อยู่ปากชอยโรงเก็บเรือยนต์หลวงของ
กรมสรรพากร ปัจจุบันได้เปลี่ยนเจ้าของและสร้างเป็นหอพักนักศึกษา
ทั้งหมด

ในชอยโรงเรือยนต์หลวงมีบ้านยายวรรณเป็นหมอต้าแย
ประจำหมู่บ้าน เด็กเกิดใหม่ในชุมชนนี้ไม่พันมียายวรรณ ลูกหลาน
ยายวรรณใช้นามสกุลคำศิริ นอกจากบ้านยายวรรณ มีบ้านนาย
สนั่น ประยูรพิทักษ์ คนเฝ้าโรงเก็บเรือยนต์หลวง บ้านครุมีศิริ
อิงควนิช ลูกหลานยังคงอยู่ตรงนี้ ปากชอยโรงเรือยนต์หลวงเป็น
บ้านนายหม่อง-นางบุญมี คู่้มเกษม บ้านนางสังเวียน ต่อด้วย
อดีตบ้านพันเอกประดิษฐ์ วัฒนนาวิน ลูกหลานบ้านนายหม่องและ
นางสังเวียนยังคงอยู่ ณ ที่นี้ แต่บ้านพันเอกประดิษฐ์เปลี่ยนมือ
เป็นของนางอิน รวมทั้งที่ดินชายคลอง ซึ่งแต่เดิมพันเอกประดิษฐ์
ครอบครองไว้เป็นทำน้ำ

ต่อจากอดีตบ้านพันเอกประดิษฐ์หรือบ้านนางอิน เวลานี้
เป็นของใครไม่ทราบ แต่ในอดีตเป็นลานโรงเรียนยุวศึกษา เป็น

โรงเรียนราษฎร์ระดับประถมศึกษา นายวาดและนางคล้อย วิมลโนช เป็นเจ้าของ เรียกกันว่าโรงเรียนครูคล้อย เด็กในชุมชนนี้เกือบทุกคน เรียนโรงเรียนครูคล้อย ลานโรงเรียนครูคล้อยในอดีตก่อนงาน สงกรานต์ราว ๑ เดือน สาว ๆ ในชุมชนจะมาร่วมกันซ่อมเล่นสะบ้า-รำกันที่ลานทุกคืน ระหว่างตัวโรงเรียนกับลานโรงเรียนเป็นชอยเล็ก ๆ เข้าไปข้างในจนถึงริมคลองบางหลวง ในชอยนี้มีบ้านนางประยูร บ้านนายกิม บ้านขุนชำนาญ บ้านขุนวิชัย บ้านหลวงวิจารณ์-พานิชกิจ (เปลื้อง) และบ้านนายไสว จันทพิชัย ปัจจุบันคงเหลือ บ้านขุนวิชัยและบ้านนางประยูรเท่านั้น เฉพาะบ้านนายไสวยังคงอยู่ แต่ปล่อยร้างไม่มีคนอาศัย บางแห่งทำหอพักนักศึกษา

ต่อจากโรงเรียนครูคล้อยเป็นบ้านพวกสกุลมณีดิษฐ์ บ้าน นางละออ นรินทรางกูร ณ อยุธยา บ้าน ร.อ. ประνομม เทวคุปต์ ลูกหลานพวกสกุลมณีดิษฐ์กับลูกหลาน ร.อ. ประνομมยังคงอยู่ ส่วนบ้านนางละออเพิ่งมาปลูกเมื่อไม่นานมานี้เอง นางละออเป็น บุตรสาวของนายเอื้อกับนางทองย้อย อ้อกิ่งวาน ที่อยู่หัววัด มอญ พันจากบ้าน ๓ หลังนี้ไปแล้วเป็นที่ตั้งของอดีตที่ทำการ อำเภอบางกอกใหญ่และกิ่งอำเภอบุพผาราม ด้านหน้าติดคลอง บางกอกใหญ่หรือคลองบางหลวง ด้านข้างติดคลองบางไส้ไก่ ต่อมาทางราชการได้ยุบอำเภอนี้ไปรวมกับอำเภอบางยี่เรือที่อยู่ใน บริเวณวัดราชคฤห์ ย่านตลาดพลู ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นเขตธนบุรี และได้ย้ายที่ทำการมาอยู่ในบริเวณวัดเวฬุราชิมริมถนนเทอดไท ส่วนตึกที่ทำการอำเภอหลังเดิม ทางราชการได้ขายให้เอกชนคือ ขุนสง่าบุรี (สง่า) ผู้เป็นนายอำเภอและบิดาของผู้เขียน ผู้เขียนเกิด และยังคงอาศัยอยู่ที่ตึกหลังนี้ ปัจจุบันตึกมีอายุกว่า ๑๐๐ ปีแล้ว ส่วน

บริเวณรอบ ๆ ได้แบ่งปันให้ผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนจากการขยายพื้นที่โรงเรียนบ้านสมเด็จพระยาได้อาศัยอยู่ พื้นที่ของหัวบ้านมอญสมัยโบราณสุดเขตตรงบริเวณอดีตที่ทำการอำเภอที่ว่านี้ โดยมีคลองบางไส้ไก่ขวางอยู่ และมีสะพานไม้สูงทอดข้ามจากหัวบ้านมอญไปยังท้ายบ้านมอญที่อยู่ฝั่งตรงข้าม

ท้ายบ้านมอญ

บริเวณท้ายบ้านมอญมีเนื้อที่ราว ๑ ใน ๔ ของหัวบ้านมอญ บ้านเรือนส่วนใหญ่อยู่ริมคลองบางหลวง ด้านในริมซอยมีบ้านเรือนปลูกห่าง ๆ กัน ซอยดังกล่าวเชื่อมต่อมาจากซอยในหัวบ้านมอญเชื่อมด้วยสะพานไม้สูง ปัจจุบันเป็นสะพานคอนกรีตมีประตูละบายน้ำของกรุงเทพมหานคร ซอยวัดมอญในท้ายบ้านมีระยะทางราว ๑๐๐ เมตรเศษ บรรจบกับซอยวัดใหญ่ศรีสุพรรณเดิม ตรงจุดนี้เป็นสามแยก แยกหนึ่งคือซอยวัดมอญ แยกตรงข้ามซอยวัดมอญเรียก**ซอยตันหัว** อีกแยกหนึ่งคือ**ซอยวัดใหญ่ศรีสุพรรณ** ปัจจุบันเรียกว่า **สามแยกจรวพร** ในอดีตมีบ้านนายจิตร-นางเอิบ ทั้งสุบุตรอยู่ริมคลองบางหลวง และบ้านนางจรวพรที่นับว่าเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชนวัดใหญ่ศรีสุพรรณ ชาวบ้านเลยพร้อมใจกันตั้งชื่อสามแยกตรงนี้ให้เป็นอนุสรณ์ว่า “สามแยกจรวพร” นางจรวพรถึงแก่กรรมไปหลายปีแล้ว และไม่มีบุตร บริเวณบ้านที่อยู่อาศัยของนางจรวพรและนายจิตร-นางเอิบ ทั้งสุบุตร ได้ถูกรื้อถอนไปจนหมด

เมื่อทางราชการได้จัดเขตปกครองใหม่โดยใช้คลองบางไส้ไก่เป็นแนวแบ่งเขต ได้ตัดเอาท้ายบ้านมอญทั้งหมดไปขึ้นกับชุมชนวัดใหญ่ศรีสุพรรณ แต่ความรู้สึกของคนรุ่นเก่ายังคงถือว่าซอยและ

ชุมชนที่ตัดออกไปยังคงเป็นทำயบ้านมอญอยู่ ทำยบ้านมอญเมื่อลงสะพานข้ามคลองบางไส้ไก่มาแล้ว ข้างสะพานริมคลองเดิมมีต้นลำพูใหญ่ มีวังพระองค์เจ้าสนิทวงศ์พัฒนาเดช หรือพระนามเดิมว่าหม่อมเจ้าตุ้ม สนิทวงศ์ อยู่เชิงสะพาน ชาวบ้านเรียกกันว่าวังเจ้าตุ้ม ด้านหน้าติดคลองบางหลวง ด้านข้างเป็นคลองบางไส้ไก่ รั้ววังเป็นสังกะสีทั้งหมด ตำหนักที่ประทับเป็นเรือนทรงปั้นหยาชั้นเดียวยกใต้ถุนสูง ๒ หลัง หันหน้าชนกัน ด้านข้างเป็นเรือนไทยหลังคามุงจาก ฝาเป็นไม้ไผ่ขัดแตะ ใช้เป็นเรือนครัว มีนอกชานเชื่อมถึงกันตลอด เฉพาะตำหนักที่ประทับภายหลังได้ทำหลังคาคลุมนอกชานไว้ทั้ง ๒ หลัง เมื่อท่านเจ้าของวังสิ้นพระชนม์แล้วหม่อมเล็กไม่มีรายได้เป็นกอบเป็นกำ ต้องแบ่งวังด้านข้างทั้ง ๒ ให้แจ็กเข้าทำเป็นโรงต่อเรือ ส่วนหลังกลางไว้เอง ต่อมาต้องขายทั้งหมด ปัจจุบันวังนี้เลยแบ่งเป็น ๓ เจ้าของ

ต่อจากวังเจ้าตุ้มเป็นบ้านขุนนางมีบรรดาศักดิ์ ได้แก่ บ้านขุนพิณิตภูมิสถาน ขุนวิรุทธสถลกิจ (สกุลอาชวานนท์) บ้านหลวงวิมลประชาภัย (จำรัส) และบ้านขุนรุตรณไกร (แฮนน) เป็นคนไทยเชื้อสายมอญทั้งหมด ปัจจุบันทายาทลูกหลานยังคงอยู่ ไม่ได้โยกย้ายไปไหน ริมคลองบางหลวงเป็นบ้านนายสว่าง-นางผาดสาริกวนิช เฉพาะบ้านขุนพิณิตภูมิสถานเป็นเรือนปั้นหยาใต้ถุนสูง นอกนั้นเป็นเรือนไทย

บ้านของขุนรุตรณไกรเป็นเรือนไทย นับเป็นบ้านหลังสุดท้ายของบ้านมอญ ท่านมีภรรยาชื่อเหม เราเรียกกันว่า “ป้าเหม” ท่านเป็นคนมอญ พูดภาษามอญได้ดี เมื่อมีงานสงกรานต์วัดมอญจะมีขบวนแห่มารับข้าวแช่จากบ้านป้าเหม ถือว่าเป็นข้าวแช่ท้าย

บ้านมอญ เมื่อป่าเหม็งถึงแก่กรรมแล้ว บ้านที่ส่งข้าวแช่ต่อมาคือ บ้านหลวงวิมลประชาภัย ภรรยาชื่อสะอาด ชาวบ้านเรียก “ป่าอาด” เมื่อป่าอาดและลูกชายคนเดียวของป่าอาดถึงแก่กรรมแล้วก็ไม่มี การสืบสานประเพณีส่งข้าวแช่จากท้ายบ้านมอญอีก ขบวนแห่ มารับข้าวแช่ที่ท้ายบ้านมอญก็เป็นอันต้องระงับไปด้วย ส่วนบ้าน ป่าเหม็งซึ่งเดิมเป็นบ้านทรงไทย เมื่อป่าเหม็งถึงแก่กรรมแล้ว ทายาท ลูกหลานได้รื้อลงปลูกเป็นบ้านสมัยใหม่แทน ลูกชายคนโตของ ป่าเหม็งที่มีชื่อเสียงในราชการคือจอมพลเกรียงไกร อัดตะนันท์ คนรองชื่อบุญศรี เป็นนายทหารเรือเหมือนกัน (ไม่ทราบยศครั้ง สุดท้าย) ส่วนคนเล็กคือพลเรือตรีบุ่ง อัดตะนันท์

บ้านเรือนอีกฟากหนึ่งของซอยท้ายบ้านมอญ มีบ้านเรือน ปลูกเรียงรายกันห่าง ๆ ไม่แออัดเหมือนเดิมนี่ ตรงเชิงสะพาน แต่ก่อนมีร้านกาแฟ ขายก๋วยเตี๋ยวและของอื่น ๆ เรียกกันว่า “ร้านแจ็กฮั้ว” เปลี่ยนเจ้าของหลายครั้ง ติดกับร้านแจ็กฮั้วเดิมเป็น บ้านเรือเอกชลัท นาคามบดี ต่อมาได้เปลี่ยนมือเป็นของนายสวน เสนะวัต ลูกหลานยังคงอยู่ที่ตรงนี้ ข้างบ้านนายสวนมีซอยเล็ก ๆ เข้าไปด้านในมีบ้านหลวงอนุสิฐภูมิเทศ (เนียม) ได้เปลี่ยนเจ้าของ ไปเป็นของนายชั้น จิตรภิมรมย์ศรี ภายหลังทายาทนายชั้นได้ รื้อบ้านเก่าแล้วสร้างเป็นหอพักนักศึกษาชื่อ “หอพักจิตรสกุล” ต่อจากบ้านนายสวนเป็นบ้านนายน่วม-นางแสด เทวคุปต์ บ้าน นายชั้น-นางเล็ก (ไม่ทราบนามสกุล) บ้านเรืออากาศเอกชด-นาง ทองเจือ เพ็ชรเทศ ต่อจากบ้านเรืออากาศเอกชดมีบ้านเรือนปลูก อยู่ห่าง ๆ กันอีก ๒-๓ หลัง ด้านหลังส่วนใหญ่เป็นสวน บ้านเรือน จึงไม่หนาแน่น ต่อมาได้เปลี่ยนเจ้าของไปทั้งหมดแล้ว เรื่องราว

ของผู้คนในชุมชนทั้งหัวบ้านและท้ายบ้านตามที่เคยรู้เคยเห็น
ก็มีเพียงเท่านี้

กลางบ้านมอญ

บริเวณกลางบ้านมอญ เดิมอยู่ในบริเวณโรงเรียนบ้าน
สมเด็จพระยาหรือมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จพระยา
ในปัจจุบัน ตั้งแต่สระน้ำของโรงเรียนไปจดคลองบางไผ่ไถ่ทางด้าน
หลัง ภายหลังจากการขุดคลองสวนบ้านลาวหรือคลองบ้านสมเด็จพระ
ทำให้บริเวณกลางบ้านมอญถูกตัดออกไปจากหัวบ้านมอญไปอยู่ติด
กับชุมชนบ้านลาว

บริเวณนี้มีบ้านขุนนางข้าราชการอยู่เพียง ๒-๓ ราย คือ
บ้านพระยาเสนาะดุริยางค์ (แหม่ม) บ้านเดิมอยู่ตรงสระน้ำของ
โรงเรียน ถัดเข้าไปมีบ้านพระยามหามนตรี (เอี่ยม บุนนาค) บ้าน
พระวรินทร์พจนสาสน์ (วาด ภมรสมิต) และบ้านคนทั่วไปอีกหลาย
ราย ท้ายสุดเป็นบ้านพันตำรวจเอก พระยาประสงค์สรรพการ (ยวง)

เมื่อพระยาวิเศษศุภวัตร (เทศสุนทร กาญจนศัพท์) ต้องการ
ขยายโรงเรียนบ้านสมเด็จพระยาออกไปตามแนวคลองบ้าน
สมเด็จพระยาจนทะลุคลองบางไผ่ไถ่ โรงเรียนแห่งใหม่ที่สร้างขึ้นเป็น
โรงเรียนฝักหัดครู เรียกอย่างเป็นทางการว่าวิทยาลัยครูบ้านสมเด็จพระ
เจ้าพระยา สมัยก่อนเป็นโรงเรียนกินนอน นักเรียนที่มีผลการเรียนดี
ของแต่ละจังหวัดจะถูกส่งเข้ามาเรียนที่นี่ ด้วยเหตุนี้ประชาชนที่อยู่
ในกลางบ้านมอญต้องโยกย้ายไปอยู่ที่อื่น บางรายโยกย้ายไปอยู่
ในบริเวณโดยรอบที่ว่าการอำเภอเดิมที่ยุบไปแล้ว เฉพาะพระยา
เสนาะดุริยางค์ ท่านไปปลูกบ้านใหม่เป็นเรือนไทยอยู่ริมคลองซอย

ที่อยู่ระหว่างเสาชิงช้าวัดมอญกับโรงเรียน

วัดประดิษฐาราม ศูนย์กลางบ้านมอญ

วัดประดิษฐาราม เป็นวัดโบราณมีมาตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา มีเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองเป็นหลักฐานยืนยันทเหลืออยู่องค์เดียว ต่อมาชาวมอญได้มาทะนุบำรุงเพื่อเป็นศูนย์กลางของชุมชน จึงเรียกกันว่า “วัดมอญ” นอกจากนี้ยังมีอีกชื่อหนึ่งที่เคยเรียกกันมาว่า “วัดรามัญประดิษฐ์” อย่างไรก็ตามปัจจุบันมีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการว่า “วัดประดิษฐาราม”

ปัจจุบันสภาพภายในวัดเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก จนแทบไม่เหลือเค้าของเดิม แต่ยังคงมีถาวรวัตถุที่จัดว่าเป็นของเก่าเหลืออยู่ อาทิ พระพุทธรูปประธานในโบสถ์ ธรรมาสันนิษุบกกระเบื้องคดและพระพุทธรูปไสยาสน์กับพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่

โบสถ์วัดมอญ
เดิมหันหน้าเข้าสู่ลานวัด
หน้าโบสถ์มีศาลาโถง
ซ้อนอยู่ บนทึกภาพ
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

พระพุทธรูปยืน
ปางประทานอภัย
ประดิษฐานอยู่ทาง
ด้านหน้าโบสถ์ กิ่งกลาง
ระหว่างประตูทางเข้า
ภาพถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

เบื้องปลายพระบาทอีก ๒-๓ องค์ เสาหงส์ เจดีย์มอญ ๒ องค์
เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง ที่ใส่บาตรหน้าเขตสังฆาวาส และรูปเหมือน
หลวงปู่โต อดีตเจ้าอาวาส นอกเหนือจากนี้เป็นของใหม่ทั้งหมด

เมื่อ ๗๐ ปีก่อน วัดนี้ได้มีสภาพอย่างที่เห็นในขณะนี้ โบสถ์
หลังเดิมหันหน้าเข้าสู่ลานวัด หน้าโบสถ์มีศาลาโถง (ไม่มีฝาถ้ำ)
ซ้อนอยู่ ใครจะเข้าโบสถ์ต้องผ่านศาลานี้ก่อน โบสถ์มีขนาดเล็ก
เครื่องบนประดับด้วยช่อฟ้าใบระกา หน้าบันเป็นไม้พื้นเรียบ เสาะร่อง
ทำลายประดับกระจกสีอย่างลายเครือเถาดอกพุดตาน ด้านขวามือ
ของโบสถ์มีวิหารหลังเล็ก ๆ สร้างอยู่เคียงกัน หน้าบันวิหารเป็น
ลายปูนปั้นเครือเถา กรอบหน้าบันด้านล่างปั้นรูปนก ๑ ตัวในท่า
เอี้ยวตัว ไม่ใช่หงส์ ทาสีน้ำปูนสีเหลืองอ่อน หน้าบันวิหารมีความ
สวยงามมากกว่าหน้าบันโบสถ์

ซ้ายมือของโบสถ์เป็นระเบียงคดประดิษฐานพระพุท-

หน้าบันวิหารทำเป็น
ลายปูนปั้นเครือเถา
มีรูปนก ๑ ตัว
ในท่าเอี้ยวตัว

(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

ไสยาสน์ เป็นระเบียงเปิดโล่ง ด้านหลังองค์พระเป็นผนังทึบสร้าง
แทนกำแพงไปในตัว ที่ดินหลังระเบียงคดพระพุทธรไสยาสน์เป็น
วงกรมหินนพิทยาลงกรณ์หรือพระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส ระเบียงคด
เดิมมุงด้วยกระเบื้องหางมน ต่อมาเปลี่ยนเป็นสังกะสีลอนเล็ก
เหลือสิ่งที่เป็นของเก่าเพียงอย่างเดียวคือลวดลายปูนปั้นที่หน้าบัน
ข้างทางเดิน ระเบียงคดและพระพุทธรไสยาสน์นี้ทราบภายหลังว่า
พันตำรวจเอก พระยาประสงค์สรรพการเป็นผู้สร้าง

โบสถ์ วิหาร และระเบียงคดปลูกอยู่ในบริเวณเดียวกัน มี
กำแพงล้อมรอบ เป็นกำแพงก่ออิฐถือปูน กำแพงด้านหน้ามีประตู
ทางเข้าลานโบสถ์ สองข้างประตูด้านในเรียงรายด้วยเจดีย์บรรจุอัฐิ
น้อยใหญ่ ๔-๕ องค์ มีองค์หนึ่งที่สวยสะดุดตา คือตรงมุมกำแพง
ด้านขวามือติดกับศาลาที่ประดิษฐานรูปเหมือนหลวงปู่โต อดีต
เจ้าอาวาส เป็นเจดีย์ทรงย่อมุมไม้สิบสอง มุมกำแพงด้านหลังโบสถ์

คาร์ล ดอห์ริง
ชาวเยอรมัน
ที่เป็นสถาปนิก
เข้ามาสร้างวัง
และอาคารต่างๆ
สมัยรัชกาลที่ ๕
ได้บันทึกภาพโกศ
บรรจุกระดูกผู้ตาย
ภายในบริเวณวัดมอญ
ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวถูกรื้อ
ออกไปหมดแล้ว

มีเจดีย์มูมละ ๑ องค์ คงเหลือเพียงองค์เดียวที่อยู่ติดกับอาคารเรียน
โรงเรียนวัดประดิษฐาราม เป็นเจดีย์ทรงย่อมุมไม้สิบสองเหมือนกัน
นอกนั้นวัดทุบทิ้งทั้งหมด

นอกจากกำแพงโบสถ์ด้านหน้าเป็นทางเดินก่ออิฐเทปูนขนาน
ไปกับกำแพง เริ่มจากมุมระเบียงคดพระพุทธรูปไสยาสน์ จุดตรงนี้เป็น
สามแยก แยกขวามือเป็นซอยไปจดคลองบ้านสมเด็จ มีสะพานไม้
สูงขนาดเล็กทอดข้ามคลองไปชนกับรั้วมหาวิทยาลัย ซึ่งเดิมเป็นรั้ว
มะขามเทศ แล้วหักซ้ายทอดลงขนานกับรั้วมหาวิทยาลัยลงสู่พื้นดิน
ซอยนี้เป็นซอยวัดมอญเดิม เมื่อคลองซอยข้างวัดยังไม่ได้ถมทำถนน
คนในชุมชนต้องใช้ซอยนี้เป็นทางเข้าออกไปสู่ถนนอิสรภาพ

จากจุดเริ่มต้นตรงมุมระเบียงคดที่กล่าวมาแล้ว มุ่งตรงไป
ข้างหน้าจนถึงเจดีย์มอญ ๒ องค์ เลี้ยวซ้ายเข้าระหว่างเจดีย์ทั้ง ๒
เป็นทางเดินไปที่ทำน้ำและเสาชิงช้า แล้วไปเชื่อมกับซอยโรงเรียน

พระพุทธรูปไสยาสน์ประดิษฐานอยู่ในระเบียงคด ซึ่งเดิมมุ่งหลังคากระเบื้อง
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

ประสาธศิลป์ และตรงเจดีย์มอญที่เดียวกันนี้ ถ้าเลี้ยวขวาจะเป็นทางเดินหลังศาลาการเปรียญหลังเก่าที่ขนานไปกับคลองข้างวัดไปจดกับเขตสังฆาวาส (กุฎิสงฆ์) จากจุดเดิมตรงมุมระเบียงคดพระพุทธรูปไสยาสน์ ด้านหลังเป็นตรอกที่อยู่ในหัวบ้านมอญ เรียกว่าตรอกวัดมอญเหมือนกัน ตรอกนี้ตรงไปเชื่อมกับตรอกที่ทำบ้านมอญตรงสะพานข้ามคลองบางไส้ไก่ การเข้ามายังชุมชนบ้านมอญแต่เดิมเข้าได้ ๓ ทาง คือ ๑. เข้าทางซอยโรงเรียนประสาธศิลป์ ๒. เข้าทางถนนหน้ามหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา หรือซอยอิสรภาพ ๑๕ และ ๓. เข้าทางทำบ้านมอญเชื่อมต่อกับซอยวัดใหญ่ศรีสุพรรณตรงสามแยกจรวยพร

สิ่งก่อสร้างในวัดประดิษฐานราม นอกจากบริเวณโบสถ์วิหารแล้ว ในลานวัดหน้าโบสถ์ประกอบด้วยศาลาการเปรียญ โรงเรียนเทศบาลวัดมอญ และเขตสังฆาวาสที่ประกอบไปด้วยหมู่กุฎิสงฆ์

ลวดลายปูนปั้น
ที่หน้าบ้านระเบียงคด
ซึ่งประดิษฐาน
พระพุทธรูปไสยาสน์
ปั้นเป็นอักษรว่า “ยวง”
ประกอบลายพันธุ์พฤกษา
ซึ่งหมายถึงนามของ
พันตำรวจเอก
พระยาประสงค์สรรพการ
(ยวง เอกะนาค)
บันทึกภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

ภาพถ่ายลวดลายปูนปั้นที่หน้าบ้านระเบียงคด
ปัจจุบันเมื่อมีการบูรณะพระพุทธรูปไสยาสน์ได้รื้อหน้าบ้านเดิมลง
แล้วทำขึ้นใหม่โดยเลียนแบบของเดิม
แต่ลดทอนความงามลงไปไม่น้อย
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

ลานวัดของเดิมเป็นพื้นดิน เกือบหน้าดินด้วยทรายบาง ๆ ศาลาการเปรียญหลังเก่าปลูกอยู่ริมคลองซอยข้างวัด ตรงที่เป็นศาลาสวดศพ “พันธู์เพิ่มศิริ” ปัจจุบันศาลาการเปรียญหลังเก่าเป็นศาลาใหญ่ชั้นเดียว ได้ถูกลง มีข้อฟ้าใบระกา หน้าบันศาลาการเปรียญมีปูนปั้นรูปเทพนมอยู่ที่กลางหน้าบัน ๑ องค์ ประติเป็นบานเพ็ยมตลอด มีบันไดเป็นขั้น ๆ ความยาวเท่าบานเพ็ยมทอดลงสู่ลานวัดหลังคามุงกระเบื้องว่าว

ข้างศาลาการเปรียญตรงข้ามเจดีย์มอญมีศาลาหลังเล็ก ๆ ไม่มีฝา กั้น ปลูกประชิดศาลาการเปรียญด้านนี้ โดยมีชานและทางเข้าศาลาใหญ่เชื่อมต่อกัน กลางหน้าจั่วของศาลาหลังเล็กนี้มีรูปกระต่ายแกะด้วยไม้ติดอยู่ ๑ ตัว มีบันไดขึ้นศาลาหลังเล็กนี้

เจดีย์มอญ ๒ องค์
ริมรั้ววัด ภาพถ่าย
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

เจดีย์มอญ ๒ องค์ ปัจจุบันอยู่ติดกับกำแพงโรงเรียนวัดประดิษฐาราม
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

ต่างหาก ลูกกรงศาลาเป็นลูกกรงแนวตั้ง ๓ ด้าน ส่วนด้านหลังศาลาการเปรียญหลังใหญ่มีศาลาโถงหลังเล็ก ๆ ๒ หลัง ปลูกเคียงกันบนชายคดลอง ใช้เป็นที่จัดอาหารคาวหวานเพื่อลำเลียงขึ้นไปเลี้ยงพระบนศาลาการเปรียญในเวลามีงานบุญ หากจะตั้งเตาประกอบอาหารก็ตั้งบนทางเดินและใต้ถุนศาลาการเปรียญ ถนนหลังศาลาการเปรียญเป็นทางตัน สุดถนนเป็นกุฏิสงฆ์ โดยปกติจึงไม่มีคนใช้ เว้นแต่เวลามีงาน ศาลาโถงทั้ง ๒ หลังนี้ บางครั้งยังใช้เป็นที่พักผ่อนหรือประดิษฐานรูปเหมือนหลวงปู่โตเป็นครั้งคราว

มุมศาลาการเปรียญด้านเจดีย์มอญมีต้นโพธิ์ใหญ่ ๑ ต้น มีที่ว่างเล็ก ๆ ข้างทางเดิน เวลามีงานสงกรานต์ วัดจะทำรำนํ้า

ให้ประชาชนเทน้ำไปสงฆ์พระ เริ่มตั้งแต่พระพุทธรูป รูปเหมือน หลวงปู่โต และพระภิกษุที่อยู่ในวัด ตรงเจดีย์มอญทั้ง ๒ องค์ ด้านในมีต้นโพธิ์ใหญ่อีก ๑ ต้น ริมคลองตรงประตูเข้าวัดมีอีก ๑ ต้น รวมแล้วตรงจุดนี้มีต้นโพธิ์ใหญ่ถึง ๓ ต้น แผ่กิ่งก้านสาขาจน ดูเหมือนว่ารวมเป็นต้นเดียวกัน คนที่จะไปมาทางซอยโรงเรียน ประสาทศิลป์จะต้องเดินลอดผ่านร่มเงาของต้นโพธิ์เหล่านี้ หาก เป็นกลางวันคงไม่รู้สักอะไร แต่ถ้าเป็นยามค่ำคืนดูน่ากลัว เพราะ ในลานวัดไม่มีไฟฟ้า มีเพียงแสงไฟจากชาวบ้านด้านริมคลองบาง หลวงมองเห็นอยู่ไกล ๆ ซึ่งไม่ช่วยยให้ลดความกลัวลงได้ ตอนค่ำ

ศาลาหลวงปู่โตที่ทางวัดบูรณะใหม่
มีการสร้างรูปปั้นหมูเงินหมูทองที่ทางเข้าศาลาด้วย
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

ศาลาท่าน้ำ
วัดประดิษฐาราม
ภาพถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

เสาหงส์ตั้งอยู่
ใกล้กับท่าน้ำของวัด
ภาพถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

ราว ๑ ทุ่ม อุบาสกอุบาสิกาจะลงทำวัตรสวดมนต์เป็นประจำทุกวัน
เสร็จราว ๒ ทุ่ม วัดจะตีกลองตีระฆังให้ชาวบ้านรู้ว่าได้ทำกิจวัตร
เสร็จแล้ว เพื่อให้ชาวบ้านได้อนุโมทนา เสียงกลองเสียงระฆังตีรับ
กันไป ตุ่ม ตุ่ม เหม่ง ตุ่ม ตุ่ม เหม่ง... จากจังหวัดเข้าไปเร็วอย่าง
กลองเพล สุนัขที่อยู่ในลานวัดจะพร้อมใจกันหอนรับเสียงกลอง
เสียงระฆังจนกว่าจะจบ ลองนึกดูก็แล้วกันว่าถ้าบังเอิญต้องเดินผ่าน
ร่วมครีမ်ของต้นโพธิ์ท่ามกลางความมืดในขณะนั้นจะน่ากลัวสักเพียงไร

นอกจากนี้บริเวณข้างโบสถ์ที่เป็นโรงเรียนวัดประดิษฐาราม
สมัยก่อนยังเป็นที่ว่าง เนื้อที่ไม่มากนัก เพราะถูกจำกัดด้วยทางเดิน
ระหว่างเจดีย์มอญไปยังเสาหงส์ ที่ดินตรงนี้มีวัชพืชขึ้นอยู่เต็ม
หากวัดจะใช้พื้นที่ดังกล่าวก็จะให้คนมาแผ้วถางเป็นคราว ๆ ไป
บางครั้งใช้ตั้งเชิงตะกอนเผาศพแบบอนาถา ข้างทางเดินหลังเสาหงส์
มีโรงเรียนร้าง ๒ ชั้น ที่ร้างไปเพราะยังสร้างไม่เสร็จ ผู้สร้างน่าจะเป็น
พันตำรวจเอก พระยาประสงค์สรรพการ ตัวอาคารทาสีเทาอมฟ้า
มีป้ายชื่อ “โรงเรียนเอกะนาค” พิงฝาอยู่ชั้นล่าง ทั้งแถววัลย์ แถวต๋าลิ่ง
แถวพักข้าวขึ้นไปพันอยู่เต็ม นาน ๆ วัดก็ให้คนขึ้นไปดึงลงมาเป็น
ครั้งคราว

ตรงศาลาที่ประดิษฐานรูปเหมือนหลวงปู่โตเวลานี้ เดิมเป็น
มุกกำแพงโบสถ์ใช้เป็นที่ตั้งเปิดศพก่อนที่จะนำขึ้นเผาบนเมรุกลาง
ลานวัด สัปเหร่อประจำวัดชื่อนายฟอง มณีดิษฐ์ มีผู้ช่วยชื่อนายขึ้น
เมื่อมีงานศพสัปเหร่อจะล้อมที่ตรงนี้ด้วยผ้าขาว มีเตียงเตี้ย ๆ ตั้งไว้
๑ ตัว แล้วเปิดฝาโลงเพื่อให้ลูกหลานได้เห็นหน้าหรือรดน้ำเป็น
ครั้งสุดท้าย ต้องเอาส่ว่านใหญ่เจาะพื้นโลง ๒-๓ รู เพื่อช่วยให้
ไฟลุกไหม้ศพได้เร็วขึ้น แล้วจึงยกศพขึ้นไปบนเมรุ ก่อนจะทำพิธี

เผาศพต้องต่อยมะพร้าวเอาน้ำราดศพจากศีรษะไปยังปลายเท้า โยนมะพร้าวลงกลางลานวัด เด็กและผู้ใหญ่แย่งกันเก็บเอาไปกินด้วยความเชื่อว่าช่วยให้คนนอนกัดฟันหายจากอาการนั้นได้ ก่อนจะทำพิธีฌาปนกิจต้องโยนผ้าขาวขำศพกลับไปกลั้วมา ๓ ครั้ง แล้วจึงเริ่มพิธีที่เรียกว่า *เผาหลอก* การเผาจริงเผาเวลา ๕ ทุ่ม เพราะส่วนมากคนนอนกันหมดแล้ว ถึงจะมีกลิ่นรบกวน คนนอนหลับก็ไม่รู้สึก สมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ราษฎรต้องพร่างไฟเพื่อไม่ให้เครื่องบินข้าศึกเห็น เมื่อเผาหลอกแล้วก็เผาจริงเลยทีเดียว

(บน) หลวงอนุสิฐภูมิเทศ
(เนียม เทวคุปต์)
(ซ้าย) ลูกหลานและญาติๆ
ถ่ายภาพหน้าเมรุलय
ของหลวงอนุสิฐภูมิเทศ
ซึ่งจัดที่วัดมอญ
(ภาพ : วัดประดิษฐาราม)

เหมือนเวลานี้ แต่ก่อนวัดไม่มีเตาเผาศพเป็นการเฉพาะ ต้องเผา
กลางแจ้งทุกวัด สร้างเมรุลอยหรือปะรำลอยอย่างสวยงามตามฐานะ
ของเจ้าภาพ

ประเพณีต่อยมะพร้าวล้างหน้าศพอาจมีหลงเหลืออยู่บ้าง
ในชนบทบางแห่ง ในกรุงเทพฯ เหลือแต่พิธีของหลวงอย่างทีเรีย
กว่า “พระราชพิธี” เป็นพระบรมศพหรือพระศพเจ้านายที่ประกอบ
พระราชพิธีที่ห้องสนามหลวง มะพร้าวที่ใช้ในพระราชพิธีเรีย
ก “มะพร้าวแก้ว” พนักงานภูษามาลาจะเจาะตามมะพร้าวเอาน้ำหยด
ลงไปที่พระบรมศพหรือพระศพ ๒-๓ หยดพอเป็นพิธี ส่วนการ
ฉาปนกิจที่เรียกว่าถวายพระเพลิงหรือพระราชทานเพลิง หลังจาก
ทำพิธีเผาหลอกแล้วจะรอไว้ถวายพระเพลิงหรือพระราชทานเพลิง
จริงเวลา ๕ ท่วม เพราะต้องเผาบนพระเมรุกลางแจ้ง เป็นการรักษา
ธรรมเนียมเก่า

ประเพณีการทำศพอีกอย่างหนึ่ง จนเกิดคำพูดที่ว่า “แย่ง
กันอย่างศพมอญ” จะเป็นอย่างไร ผู้เขียนไม่เคยเห็น แม้จะศึกษา
จากบทความที่มีคนเล่าไว้ก็ไม่ชัดเจน แต่ได้ข้อสันนิษฐานเป็น
ส่วนตัวว่า ศพคนตายแต่ก่อนไม่มียาฉีดศพกันแน่ และจะทำการ
ฉาปนกิจในระหว่าง ๓-๗ วัน ศพในช่วงนี้จะขึ้นพองตามธรรมชาติ
และมีน้ำหนักเพิ่มขึ้น เมื่อหามศพลงจากศาลาเพื่อเวียนเมรุ ๓ รอบ
ตามประเพณีนิยม ต้องใช้คนแบก ๔-๖ คน หรือมากกว่านั้น
คนแบกเป็นลูกหลานใกล้ชิดกับคนตาย ถือเป็นภาระของคุณเป็น
วาระสุดท้าย จะมีคนเข้ามาสับเปลี่ยนกับคนที่มีอาการเหนื่อยล้า
ในระหว่างที่สับเปลี่ยนคนทำให้เสียการทรงตัว เช่นไปข้างหน้าบ้าง
ข้างหลังบ้าง จนเมื่อกลุ่มคนแบกศพจัดทำทางเข้าที่เรียบร้อยแล้ว

จึงเดินหน้าต่อไป ลูกหลานกลุ่มใหม่ก็เข้ามาผลัดเปลี่ยน ทำอย่างนี้จนครบ ๓ รอบ ลักษณะอาคารเซไปข้างหน้าบ้างข้างหลังบ้าง เมื่อลูกหลานผลัดเปลี่ยนเข้ามาแบกศพ ดูเหมือนการแย่งศพกันจนเกิดคำพูดที่ว่า *แย่งกันอย่างศพมอญ* จะถูกต้องอย่างนี้หรือไม่ไม่ขอยืนยัน เป็นเพียงข้อสันนิษฐานของผู้เขียนเท่านั้น

ในลานวัดมอญนอกจากศาลาการเปรียญหลังเก่าแล้วฝั่งตรงข้ามเป็นโรงเรียนในวัด ชาวบ้านเรียกว่าโรงเรียนเทศบาลวัดมอญ เป็นโรงเรียนชั้นเดียวสร้างด้วยไม้ ใต้ถุนสูง ปลูกขนานไปกับซอยวัดมอญที่ไปจดกับรั้วโรงเรียนบ้านสมเด็จะตรงสระน้ำโรงเรียนหันหน้าลงสู่ลานวัด อาคารเรียนด้านที่ติดกับทางเดินหน้าโบสถ์ทำเป็นมุขยื่นออกมาไม่มาก เป็นทางขึ้นโรงเรียน ลักษณะโครงสร้างทั่วไปคล้ายศาลาการเปรียญ ฝาด้านหลังเป็นลูกฟัก ด้านหน้าเฉพาะที่เป็นมุขทางขึ้นโรงเรียน ครึ่งบนของฝาใช้ไม้ระแนงตีพาดไปพาดมา ทำให้เกิดช่องรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดจนถึงจั่วของมุขด้านหน้า กลางจั่วมีรูปปูนปั้นเทพนมติดอยู่ ๑ องค์ หลังคาโรงเรียนมุงด้วยกระเบื้องว่าว เฉพาะส่วนใต้ถุนของมุขโรงเรียนตรงนี้กันคอกเทปูนไว้เป็นที่เก็บชิ้นส่วนประกอบเมรุและปะรำลอยของวัด เมรุกับปะรำเป็นของอย่างเดียวกัน แตกต่างกันตรงที่เมรุเมื่อสร้างเต็มรูปแบบแล้วมีหลังคาผ้าขาว มียอดอย่างโดมของแขก ส่วนปะรำไม่มีหลังคา นอกนั้นเหมือนกันหมด เท่าที่เห็นมาตลอดชีวิตของผู้เขียน วัดประดิษฐารามเมื่อจัดงานศพสร้างเพียงปะรำเท่านั้น จะสร้างเต็มรูปแบบหรือสร้างพอเป็นสังเขปขึ้นอยู่กับฐานะของเจ้าภาพ

หน้าโบสถ์ข้างทางเดินมีต้นประดู่ใหญ่ ๑ ต้น ลำต้นเป็น

โพรงใหญ่ เด็ก ๓-๔ ขวบเข้าไปเล่นได้ ลานวัดฝั่งตรงข้ามโบสถ์ เป็นเขตสังฆาวาส ซึ่งเป็นที่ตั้งของหมู่กุฏิสงฆ์ หน้าเขตสังฆาวาส มีหอกลอง หอระฆัง และที่ตักบาตร ผู้อ่านอาจนึกภาพไม่ออกว่าเป็นอย่างไร ลักษณะของที่ตักบาตรเป็นแท่นปูนยาวอยู่หลังหอกลอง สูงจากพื้นดินราว ๑ เมตรเศษ เวลาทีมงานเทศกาลหรือวันพระ เจ้าหน้าที่วัดจะนำบาตรมาตั้งเรียงกันไว้เป็นระยะๆ แล้วเอาถาดเคลือบกลมวางถ้วยเปล่าไว้ข้างบาตร เพื่อให้คนที่มาทำบุญใส่บาตรที่ตักบาตรนี้ภายหลังทอดไหม ลุกหลานทายาทหลวงกลศาสตร์เสณี ได้ปฏิสังขรณ์ใหม่ แล้วนำเอาภาพของหลวงกลศาสตร์เสณีมาประดับไว้เป็นอนุสรณ์ที่กึ่งกลางผนังด้านหลัง ทำให้ชวนคิดไปว่า

ที่ตักบาตรซึ่งสร้างโดยหลวงกลศาสตร์เสณี (อ้น ศาสตร์ิน)
 ทำลวดลายปูนปั้นอย่างสวยงาม ปัจจุบันไม่ได้ใช้งาน
 จึงเป็นที่นำของมาวางทิ้ง ไม่ก็จอดรถบดบังจนยากจะเดินเข้าไปชมความงาม
 (ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

หลวงกลศาสตร์เสนี่เป็นผู้สร้าง ตามธรรมเนียมของคนในบ้านมอญ ทวารวัตถุที่สร้างในวัดถือเป็นสมบัติส่วนตัวของใครของมัน แม้จะ ทรุคติกรมแตกหักก็ไม่ยอมให้ผู้อื่นซ่อม เช่นเดียวกับโรงเรียน เอกะนาคที่สร้างไม่เสร็จ ผู้เขียนเคยถามผู้ใหญ่ ท่านบอกว่ามีคน จะสร้างให้เสร็จเหมือนกัน แต่เจ้าของเดิมไม่ยินยอม เมื่อเจ้าของเดิม ถึงแก่กรรม อุปสรรคขัดขวางหมดไป ประกอบกับโรงเรียนหลังเดิม ขำรุติกรมมากจึงรื้อลงทั้ง ๒ แห่ง แล้วปลูกโรงเรียนใหม่ แทนโรงเรียนเอกะนาคที่รื้อออกไปเป็นโรงเรียนวัดประดิษฐาราม หลังใหม่ ซึ่งต่อมาได้พัฒนาจนเป็นอาคารคอนกรีตอย่างปัจจุบัน ตรงโรงเรียนหลังเก่าได้สร้างศาลาการเปรียญเป็นอาคารคอนกรีต ๒ ชั้นขึ้นไว้แทน บนศาลาการเปรียญหลังเก่ามีธรรมาสน์บุษบกอยู่ หลังหนึ่ง ฝีมืองดงามมาก เมื่อรื้อศาลาการเปรียญหลังเก่าและ สร้างหลังใหม่ขึ้นทดแทนแล้ว ทางวัดได้นำธรรมาสน์บุษบกดังก่แล้ว ขึ้นไปไว้บนศาลาการเปรียญหลังใหม่ ธรรมาสน์บุษบกหลังนี้นับว่า เป็นหน้าตาของวัดได้อย่างหนึ่งในเวลานี้

ด้านหน้าบริเวณสังฆาวาสมีหอนั้น สร้างด้วยไม้ชั้นเดียว ได้ถุนสูง ยกพื้น ๒ ชั้น กั้นฝาเพ็ญมด้านหลังเป็นฝาลูกฟักสลับ บานเกร็ด นอกนั้นเปิดโล่ง ชายคาช่องลมบางส่วนประดับด้วย ลายฉลุไม้ที่เรียกว่า *เรือนขนมปังขิง* รูปแบบทำนองหน้าของ บ้านขุนนางสมัยรัชกาลที่ ๕ รูปทรงสวยงาม หลังคามุงกระเบื้อง ว่าวทาสีฟ้า น่าเสียดายที่ทางวัดไม่เห็นคุณค่าของหอนหลังนี้ ได้รื้อลงแล้วสร้างอาคารหลังใหม่แทน ชื่อว่าอาคารประดิษฐ์วิวัฒน์ ถ้าหากอนุรักษ์หอนหลังนี้ไว้ได้ คงจะเป็นสถาปัตยกรรมที่เป็น หน้าตาของวัดที่รอดผู้มาเยือนได้อีกอย่างหนึ่ง หอนหลังเดิม

โอบล้อมด้วยหมู่กุฏิสงฆ์ เป็นเรือนไทย มีนอกชานแล่นถึงกันตลอดหน้าหอฉันทั้ง ๒ ข้างสร้างเขามอ (ภูเขาจำลอง) ไว้ในอ่างซีเมนต์ เลี้ยงปลาเข็ม ทั้งหมดถูกรื้อทิ้งพร้อมกับหอฉันหลังเดิม

กุฏิหลังหนึ่งที่อยู่ด้านหลังหอฉันหลังเดิมเป็นที่เก็บของจำพวกเสื่อ พรม โต๊ะหมู่บูชา หมอนอิง อาสนะ ถ้วยชาม หม้อ ถาดขนาดต่าง ๆ และของอย่างอื่นเป็นจำนวนมาก ของพวกนี้นอกจากใช้เองในวัดแล้ว ยังให้ชาวบ้านยืมไปใช้เป็นครั้งคราว ในห้องนี้ยังเป็นที่เกิดรูปเหมือนหลวงปู่โตซึ่งประดิษฐานไว้บนโต๊ะ ถึงเวลาตรุษสงกรานต์ทางวัดจะอัญเชิญออกมาให้ชาวบ้านสงน้ำตามประเพณี เสร็จแล้วก็อัญเชิญไปพักไว้ที่ด้านหลังหอฉัน เพื่อให้โอกาสคนที่ยังไม่ได้สงน้ำมาสรงต่อได้ เสร็จงานแล้วก็อัญเชิญไปเก็บไว้อย่างเดิม

บางปีก็อัญเชิญรูปเหมือนหลวงปู่โตไปประดิษฐานที่ศาลาเล็กริมคลองที่อยู่หลังศาลาการเปรียญ ชาวบ้านมาราบไหว้บนบานไปตามเรื่อง ที่ประสบความสำเร็จก็นำของมาแก้บน นอกจากข้าวปลาอาหารและของแก้บนอย่างอื่นแล้ว ที่แปลกออกไปคือมีคนนำหมูกระดาศมาแก้บน นี่เป็นเหตุหนึ่งที่เกิดความเชื่อว่าคุณชอบหมู บางคนถึงกับเล่าให้ฟังว่าเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ ท่านเลี้ยงหมูไว้ทำนองเป็นหมูกายสิทธิ์ ยิงฟันไม่เข้า

ย่านฝั่งธนบุรีมีคนทำหมูกระดาศขาย ๒ แห่ง แห่งแรกอยู่ข้างวัดประยุรวงศาวาส มีตั้งแต่ขนาดเล็กไปจนถึงขนาดใหญ่ที่เด็กเล็ก ๆ ชีเล่นได้ เดียวนี้ก็ยังคงทำอยู่ เฉพาะหมูกระดาศขนาดเล็กเป็นของขวัญของฝาก อีกแห่งหนึ่งอยู่ในบ้านมอญ บ้านอยู่ตรงข้ามวังกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ คนทำหมูบ้านนี้คงเอาหมูที่ทำได้เอง

ไปถวายแก่นบน จะได้ไม่ต้องเสียเงินไปซื้อของอย่างอื่น ชาวบ้านเลยทำตาม ๆ กัน จนเกิดความเชื่อว่าท่านชอบหมู ปัจจุบันแหล่งทำหมูกระดาศในบ้านมอญเลิกไปหมดแล้ว

รูปเหมือนหลวงปู่โตประดิษฐานอยู่ที่ศาลาริมคลองมานานหลายปี จนเมื่อลูกหลานบ้านนาวาเอก พระยาชลธารวิจิตรจัย มีจิตศรัทธาสรางศาลาที่มุกกำแพงโบสถ์ เป็นที่ประดิษฐานท่านอย่างถาวร หลวงปู่โตยังคงเป็นที่พึ่งทางใจของชาวบ้านในย่านนี้ตลอดมา ของถวายแก่นบนยังคงมีไม่ขาด ซึ่งไม่พ้นหัวหมูและหมูกระดาศ บางคนถึงกับเอาหมูเป็น ๆ มาปล่อยก็มี

วิถีชีวิตคนบ้านมอญ

คนในชุมชนวัดประดิษฐานรามหรือบ้านมอญส่วนใหญ่เป็นคนมีฐานะปานกลาง มีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ผู้มีฐานะดีมีน้อย และมีหลากหลายอาชีพ ผู้ชายส่วนมากรับราชการ เป็นลูกจ้าง และค้าขายเป็นอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มพูนรายได้ให้ความเป็นอยู่ดีขึ้น ไม่มีใครทำการค้าแบบอุตสาหกรรมใหญ่โต

ด้านวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนมีการทำบุญบำเพ็ญกุศลตามเทศกาลและวาระสำคัญประจำปีเหมือนชาวบ้านอื่น ๆ ที่ขึ้นหน้าขึ้นตาของชุมชนได้แก่ **งานสงกรานต์** ซึ่งจัดขึ้นไม่ตรงกับของทางราชการ สงกรานต์ของชาวมอญกลุ่มนี้จะจัดล่าช้ากว่าคือช่วงต้นเดือนพฤษภาคม เรียกว่าสงกรานต์เดือน ๖ จัดงาน ๒ วัน วันแรกเป็นงานประเดิม เป็นขันเตรียมนงาน มีการเล่นสะบ้า-ทอย วันที่ ๒ เป็นวันจริง มีการทำบุญเลี้ยงพระตามประเพณีด้วยข้าวแช่ เสร็จแล้วมีการสรงน้ำพระ เป็นที่สนุกสนานของคนใน

ชุมชนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ มีขบวนแห่ยกปล่อยปลา บางครั้งก็เรียก
งานนี้ว่า **งานแห่ปลา** มีการจัดขบวนไปรับข้าวแช่ตามบ้านทั้งใน
หัวบ้านและท้ายบ้าน เพื่อนำมาถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์
ที่วัดมอญ เมื่อถวายภัตตาหารและพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์
เรียบร้อยแล้ว ตอนบ่ายโมงจะอัญเชิญพระพุทธรูปและรูปเหมือน
หลวงปู่โต อดีตเจ้าอาวาส มาให้ชาวบ้านสงฆ์ ต่อด้วยการสงฆ์
พระภิกษุในวัดทุกรูป โดยทำรางไม้ที่ข้างศาลาการเปรียญหลังเก่า
ให้ชาวบ้านได้แห่ลงไปใ้ในรางเพื่อสงฆ์พระ

คนในหมู่บ้านทั้งเด็กและผู้ใหญ่จะเล่นสาดน้ำกัน ทั้งใน
บริเวณวัดและในหมู่บ้าน ตั้งแต่หัวบ้านจดท้ายบ้านเป็นที่สนุกสนาน
บางคนจะตระเวนไปตามบ้านผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ เพื่อไป
รดน้ำดำหัวขอพรจากผู้ใหญ่ แล้วจึงมาจัดขบวนแห่ยกปล่อยปลา
หัวขบวนเริ่มจากวัดมอญ เข้าซอยวัดมอญเดิมไปออกหน้าโรงเรียน
บ้านสมเด็จพระยา (ด้านสระน้ำ) แล้วตรงไปออกถนนอิสรภาพ
เลี้ยวขวาเคลื่อนขบวนไปถึงวงเวียนใหญ่ แล้วเลี้ยวเข้าถนน
อินทพิทักษ์ เข้าซอยวัดใหญ่ศรีสุพรรณ แล้วเข้าท้ายบ้านมอญ
ก่อนจะกลับมาที่วัด จากนั้นปล่อยยกปล่อยปลาที่ทำน้ำ นำธงตะขาบ
ชักขึ้นบนเสาหงส์ เป็นอันเสร็จพิธีในตอนบ่าย ตกค่ำลูกหลาน
ชาวบ้านมอญทั้งหญิงชายลงเล่นสระบัวรำในลานวัด เริ่มตั้งแต่
๒ ทุ่ม เลิกเล่นราว ๕ ทุ่ม เป็นอันเสร็จสิ้นงานสงกรานต์วัดมอญ

การเล่นสระบัวในชุมชนมอญแห่งนี้มี ๒ ประเภทคือ **สระบัว-
ทอย** กับ **สระบัวรำ** โดยจะเล่นกันในวันตรุษสงกรานต์เท่านั้น สระบัว-
ทอยเล่นก่อนวันสงกรานต์จริง ๑ วัน ผู้เล่นเป็นชาย แบ่งเป็น
๒ ฝ่าย ฝ่ายละกี่คนก็ได้ รางสระบัวใช้ลานดินของวัดปรับให้เรียบ

กว้างราว ๑ เมตร ความยาวของรางสะพานราว ๓๐ เมตร มีลูกสะพาน
ฝ่ายละ ๕ ลูก วางเป็นวง ๔ จุด ลูกที่ ๕ วางตรงกลางวง ลูกที่
ใช้ทอยเป็นแผ่นไม้กลม ๆ เส้นผ่านศูนย์กลางราว ๔ นิ้ว หนา
๓.๔ นิ้ว จะมีข้างละกี่อันจำไม่ได้ ผลัดกันโยนไปมา แพ้ชนะอยู่ที่
การนับแต้ม บางครั้งมีการสลับข้างกัน สะบ้าทอยนี้หากจะเปรียบ-
เทียบกับกีฬาบางอย่างในปัจจุบันคล้ายโบว์ลิ่ง ผิดกันที่กีฬาโบว์ลิ่ง
มีจุดโยนอยู่ที่เดียว แล้วโยนลูกไปยังเป้า (พิน) ส่วนสะพานทอย
มีผู้เล่น ๒ ฝ่าย สะบ้าทอยแต่เดิมเล่นกลางวันตอนบ่าย ๆ ปัจจุบัน
มีการช้อมเล่นตอนค่ำ ๆ หลายวัน ดัดสินแพ้ชนะในวันสงกรานต์
วันแรก

ส่วนสะพานรำน่าจะพัฒนามาจากสะพานบ่อนที่เล่นกันใน
พระประแดง ผู้เขียนเคยดูครั้งเดียวแต่ไม่เข้าใจ เลยเล่าไม่ถูก ผู้เล่น
แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย ฝ่ายหญิงกับฝ่ายชาย เฉพาะที่บ้านมอญนี้เมื่อ
มีการปรับแพก็จะให้ผู้แพรำ อันเป็นที่มาของชื่อสะพานรำ สะพานรำ
เล่นกลางคืนตั้งแต่ ๒ ทุ่มจนถึง ๕ ทุ่ม ผู้หญิงแต่งกายตามประเพณี
นิยม นุ่งซิ่น นุ่งโจง ห่มสไบ ผู้ชายนุ่งโจง สวมเสื้อคอกลม (พวง
มาลัย) แขนสั้น ห่มผ้าสองไหล่ หรือจะคล้องพวงมาลัยด้วยก็ได้

ลานสะพานใช้ลานวัด ความกว้างเท่าจำนวนคนที่ลงเล่นสะพาน
นั่งเรียงกันเป็นหน้ากระดาน แต่ละคนมีอิฐมอญวางข้างหน้าคน
ละก้อน ขีดเส้นเป็นเขตหน้าอิฐที่เรียงไว้ทั้งหมด ตลอดแนวห่าง
จากอิฐราว ๒ ศีบ ทั้งหญิงและชายมีสะพานคนละลูก ล้อลูกสะพาน
ไปยังอิฐเป้าหมาย การโยนมีหลายท่า เมื่อล้อสะพานไปแล้วหยุด
ตรงไหน ผู้ล้อจะต้องนำลูกสะพานดีด (ยิง) ไปที่อิฐเป้าหมาย จะ
ดีดเร็วไปกับพื้นหรือจะนั่งแล้วเอาลูกสะพานวางบนเข่าดีดไปก็ได้

ตามกติกาที่ดีได้ ๓ ครั้ง ให้เลยเส้นหน้าอิฐและไม่ถูกอิฐเป้าหมาย
ของคนอื่น หากคิดแล้วไม่พ้นเขตหน้าอิฐเป้าหมาย ผู้แพ้เอา
ลูกตะบักวางไว้หน้าอิฐด้านล่าง จะได้ว่าใครแพ้ชนะ การปรับแพ้
จะให้รำ ฝ่ายหญิงมักจะเอาบทร้องละครในวรรณคดีเรื่องใด
เรื่องหนึ่งมาร้องแล้วรับด้วยวงปี่พาทย์ ผู้เล่นทั้งหมดจะล้อม
เป็นวง ผู้รำจะรำอยู่กลางวง ปี่พาทย์ที่รับเป็นปี่พาทย์วงนายเอื้อน
อ้อกั๊กวาน ซึ่งเป็นประธานและผู้อาวุโสในงาน ถ้าเป็นผู้ชาย
ถูกปรับแพ้ ส่วนมากจะร้องลิเก จะรำสวยหรือไม่สวย ร้องดีหรือไม่ดี
ก็ไม่มีความต่างกัน ถือเป็นการเล่นสนุกสนานระหว่างลูกหลาน
ของคนในชุมชนเดียวกัน

การเล่นสะบ้ารำแต่ก่อนมีการซ้อมเล่นกันก่อนประมาณ
๑ เดือน ที่ลานโรงเรียนยุวศึกษาหรือโรงเรียนครูคล้ายที่เล่าไว้
ข้างต้น บางปีซ้อมเล่นกันที่ได้ดูบ้านขุนสุวรรณสาตราหรือบ้านใหญ่
หากแต่ได้ดูบ้านขุนสุวรรณสาตราคับแคบไม่สะดวก จึงไม่ค่อย
นิยมไปซ้อมที่บ้านนี้ ปัจจุบันสะบ้ารำยังคงมีอยู่ แต่ไม่มีการซ้อมเล่น
อย่างแต่ก่อน ประกอบกับเด็กรุ่นใหม่นิยมวัฒนธรรมตะวันตก
มากกว่า การอนุรักษ์เล่นสะบ้ารำจึงทำกันอย่างแกน ๆ เพียงเพื่อ
รักษาไว้เท่านั้น

การละเล่นอีกอย่างหนึ่งของคนมอญคือ *รำมอญ* ที่เคย
เห็นในชุมชนเป็นการรำในงานศพ โดยรำหน้าศพระหว่างพระสงฆ์
พัทสด และต้องเป็นงานศพพระสงฆ์หรือผู้อาวุโสในชุมชนที่ชาวบ้าน
เคารพนับถือเท่านั้น เท่าที่ทราบเวลานี้ยังมีคนรำได้อยู่ ๒-๓ คน
ได้ถ่ายทอดทำรำให้แก่เด็กรุ่นหลังในชุมชนและนักศึกษามหาวิทยาลัย
ราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยาไว้เป็นครั้งคราว การละเล่นอีกอย่าง

หนึ่งของคนมอญคือ ทะแยมมอญ เท่าที่ทราบเป็นการร้องโต้ตอบแบบเพลงพื้นบ้านและไม่เคยมีเล่นในชุมชนนี้

ประเพณีอีกอย่างหนึ่งของชุมชนวัดประดิษฐารามที่ทำกันเป็นประจำในช่วงออกพรรษา คือ การเทศน์ไล่สำเภา เป็นงานบุญที่ทำควบคู่กับงานเทศน์มหาชาติ มีตำนานเล่าว่า สมัยพระเจ้าธรรมเจดีย์ กษัตริย์มอญแห่งกรุงหงสาวดี ทรงเห็นว่าพระสงฆ์ในเวลานั้นต่างมีศีลาจารวัตรแตกต่างกันไป มีพระราชประสงค์ที่จะหาข้อยุติและต้นแบบให้พระสงฆ์ได้ปฏิบัติให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน จึงคัดเลือกพระสงฆ์ ๒ รูปเป็นสมณทูต พร้อมเครื่องไทยทานบวรทุกสำเภา ๒ ลำไปเจริญสัมพันธไมตรีกับกษัตริย์แห่งศรีลังกา สมณทูตทั้ง ๒ เดินทางไปศรีลังกาโดยสวัสดิภาพ และได้ปฏิบัติภารกิจเรียบร้อยสมพระราชประสงค์

เมื่อถึงเวลากลับ กษัตริย์ศรีลังกาได้ส่งสมณทูตกับเรือสำเภาอีก ๑ ลำ พร้อมเครื่องไทยทานมาเจริญสัมพันธไมตรีเป็นการตอบแทน เรือได้เทียบท่ากรุงหงสาวดีเพียง ๒ ลำ เป็นเรือของศรีลังกากับกรุงหงสาวดีอย่างละลำ อีกลำหนึ่งได้หายไป พระเจ้าธรรมเจดีย์จึงโปรดให้ตั้งพิธีบวงสรวงขอให้เทพยดาคุ้มครองเรือที่หายไปให้รอดปลอดภัย ในวันรุ่งขึ้นเรือที่หายไปก็ได้เทียบท่าเรียบร้อยเป็นอัศจรรย์ พระเจ้าธรรมเจดีย์จึงโปรดให้มีการปฏิบัติบูชาเรือสำเภาทุกปี จนกลายเป็นประเพณีเทศน์ไล่สำเภาของชาวมอญ

การเทศน์ไล่สำเภาเป็นการดำเนินความตามเนื้อเรื่องในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร ตอนพระเวสสันดรพระราชทานกัณฑ์-ชาลีแก่ชูชก ทำให้ทั้ง ๒ ต้องหนีไปซ่อนตัวในสระบัว

พระเวสสันดรเรียก ๒ กุมารให้ขึ้นจากสระบัว โดยทรงยกเรื่องทานบารมี เปรียบเทียบว่าพระกุมารทั้ง ๒ เสมือนนาวาที่จะนำพระองค์ไปสู่ความสำเร็จพระโพธิญาณเนื่องในการบริจาคนานครั้งนี้ได้ ชาวมอญจึงมีการปฏิบัติบูชาสำเภา ก่อนวันออกพรรษาจะมีการเทศน์ไล่สำเภาตอนค้ำ วันรุ่งขึ้นซึ่งเป็นวันออกพรรษาจะมีการตักบาตรเทโวรอบ ๆ สำเภา เป็นประเพณีที่ยังปฏิบัติเป็นประจำทุกปี

ชุมชนวัดประดิษฐารามหรือบ้านมอญได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ด้วยบ้านเมืองเจริญขึ้น คนรุ่นเก่าตายไปพร้อมประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ขณะที่คนรุ่นใหม่รับเอาวัฒนธรรมตะวันตกไว้แทนที่ ประเพณีและวัฒนธรรมอย่างเก่าถูกมองว่าล้าสมัย จึงขึ้นอยู่กับคนในชุมชนว่าจะให้ความสำคัญ ร่วมแรงร่วมใจปลุกฝังจิตสำนึกแก่ลูกหลานให้เห็นถึงคุณค่าและอนุรักษ์ให้คงอยู่ตลอดไป

รอยอดีตโรงเรียน บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา*

เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ได้
อุทิศคฤหาสน์ รวมทั้งที่ดินโดยรอบทั้งหมดให้ทางราชการใช้เป็น
สถานศึกษา บริเวณที่ว่านี้คือบริเวณเชิงสะพานพระพุทธรยอดฟ้า
และเชิงสะพานสมเด็จพระปกเกล้า ทางราชการได้จัดให้เป็น
โรงเรียนราชวิทยาลัย หรือ King college's แต่เนื่องจากอาคาร
เรียนเคยเป็นคฤหาสน์ของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
และสถานที่ตั้งก็อยู่ในตำบลสมเด็จพระเจ้าพระยา ชาวบ้านจึงเรียก
โรงเรียนแห่งนี้ว่า **โรงเรียนบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา**

เมื่อโรงเรียนราชวิทยาลัยย้ายออกไปแล้ว จึงเปิดเป็น
โรงเรียนฝึกหัดครู แรกเปิดมีชื่อว่า **โรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก**
และ**โรงเรียนฝึกหัดครูบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา**ตามลำดับ ต่อมาได้
โอนกิจการโรงเรียนนี้ไปขึ้นกับโรงเรียนข้าราชการพลเรือนที่ตำบล

* ข้อมูลต่าง ๆ ผู้เขียนบันทึกจากความทรงจำของตนเอง และคำบอกเล่าของ
ขุนสง่าบุรี (สง่า โรจนวิภาต) อดีตนายอำเภอกิ่งอำเภอบุพผาราม กับนายบุญสม
ก้านสังวร อดีตนักเรียนฝึกหัดครูบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา

สมเด็จพระเจ้าพระยา

บรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง)

ผู้เป็นที่มาของชื่อ “โรงเรียนมัธยม
บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา”

(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ)

วังใหม่ อำเภอปทุมวัน สถานที่เดิมจึงเปิดเป็นโรงเรียนมัธยม
บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา มีพระยาประมวลิวิชาพูล (วงษ์ บุญ-หลง)
เป็นอาจารย์ใหญ่

เมื่อมีการสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าราวปี พ.ศ. ๒๔๗๓
คณาจารย์และพื้นที่ของโรงเรียนบางส่วนอยู่ในแนวการก่อสร้างและ
ต้องรื้อถอน ทำให้อาณาบริเวณโรงเรียนถูกจำกัดให้เล็กลง จึงมี
การแลกเปลี่ยนที่ระหว่างโรงเรียนศึกษานารีกับโรงเรียนบ้านสมเด็จพระ
เจ้าพระยา เวลานั้นโรงเรียนศึกษานารีเป็นโรงเรียนขนาดเล็ก ตั้งอยู่
ที่บริเวณมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยาในปัจจุบัน

ขณะเดียวกันได้มีการขยายพื้นที่โรงเรียนไปตามแนวคลอง
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ ไปใต้ทางด้านหลัง บริเวณนี้เดิมเป็นส่วนหนึ่ง
ของชุมชนมอญวัดประดิษฐาราม เรียกว่ากลางบ้านมอญ สภาพ
ทั่วๆ ไปเป็นสวนและบ้านเรือนของเอกชนที่ปลูกห่างๆ กันไม่
หนาแน่น ต่อมาทางราชการได้เวนคืนที่ดินบริเวณนี้ทั้งหมด

ท่านผู้หญิงพัน
ภรรยาของสมเด็จพระเจ้าพระยา
บรมมหาศรีสุริยวงศ์
ผู้เป็นเจ้าของที่ดินบริเวณ
มหาวิทยาลัยราชภัฏ
บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยาในปัจจุบัน
(ภาพ : www.matichonacademy.com)

ชาวบ้านที่อยู่อาศัยกลางบ้านมอญต้องย้ายไปอยู่ที่บริเวณหัวบ้านมอญซึ่งอยู่อีกฟากหนึ่ง

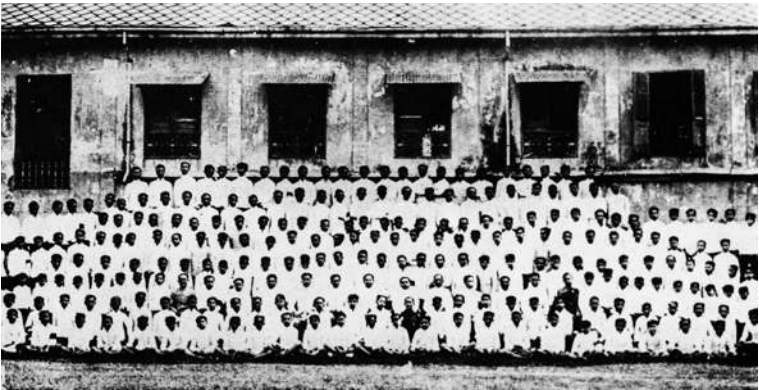
พื้นที่โรงเรียนภายหลังจากการขยับขยายจึงมี ๒ แห่งเพื่อไม่ให้สับสนทั้งชาวบ้านและบุคลากรของโรงเรียนจึงคิดชื่อเรียกกันเอง โดยสถานที่เดิมเรียกว่า *โรงเรียนนอก* และสถานที่ใหม่เรียกว่า *โรงเรียนใน* มีคลองซอยเล็ก ๆ ที่แยกจากคลองสมเด็จพระเจ้าผ่านเข้าไปในวัดบางไส้ไก่หรือวัดลาวเป็นแนวเขตจนสุดบริเวณของโรงเรียนนอก

โรงเรียนนอก-โรงเรียนใน

การติดต่อระหว่างโรงเรียนนอกกับโรงเรียนในใช้ถนนด้านหน้าโรงเรียน คือ ตรอกโรงเรียนบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา ปัจจุบันคือซอยอิสรภาพ ๑๕ นอกจากนี้ทางโรงเรียนได้สร้างสะพานไม้สูงข้ามคลองบางไส้ไก่มาลงตรงบริเวณสระน้ำของโรงเรียนใน เมื่อ

บ้านเมืองเจริญขึ้น ทางราชการได้ถมคลองบางไส้ไก่กลายเป็นถนน ผ่านหน้าวัดบางไส้ไก่อย่างที่เห็นทุกวันนี้ ส่วนสะพานไม้ข้ามคลองไม่ค่อยเห็นใครใช้ จะเป็นด้วยไม้สะดวกหรือสะพานชำรุดเสียหายจนเกรงจะเกิดอันตรายหรืออย่างไรไม่ทราบได้ ภายหลังจึงรื้อทิ้งทั้งหมด พร้อมกับรื้อสะพานหน้าประตูทางเข้าโรงเรียนใน ซึ่งเป็นสะพานไม้ปูกระดานอย่างดูกระดาระดับเดียวกันกับพื้นถนนที่คร่อมคลองบางไส้ไก่ออกทั้งหมด

ประตูทางเข้าโรงเรียนในเป็นประตูใหญ่เปิด ๒ บาน สร้างอย่างแข็งแรง เหนือกรอบประตูใหญ่มีป้ายชื่อว่า “โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา” ต่อมาเมื่อจัดเป็นโรงเรียนฝึกหัดครูจึงเปลี่ยนป้ายชื่อเป็น “โรงเรียนฝึกหัดครูบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา” และ “วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา” ตามความเหมาะสมในเวลานั้น

คณะนักเรียนโรงเรียนราชวิทยาลัย สมัยที่ตั้งอยู่ในจวนเดิมของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๙-๒๔๔๖ อาคารด้านหลังเข้าใจว่าเป็นอาคารด้านข้างของจวนสมเด็จพระเจ้าพระยา (ภาพ : มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา)

ต่อมาภายหลังประตูใหญ่ของโรงเรียนในถูกรื้อลงทั้งหมด กลายเป็นประตูเหล็กหล่อมีลวดลายอย่างที่เราเห็นในเวลานี้ ส่วนป้ายชื่อของเดิมก็หายไปด้วย

โรงเรียนนอก คือบริเวณที่เคยเป็นโรงเรียนศึกษานารีมาก่อน ปัจจุบันคือบริเวณมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา โรงเรียนศึกษานารีที่ตั้งอยู่ ณ ที่แห่งนี้ ในสมัยก่อนนั้นมีลักษณะอย่างไรบอกไม่ได้ เพราะไม่เคยเห็น เคยเห็นแต่เมื่อครั้งเป็นโรงเรียนบ้านสมเด็จเจ้าพระยาแล้ว สิ่งก่อสร้างที่ดูมั่นคงมีเฉพาะตึก ๓ ชั้นหลังเดียว ชั้นล่างใช้เป็นสำนักงานและที่พักครูของโรงเรียน ส่วนชั้นที่ ๒ และชั้นที่ ๓ ใช้เป็นที่เล่าเรียนของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายปีที่ ๕-๖

คณะครูและนักเรียนวิชาลูกเสือของโรงเรียนฝึกหัดครู
ในขณะที่เปิดสอนเป็นแผนกหนึ่งคู่กับ
โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐
(ภาพ : มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา)

ตึก ๑ ที่เป็นห้องเรียนหลังแรกของโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จพระยา
เมื่อย้ายมาตั้งบนที่ดินของท่านผู้หญิงพัน ปัจจุบันถูกทุบทิ้ง
สร้างอาคารใหม่ขึ้นทดแทน ภาพถ่ายเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๔
(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

หลังคาของตึกหลังนี้เป็นคาน้ำ มีกำแพงโดยรอบ ด้านหน้ามีตราของโรงเรียนเรียกว่า **ตราสุริยะ** เป็นรูปใบเสมา มีศาสนสุภาษิตเขียนไว้ว่า *สัจจะ อมตตา วาจา* แปลว่าความจริงเป็นสิ่งไม่ตาย เมื่อโรงเรียนเปลี่ยนฐานะจากโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาเป็นมหาวิทยาลัย จึงมีตึกหลายหลังเกิดขึ้นในบริเวณนี้ ตึกเก่าแก่หลังนี้ที่ภายหลังเรียกว่า **ตึก ๑** ได้ถูกรื้อทิ้งไป

ข้างๆ ตึก ๑ หลังเดิมเป็นโรงอาหารของโรงเรียน เป็นอาคารชั้นเดียว พื้นเทพูน ลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า เปิดโล่งทั้ง ๔ ด้าน มีรั้วเตี้ยๆ เป็นลูกกรงระหว่งช่องเสาเปิดปิดได้ ส่วนหลังคามุงกระเบื้อง มีลวดลายฉลุอย่างเรือนขนมปังขิง ทาสีเขียว

ที่กินอาหารเป็นม้านั่งยาว ๆ หันหน้าเข้าหากัน แผงร้านอาหารอยู่ด้านหลังภายในโรงอาหาร เมื่อโรงอาหารถูกรื้อไป ทางมหาวิทยาลัยได้จัดโต๊ะและม้านั่งมาตั้งไว้ให้นักเรียนนักศึกษาได้พักผ่อน

พ้นจากตึก ๑ เลยโรงอาหารไปแล้วเป็นสนามฟุตบอลบริเวณซ้ายขวาของสนามฟุตบอลเป็นเรือนแถวสร้างด้วยไม้ชั้นเดียวหลังคากระเบื้องทาสีเขียวแบ่งเป็นห้อง ๆ มีบันไดทางขึ้นทางเดียวมีระเบียงเดินถึงกันได้ตลอด แนวห้องเรียนเดิมปัจจุบันคือแนวตึกที่อยู่ต่อจากตึกคณะมนุษยศาสตร์กับตึกฝั่งตรงข้ามที่บางส่วนเป็นห้องสมุดของมหาวิทยาลัย สุดสนามฟุตบอล ปัจจุบันเป็นตึก ๑๐๐ ปี สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ และในบริเวณสนามฟุตบอลมีอาคารหลายหลังอยู่ในบริเวณนั้น

ด้านหน้าโรงเรียนนอกที่ติดกับถนนเป็นสนามหญ้าเล็ก ๆ อยู่หน้าตึก ๑ รั้วโรงเรียนเดิมเป็นรั้วต้นมะขามเทศ ประตูทางเข้าเป็นประตูที่ยังใช้อยู่ขณะนี้ เดิมเป็นประตูใหญ่เช่นเดียวกับประตูของโรงเรียนใน แต่ภายหลังรื้อสร้างใหม่เป็นประตูไม้ขนาดใหญ่ นัก ตรงกลางเป็นป้ายชื่อโรงเรียน สร้างซุ้มไม้เลื้อยคลุมอยู่ เป็นไม้ดอกพันธุ์อะไรก็ไม่ทราบ ช่อดอกมีลักษณะเป็นสายห้อยลงมา ดอกมีสีฟ้าปนขาว ส่วนโคนซุ้มไม้ปลูกต้นพวงครามแซมอยู่ ด้านข้างป้ายชื่อโรงเรียนทั้ง ๒ ข้างมีซุ้มประตูเล็ก ๆ ทำเป็นประตูทางเข้ามีทางเดินไปตึก ๑ สองข้างทางเดินปลูกต้นชงโคเป็นระยะห่าง ๆ กัน ต้นชงโคเป็นสัญลักษณ์ประจำโรงเรียน เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางใบมีลักษณะคล้ายปีกผีเสื้อ ดอกสีม่วงแดงคล้ายดอกแคที่บ้านแล้ว ต้นไม้ที่อยู่ในวงศ์เดียวกันกับชงโค ได้แก่ ต้นกาหลง เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ปลูกลงกระถางได้ ดอกเป็นลักษณะเดียวกับดอกชงโค

แต่เป็นสีขาว อีกชนิดหนึ่งคือต้นโยทะกา เป็นไม้พุ่มเช่นเดียวกับ ต้นกาหลง ดอกเป็นสีเหลืองคล้ายดอกกระเจี๊ยบที่บ้านแล้ว แตกต่าง กับดอกชงโคและดอกกาหลง ทั้ง ๓ ชนิดมีใบลักษณะเดียวกัน ทั้งหมด คือเป็นใบแผดอย่างปีกผีเสื้อ เรียกชื่อให้คล้องจองใน คำประพันธ์ว่า “กาหลง-ชงโค-โยทะกา”

ประตูตรงนี้ถูกรื้อลงเมื่อโรงเรียนเจริญขึ้นจนเป็นสถาบัน ราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา และเป็นมหาวิทยาลัยในที่สุด พื้นที่ หน้าโรงเรียนส่วนติดถนนเป็นสนามหญ้า ซึ่งสิ้นสุดแค่บริเวณ ดึก ๑ ที่ติดกับสนามหน้าโรงเรียนมีบ้านเรือนเอกชนอยู่กลุ่มหนึ่ง ในจำนวนนี้มีบ้านพระยามีนบุรีศรีมหาอุทยาน (ชั้น) ที่ดินตรงนี้จะ เป็นของเอกชนหรือที่หลวงก็ไม่ทราบเหมือนกัน ต่อมาภายหลัง ทางมหาวิทยาลัยได้ที่ดินนี้สร้างเป็นสมาคมนักเรียนเก่า ต่อมา ได้รื้อสมาคมนักเรียนเก่าและขยายพื้นที่ออกไปจนสุดซอยเล็ก ๆ อย่างที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ ส่วนสนามหญ้ากลายเป็นลานอนุสาวรีย์ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ โดยสรุปบริเวณโรงเรียนนอก ทั้งหมดไม่มีของเก่าเหลืออยู่เลย

ด้านหน้าโรงเรียนนอก นอกจากถนนหน้าโรงเรียนก็เป็น คลองสมเด็จพระตลอดแนว ริมฝั่งคลองปลูกต้นสนโดยตลอด คนที่ เดินเข้ามาในซอยโรงเรียนบ้านสมเด็จจะได้ยินเสียงต้นสนถูกลมพัด ดังซู่ ๆ ตลอดเวลา

คลองสมเด็จพระตลอดแต่เดิมกว้างขวาง เรือสำปั้นแจว ๒ ลำสวน กันได้ แต่เวลานี้เป็นคูน้ำเนาใช้การอะไรไม่ได้ นี่คือการเปลี่ยนแปลง ของโรงเรียนนอกตลอดระยะเวลา ๗๐ ปีที่ได้เคยเห็น

โรงเรียนใน เมื่อผ่านประตูของโรงเรียนในเข้ามา ซ้ายมือ

ด้านหน้าหอประชุมศรีสุริยวงศ์ ภาพถ่ายเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๗

(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

เป็นสระน้ำอยู่ข้างหอประชุม เป็นสระน้ำขุดสำหรับให้บุคลากร
ในโรงเรียนได้ใช้สอย รอบๆ สระน้ำเป็นเขื่อนไม้กรุดด้วยกระดาน
ไม้เคี่ยม ขอบสระด้านที่ติดกับคลองบางไผ่ไถ่มีสปริงบอร์ดเตี้ยๆ
พอให้นักเรียนกระโดดน้ำได้ อีกด้านหนึ่งหลังหอประชุมมีทำน้ำ
เล็กๆ ยื่นเข้าไปในสระ น้ำในสระเป็นน้ำซึมตามธรรมชาติ บางส่วน
ชักน้ำมาจากคลองบางไผ่ไถ่

เมื่อมีน้ำก็ต้องมีปลาเป็นของคู่กัน ปลาที่เป็นจุดสนใจคือ
ปลากะโห้ มีอยู่คู่หนึ่ง ตัวใหญ่มาก ใครอยากเห็นปลากะโห้คู่นี้
ให้ตั้งหญ้าที่ขึ้นอยู่ริมสระไปรยลงไป ปลาจะลอยตัวขึ้นมากินหญ้านอก
จากปลากะโห้ ปลาอื่นคงมีบ้าง กันสระมีพีชน้ำเช่นสาหร่าย
ขึ้นอยู่ทั่วไป จึงไม่ค่อยได้เห็นนักเรียนคนไหนว่ายน้ำในสระนี้ จะมี
ก็แต่นักเรียนที่ถูกลงโทษรุนแรง อาจารย์ฝ่ายปกครองไม่ใช้วิธีเขียน

ภายในหอประชุมศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเวลานั้นถือเป็นอาคารที่ทันสมัยมาก
ภาพถ่ายเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๙ (ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ด้วยไม้เรียว เพราะโตเป็นหนุ่มแล้วทุกคน จึงใช้วิธีให้พวกเพื่อน ๆ จับโยนสระ ถือเป็นเรื่องอับอายของนักเรียนในสมัยนั้น ต่อมาสระน้ำตรงนี้ได้พัฒนาเป็นสระว่ายน้ำทันสมัยให้เด็ก ๆ มาฝึกเรียนว่ายน้ำ

ใกล้กับสระน้ำเป็นที่ตั้งของหอประชุม เป็นอาคารคอนกรีต ๒ ชั้น หลังคามุงกระเบื้องว่าว มีบันไดทางขึ้นทางด้านหน้า ตัวอาคารสร้างขนานไปกับสระน้ำ อายุของอาคารน่าจะพร้อม ๆ กับการขยายพื้นที่ของโรงเรียนใน ถัดจากหอประชุมเป็นสนามฟุตบอลทางเดินทุกสายภายในโรงเรียนในเป็นของเดิมทั้งหมด จากหน้าหอประชุมผ่านสนามฟุตบอลมีทางเลี้ยวซ้าย เมื่อเดินเลียบข้างสนามจะถึงทางสามแยก ถ้าตรงไปจะผ่านหมู่อาคารเรียนและเรือนนอนของนักเรียน ถ้าเลี้ยวขวาตรงไป จะไปสิ้นสุดที่ศาลเจ้าพ่อสมเด็จ ถนนสายนี้แบ่งพื้นที่ด้านหลังโรงเรียนในเป็น ๒ ฟาก

ฟากหนึ่งติดคลองสมเด็จ มีบ้านพักครูอาจารย์ ๓-๔ หลัง ต่อด้วย
โรงครัวของโรงเรียน หอประชุมนี้ในอดีตทางราชการเคยขอใช้
เป็นสภาจังหวัดธนบุรี และสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ กองทัพเรือ
มาขอใช้เป็นหน่วยงานราชการอยู่ระยะหนึ่ง

บ้านพักครู กำน้ำ และหอพักนักศึกษา

บ้านพักครูอาจารย์เป็นบ้านเดี่ยว ๒ ชั้น ปลูกเป็นหลัง ๆ
หลังแรกเป็นของอาจารย์ฝ่ายปกครอง เป็นเรือนปั้นหยาทาสีไข่มุก
หลังคามุงกระเบื้อง อาจารย์ฝ่ายปกครองชื่อ “อาจารย์สันต์” เป็น
อาจารย์ที่เคร่งครัดต่อระเบียบและค่อนข้างดุ หลังที่ ๒ เป็น
บ้านลักษณะเดียวกันกับหลังแรก เป็นของอาจารย์พลศึกษาชื่อ
“อาจารย์นิยม ทองชิตร์” อยู่กันเป็นครอบครัว มีภรรยาและลูก
๓ คน ลูกคนแรกเป็นหญิงจำชื่อไม่ได้ อีก ๒ คนเป็นลูกชายชื่อ
สมมาตรกับปรารธนา ต่อมาภรรยาตาย อาจารย์นิยมได้ภรรยาใหม่
ชื่อคุณอุไร บุณนาค คุณอุไรเป็นบุตรของคุณไฉ่ บุณนาค กับนาง
ทองขาว ซึ่งเป็นชาวลาวเวียงจันทร์ น้องคุณอุไรชื่อนายอุดมกับ
นายสำอาง บุณนาค คุณไฉ่ บุณนาค เป็นบุตรพระยาอรรคราช-
นารักษ์ดี (หวาด บุณนาค)

บ้านพักครูอาจารย์คนอื่นจำไม่ได้แล้ว แต่ชื่ออาจารย์โรงเรียน
บ้านสมเด็จเจ้าพระยายังจำได้แค่บางคน เช่น หม่อมราชวงศ์ทวิภาค
เกษมศรี อาจารย์บุตร วุฒิมานพ ท่านนี้เลี้ยงม้าและขี่ม้ามาโรงเรียน
หลวงประดิษฐไพเราะ (เปล่ง) เป็นอาจารย์โรงเรียนบ้านสมเด็จ
เจ้าพระยา เมื่อครั้งยังอยู่ที่บริเวณเชิงสะพานพระพุทธรยอดฟ้า
อาจารย์สังวาลย์ ปุคคณันท์ เป็นครูอาวูโสอยู่ในบ้านมอญ เป็นอดีต

นักเรียนโรงเรียนศึกษานารี อยู่ร่วมชั้นกับสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี หรือสมเด็จพระย่าของปวงชนชาวไทย ทั้ง ๒ ท่านมีชื่อเดียวกันว่า “สังวาลย์” เพื่อไม่ให้สับสน ครูสังวาลย์จึงได้ชื่อเรียกว่า “สังวาลย์ดำ” ส่วนสมเด็จพระย่าในเวลานั้นได้ชื่อเรียกว่า “สังวาลย์ขาว”

ถัดจากบ้านพักครูอาจารย์เป็นโรงครัวของโรงเรียน มีคุน้ำชักน้ำจากคลองสมเด็จพระย่าเข้ามาในโรงเรียนผ่านหน้าศาลเจ้าพ่อสมเด็จพระย่า คลองจะไปสุดตรงไหนคงบอกไม่ได้ ที่แน่ ๆ คือผ่านหลังบ้านพันตำรวจเอก พระยาประสงค์สรรพการ (ยวง) โรงเรียนจึงต้องสร้างสะพานคอนกรีตเล็ก ๆ ข้ามคุน้ำ ขนาดกว้างไม่เกิน ๓ เมตรราวสะพานทั้ง ๒ ข้างเป็นเหล็กหล่อลวดลายสวยงาม

โรงครัวของโรงเรียนสร้างด้วยไม้ เป็นอาคารเปิดโล่งทั้ง ๔ ด้าน หลังคามุงสังกะสี มีคนงานทั้งหญิงและชายอยู่หลายคน ทำอาหารเลี้ยงนักเรียนฝึกหัดครูที่เป็นนักเรียนกินนอนอยู่ประจำ หัวหน้าแม่ครัวชื่อ “นางเล็ก” อีกคนหนึ่งชื่อ “นายจุ่น” นอกจากเป็นภารโรงแล้ว ยังทำหน้าที่หุงข้าวกระทะ คนงานพวกนี้อยู่กันเป็นครอบครัวและมีบ้านพักอยู่ภายในโรงเรียน นางเล็กและลูกมือไปจ่ายตลาดซื้อของจำพวกผักและอาหารสดจากตลาดท่าเตียน แล้วลงเรือจ้างมาขึ้นที่ท่าหน้าของโรงเรียนซึ่งอยู่ตรงคลองบางไส้ไก่ที่บรรจบกับปากคลองสมเด็จพระย่า ท่าหน้าตรงนี้มีประตูใหญ่ แต่ใช้ประตูเล็กที่ทำเป็นช่องไว้ในบานประตูใหญ่แทน นักเรียนที่หนีออกมาเที่ยวยามค่ำคืนก็ใช้ประตูนี้เป็นทางเข้าออก

เหตุที่โรงเรียนต้องสร้างประตูและท่าหน้าตรงนี้ เรื่องมีอยู่ว่าบริเวณปากคลองบางไส้ไก่แต่เดิมเป็นที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอบางกอกใหญ่และกิ่งอำเภอบุพบาราม หลังจากทางราชการได้

เวนคืนที่ดินเพื่อสร้างโรงเรียนใน ชุนสง่าบุรี (สง่า) นายอำเภอ
แห่งนี้จึงให้ชาวบ้านที่เดือดร้อนไว้ที่อยู่อาศัยมาอยู่ในที่ดินรอบ ๆ
ที่ว่า การอำเภอ การดำเนินการเวนคืนที่ดินในครั้งนั้นอยู่ในความ
รับผิดชอบของพระยาวิเศษศุภวัตร (เทศสุนทร) พระยาวิเศษศุภวัตร
ต้องการตึกที่ทำการแห่งนี้เป็นบ้านพักอาศัยด้วย นายอำเภอท่าน
ไม่พอใจ บ่นว่าทางโรงเรียนได้ที่ดินไปมากแล้ว ที่ดินของอำเภอ
เพียงนิดเดียวจึงจะเข้ามาเอาอีก ท่านจึงมีหนังสือทูลหม่อมเจ้า
ธานีนิวัต โสณกุล (ต่อมาได้รับการสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ
กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) ซึ่งขณะนั้นรับราชการอยู่ในกระทรวง
ธรรมการ ถึงสาเหตุที่พระยาวิเศษศุภวัตรต้องการอำเภอแห่งนี้
ด้วยนายอำเภอรู้จักกับหม่อมเจ้าธานีนิวัตและเคยช่วยงานราชการ
ตลอดจนจัดอุปสรรคบางเรื่องให้หม่อมเจ้าธานีนิวัตจนเรียบร้อย
เป็นที่พอพระทัย พระองค์จึงมีดำรัสว่า หากภายหลังมีเรื่องเดือดร้อน
และต้องการให้ท่านช่วยเหลือ ขอให้แจ้งให้ทราบ ความจริงแล้ว
การทูลเรื่องนี้ไม่ได้หวังผลอะไร ทั้งหนังสือที่ทำขึ้นไปก็ส่งทาง
ไปรษณีย์ ซึ่งเป็นเรื่องไม่ถูกต้อง ควรจะไปทูลด้วยตนเอง แต่ได้
ผลเกินคาด ทำให้พระยาวิเศษศุภวัตรเลิกล้มความคิดที่จะเอา
ที่ว่า การอำเภอหลังนี้เป็นบ้านพัก

บริเวณด้านหลังสุดของโรงเรียนในอยุธยาคลองบางไส้ไก่
ติดกับบริเวณนี้มีบ้านพระยาประสงค์สรรพากร ไม่มีทางออกด้านอื่น
นอกจากทางคลองบางไส้ไก่ พระยาประสงค์สรรพากรจึงต้องทำ
สะพานยาวปูด้วยไม้เคี่ยมอย่างลู่กระนาดด้านริมคลองบางไส้ไก่
โอบล้อมรั้วโรงเรียนมาตามแนวคลองบางไส้ไก่และคลองสมเด็จ
แล้วทำสะพานไม้สูงข้ามคลองมาลงฝั่งบ้านมอญ

สิ่งของต่าง ๆ ของโรงเรียนที่ขนส่งมาทางเรือต้องมาขึ้นที่ท่าหน้าของที่ว่าการอำเภอด้านริมคลองบางหลวง จากนั้นจึงขนย้ายสิ่งของผ่านอำเภอมาข้ามสะพานไม้สูงของพระยาประสงค์สรรพการที่อยู่ทางด้านหลังบริเวณโรงเรียนใน รั้วโรงเรียนในเวลานั้นเป็นรั้วลวดหนามสะไว้ห่าง ๆ ปลูกต้นมะเขือเทศ สามารถแหวกรั้วลวดหนามเป็นทางขนส่งของต่าง ๆ เข้าไปในโรงเรียน การใช้ท่าหน้าของที่ว่าการอำเภอเป็นที่ขึ้นลงหรือขนย้ายสิ่งของถือเป็นเรื่องปกติ เป็นการอะลุ่มอล่วยถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน แต่ครั้งหนึ่งคนของพระยาวิเศษศุภวัตรขนของมาขึ้นที่ท่าหน้าของที่ว่าการอำเภอนายอำเภอท่านให้คนไปบอกให้ขนออกไปให้หมด ไม่ให้นำมาขึ้นที่ท่านี้อีกต่อไป เป็นเพราะยังมีอารมณ์ขุ่นเคืองพระยาวิเศษศุภวัตรอยู่ เหตุนี้โรงเรียนจึงต้องรั้วรั้วช่องหนึ่งทำประตูและทำน้ำไว้ขนของ ปัจจุบันประตูตรงนี้ถูกรื้อไปนานแล้ว หากต้องการทราบตำแหน่งคือตรงที่เจ้าหน้าที่กรุงเทพมหานครสร้างบ้านพักกรมเช็อนอยู่ในเวลานี้

ด้านริมคลองสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาวิทยาลัย ด้านหลังตลอดแนวจนถึงถนนที่ตรงไปยังศาลเจ้าพ่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นที่ยาว ไม่ได้ปลูกสร้างอะไร บริเวณฝั่งตรงข้ามอีกด้านหนึ่งก็ปล่อยเป็นที่ว่างเช่นกัน ที่ตรงนี้ทางมหาวิทยาลัยได้สร้างอาคารสูง ๑๗ ชั้นขึ้นจนเต็มพื้นที่ เฉพาะบริเวณก่อนข้ามสะพานหน้าศาลเจ้าพ่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชสำหรับใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง ที่เคยเห็นเป็นโรงละครชาตรีชั่วคราว คนในโรงเรียนหามาเล่นเป็นการแก้บนถวายเจ้าพ่อ

สมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีหน่วยงานของกองทัพเรือ

หน่วยงานหนึ่งมาขอใช้หอประชุมของโรงเรียน รัฐบาลโดยการนำของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม คงเห็นว่าข้าราชการประชาชนเคร่งเครียด กับเหตุการณ์บ้านเมือง จึงหาวิธีผ่อนคลายด้วยการให้ข้าราชการ เล่นรำไท่น โดยเฉพาะในวันพุธของทุกสัปดาห์ เวลาบ่าย ๓ โมงถึง ๖ โมงเย็น มีครูจากกรมศิลปากรมาฝึกหัด แนะนำท่ารำที่เรียกว่า รำไท่น เพราะใช้โทนตีกำกับจังหวะการร้อง การเล่นรำไท่นที่วันนี้ ได้พัฒนามาตามลำดับ กลายเป็นร่ำวงมาตรฐานมาจนทุกวันนี้

สมัยนั้นย่านฝั่งธนบุรีมีคณะร่ำวงหรือรำไท่นเกิดขึ้น มากมาย มีคณะหนึ่งอยู่แถววัดบุปผาราม รับจ้างเล่นในงานทั่วไป มีชาวคณะคนหนึ่งชื่อ “แม่ลำยอง” เป็นตัวเอก มีความสามารถในการรำแล้วแอนด์ตัวลงมาคาบธนบัตรเป็นรางวัล เป็นจุดสนใจและเป็นที่ยืนชอบของคนทั่วไป แม่ลำยองนอกจากรับเล่นในคณะแล้ว บางครั้งเมื่อเห็นชาวบ้านรวมตัวกันเล่นร่ำวงก็ถือโอกาสไปร่วมเล่น ด้วยโดยไม่คิดค่าตัว

หอพักนักศึกษาเป็นเรือนแถวสองชั้น หลังคามุงกระเบื้อง อยู่บริเวณหัวสนามฟุตบอล ด้านที่ติดกับวัดบางไส้ไก่ สร้างซ้อน กัน ๓ หลัง เฉพาะหลังกลางชั้นล่างใช้เป็นโรงอาหาร อีกหลังหนึ่ง ตั้งอยู่เหนือสระน้ำ เป็นอาคารไม้ชั้นเดียว หลังคามุงกระเบื้อง ใช้ เป็นอาคารพลศึกษา อาคารในกลุ่มนี้เรียกว่า **คณะวิเศษศุภวัตร**

นักเรียนโรงเรียนแห่งนี้มีผลการเรียนดี บางคนได้รับการ คิดสรรและได้ทุนของจังหวัดเข้ามาเรียน วุฒิที่ได้รับจากการศึกษา ที่นี่คือวุฒิครู ป.ป. จบแล้วถ้าต้องการศึกษาต่อเพื่อรับวุฒิ ป.ม. ต้องไปศึกษาต่อที่วิทยาลัยครูพระนคร เขตบางเขน จบแล้วหาก ต้องการวุฒิการศึกษาระดับปริญญาการศึกษาบัณฑิต (กศบ.) ต้องไป

“คณะพิเศษกุฎีตร” ชื่อเรียกกลุ่มอาคารหอนอนนักเรียน-นักศึกษา
สร้างขึ้นตั้งแต่เมื่อครั้งขยายพื้นที่โรงเรียนออกไป ภาพถ่ายเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๔
(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ศึกษาต่อที่วิทยาลัยครูประสานมิตร ทุกแห่งที่กล่าวมานี้เลื่อนฐานะ
เป็นมหาวิทยาลัยแล้วทุกแห่ง วิทยาลัยครูประสานมิตรปัจจุบันคือ
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ส่วนการเรียนใช้
หอประชุมทั้งชั้นล่างและชั้นบนเป็นที่เรียน บางส่วนต้องไปเรียน
ที่เรือนแถวในโรงเรียนนอก จำนวนนักเรียนแต่ละรุ่นราว ๑๐๕ คน
แม่บ้านของโรงเรียนฝึกหัดครูบ้านสมเด็จเจ้าชื่อ “แม่เจียม”
นักเรียนที่นี้ต้องเข้านอนเวลา ๒ ทุ่มตรง ก่อนเข้านอนต้องสวดมนต์
ภาวนาของโรงเรียนจะให้สัญญาณตีระฆังเตรียมความพร้อมก่อน
สวดมนต์ เสียงสวดมนต์พร้อม ๆ กันของนักเรียนได้ยินไปไกล
อยู่ถึงปากคลองบางลำไยก็ยังได้ยินชัดเจน

เจ้าพ่อสมเด็จ

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้อุทิศศฤงคารของท่านและบริเวณโดยรอบทั้งหมดให้เป็นสถานศึกษา บรรดาครูอาจารย์และนักเรียน ตลอดจนชาวบ้านในละแวกนั้นระลึกถึงบุญคุณที่มีต่อประเทศชาติและการศึกษา จึงพร้อมใจกันสร้างอนุสรณ์ของท่านไว้สักการบูชาในบริเวณโรงเรียน ลักษณะศาลเจ้าพ่อสมเด็จสมัยแรก ๆ จะเป็นอย่างไรคงบอกไม่ได้ เพราะไม่เคยเห็น ผู้หลักผู้ใหญ่ที่เล่าให้ฟังก็เล่าโดยรวม เนื้อหาครอบคลุมอย่างกว้าง ๆ เท่านั้น

เมื่อมีการแลกเปลี่ยนที่ระหว่างโรงเรียนบ้านสมเด็จพระยา กับโรงเรียนศึกษานารี ระยะแรกที่โรงเรียนบ้านสมเด็จพระยา ย้ายมาอยู่ในบริเวณโรงเรียนศึกษานารี หรือบริเวณมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จพระยาในปัจจุบัน ศาลเจ้าพ่อสมเด็จยังคงอยู่ที่เดิม จนเมื่อโรงเรียนบ้านสมเด็จพระยาได้ขยายพื้นที่โรงเรียนไปตามแนวคลองสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทางด้านข้างจดคลองบางไส้ไก่ และจัดอาณาบริเวณที่ขยายออกมาจนลงตัวเรียบร้อยแล้ว จึงอัญเชิญศาลเจ้าพ่อสมเด็จจากโรงเรียนเดิมมาอยู่บริเวณท้ายสุดของโรงเรียนริมคลองบางไส้ไก่

ศาลเจ้าพ่อสมเด็จสร้างอยู่บนเขามอ (ภูเขาจำลอง) มีโขดหินน้อยใหญ่รายรอบศาล เป็นศาลขนาดกลางหล่อด้วยซีเมนต์ สร้างขึ้นเฉพาะกิจ ไม่ใช่ศาลที่ขायทั่วไป ลักษณะเป็นทรงไทย ไม่มีข้อฟ้าใบระกา ภายในศาลมีเจ็ดขนาดใหญ่อย่างศาลพระภูมิประดิษฐานอยู่ และมีตุ๊กตาชายหญิงและพานะข้างม้า ต่ำกว่าหน้าศาลเล็กน้อยมีศิรชะเจ้าพ่อตั้งอยู่ จะสร้างด้วยโลหะอะไร

ไม่ทราบ แต่ทุกคนยอมรับว่านั่นคือเจ้าพ่อสมเด็จ ตามชอกโชดเขา
น้อยใหญ่ปลูกไม้ดอกแซมอยู่ทั่วไป เพื่อให้ดูเป็นธรรมชาติกลมกลืน
อย่างภูเขาจริง รอบ ๆ ตีนเขาปลูกไม้ดอกรายรอบ ระเกะระกะ
ไม่เป็นระเบียบเท่าใดนัก ทั้งนี้เกิดจากดอกไม้หรือพวงมาลัยที่แห้ง
แล้ว ผู้คนเก็บโยนทิ้งไว้ตามตีนเขา เมล็ดของดอกไม้ที่ตกเกิดเป็น
ต้นใหม่ ส่วนมากเป็นต้นดอกบานไม่รู้โรย ดอกดาวกระจาย ดอก
ดาวเรือง หน้าศาลมีโต๊ะหินขัดสี่เหลี่ยมตั้งอยู่ตัวหนึ่ง ตั้งกระถางรูป
เชิงเทียนมีบ้างไม่มีบ้าง ไม่สูญหายก็แตกหัก ถ้าไม่มีเลยก็ใช้น้ำตา
เทียนหยดลงพื้นโต๊ะแล้วปักเทียน ที่มีอยู่ประจำคือกระถางรูป
หากแตกหักสูญหายก็มีคนนำมาเปลี่ยนให้ เพราะจะปักธูปบูชา
ลงบนพื้นดินก็กระไรอยู่

การอัญเชิญเจ้าพ่อสมเด็จจากที่เดิมมายังบริเวณศาลใหม่
ทำยโรงเรียนใน ผู้ใหญ่เล่าให้ฟังโดยภาพรวมว่ามีขบวนแห่อย่าง
เอิกเกริก บางคนเล่าเสริมว่าหวัชขบวนถึงศาลใหม่แล้ว ทำยขบวน
ยังอยู่ที่ศาลเดิม ผู้เล่าคงมีเจตนาที่จะเล่าแบบเกินเลย หากแต่
ต้องการสื่อให้รู้ว่าศรัทธาของคนในเวลานั้นที่มีต่อเจ้าพ่อสมเด็จนั้น
มีมากมายเหลือประมาณ

เส้นทางของขบวนแห่เจ้าพ่อสมเด็จในเวลานั้น คงเริ่ม
ตั้งแต่บริเวณเชิงสะพานพระพุทธรูปอดฟ้าเลียบบถนนข้างคลองสมเด็จ
หรือถนนเทศบาลสาย ๓ จนถึงปลายคลองวัดบุปผาราม ตรง
บริเวณบ้านเจ้าพระยาพลเทพ (เฉลิม) ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัย
ราชภัฏธนบุรี เลี้ยวซ้ายข้ามสะพานไม้หน้าบ้านเจ้าจอมเสียมใน
รัชกาลที่ ๕ แล้วเลี้ยวขวาผ่านด้านข้างตลาดแขกจนถึงลาดสะพาน
เทศบาล ๓ แนวถนนอิสรภาพ ข้ามถนนอิสรภาพเข้าซอยบ้านสมเด็จ

หรือชอยอิสรภาพ ๑๕ ไปที่ศาลหลังใหม่ท้ายโรงเรียนใน

เส้นทางขบวนแห่ผ่านสุทธาศาเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ที่อยู่
ปากทางถนนเทศบาลสาย ๓ ติดกับโรงเรียนศึกษานารี ผ่านบ้าน
นายวิลาส บุณนาค ทั้ง ๒ แห่งนี้หรือถอนไปแล้ว เนื่องจากถูกเวนคืน
เพื่อสร้างถนนอรุณอมรินทร์ตัดใหม่หลังโรงเรียนศึกษานารี ผ่าน
บ้านหลวงชลาไชยไทยกล (ใจ) บ้านพระยาโกมารกุลมนตรี (ชื่น)
บ้านพวกสกุลเสนิงค์ บ้านเจ้าพระยาพลเทพ ผ่านบ้านเจ้าจอมเลี่ยม
ไนรัชกาลที่ ๕ และตลาดแขก สองแห่งหลังคือบริเวณหลังห้าง
สรรพสินค้าบิกซีทั้งหมดในเวลานี้ ส่วนชอยบ้านสมเด็จพระชอย
อิสรภาพ ๑๕ มีบ้านขุนนางอยู่หลายหลัง ที่จำได้คือบ้านพระยา
มินบุรีศรีมหาอุทยานฝั่งเดียวกับโรงเรียนบ้านสมเด็จพระยา
ฝั่งตรงข้ามเป็นบ้านพระยาราชนเรนทร์ (สาย)

ศาลเจ้าพ่อสมเด็จพระอยู่บริเวณโรงเรียนใน ห่างจากศาล
มาเล็กน้อย ด้านขวามือมีเรือนแถวไม้ หลังคาสังกะสี สร้างให้
ครอบครัวนักการภารโรงและพ่อครัวแม่ครัวในโรงเรียนเป็นที่อยู่
อาศัยกัน สร้างตามแนวคลองบางไส้ไก่จนถึงประตูใหญ่และทำน้ำ
จากโรงครัวของโรงเรียนจนถึงประตูทำน้ำเป็นที่ว่าง ปลูกต้นสาเก
ขนุน มะม่วง และอื่น ๆ ตรงโรงครัวชายตลิ่งนอกครัวโรงเรียน มี
ต้นขนุนสำปะลอดต้นหนึ่ง ลักษณะเหมือนขนุนทุกประการ ผลโต
กว่าผลสาเกราว ๑ เท่า แก่แล้วมีแต่ซังกับเมล็ด เนื้อบาง กินไม่ได้
มีกลิ่นเหม็น เมล็ดต้มกินได้อย่างเมล็ดขนุน เปลือกของเมล็ดเป็น
สีน้ำตาลไหม้ ไม่ขาวอย่างขนุนทั่วไป ขนุนสำปะลอดชื่อเดิมน่าจะ
เป็นขนุนกำมะลอ เพราะคล้ายและเหมือนขนุนมาก ชื่อเรียกเพี้ยน
ไปเป็น “สำปะลอด” คนรุ่นหลังไม่ค่อยรู้จัก จึงไม่บำรุงพันธุ์หรือ

ต่อพันธุ์เอาไว้ ต้นไม้พันธุ์นี้น่าจะสูญพันธุ์ไปแล้ว เพราะเห็นเพียงต้นเดียว หลังจากต้นนี้ตายไปแล้วก็ไม่เคยเห็นที่ไหนอีกเลย

จะเป็นด้วยศาลเจ้าพ่อสมเด็จที่สร้างอยู่สุดบริเวณโรงเรียนไม่สง่างามหรืออย่างไรไม่ทราบ ทางโรงเรียนได้สร้างศาลใหม่ขึ้นที่มุมหัวสนามฟุตบอล แล้วอัญเชิญเจ้าพ่อมาอยู่ที่ศาลใหม่ ส่วนเขามอที่ประดิษฐานศาลเจ้าพ่อหลังเดิมถูกรื้อถอนออกไปแล้วสร้างเป็นตึกใหม่ขึ้นตามแนวคลองบางไผ่ไก่ ปัจจุบันคือตึกโรงเรียนสาธิต ส่วนศิระชะเจ้าพ่อ จากการสอบถามคนในโรงเรียนเล่าว่าเมื่อแรกที่ย้ายศาลเจ้าพ่อสมเด็จมายังมีอยู่ เนิ่นนานมาอีกหลายสิบปีปรากฏว่าไม่มีแล้ว จะแตกหักหรือมีใครขโมยไปยังไม่ทราบ เล่าลือกันว่าเจ้าพ่อท่านเฮี้ยน เด็กที่งแวมักถูกผู้ปกครองขู่ให้เจ้าพ่อหักคอ ถ้าเป็นนักเรียนมักขอพรให้สอบผ่าน ชาวบ้านขอหวยหรืออะไรต่อมิอะไรให้ประสบผลสำเร็จ นับเป็นที่พึ่งทางใจของชาวบ้านในละแวกนี้ ผู้ที่ประสบโชคร้ายก็จะหาละครชาตรีมาเล่นถวาย ผู้เขียนเมื่อยังเป็นเด็กได้เคยเข้ามาดูเป็นประจำ

ศาลเจ้าพ่อสมเด็จถูกย้ายที่มา ๓ ครั้ง ครั้งแรกจากบริเวณคฤหาสน์เดิมของท่านมาอยู่ที่ศาลเขามอท้ายโรงเรียน ครั้งที่ ๒ จากท้ายโรงเรียนมาอยู่ที่หัวสนามฟุตบอล ครั้งหลังสุดย้ายไปอยู่บนตึกสร้างใหม่ ๑๗ ชั้น ด้วยต้องการรื้อตึกพิเศษศุภวัตรออกเพื่อสร้างใหม่ ศาลเจ้าพ่อก็ดขวาง จึงอัญเชิญท่านไปไว้บนคาดฟ้าตึกที่สร้างใหม่ มองจากบ้านเห็นเป็นศาลทรงไทย ชายคาติดไฟกะพริบไว้ตลอดคืน บริเวณมหาวิทยาลัยในปัจจุบัน สถานที่ที่เป็นของเก่าคงเหลืออยู่คือตึกหอประชุมที่เป็นสำนักศิลปะและวัฒนธรรมกับสนามฟุตบอลเท่านั้น

บรรดาศาลเจ้าพ่อเจ้าแม่ทั้งหลาย เท่าที่สังเกตหลายแห่ง
แฝงไว้กับศาลพระภูมิ บางศาลไม่ได้มีเจ้าพ่อเจ้าแม่องค์เดียว หาก
มีหลายองค์ โดยเฉพาะศาลเจ้าจีน ศาลเจ้าพ่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ตั้งเดิมที่อยู่
ในบริเวณบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ น่าจะอยู่เคียง
กับศาลพระภูมิประจำบ้าน นานเข้าก็รวมกันเป็นศาลเดียวกัน
พระภูมิหายไปเหลือแต่ศาลเจ้าพ่อ ความจริงพระภูมิไม่ได้หายไปไหน คงอยู่ที่เดิม หากแต่ผู้คนให้ความสำคัญกับเจ้าพ่อมากกว่า
พระภูมิ ศาลพระภูมิทุกแห่งมีเจี๊วตเป็นรูปเคารพประจำศาล เป็น
รูปเทวดายืนแท่น พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ พระหัตถ์ซ้ายทิ้งแนบ
กับพระองค์ บางองค์พระหัตถ์ซ้ายถือถุงเงิน เจี๊วตสร้างด้วยไม้
แกะสลักปิดทอง ดินเผาปิดทอง หรือทำเป็นภาพเขียนสี มีขนาด
แตกต่างกันไปแล้วแต่ขนาดของศาล

ฉะนั้นแรกที่เชิญเจ้าพ่อมาอยู่ทำัยโรงเรียนใน จึงเชิญเจี๊วต
ประจำศาลพระภูมิมาด้วย ส่วนศิระชะเจ้าพ่อก็ตั้งอยู่หน้าศาล น่าจะเป็น
ของเดิมที่เชิญมาพร้อมกัน ซึ่ให้เห็นว่าทั้ง ๒ สิ่งเคยอยู่ในที่แห่งเดียว
กันมาก่อน สงสัยอยู่นิดเดียว ก็ในเมื่อตั้งใจจะสร้างองค์เจ้าพ่อไว้เป็น
ที่เคารพ ทำไมสร้างเพียงศิระชะอย่างเดียว น่าจะสร้างอย่างละครึ่ง
และเมื่อย้ายเจ้าพ่อมาอยู่ที่ศาลใหม่หัวสนามฟุตบอล ยังได้เห็นเจี๊วต
เก่า ๆ ติดมาด้วย ส่วนศิระชะท่านได้หายไปอย่างไร้ร่องรอยในภายหลัง

ในบริเวณโรงเรียนนอก ด้านหลังตึก ๑ ที่รื้อไปแล้ว เดิมมี
ศาลพระภูมิเจ้าที่ประจำโรงเรียนหลังหนึ่ง สร้างด้วยไม้ ศาลเป็นชนิด
ทรงปั้นหยาทาสีเขียว ขนาดของศาลกว้างยาวราว ๑ เมตร มีเสา
รองรับ ๔ ต้น ลักษณะอย่างศาลพระภูมิทั่วไป และมีศาลเล็ก ๆ ลักษณะ
อย่างเดียวกันตั้งอยู่เคียงกัน ว่ากันว่าเป็นศาลเจ้าแม่เหมงซาลา

ในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช มีเรื่องเล่าว่า เจ้าหญิง
เหมซาลา (บางแห่งเรียกว่า เหมตลา) เป็นราชธิดากษัตริย์สิงหราช
แห่งเมืองทนต์บุรี มีเจ้าพี่หรือเจ้าน้องชื่อเจ้าชายทนต์กุมาร เมื่อกษัตริย์
สิงหราชได้รับส่วนแบ่งพระทันตธาตุ จึงโปรดให้ทั้งสองพระองค์
เชิญไปไว้ที่เมืองศรีลังกา ระหว่างเดินทางเกิดพายุเรือแตก คลื่นซัด
ไปที่หาดทรายแก้ว เจ้าหญิงเหมซาลาจึงเอาพระทันตธาตุฝังไว้ที่
หาดทรายแก้วแล้วสร้างเจดีย์ครอบไว้ ถึงสมัยพระเจ้าศรีธรรมไตรราช
โปรดให้ขุดพระทันตธาตุแล้วทรงนำไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์ใหญ่เมือง
นครศรีธรรมราช คงมีใครโยงโยให้มาอยู่ที่นี้ ศาลทั้ง ๒ ได้ผุพังไป
ตามกาลเวลา แล้วถูกรื้อถอนเมื่อสร้างอาคารใหม่ในบริเวณนั้น

ศาลเจ้าอีกแห่งหนึ่งตั้งอยู่หลังศาลเจ้าพ่อสมเด็จพระตรีมคลอง
บางไส้ไก่ ท้ายโรงเรียนโน แต่อยู่คนละฝั่งคลอง ในที่ดินมุมบ้าน
หลวงอนุสิฐภูมิเทศ (เนียม) เป็นศาลพระภูมิประจำบ้าน ลักษณะ
อย่างเดียวกับศาลพระภูมิของโรงเรียนนอก ตั้งอยู่ริมคลองเลย
ทีเดียว ต่อมาผู้คนในละแวกนั้นถือว่าเป็น ศาลเจ้าแม่ทับทิม พ่อค้า
แม่ค้าที่พายเรือเข้ามาในคลองนี้ เมื่อผ่านหน้าศาลนอกจากจะ
พนมมือไหว้ด้วยความเคารพ ยังวกน้ำหน้าศาลแทนน้ำมนต์
ประพรมสินค้าขอพรให้ขายของดี แม้มิได้ผ่านเข้ามาในคลอง เพียง
ผ่านปากคลองที่แยกมาจากคลองบางหลวงหรือคลองบางกอกใหญ่
ก็ทำความเคารพในลักษณะเดียวกัน เมื่อศาลพระภูมิกลายเป็นศาล
เจ้าแม่ทับทิม ของแก่นบเจ้าแม่กลายเป็นปลัดขิกขนาดต่าง ๆ ผู้คน
นำมาถวายจนเต็มศาล ซึ่ให้เห็นว่าเจ้าพ่อเจ้าแม่มักแฝงอยู่กับพระภูมิ
เมื่อที่ดินของหลวงอนุสิฐภูมิเทศเปลี่ยนมือเป็นของคนอื่นและศาล
ขาดการดูแลรักษา ประกอบกับอายุริมตลิ่ง จึงผุพังลงน้ำไปทั้งหมด

ไม่มีการสร้างศาลใหม่ขึ้นทดแทนอีก ส่วนศาลเจ้าแม่ทับทิมมีให้เห็นเกือบทุกแห่งที่มีคนจีนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น ด้วยคนจีนนับถือกันมาก แต่แปลกตรงที่ศาลเจ้าแม่ทับทิมแห่งนี้้อยู่ท่ามกลางคนไทยเชื้อสายมอญ

เรื่องเทพเจ้าทั้งหลายที่มีอยู่ในเมืองไทย ตามลัทธิของศาสนาพราหมณ์และฮินดู ซึ่งไทยรับมาบางส่วนให้สอดคล้องกับความเชื่อแบบไทย ๆ เคยคุยเล่นกับชาวฮินดูในเมืองไทย ถามว่าในอินเดียยังมีเทพเจ้าที่คนไทยนับถืออยู่ในเวลานี้หรือไม่ เขาตอบว่าไม่มีแล้ว ท่านย้ายมาอยู่เมืองไทยเกือบหมด ขึ้นอยู่อินเดียต้องอดตาย อยู่เมืองไทยมีคนกราบไหว้และอุทิศสมบรูณ์กว่าเยอะ ไม่รู้ว่่าแขกดำคนไทยว่าโง่งมง่ายหรือเปล่า...ก็ช่างเถอะ การเคารพกราบไหว้ด้วยจิตบริสุทธิ์เป็นเรื่องดี มีผลทางใจแก่ผู้ปฏิบัติ แต่อย่าเลยเถิดจนกลายเป็นเรื่องงมงายแล้วกัน

โรงเรียนบ้านสมเด็จพระยาได้เจริญก้าวหน้ามาเป็นลำดับ จนเป็นมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จพระยา มีนักเรียนนักศึกษาตั้งแต่ชั้นอนุบาลจนถึงปริญญาเอก เท่าที่เคยสัมผัสกับอดีตนักเรียนบ้านสมเด็จพระยาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๘ เห็นว่ามีความรู้ความสามารถดี โดยเฉพาะภาษาอังกฤษ พูดคล่องแคล่วทุกคน นับเป็นโรงเรียนดังมาแต่อดีต ในย่านฝั่งธนบุรีนอกจากโรงเรียนบ้านสมเด็จพระยาแล้ว อีกแห่งหนึ่งคือโรงเรียนวัดนวลนรดิศ ส่วนทางฝั่งพระนคร ได้แก่ โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยและโรงเรียนเทพศิรินทร์

บ้านเอกะนาค เรือนงามริมคลองบางไส้ไก่

บ้านเอกะนาคเป็นบ้านของพันตำรวจเอก พระยาประสงค์สรพรการ (ยวง) ปัจจุบันเป็นสมบัติของมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา เป็นบ้าน ๒ ชั้น ครึ่งตึกครึ่งไม้ ชั้นล่างก่ออิฐถือปูน ชั้นบนเป็นไม้ หลังคามุงกระเบื้องว่าว ทาสีครีม ลักษณะของบ้านและการก่อสร้าง ได้รับแบบจากตะวันตกผสมผสานลวดลายฉลุบางส่วนอย่างที่เราเรียกว่า เรือนขนมปังขิง

บ้านเอกะนาคของพระยาประสงค์สรพรการ (ยวง)
ตั้งอยู่ภายในมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
(ภาพ : มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา)

ด้านหน้าติดคลองบางไส้ไก่ มีแนวรั้วเหล็กโปร่งทาสีแดงอยู่บน
รั้วกำแพงปูน มีประตูเหล็กใหญ่โปร่งเปิด ๒ บาน ลักษณะเดียวกับแนว
รั้วกำแพง ทำให้มองเห็นตัวบ้านชัดเจน บนขอบประตูใหญ่มีป้ายชื่อ
บ้านเอะนาค มีท่อน้ำขนาดเล็กสร้างด้วยคอนกรีต ทอดบันไดลงด้าน
ข้างขนานไปกับฝั่งคลอง เหตุที่ไม่ได้ทอดบันไดลงไปในคลองโดยตรง
เพื่อไม่ให้กีดขวางการสัญจรไปมา เพราะคลองบางไส้ไก่เป็นคลองเล็ก ๆ
มีเรือผ่านเข้าออกเสมอ ท่อน้ำเปิดโล่ง ไม่มีศาลา ใช้ประโยชน์เพียงเป็น
ท่าเทียบเรือและให้คนในบ้านได้อาศัยใช้น้ำในลำคลองสำหรับชีวิต
ประจำวันเท่านั้น

บ้านเอะนาคมีทางออกด้านริมคลองเพียงทางเดียว ด้านข้าง
ล้อมรอบด้วยสวนและโรงเรียนบ้านสมเด็จเจ้าพระยา พระยาประสงค์-
สรรพการต้องทำสะพานยาวปูไม้กระดานแบบลูกกระนาค เริ่มจาก
สุดขอบรั้วด้านขวา ขนาดสะพานกว้างราว ๒ เมตร เลาะรั้วโรงเรียน
ด้านริมคลองบางไส้ไก่แล้ววกเข้าคลองสมเด็จ ความยาวสะพานราว

๒๐๐ เมตร แล้วขึ้นบันไดสูง ๔-๕ ชั้น ถึงสะพานที่ทอดข้ามคลองสมเด็จพระสังฆราชวัดประดิษฐาราม (วัดมอญ) เป็นสะพานสูงสร้างให้เรือใหญ่ชนิดมีประทุนลอดได้ เยื้องกับสะพานฝั่งตรงข้ามมีชอยเล็ก ๆ ลัดเลาะบ้านเรือนไปสู่ริมคลองบางกอกใหญ่ ปัจจุบันชอยนี้ยังมีอยู่ เดิมเป็นแนวกันบริเวณที่ว่าการอำเภอบางกอกใหญ่เก่า ปัจจุบันชอยเล็ก ๆ ที่ว่านี้มีบ้านเช่า ๓ หลังอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ หน้าบ้านเช่า ๓ หลังนี้มีทำนักรวม ซึ่งพระยาประสงค์สรรพการเคยใช้เป็นที่ขึ้นลงเรือ แต่ถ้าหากไปทางบกเมื่อลงสะพานข้ามคลองสมเด็จพระสังฆราชแล้วต้องเลี้ยวซ้ายเพื่อไปออกทางวัดใหญ่ศรีสุพรรณ

รั้วโรงเรียนบ้านสมเด็จพระยาขณะนั้นเป็นรั้วลวดหนาม ปลูกต้นมะขามเทศบังไว้ตลอดแนว สะพานยาวมีประตูปิด-เปิดสองบาน ขอบประตูด้านริมคลองใช้ไม้ระแนงทำยื่นออกไปเป็นรั้วมี จุดประสงค์

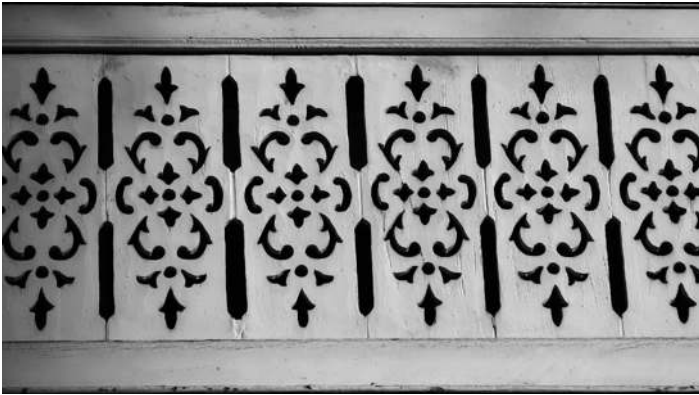

เพื่อไม่ให้คนป็น แต่ความจริงป้องกันไม่ได้ ส่วนรั้วบ้านเอกะนาค เฉพาะด้านหน้าเท่านั้นที่ดูสวยงาม นอกนั้นเป็นรั้วสังกะสีทั้งหมด มุมรั้ว ด้านหน้าขวาสุดปลูกต้นยี่เข่ง มีทางเดินจากประตูหน้าบ้านไปยังตัว เรือนใหญ่ แล้วเลาะไปตามแนวของตัวเรือนใหญ่โดยรอบ ในบริเวณ บ้านยังมีเรือนไม้ ๒ ชั้นทาสีเขียว ปลูกแนวเดียวกับเรือนใหญ่ ใช้เป็น เรือนครัวและเป็นที่อยู่ของคนในบ้าน

อาณาบริเวณภายในบ้านเอกะนาคเมื่อ ๗๐ ปีก่อนมีสนามเล็ก ๆ ที่ถูกแบ่งโดยทางเดินหน้าบ้านเป็น ๒ สนาม มุมโปร่งด้านซ้ายปลูก ต้นเทียนทอง ด้านขวาปลูกต้นมะม่วงหาวมะนาวโห่ เป็นพันธุ์ไม้ ต่างประเทศ มีลูกเล็ก ๆ สีขาวปนลายชมพูอย่างชมพูสาแทรก เจ้าของ ปลูกไว้ชื่นชมความงามของลูกและหวงไม่ให้ใครเข้าไปเก็บ พันธุ์ มุขเหลี่ยมแล้วจึงถึงบันไดเรือนใหญ่

สวนอีกฟากหนึ่งของบ้านใหญ่กว้างขวางกว่า กลางสนามมี พระพุทธรูปปูนปั้นปางนาคปรก หน้าตักยาว ๑๒ นิ้ว ทาสีน้ำตาลแดง ตั้งบนเสาซีเมนต์สูง หันพระพักตร์เข้าหาบ้าน พระพุทธรูปองค์นี้ แม้พายเรืออยู่คลองหน้าบ้านก็สามารถเห็นองค์พระได้ รอบ ๆ เสา ปลูกดอกไม้ประเภทดอกเข็ม ดาวเรือง หงอนไก่ และอื่น ๆ มีโต๊ะเล็ก ๆ วางแจกัน กระถางรูป และเชิงเทียน พระพุทธรูปองค์นี้น่าจะเป็น พระประจำวันของเจ้าของบ้าน สุดสนามมีเรือนไม้สัก ๒ ชั้นสีเขียว หลังคามุงกระเบื้องเป็นเรือนแถว ใช้เป็นเรือนครัวและเป็นที่อยู่ของ คนในบ้าน

เมื่อบ้านเอกะนาคตกมาเป็นของมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จ เจ้าพระยา ทางมหาวิทยาลัยได้บูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์โดยรอบให้ สวยงาม จึงรื้อเรือนไม้สัก ๒ ชั้นไปปลูกใหม่ที่มีรั้วด้านริมคลองสมเด็จ ส่วนพระพุทธรูปนาคปรกที่เคยตั้งอยู่กลางสนามหายไป ได้ความว่า เมื่อทางมหาวิทยาลัยได้เข้ามาบูรณะ พระพุทธรูปองค์นี้ได้หายไปแล้ว

ภายในตัวเรือนใหญ่มีอะไรบ้างไม่ทราบ เดิมมีศพคุณหญิงเย็นตั้งอยู่ในบ้าน ข้างบ้านเอกะนาคมีสวนอยู่ชั้นหนึ่ง ว่ากันว่าเป็นสวนของพระยาประสงค์สรรพการ ส่วนใหญ่ปลูกต้นชมพู

พระยาประสงค์สรรพการเป็นบุตรหมื่นชำนาญจักร (นาก) และคุณแพร ปู่ชื่อขุนบำรุงนาวา (เอ) มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันคือพระยารัชมณูญบริรักษ์ (พร) เจ้ากรมธรรมณูญทหารเรือ มีน้องต่างมารดาคนหนึ่งชื่อจรวายพร อีกคนหนึ่งชื่อพรายดาว ภรรยาของพรายดาวชื่อนางทุเรียน มีบุตรด้วยกัน ๒ คน คือ พรายดวงกับนางบุญช่วย บุตรนางบุญช่วยชื่อพรายทอง เอกะนาค คุณหญิงภรรยาพระยาประสงค์สรรพการชื่อคุณหญิงเย็น มีธิดาด้วยกัน ๑ คน คือนางสาวประยูร เอกะนาค

หลังจากที่คุณหญิงเย็นถึงแก่กรรมแล้ว พระยาประสงค์สรรพการได้ภรรยาใหม่ชื่อนางสันต์ พี่สาวนางสันต์ชื่อนางสวย มีหลานชายอยู่ด้วยคนหนึ่ง ไม่ทราบชื่อ ท่านไม่ได้ยกย่องนางสันต์เท่าไรนัก น่าจะอยู่ในฐานะคนใกล้ชิดติดดูแล เมื่อท่านไปทำธุระนอกบ้าน พระยาประสงค์สรรพการแต่งตัวเรียบร้อย นุ่งผ้าม่วงโจงกระเบน สวมเสื้อราชปะแตน

สวมหมวกสักหลาด ถือไม้เท้า และไม่เคยมีย่านท่านนุ่งกางเกง พระยา
ประสงค์สรรพการเก็บศพคุณหญิงเย็นไว้ในบ้านไม่ต่ำกว่า ๒๐ ปี จากนั้น
ท่านเอาศพคุณหญิงไปเผาปนกิจที่วัดอนงคาราม พระยาประสงค์สรรพการ
อยู่ต่อมาอีกนาน จนเมื่อถึงแก่อนิจกรรม วัดอนงคารามเป็นผู้จัดการ
งานเผาปนกิจ หลังจากพระยาประสงค์สรรพการถึงแก่อนิจกรรมแล้ว
นางสันต์ นางสวย และหลานชายก็ออกจากบ้านไป

พระยาประสงค์สรรพการเป็นไวยาวัจกรวัดอนงคาราม เป็นที่
รู้จักทั่วไปว่าท่านทำพินัยกรรมยกทรัพย์สินทั้งหมดให้วัดอนงคาราม
โดยมีเงื่อนไขให้วัดจ่ายเงินผลประโยชน์จากกองมรดกแก่คุณประยูร
บุตรสาว จนกว่าจะสิ้นอายุขัย ส่วนบ้านเอกะนาคยกให้โรงเรียนบ้าน
สมเด็จพระยาเพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษา แต่ให้คุณประยูรอาศัย
อยู่ในบ้านหลังนี้จะสิ้นชีวิต เมื่อพระยาประสงค์สรรพการถึงแก่อน
ิจกรรมแล้ว ทรัพย์สินทั้งหมดจึงตกเป็นของวัดอนงคาราม ส่วน
คุณประยูรย้ายไปอยู่เรือนแถวไม้ที่เคยเป็นเรือนครัวและเรือนคนใช้
เพราะลำพังท่านคนเดียวคงรับภาระดูแลบ้านหลังใหญ่ไม่ได้ ข้าวของ
ในบ้านทั้งหมดทางวัดจำเป็นต้องขนเอาไป คงเหลือแต่บ้านโล่งๆ ใน
ที่สุดต้องทิ้งไว้ให้ทรุดโทรมไปตามกาลเวลา จนตกมาเป็นสมบัติของ
มหาวิทยาลัยและได้รับการบูรณะซ่อมแซม ทำให้บ้านเอกะนาคกลับมา
มีชีวิตชีวาอีกครั้ง

นับปลายชีวิตของคุณประยูร ท่านอยู่อย่างโดดเดี่ยวเพราะไม่ได้
แต่งงาน อาศัยเงินจากกองมรดกเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่วัดอนงคารามมอบให้
ญาติพี่น้องที่มีอยู่บ้างก็ไม่ได้ติดต่อกันและเป็นบ้านที่ปิด ตัดขาดสังคม
ในสายตาชาวบ้านละแวกนั้นคงมีครอบครัวหลวงวิมลประชาภัย (จรัส)
เท่านั้นที่ไปมาหาสู่ จะเป็นญาติกันอย่างไรไม่ทราบ ที่ท่าน้ำบ้านมักมี
ชาวเรือมาจอดพักพิงเป็นประจำ ส่วนมากเป็นเรือขายถ่าน พ่อค้าถ่าน
จะนำถ่านจากต่างจังหวัดมาจอดในคลอง แล้วทยอยขนถ่านลงเรือเล็ก

ไปเร็วขายจนกว่าจะหมด แม่ค้าขายถ่านคนหนึ่งแรก ๆ ก็รู้จักคุณประยูร ในฐานะลูกค้า ต่อมากันเคยกันและมีโอกาสเข้าไปรับใช้คุณประยูร อย่างใกล้ชิด คุณประยูรไม่มีใครอยู่ด้วยเลยซักชนวนให้อยู่ด้วยกัน และก็ได้อาศัยแม่ค้าคนนั้นเป็นผู้ปรนนิบัติและอยู่ด้วยกันจนตายจากกันไป ในที่สุด เมื่อคุณประยูรถึงแก่กรรม บ้านเอกะนาคจึงปลดพัดพระไต่ ๆ อีก วัดอนงคารามจึงได้มอบบ้านเอกะนาคให้แก่มหาวิทยาลัยตาม วัตถุประสงค์ของเจ้าของเดิม

ผู้เขียนเคยไปบ้านเอกะนาคหลายครั้ง แม่ของผู้เขียนรู้จัก คุณประยูร เรียกคุณประยูรว่า *คุณพี่* แต่ไม่เคยพาผู้เขียนเข้าไป ประดู บ้านเอกะนาคปิดตลอด มีคนอยู่น้อย เด็ก ๆ มักจะลอดเข้าไปเดินเล่น และมักจะเลือกในช่วงที่พระยาประสงค์สรรพการไม่อยู่บ้าน ด้วยความ อากรู้ยากเห็นจึงตามเด็กเหล่านั้นเข้าไปบ้าง เคยเดินเลยเข้าไป ในตัวตึก ยังเห็นศพคุณหญิงยืนตั้งอยู่ เรื่องราวของบ้านเอกะนาค ที่เคยพบเห็นก็มีเพียงเท่านี้

นายหรั่ง เรื่องนาม

นายหรั่ง เรื่องนาม เป็นเจ้าของคณะระบำไปป์ที่มีชื่อเสียงเมื่อ ๗๐-๘๐ ปีก่อน บิดาของผู้เขียนเล่าให้ฟังว่า ท่านรู้จักนายหรั่งและเห็นมาตั้งแต่เด็ก ขณะนั้นท่านรับราชการเป็นเสมียนแผนกอัยการที่ปากน้ำ จังหวัดสมุทรปราการ นายหรั่งเข้ามารับจ้างข้าราชการในแผนกด้วยการไปซื้ออาหารและเครื่องดื่มเป็นประจำ พื้นเพของนายหรั่งเป็นชาวปากน้ำ เป็นลูกครึ่งฝรั่ง แม่เป็นชาวมอญ พระประแดง เมื่อนายหรั่งเติบโตขึ้นจะประกอบอาชีพอะไร หรือจะมีสาเหตุใดจงใจให้เป็นเจ้าของคณะระบำไปป์ก็ไม่ทราบเหมือนกัน มาพบอีกที นายหรั่งก็เป็นเจ้าของคณะระบำไปป์ไปแล้ว เวรอันไปแสดงที่ไหนบ้างไม่ได้ติดตาม แต่ที่แน่ ๆ เมื่อมีเทศกาลประจำปีนมัสการพระสมุทรเจดีย์ หรือที่เรียกว่า “งานพระเจดีย์กลางน้ำ” มหรสพที่มีในงานจะต้องมีระบำคณะนี้มาแสดงทุกครั้ง

นายหรั่งได้โยกย้ายถิ่นฐานมาอยู่ฝั่งธนบุรี ริมถนนสายเทศบาล ๒ ด้านหลังวัดบุปผารามหรือวัดดอกไม้ บ้านที่อยู่เป็นบ้านไม้สองชั้น ปลูกอย่างดี ๒ หลังเรียงกัน ลักษณะของบ้านชอยเป็นห้อง ๆ ทั้งข้างล่างและข้างบน หน้าห้องมีระเบียงกัน

มีทางเดินถึงกันตลอด เหตุที่ชอยบ้านเป็นห้อง ๆ เพราะนายหรั่ง
มีภรรยาหลายคน ซึ่งทุกคนเป็นตัวละครบำในคณะทั้งสิ้น นอกนั้น
ก็ต้องเลี้ยงดูผู้คนในคณะด้วย

งานวัดประยุรวงศิ

โดยปกติแต่ก่อนวัดประยุรวงศาวาสจะมีงานเทศกาลประจำ
ทุกปี มีการออกร้าน มีมหรสพอย่างงานวัดทั่วไป หากจำไม่ผิด
งานจัดขึ้นราว ๆ เดือนพฤศจิกายนของทุกปี งานจะสิ้นสุดในวัน
ลอยกระทง เช่นเดียวกับงานภูเขาทองที่วัดสระเกศ นายหรั่งเปิด
การแสดงทุกครั้งที่มีงานวัด เมื่อบิดาของผู้เขียนพาไปเที่ยวงานวัดนี้
ได้พบนายหรั่งที่ออกมาเรียกคนในงานให้ไปชมการแสดง บิดาของ
ผู้เขียนกับนายหรั่งรู้จักกันมาก่อนแล้วเมื่ออยู่ปากน้ำ นายหรั่งจึง
เชื้อเชิญให้เข้าไปดูระบำ

รถแห่โฆษณา “ระบำ ๙ ชั้น” เปิดการแสดงทุกคำคืน
ที่ตึกสูงในย่านเยาวราช (ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

(บน) นางรำของคณะนายหรั่ง
ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในวัยแรกแย้ม
(ซ้าย) นางโชว์บนรถแห่โฆษณา
ระบำ ๙ ชั้นที่เยาวราช

จากสายตาของเด็กอย่างเราที่เข้าไปดูขณะนั้นก็ไม่เห็นว่าจะไปมากมายอะไร ตัวแสดงมีหลายคน แต่งตัวหลายแบบ ที่เข้าไปดูในวันนั้นเป็นช่วงสุดท้ายของรอบการแสดง ช่วงต้นๆ มีอะไรบ้างคงบอกไม่ได้ ที่เห็นในตอนนั้นผู้แสดงแต่ละคนแต่งกายสวมกิโมโน บางคนก็สวมเสื้อคลุมอย่างที่เตรียมจะเข้าห้องอาบน้ำ หรือเสื้อคลุมอย่างชุดเตรียมเข้านอน เดินออกมาจากหลังข้างเวที แล้วมายืนกลางเวที เปิดเสื้อคลุมซ้ายทีขวาที เอามือข้างที่ไม่ได้เปิดปิดไว้ สุดท้ายเปิดทั้ง ๒ ข้างก็ไม่ได้เห็นอะไร เพราะตัวแสดงเอาดอกเฟืองพ้ามัดเป็นข้อผูกบนเอวปิดบังของสงวนเอาไว้ จากนั้นก็

ระบำจ้ำบ๊ะ
ของนายหรั่ง เรื่องนาม
เดิมจัดแสดงใน
โรงแรม ๙ ชั้น ย่าน
เยาวราช พอสมัย
สงครามโลกครั้งที่ ๒
ก็ย้ายมาเปิดวิกที่
ตลาดบำเพ็ญบุญ
ตรงข้ามศาลาเฉลิมกรุง

เดินเข้าโรงไป อีกตอนหนึ่งผู้แสดงหญิงนอนราบกลางเวทีขนานไป
ตามความยาวของเวที ผู้แสดงยกแข้งยกขาสลับกันไปอย่างระบำ
ของฝรั่งในภาพยนตร์ นายหรั่งเข้าไปร่วมแสดงด้วย โดยเข้าไปนั่ง
ข้างๆ ทำท่าติดตลกก้มๆ เงยๆ เหมือนจะดมกลิ่น แล้วโบกมือไปมา
เพื่อสื่อให้รู้ว่าได้กลิ่นไม่พึงประสงค์ การแสดงจบลงตรงจากนี้
ไม่ได้เห็นอะไรไปมากกว่านี้ เห็นจะยังเป็นเด็กตัวเล็ก ๆ นั่งอยู่ไกล
แม้จะเป็นแขกเชื้อเชิญจากเจ้าของคณะและเข้าไปดูอย่างมีมารยาท
เลือกที่จะไปนั่งดูแถวกลางๆ ไม่ได้นั่งแถวหน้า คนดูมากพอสมควร
ไม่ถึงกับแน่น และดูครั้งนี่ครั้งเดียว ระบำนายหรั่งตระเวนไปแสดง
ที่ไหนบ้างก็ไม่ได้ติดตาม แต่คงมีการแสดงอย่างต่อเนื่อง มิฉะนั้น
คงอยู่ไม่ได้ จำได้ว่าไปเปิดการแสดงย่านถนนเยาวราชซึ่งเป็นแหล่ง
เศรษฐกิจ มีตึกสูง ๗ ชั้น ๙ ชั้น ซึ่งที่อื่นไม่มี มีภัตตาคารชั้นดี
หลายแห่ง มีโรงหนัง โรงจิว โรงน้ำชา

นายหรั่งนับว่าเป็นผู้มีฐานะดีคนหนึ่ง นอกจากกิจการ

ระบ้ายังมีบ้านให้เช่าหลายหลัง เท่าที่เห็นนายหรั่งในวันนั้นเป็น ลูกครึ่งฝรั่งผิวขาว รูปร่างสันทัด ผอมแดง ไม่เหมือนฝรั่งเท่าใดนัก นุ่งกางเกงสวมเสื้อแขนยาว ใส่เสื้อกั๊กอย่างลิกเทบไว้อีกชั้น สวม สร้อยคอห้อยเหรียญเสมาพระบรมมาภิไธยย่อ รร รัชกาลที่ ๖ ผิงเพชร สองแสงวูบวาบเป็นประกายเลยทีเดียวน โดยทั่วไปเหรียญ เสมาฯ รร รัชกาลที่ ๖ ผิงเพชรจะพระราชทานเฉพาะเจ้านายชั้นสูง ถ้าเป็นขุนนางก็ระดับเจ้าพระยาขึ้นไป หรือผู้ที่ทรงรู้จักคุ้นเคย ใช้สอยใกล้ชิดพระองค์เท่านั้น นายหรั่งจะได้มาอย่างไรไม่ทราบ เหมือนกัน ยามปกติที่เคยเห็นนายหรั่งระยะหลัง ๆ ก็แต่งตัวอย่าง คนปกติทั่วไป แต่งกายเรียบร้อยประณีตดูดี นายหรั่ง เรื่องนาม เป็นเพียงชื่อคณะระบำ หากแต่ชื่อนามสกุลจริงคือนายบุญศรี สอนขุ่มเสียง เหตุที่ได้ชื่อเรียกว่านายหรั่ง เพราะเอกลักษณ์ที่มี ผมหวีแดงอย่างฝรั่งลูกครึ่งนั่นเอง

วิกตลาดบำเพ็ญบุญ

มีอยู่ครั้งหนึ่งคงจะเป็นด้วยกิจการระบำเริ่มซบเซา นายหรั่ง จึงเปิดเวทีแสดงที่วิกตลาดบำเพ็ญบุญ ตลาดแห่งนี้เดิมเป็นวัง สมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เรียกกันว่า *วังสะพานถ่าน* ในสมัยรัชกาลที่ ๖ พระองค์ท่านได้รับพระราชทานวังใหม่ที่เทเวศร์ จึงย้ายไปประทับที่วังเทเวศร์ วังเดิมถูกรื้อลงสร้างตลาดบำเพ็ญบุญ วังสะพานถ่านจะเป็นอย่างไร คงบอกไม่ได้ เพราะไม่เคยเห็น เท่าที่เห็นก็เมื่อเป็นตลาดบำเพ็ญบุญแล้ว

ตลาดบำเพ็ญบุญอยู่ตรงข้ามโรงพยาบาลนครเฉลิมกรุง ด้าน หนึ่งเลียบบคลองหลอดวัดราชบพิธต่อกับหัวถนนตีทองและสะพาน

(บนสุด) ตลาดบำเพ็ญบุญ ภาพถ่ายทางอากาศโดยปีเตอร์ วิลเลียมส์ ฮันท์
เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๙ (ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

(บน) ศาลาเฉลิมกรุง ศูนย์กลางความบันเทิงในย่านวังบูรพา
ตั้งอยู่ตรงข้ามตลาดบำเพ็ญบุญ (ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ตลาดมิ่งเมือง อาคารด้านหน้าทำเป็นรูปโค้งเข้าหากันอย่างโบสถ์ฝรั่ง มีที่จอดรถทางด้านหน้า และมีตึกแถว ๒ ชั้นโอบรอบตลาดทั้งหมด บันทึกภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

ถ่าน ไกล ๆ ตลาดบำเพ็ญบุญมีซอยอยู่ ๓ ซอย แยกจากถนนตีทอง ซอยแรกอยู่ที่ท้ายเขตสังฆาวาสของวัดสุทัศน์ มีชื่อเรียกว่า *ซอยสระสง* ซอยที่สองชื่อ *ซอยลงท่า* เป็นซอยขนานไปกับคลองหลอดวัดราชบพิธ ซอยสุดท้ายชื่อ *ซอยหน้าวัง* เป็นซอยขนานไปกับคลองหลอดวัดราชบพิธเช่นเดียวกัน หากแต่อยู่คนละฝั่ง ซอยหน้าวังคือตลาดบำเพ็ญบุญ มีห้องแถวไม้ ๒ ชั้นอยู่แถวหนึ่ง อยู่ติดกับตลาดบำเพ็ญบุญเลยทีเดียวนะ ห้องแถวที่ว่านี้เป็นช่องโถงแถวทั้งหมด เป็นที่รู้จักกันไป เรียกว่า *ช่องสะพานถ่าน* ห้องแถวแต่ละห้องมีประตูเข้าออกประตูเดียว มีม่านปิดบังไว้ทุกห้อง กลางวันไม่มีอะไร เพราะเป็นที่โล่งแจ้งริมถนน ใครจะไปเที่ยวเตร่แถวนั้นกลัวคนเห็นจำหน้าได้ จึงไม่คึกคัก พอตกเย็นเวลาค่ำ จึง

มีคนเที่ยวเตร่มาหาความสำราญอยู่ขวักไขว่ เปิดม่านห้องโถงไนท์
ห้องนี้ทีเพื่อเลือกคนที่ถูกใจ ไม่เห็นมีตำรวจมาจับกุม ทั้งๆ ที่ช่อง
แห่งนี้อยู่ริมถนนอย่างเปิดเผย

เมื่อสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์มารื้อตลาด
บำเพ็ญบุญทั้งหมดลง เพื่อทำอพาร์ทเมนต์ให้เช่า ช่องตรงนี้ก็ต้อ
เลิกไป ชั้นล่างทั้งหมดของอพาร์ทเมนต์ ตลอดจนชั้นล่างของ
อาคารพาณิชย์ที่อยู่รอบๆ อพาร์ทเมนต์ดำเนินธุรกิจซื้อ-ขาย
ภาพยนตร์ หรือรับจ้างฉายภาพยนตร์กลางแปลง กิจการที่ว่านี้
เดิมอยู่บริเวณตึกแถวหลังศาลาเฉลิมกรุง เมื่อสำนักงานทรัพย์สินฯ
ได้ปรับปรุงที่ดินโดยรอบศาลาเฉลิมกรุงทั้งหมดเพื่อจัดประโยชน์

ร้านค้าภายในตลาดมิ่งเมือง บันทึกภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘

(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

ใหม่ ที่ดินที่เคยเป็นตลาดมิ่งเมือง (ตลาดเย็บผ้า) และอาคารพาณิชย์ริมถนนพหลุ่ด ถนนบูรพา ถนนตรีเพชร ได้ถูกรื้อลงทั้งหมด สร้างเป็นศูนย์การค้าดิโอลด์สยามพลาซ่าอย่างที่เห็นทุกวันนี้ ธุรกิจการซื้อขายภาพยนตร์และรับจัดฉายภาพยนตร์กลางแปลง จึงต้องย้ายไปอยู่ฝั่งตลาดบำเพ็ญบุญ ปัจจุบันซบเซา ที่เลิกกิจการไปก็มาก

ตลาดมิ่งเมืองอยู่ด้านถนนพหลุ่ด เป็นตลาดรับจ้างเย็บผ้าทั่วไปเพียงอย่างเดียว เป็นธุรกิจเปรียบเหมือนอาหารจานด่วน รับจ้างจัดเข้าได้เย็น ใครต้องการใช้ผ้าอย่างรีบด่วนต้องไปตัดที่ตลาดมิ่งเมือง เมื่อเลิกตลาดมิ่งเมือง ช่างเย็บผ้าบางส่วนต้องย้ายไปอยู่ที่ตลาดพหลุ่ด เป็นตลาดกิจการผลประโยชน์ของวัดเลียบ ต่อมาตลาดเจริญขึ้นเป็นตลาดขายผ้าไปทั้งหมด ตลาดแห่งนี้กำลังจะรื้อเช่นกัน

ตลาดมิ่งเมืองในอดีตที่จำได้ ตัวตลาดอยู่ลึกเข้าไปจากถนนพหลุ่ดราว ๕๐ เมตร ด้านหน้าตลาดเป็นที่ว่างสำหรับจอดรถ มีตึกแถว ๒ ชั้นโอบรอบตลาดทั้งหมด ตัวตลาดมีทางเข้าออกเรียงกันไป ด้านบนธรณีประตูทางเข้าทำเป็นรูปโค้งเข้าหากันอย่างโบสถ์ฝรั่ง มองเห็นแต่ไกล ทำให้ตลาดแห่งนี้มีรูปแบบไม่เหมือนใคร มีชื่อบอกให้รู้ว่าเป็นตลาดมิ่งเมือง ริมถนนพหลุ่ดด้านขวามือ เป็นตึกแถว ๒ ชั้น ขายสินค้าประเภทที่นอนหมอนมุ้ง ด้านขวาเป็นร้านจำหน่ายผ้าไหมชื่อร้านพัฒนาภุษา ต่อด้วยห้างรัตนมาลา จะเป็นของคนจีน คนไทย หรือคนฝรั่งก็ไม่ทราบเหมือนกัน เป็นห้างที่มีฐานะการค้ำมั่นคงจนได้รับพระราชทานตราครุฑติดที่มุมตึกชั้น ๒ ของห้าง ตรงที่ถนนพหลุ่ดกับถนนตรีเพชรตัดกันเป็น

สี่แยกพาหุรัดเดี๋ยวนี้ ห้างรัตนมาลาขายของหลายอย่าง ที่ขึ้นชื่อ รู้จักกันทั่วไปคือตะเกียงลาน ใครต้องการซื้อตะเกียงลานคุณภาพดี ต้องไปซื้อที่ห้างรัตนมาลา เมื่อสำนักงานทรัพย์สินฯ รื้อบริเวณนี้ทั้งหมด สร้างเป็นศูนย์การค้าดิโอลด์สยามพลาซ่า ห้างรัตนมาลา ก็เลิกกิจการไป ปัจจุบันตะเกียงลานกลายเป็นของสะสมประเภทของเก่า ตะเกียงลานนอกจากใช้เพื่อให้แสงสว่าง ยังมีขาโต๊ะและโป๊ะตะเกียงล้อมด้านบน ใช้ต้มน้ำชาหรือใช้หุงข้าวหม้อเล็กๆ กินคนเดียวก็ได้

ตลาดบำเพ็ญบุญไม่ใช่ตลาดสด เป็นตลาดขายของกระจุก-กระจิกพวกเสื้อผ้า ถุงเท้า รองเท้า ปากกา แว่นตา ขนมแห้ง ขนมขบเคี้ยว ตั้งแผงขายตลอดวัน หากเป็นกลางคืนจะมีอาหารขาย ชั้นบนของตลาดเปิดเป็นวิก มีการแสดงเป็นครั้งคราว เคยฉายภาพยนตร์แต่ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะคนส่วนมากนิยมไปดูที่ศาลาเฉลิมกรุงซึ่งเป็นโรงภาพยนตร์ชั้นหนึ่ง ส่วนวิกตลาดบำเพ็ญบุญเป็นโรงภาพยนตร์ชั้นสอง

วิกตลาดบำเพ็ญบุญเป็นวิกสูง ชั้นล่างเป็นร้านค้าอย่างที่เล่าไว้แล้ว ชั้นบนเป็นวิกมีการแสดง ต้องขึ้นบันไดระดับแรกราว ๗-๘ ชั้นแล้วมีชานพัก ต่อจากชานพักต้องขึ้นบันไดอีก ๗-๘ ชั้นจึงจะถึงตัววิก ก่อนการแสดงจะมีการโหมโรง โดยนำเอาวงแตรมมาบรรเลงที่ชานพักเพื่อเรียกคนดู พอถึงเวลาการแสดงก็เลิก ลิเกของนายหรั่งก็ทำเช่นเดียวกัน ตั้งวงแตรมตรงชานพักที่จะขึ้นบันไดไปชั้น ๒

เมื่อนายหรั่งมาเปิดวิกการแสดงลิเกเป็นที่ฮือฮาตื่นเต้นของคนทั่วไป เพราะเจ้าของคณะคือนายหรั่ง เป็นเจ้าของคณะระบำไป ชื่อคณะลิเกคงใช้ชื่อ “นายหรั่ง เรืองนาม” เช่นเดียวกัน

นายหรั่ง เรืองนาม
เจ้าของคณะระบำมหาเสน่ห์
ซึ่งมีชื่อเสียงโด่งดังในยุคนั้น

ที่ฮือฮามากที่สุดเห็นจะเป็นเวทีการแสดงและผู้แสดงบางคน เวทีการแสดงของนายหรั่งจะเอาสิ่งของมีค่ามาประดับประดาไว้เต็มเวที เป็นจำพวกเครื่องเงินนานาชนิด โต๊ะตั้งลายทอง กระจกคั่นช่องเครื่องแก้วเจียรระโน งาช้าง โคมไฟทั้งชนิดแขวนและตั้งโต๊ะ

เรื่องที่ได้ไปดูวันนั้นเล่นเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นตอนที่นางวันทองมาอยู่ที่เรือนขุนช้าง ซึ่งได้รู้กันอยู่แล้วว่าขุนช้างมีฐานะเป็นเศรษฐี ฉะนั้นเวทีที่ได้รับการตกแต่งประดับประดาด้วยของมีค่าต่าง ๆ จึงลงตัวสมกับบรรยากาศของบ้านเศรษฐี ตัวนางวันทองเป็นภรรยาคนหนึ่งของนายหรั่ง เครื่องแต่งกายของนางวันทองนอกจากนุ่งจีบหม่สไบแล้ว เครื่องแต่งตัวอย่างอื่นจำพวกกำไลสร้อยทอง สร้อยข้อมือ และจี้เป็นของจริงทั้งหมด ตัวขุนช้างใส่สร้อยคอเส้นใหญ่เท่านี้วก้อย เรียกว่าตัวเอกของเรื่องทั้งสองคนใส่เพชรทองแพรวพราวไปทั้งตัว แสดงอยู่หลายเดือนก็เลิกไปจากนั้นไม่ได้ข่าวอะไรอีก หลังจากที่นายหรั่งถึงแก่กรรม ทรัพย์

สมบัติต่าง ๆ คงตกแก่ภรรยาและบุตร แบ่งปันกันไประหว่างทายาทของนายหวัง ปัจจุบันบริเวณบ้านที่เคยเป็นของนายหวังสร้างเป็นอพาร์ทเมนต์ทั้งหมด

สมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีคนจัดแสดงระบำอย่างนายหวังเหมือนกัน เป็นคณะเล็ก ๆ เปิดเล่นในงานเทศกาลหรืองานวัดทั่วไป แต่ไปกว่าของนายหวัง เพราะเจ้าของคณะเอาหญิงที่มีอาชีพพิเศษเป็นผู้แสดง พวกนี้ใจถึงอยู่แล้ว ไม่ต้องแสดงแบบปิดป้อง เรียกการแสดงระบำชนิดนี้ว่า **ระบำจ้ำบ๊ะ** ที่มาของชื่อจะมาจากคำอะไรก็เหลือจะเดา สุดท้ายเลิกราไปด้วยมีข้อครหาว่าไม่สมควรจะเอาระบำประเภทนี้มาเล่นในวัด แต่บางส่วนของคำได้นำมาเปรียบเทียบกับหญิงที่แต่งกายออกแนวเซ็กซี่กึ่งโป๊เปลือย รูปร่างกระเดียดไปในทางอวบอ้วน เรียกว่า “รูปร่างบ๊ะ” หรือบางทีก็เรียกว่า “บ๊ะจ่าง” ซึ่งเป็นชื่อขนมของคนจีน ผู้อ่านคงเคยได้ยินนักร้องหญิงคนหนึ่งร้องเพลงลูกทุ่งที่เนื้อเพลงขึ้นต้นว่า “เซพบ๊ะ”

จ้ำบ๊ะไม่ได้หายไปเลยทีเดียว เดี่ยวนี้ก็ยังมีอยู่ที่เรียกว่า การเต้นโคโยตี้ มีทั้งทำเป็นอาชีพหลักและเป็นอาชีพเสริม ไปเปลือยน้อยกว่าจ้ำบ๊ะ โคโยตี้ได้ลูกกลมเข้าไปในวัดเป็นครั้งคราว เช่น งานศพ เจ้าภาพอ้างว่าคนตายชอบดู จัดเพื่อสนองคุณคนตาย สมภารเจ้าวัดก็ไม่ทันได้ปราบ เพราะเจ้าภาพไม่ได้บอกเล่าไว้ก่อน เลยกลายเป็นเรื่องต้องปล่อยเลยตามเลย สุดท้ายชาวบ้านทนดูไม่ได้เลยมีการร้องเรียนสื่อ เพื่อเป็นการยับยั้งพฤติกรรมที่วันนี้ให้หมดไป

วงเวียนเล็ก

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ แล้วทรงมีแนวพระราชดำริที่จะนำความเจริญมาสู่ราษฎรชาวฝั่งธนบุรี จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานเชื่อมฝั่งพระนครกับฝั่งธนบุรีเข้าด้วยกัน เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในพระบรมราชวโรกาสที่กรุงรัตนโกสินทร์มีอายุครบ ๑๕๐ ปี สร้างเสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ และเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดสะพานเมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๔๗๕ ซึ่งเป็นวันจักรี สะพานนี้มีชื่อเป็นทางการว่า *สะพานปฐมบรมราชานุสรณ์* หรือสะพานพระพุทธยอดฟ้า สิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมสะพานแห่งนี้คือถนน ได้แก่ **ถนนประชาธิปไตย** เริ่มตั้งแต่เชิงสะพานตรงไปวงเวียนใหญ่ ณ จุดหัวถนนประชาธิปไตยด้านขวามือเป็นถนนเทศบาลสาย ๓ เป็นถนนเลียบบคลองสมเด็จพระเจ้าพระยา ซึ่งสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ให้ขุดไปยังที่ดินของท่านผู้หญิงพัน ภรรยาคนหนึ่งของท่าน ปัจจุบันที่ตรงนี้เป็นมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา หัวถนนด้านซ้ายมือของถนนประชาธิปไตยคือ ถนน

สมเด็จพระเจ้าพระยา สร้างเลียบแนวคลองสานเดิม ซึ่งจะเห็นได้ว่า หัวถนนประชาธิปไตยเป็นจุดร่วมให้เกิดถนนอีก ๒ สายดังกล่าว

เพื่อความจำเป็นระเบียบเรียบร้อยในการสัญจรของรถยนต์ ได้มีการสร้างวงเวียนไว้ที่หัวถนนประชาธิปไตย ชาวบ้านเรียกว่า **วงเวียนเล็ก** คู่กับวงเวียนใหญ่ที่ปลายถนนประชาธิปไตย วงเวียนเล็ก เกิดก่อนวงเวียนใหญ่ ๑๐ กว่าปี วงเวียนใหญ่ขณะนั้นทางราชการ เพียงกันบริเวณไว้และไม่ได้สร้างอะไรลงบนพื้นที่ มาสร้างให้เห็นเป็นรูปธรรมก็ต่อเมื่อได้สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเรียบร้อยแล้ว ถนนประชาธิปไตยไม่ได้กว้างขวางอย่างทุกวันนี้ ความกว้างมีเพียงครั้งเดียว อยู่ฝั่งโรงเรียนศึกษานารี สร้างด้วยการถมคลองวัดน้อยหรือคลองบ้านเกาะใต้ ถึงคลองสมเด็จพระเจ้าพระยา บริเวณทางลาดสะพานพระพุทธรยอดฟ้า นอกจากจะเป็นที่ดินบางส่วนของคฤหาสน์สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์แล้ว ยังได้ถมคลองหน้าบ้านของท่านที่ขุดเลียบข้างวัดประยูรวงศาวาส ที่กันเขตที่ดินของวัดกับของท่านให้เป็นสัดส่วนชัดเจน จนทะลุออกแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนตัวสะพานพระพุทธรยอดฟ้าได้เคยเห็นแผนที่โบราณที่สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ลงตรงบ้านเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (หัวม) พอดี

วงเวียนเล็กเกิดขึ้นจากการสร้างสะพานพระพุทธรยอดฟ้า และถนนทั้ง ๓ สายดังกล่าว ได้พยายามหาภาพของวงเวียนเล็ก เพื่อนำเสนอให้ผู้อ่านได้เห็น แต่หาไม่ได้ แม้ในสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติก็ไม่มี จึงขอให้จินตนาการตามคำบอกเล่าที่ได้เห็นมาดังนี้ บริเวณที่ได้ชื่อว่าเป็นวงเวียนเล็กมีเนื้อที่ราว ๑ ใน ๔ ของวงเวียนใหญ่เวลานี้ สร้างเป็นวงกลมอยู่กึ่งกลางทางลาดที่จะขึ้น

สะพานพระพุทธรูปทอดฟ้า กลางวงเวียนมีศาลา ๖ เหลี่ยม สร้าง
โล่ง ๆ ตัวหลังคามุงด้วยกระเบื้องว่าว สร้างแข็งแรง เสาศาลาเป็น
เสายกพื้น สูงจากพื้นดินราว ๒.๕ เมตร รอบ ๆ วงเวียนปักเสาปูน
เป็นระยะ ๆ ซึ่งโซ่เหล็กหย่อน ๆ เป็นแนวรั้ว มีทางเข้า หลังแนวรั้ว
มีม้าหินแบบมีปีกหันหน้าเข้าหาศาลา บริเวณภายในวงเวียน
มีแปลงไม้ดอกทั่วไป หรือจะเรียกว่าสวนหย่อมก็ย่อมได้ ใช้เป็น
ที่พักผ่อนหย่อนใจในตอนเย็น แดดร่มลมตกแล้ว จนถึงกลางคืน
ช่วงหัวค่ำตกตึก มักเป็นที่หลบนอนของคนจรจัด จะด้วยเหตุผลใด
ก็ไม่ทราบเหมือนกัน ภายหลังได้รื้อศาลาหกเหลี่ยมออกไปก่อน

ด้านหน้าโรงเรียนศึกษานารีมีสนามหญ้าอยู่บริเวณทางเข้าทั้ง ๒ ฝั่ง
แต่ในภาพเห็นเพียงด้านเดียว บนสนามหญ้า ๒ ฝั่งจะมีอาคารหลุมหลบภัย
(อาคารเล็ก ๆ ทางซ้ายมือของภาพ) และก๊อกน้ำสาธารณะที่บริการ
ให้ประชาชนได้ใช้ รวมทั้งตรงมุมซ้ายของภาพที่ขาดไปคือวงเวียนเล็ก
ภายในโรงเรียนยังคงเห็นตึกเก่าที่สร้างแบบเรือนปั้นหยาอยู่ ก่อนจะถูกรื้อทิ้ง
ในสมัยต่อมา ภาพนี้จะเป็นบันทึกภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒
(ภาพ : โรงเรียนศึกษานารี)

จากนั้นร่องเวียนเล็กแล้วแปลงเป็นวงเวียนรีรูปไข่ สร้างหอนาฬิกา
ลงบนนั้น ต่อมาคงจะเห็นว่าส่วนที่เป็นรูปไข่ทั้งสองข้างเกะกะ
ขวางทางจราจร จึงรื้อออกไป เหลือแต่ตัวหอนาฬิกา แล้วรื้อลง
ทั้งหมดเมื่อสร้างสะพานพระปกเกล้า ต่อมาคงจะเสียดายหอนาฬิกา
แห่งนี้ เลยสร้างขึ้นใหม่ตามแบบของเดิม ตั้งอยู่ริมคลอง
สมเด็จพระยา และปรับเปลี่ยนบริเวณนี้ให้เจริญหูเจริญตาขึ้น
ที่ดินตรงนี้เดิมเป็นปั้มน้ำมันตราม้าบิน (Mobil Oil) น้ำมันตรานี้
ปัจจุบันคือน้ำมันเอสโซ่ หัวจ่ายน้ำมันอยู่ด้านใน เพราะด้านที่ติด
ถนนเป็นศาลาที่พักคนโดยสาร (ป้ายรถประจำทาง) ที่มาจากถนน
สมเด็จพระยา ปั้มน้ำมันต่อมาถูกเพลิงไหม้ จึงรื้อออกไป
พร้อมกับที่พักคนโดยสาร ส่วนฝั่งโรงเรียนศึกษานารีมีสถานที่
สำคัญคือ **สุขศาลาเจ้าคุณพระประยูรวงศ์** ที่สร้างขึ้นจากเงินบริจาค
ของเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (แพ) อยู่บริเวณหัวถนนเทศบาลสาย ๓
ด้านหลังโรงเรียนศึกษานารีทั้งหมด ซึ่งขณะนั้นยังไม่ได้ตัดถนน
อรุณอมรินทร์ตัดใหม่^๑ อย่างที่เห็นทุกวันนี้

หน้าโรงเรียนศึกษานารีเวลานี้ยังคงสภาพเดิมๆ ที่เปลี่ยนแปลงก็คือ
เวียงที่ดินหน้าโรงเรียนกลายเป็นสวนป่า ส่วนซากหลุม
หลบภัย ๒ หลุมที่อยู่หน้าโรงเรียนเพิ่งสร้างขึ้นเมื่อสมัยสงครามโลก
ครั้งที่ ๒ มุมโรงเรียนข้างทางขึ้นสะพานพระปกเกล้าเวลานั้นมี
ตึก ๒ ชั้นสร้างแข็งแรง น่าจะเป็นตึกบิรวารของคฤหาสน์สมเด็จพระ

^๑ ถนนอรุณอมรินทร์ตัดใหม่เป็นส่วนหนึ่งของถนนอรุณอมรินทร์ สร้างขึ้น
ตามพระราชกฤษฎีกากำหนดที่ดินเวนคืนเพื่อสร้างทางหลวงเทศบาลสาย
อรุณอมรินทร์ ตอนแยกถนนวังเดิมบรรจบกับถนนประชาธิปไตย พ.ศ. ๒๕๓๖

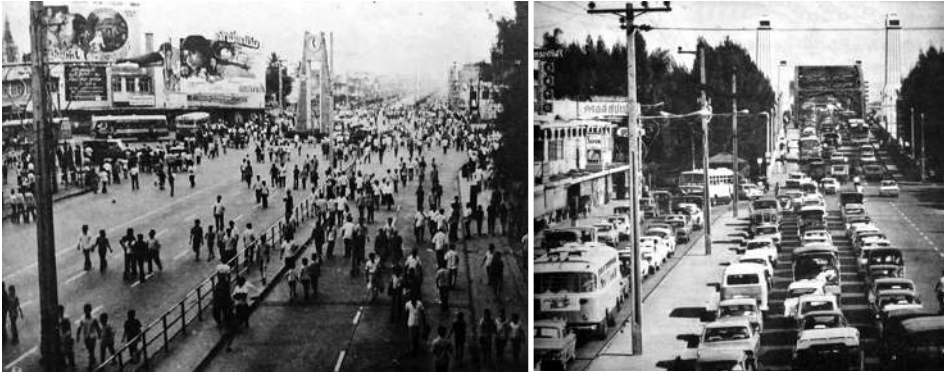

เจ้าคุณพระประยูรวงศ์
หรือเจ้าจอมมารดาแพ
ในตระกูลขุนนาง
ท่านได้สร้างสุศาลาขึ้น
ในบริเวณใกล้กับโรงเรียนศึกษานารี
ที่เคยเป็นจวนของสมเด็จพระยา
บรมมหาศรีสุริยวงศ์
(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เท่าที่เห็นเดิมใช้เป็นโรงรับจำนำ เมื่อเลิกกิจการเป็นร้านตัดผมกรุงธน ภายในโรงเรียนศึกษานารีมี เรือนไม้สักขนาดใหญ่หลังหนึ่ง เป็นเรือนชั้นเดียวใต้ถุนสูง มุงหลังคา กระเบื้อง ด้านหน้ามีมุขยื่นออกมาเล็กน้อย มีบันไดขึ้น ๒ ข้าง ที่ จั่วมุขหลังคามีป้ายชื่อว่า “เรือนเจ้าคุณพระประยูรวงศ์” เรือน หลังนี้ทางโรงเรียนได้รื้อออกแล้วสร้างอาคารหลังใหม่ทับลงไป สุดเขตโรงเรียนศึกษานารีเป็นที่ดินของวัดประยูรวงศาวาส คั่นด้วย ถนนเทศบาลสาย ๒ ทางวัดสร้างห้องแถว ๒ ชั้นตลอดแนวจนถึง ประตูวัดให้ประชาชนเช่าอาศัยทำการค้า ภายหลังรื้อสร้างเป็น อาคาร ๒ ชั้น เนื่องจากบางส่วนถูกระเบิด ร้านค้าด้านนี้ส่วนใหญ่เป็น ร้านตัดเสื้อและกางเกง มีร้านยาแผนโบราณอย่างร้านเจ้ากรมเปื้อ ชื่อร้านเกียรติบุตรไอสถ เจ้าของชื่อนางน้อม เกียรติบุตร มีร้าน จำหน่ายยาแผนปัจจุบัน ๓ ร้าน คือ อ้วยอันไอสถ ห้างขายยา ลือเลียงเพ็ง ตราเสือดาว อีกร้านหนึ่งชื่อ คลังเวชภัณฑ์ เจ้าของ เดิมย้ายออกมาตั้งร้านใหม่บริเวณสะพานลอยคนข้าม ตรงป้าย

รถประจำทางที่จะขึ้นสะพานพระปกเกล้า มีห้างผู้ผลิต-จำหน่าย
น้ำยาซักผ้า**ครอสซูปเปอร์** เจ้าของชื่อนายวิบูลย์ สิ้นประสงค์

เชิงสะพานพระพุทธรูปทอดฟ้าฝั่งตรงข้ามกับห้องแถวฝั่ง
วัดประยุรวงศาวาส มีห้องแถวไม้ ๒ ชั้นอยู่ ๓ แถวด้วยกัน เริ่มจาก
วงเวียนเล็กเป็นห้องแถวของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์
ด้านหลังเป็นตลาดกลางวันขายของและอาหารอยู่ ๒-๔ ราย พอค่ำ
จะมีพ่อค้าแม่ค้านำอาหาร ของกินของใช้ ดอกไม้ เสื้อผ้า มาขาย
เต็มหมดทุกแผง จะเรียกว่าตลาดกลางคืนก็คงได้ ตลาดเล็กราว
๕ หมู่ ตลาดตรงนี้ขนาดด้วยห้องแถวทั้งด้านหน้าและด้านหลัง
กลางวันจึงค่อนข้างมืด เลยเรียกว่า **ตลาดมืด** ปัจจุบันเปิดเป็น
ศูนย์พระเครื่อง ห้องแถวแถวที่ ๒ ต่อจากห้องแถวของสำนักงาน
ทรัพย์สินฯ เป็นของเอกชน เจ้าของคือคุณเกล้า แสงชูโต ให้เช่า
ทำการค้า มีทั้งร้านตัดเสื้อและกางเกง โรงพิมพ์ คลินิก อาหาร
เครื่องดื่ม บางร้านขายของนานาชนิดเหมือนห้างสรรพสินค้า ร้านนี้
ชื่อ**ร้านสมจิตร** และมีร้านขายยาแผนปัจจุบัน ๒ ร้าน เฉพาะ
ห้องแถวที่วานี้มีห้องหนึ่งเป็นร้านตัดเสื้อและกางเกงชื่อ**ร้านอีแอนด์**
ตัดเสื้อผ้าชุดเครื่องแบบทหาร โดยเฉพาะทหารบก นายทหารเกือบ
ทุกคนจะมาตัดชุดฟอร์มที่ร้านนี้ นอกจากนี้ยังรับตัดเครื่องแบบ
นายทหารชุดเต็มยศทุกเหล่าทัพที่ใช้ในการสวนสนาม งานพระราช-
พิธีถวายสัตย์ปฏิญาณที่ลานพระบรมรูปทรงม้าในเขตพระราชวัง
ดุสิต เจ้าของเป็นคนจีน ชื่ออย่างจีนจำไม่ได้ ชื่อไทยคือนายกิจจา
ศักดิ์วานิชกุล ภรรยาชื่ออะไร เมื่อสร้างสะพานพระปกเกล้า ห้อง-
แถวบริเวณนั้นถูกเวนคืนทั้งหมด ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของสวนป่า
ข้างสะพาน ห้องแถวทั้ง ๒ แถวนี้มีชอยคั่นกลาง คือ ชอยพญาไม้

(บนซ้าย) วงเวียนเล็กที่เปลี่ยนมาเป็นหน้าฟิกาอยู่กลางถนนประชาธิปไตย แทนของเดิมที่ทำเป็นวงเวียนกลม มีศาลาเหลี่ยมตั้งอยู่ภายใน
 (บนขวา) สภาพการจราจรที่คับคั่งมากขึ้นบนแนวถนนประชาธิปไตย ที่เชื่อมต่อกับสะพานพระพุทธยอดฟ้า หลัง พ.ศ. ๒๕๐๐ ลงมา
 ซ้ายมือบริเวณทางขึ้นสะพานพระพุทธยอดฟ้าด้านฝั่งธนฯ ยังเห็นตึกแถว ๒ ชั้น ของวัดประยูรวงศาวาสที่สร้างให้เช่าเป็นที่อยู่อาศัยและร้านค้า
 (ภาพ : คุณพงษ์ จาก www.rotmaethai.com)

ห้องแถวแถวที่ ๓ ต่อจากแถวห้องของคุณเกลาเป็นของเอกชน เหมือนกัน ส่วนมากใช้เป็นที่อยู่อาศัยกับมีโรงภาพยนตร์อยู่โรงหนึ่ง ชื่อ **เฉลิมถน** เป็นโรงภาพยนตร์ขนาดเล็ก ตัวโรงด้านนอกมีภาพเขียนสีแบบโรมันที่ไม่เหมือนใคร ภายหลังได้ปรับเปลี่ยนชื่อเป็น **ประชุมมหรสพ** เป็นของคุณหญิงภรรยาพระยาประชุมประชาชนาถ ระยะเวลาให้แสดงละครเกี่ยวเนื่องด้วยกรณีสวรรคตของในหลวง รัชกาลที่ ๘ ยังผลให้นายไถง สุวรรณทัต ผู้แทนราษฎรจังหวัด ธนบุรี ที่นำเรื่องการสวรรคตขึ้นปราศรัยหาเสียงเลือกตั้งเมื่อเดือน สิงหาคม ๒๔๘๙ ถูกขว้างระเบิดจนขาขาด สูดท้ายโรงหนังแห่งนี้ ไม่ค่อยมีคนดู และต่อมาถูกไฟไหม้จึงเลิกไป

พื้นลาดสะพานพระพุทธรูปอดฟ้าฝั่งธนบุรีมาแล้ว มีถนน
ประชาธิปไตยเข้ามารองรับตรงไปยังวงเวียนใหญ่ ส่วนข้างสะพาน
ทั้ง ๒ ฟากมีถนนขนานไปกับถนนประชาธิปไตย ถนนข้างสะพาน
ทั้ง ๒ สายวกเข้าหากันที่ได้สะพานริมแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้
เป็นถนนรูปตัวยู โดยเป็นถนนที่ขนานไปกับถนนประชาธิปไตยซึ่ง
เป็นถนนประธาน เลยเรียกรวมกันไปทั้งหมดว่าถนนประชาธิปไตย
กันพื้นที่เป็นเกาะเล็ก ๆ ไว้ข้างทางเฉพาะถนนช่องกลาง เพื่อให้รู้ว่า
เขตถนนอยู่ตรงไหน ฉะนั้นถ้ารถที่มาจากวงเวียนใหญ่ หากต้องการ
ขึ้นสะพานก็ตรงไปได้เลย ถ้ามาจากถนนสมเด็จพระยาต้องอ้อม
วงเวียนแล้วหาทางขึ้นสะพาน ถ้าออกมาจากถนนเทศบาลสาย ๓
ข้างโรงเรียนศึกษานารี ต้องเลี้ยวเข้าหาฝั่งวัดประยูรวงศาวาสแล้ว
ค่อยเบนไปขึ้นสะพาน ถนนข้างสะพานจึงใช้สัญจรได้ทั้งคนทั้งรถ
เฉพาะถนนข้างสะพานฝั่งตลาดกลางคืน พอดตกเย็นราว ๖ โมง
เมื่อลงสะพานมาแล้ว ถนนฟากนี้รถสัญจรไม่ได้ เพราะจะมีบรรดา
พ่อค้าแม่ค้ามาตั้งแผงขายของ ขายอาหาร วางโต๊ะวางแผงสินค้า
เต็มไปหมด คือหน้าห้องแถวแถวที่ ๒ ที่เป็นของเอกชน (คุณเกล้า

วงเวียนเล็ก
ในปี พ.ศ. ๒๕๒๔
ที่รื้อวงเวียนออก
เหลือแต่หอนาฬิกา
อย่างเดียว
(ภาพ : เพจ 77PPP)

บรรยากาศใกล้ทางแยกถนนประชาธิปไตย ตัดถนนสมเด็จพระเจ้าพระยา
ยังเห็นเรือนแถวไม้เก่า เลยทางแยกขึ้นไปด้านซ้ายมือ
ยังมีบิ๊มน้ำมันตั้งอยู่ ตรงนี้ปัจจุบันคือที่ตั้งหอณาฬิกาใหม่
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

แสงชุด) ตามที่เล่ามาแล้ว ถ้าจะเปรียบเทียบให้เห็นตัวอย่างเวลานี้
คงได้แก่ถนนเยาวราช ที่พอตกเย็นก็มีร้านค้า รถเข็นแผงลอย
นำสินค้ามาวางขายจนเกือบเต็มทางเท้า ที่ขายอาหารก็นำโต๊ะมา
วางตั้งบนถนนเยาวราชทั้ง ๒ ฟาก แผงร้านค้าริมถนนประชาธิปไตย
เชิงสะพานพระพุทธยอดฟ้า ขายอยู่นานมาก จนทางราชการเห็นว่า
เกะกะทางสัญจรและเสียพื้นที่การจราจรไปหนึ่งช่องทาง จึงเลิก
ไม่ให้ขาย

นับแต่สร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าขึ้นมา ทำให้ฝั่งธนบุรี
มีความเจริญขึ้นตามลำดับ จุดกำเนิดความเจริญย่านฝั่งธนบุรี
เกิดขึ้นที่บริเวณสะพานพระพุทธยอดฟ้าทั้งหมด เป็นความเจริญ
แบบค่อยเป็นค่อยไป เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของคนฝั่งธนบุรีได้

ระดับหนึ่ง ตกเย็นก็มักจะชวนกันไปเที่ยวที่วงเวียนเล็กและสะพานพระพุทธรยอดฟ้า เพื่อกินอาหารหรือซื้อของเล็กๆ น้อยๆ แล้วเดินทางกลับบ้าน ระยะทางเดินไปกลับไม่ต่ำกว่า ๑ ชั่วโมง ซึ่งเป็นเรื่องปกติของผู้คนในเวลานั้น จากวงเวียนเล็กและสะพานพระพุทธรยอดฟ้า หากต้องการจะไปกินลมชมวิวของแม่น้ำเจ้าพระยาก็ไปได้ จุดที่นิยมไปกันคือจุดกึ่งกลางสะพานซึ่งอากาศดีเป็นพิเศษ สองฟากแม่น้ำยังเป็นธรรมชาติ ความเจริญย่านวงเวียนเล็กและเชิงสะพานพระพุทธรยอดฟ้าได้สะดุดลงเมื่อทางราชการได้สร้างสะพานพระปกเกล้าคร่อมสะพานพระพุทธรยอดฟ้า เลียบห้องแถวด้านฝั่งวัดประยุรวงศาวาสทั้งหมด ร้านค้าด้านนี้หมดลงโดยสิ้นเชิง ส่วนอีกฟากหนึ่งต้องรื้อห้องแถว ๒ แถวออกไป ปรับเปลี่ยนเป็นสวนป่า คงเหลือตึกแถวของสำนักทรัพย์สินฯ เพียงแห่งเดียว

บทสรุปสุดท้ายของวงเวียนเล็กก็คือ หลังจากถูกรื้อหอนาฬิกาของเดิมออกจากบริเวณวงเวียนเล็กแล้ว พื้นที่ที่เหลือถูกปรับเปลี่ยนเพื่อให้เหมาะสมกับแผนจราจร คงเหลือเนื้อที่ห้วงถนนสมเด็จพระยาอยู่เหนือหนึ่ง เป็นเนื้อที่สามเหลี่ยม ปลูกต้นไม้เป็นแนวแบ่งเขตการเดินทาง เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการใช้รถใช้ถนนตรงย่านนี้ ทำนองเป็นสวนหย่อมขนาดเล็ก รื้อเข้ารื้อออกปรับเปลี่ยนหลายหน สุดท้ายเมื่อเขตคลองสานมีอายุยืนยาวถึง ๑๐๐ ปี นอกจากจะจัดงานเฉลิมฉลองตั้งแต่ปลายถนนลาดหญ้าถึงวงเวียนใหญ่ ได้สร้างอนุสรณ์สถานลงที่ห้วงถนนสมเด็จพระยาด้วยการจำลองพระปรางค์วัดพิชัยญาติไว้ตรงนั้น และจำลองพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชตามแบบที่อยู่ที่วงเวียนใหญ่ ประดิษฐานไว้ด้านหน้าพระปรางค์ หากมองอย่าง

น้ำตกหน้าภัตตาคาร
สวนกุหลาบข้างสะพานพุทธ
แถวทางเข้าตรอกพญาไม้
(ภาพ : เพจ 77PPP)

ผิวเผินและไม่คิดอะไร ก็คงเห็นเจตนาดีของเขตคลองสาน หากมองให้ลึกลงไปก็จะเห็นความไม่เข้าท่าแฝงอยู่อย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ กล่าวคือ

๑. โดยปกติการสร้างอนุสาวรีย์ในที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะ เป็นอนุสาวรีย์บุคคลสำคัญหรือปูชนียวัตถุอื่น ๆ มักเป็นของที่ไม่มีในที่นั้น ๆ การสร้างเพื่อให้อุทิศในที่นั้นระลึกถึงคุณงามความดีและความสำคัญของสิ่งก่อสร้างนั้น ๆ

๒. พระปรารักษ์วัดพิชัยญาติก็มีของจริงอยู่ให้เห็นไม่ไกลนัก สวยสง่าดีกว่าที่จำลองไว้เป็นไหน ๆ ทำไมจึงมีแนวคิดมาสร้างลงตรงนี้

๓. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ก็มีให้เห็นอยู่ที่วงเวียนใหญ่ ความสวยงามก็ดี ความเป็นสง่าราศีก็ดี รวมไปถึงสถานที่ประดิษฐานก็เหมาะสมด้วยประการทั้งปวง ทำไมจึงสร้างจำลองมาประดิษฐานไว้ตรงนี้อีก

๔. สถานที่ประดิษฐานเป็นทางสามแพร่ง คนโบราณถือว่าเป็นชัยภูมิไม่ดี มีความเชื่อว่าเป็นที่อยู่ของภูตผีปีศาจเร่ร่อนที่เรียกว่าสัมภเวสี หากจะอ้างว่าเป็นการเทิดพระเกียรติก็คงฟังไม่ขึ้น

๕. ห่างจากตรงนี้ไปเล็กน้อยมีสะพานลอยคนข้าม สะพาน อยู่สูงกว่าพระบรมรูป บริเวณที่ประดิษฐานเป็นทางสามแพร่ง ทั้งคนทั้งรถผ่านเฉียดไปมา ทำให้เห็นว่าขาดความเคารพและเป็น สิ่งที่ไม่ควรจะมี แม้คนที่อยู่บนรถประจำทางที่ผ่านหน้าพระบรมรูป บางครั้งก็อยู่สูงกว่า ก็คงต้องอาศัยเจ้าหน้าที่บ้านเมืองให้ปรับเปลี่ยน แกะไขสิ่งบกพร่องเหล่านี้ให้หมดไป

ณ เวลานั้น ชื่อของวงเวียนเล็กคงเหลืออยู่เป็นนามธรรม เช่นเดียวกับวังบูรพา (นามเต็มคือวังบูรพาภิรมย์) คนรุ่นเก่าอายุ ๖๐ ปีขึ้นไป และเป็นคนที่อยู่ในท้องที่วงเวียนเล็กและบริเวณ ใกล้เคียง คงจะเคยได้เห็นวงเวียนเล็กและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสถานที่แห่งนี้ บทความต่าง ๆ ที่เขียนขึ้น โดยปกติก็มัก จะมีบรรณานุกรมอ้างอิงที่มาที่ไปของเรื่อง แต่ในเรื่องนี้ไม่รู้จะใช้อะไร เป็นข้ออ้างอิง เพราะเป็นเรื่องที่รู้เห็นด้วยตนเองมาตลอดชีวิต กว่า ๘๐ ปี เริ่มต้นด้วยการเป็นชาวฝั่งธนบุรีโดยกำเนิด ้วยเด็ก ้วยเรียน และ้วยทำงานวนเวียนอยู่ที่วงเวียนเล็ก เพราะต้องมา รอรถโดยสารที่หน้าโรงเรียนศึกษานารีทั้งขาไปและขากลับ ทำงาน แห่งสุดท้ายที่ธนาคารกรุงเทพ จำกัด สาขาธนบุรี เดิมอยู่ริมแม่น้ำ เจ้าพระยา ได้ย้ายออกมาอยู่หัวถนนประชาธิปไตย เนื่องจากทาง ราชการได้สร้างสะพานพระปกเกล้า ทำให้รู้จักผู้คนตลอดจนร้านค้า ในย่านวงเวียนเล็กทั้ง ๒ ฟากถนนเป็นอย่างดี

เมื่อกรุงเทพฯ เผชิญภัยทางอากาศ

เรื่องนี้เกิดขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๘๔-๒๔๘๘ เนื่องจากไทยได้ร่วมกับญี่ปุ่นทำสงครามกับ กลุ่มพันธมิตร-อังกฤษและอเมริกา ผู้เขียนจะเล่าเรื่องที่เกิดขึ้น รอบ ๆ ตัว เรื่องที่ไกลออกไปถือเป็นเรื่องไกลตัว แม้จะพอเล่าได้บ้าง ก็ไม่ชัดเจน เพราะขณะนั้นยังเป็นเด็กอายุราว ๖ ขวบ จึงไม่รู้อะไร มากนัก จำได้ว่าก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีการเดินขบวนเรียกร้อง ดินแดนฝั่งบูรพาจากฝรั่งเศส เรียกว่า “สงครามอินโดจีน” มีการสู้รบ ตามแนวชายแดนจังหวัดนครพนมและหนองคาย กองทัพไทยมีชัย ทุกพื้นที่ ญี่ปุ่นจึงขอเป็นผู้ไกลเกลี่ย ทำให้ไทยได้รับดินแดนฝั่งขวา แม่น้ำโขงคืนมา ทางฝั่งลาวได้ดินแดนล้านช้าง ด้านเขมรได้เสียมราฐ พระตะบอง จำปาสัก ศรีโสภณ และชวันท์ ความจริงเมืองเหล่านี้เคย เป็นของไทยมาก่อน ฝรั่งเศสล่าเอาไปเป็นอาณานิคมในสมัยรัชกาล ที่ ๕ ดินแดนที่ได้คืนมาในครั้งนั้นมีกรพิมพ์แผนที่ใหม่ บอกเขตแดน ไว้ในแผนที่ด้วยการพิมพ์ต่างสีไว้อย่างชัดเจน

หลังจากนั้นไม่นานราว ๙ เดือน ญี่ปุ่นเคลื่อนกำลังโดย ทางเรือ ยกพลเข้ามาที่ปราจีนบุรีและอรัญประเทศ ด้านชายทะเล

ช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒
ประชาชนคนไทยต่างเรียกร้อง
ดินแดนคืนจากฝรั่งเศส
มีการเดินขบวน ออกโปสเตอร์
ออกหนังสือรณรงค์กันทั่วประเทศ

ยกพลขึ้นบกที่อำเภอมะนาว จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ กองทัพอากาศมีหน่วยงานตั้งอยู่ ณ ที่นั้น ได้รวมตัวพร้อมชาวบ้านออกมาสู้กับกองทัพญี่ปุ่น มีคนตายเป็นจำนวนมาก เพราะไทยไม่รู้เนื้อรู้ตัวมาก่อน ความจริงญี่ปุ่นเตรียมการไว้นานแล้ว โดยส่งคนญี่ปุ่นเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ พรางตัวประกอบอาชีพต่าง ๆ เมื่อญี่ปุ่นบุกเข้ามา คนญี่ปุ่นในกรุงเทพฯ ต่างชักธงญี่ปุ่นไปทั่ว

ผลจากการเจรจาระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลญี่ปุ่นในเวลานั้น ญี่ปุ่นแจ้งว่าไม่ต้องถอยคืนเมืองไทย เพียงแต่ขอเมืองไทยเป็นทางผ่านเข้าสู่พม่า รัฐบาลไทยภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ลงนามเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น และยอมตามที่ญี่ปุ่นร้องขอ ทำให้ไทยต้องเป็นศัตรูกับอังกฤษและอเมริกาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ยังผลให้เกิดขบวนการเสรีไทยขึ้นในต่างประเทศ โดยการนำของ

หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช ซึ่งขณะนั้นเป็นเอกอัครราชทูตไทย ประจำกรุงวอชิงตัน ขบวนการเสรีไทยไม่ขึ้นกับรัฐบาลไทย มีคนไทย ในต่างประเทศต่อต้านญี่ปุ่นตลอด

เมื่อรัฐบาลไทยยอมให้ญี่ปุ่นผ่านเข้ามาได้ ญี่ปุ่นจึงส่งกำลังพลเข้ามาอย่างต่อเนื่อง วางอำนาจเข้ายึดทรัพย์สินของอังกฤษและอเมริกาที่อยู่ในเมืองไทยและเอาตัวไปเป็นเชลย เฉพาะเชลยในกรุงเทพฯ เอาไปกักกันไว้ที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ต้องทำงานตากแดดตวงทุกคน ญี่ปุ่นเอาเชลยศึกไปสร้างทางรถไฟที่จังหวัดกาญจนบุรีเพื่อมุ่งไปประเทศพม่า เนื่องจากภูมิประเทศแถบนั้นยังเป็นป่าดงดิบและกันดาร ทำให้เชลยศึกตายเป็นจำนวนมากด้วยไข้ป่าหรือไข้มาลาเรีย ทางรถไฟสายนี้เลยได้ชื่อว่า *ทางรถไฟสายมรณะ* ส่วนทางใต้ ญี่ปุ่นบุกเข้าไปประเทศมาเลเซีย ยึดพื้นที่ได้หลายเมือง ได้แก่ กัวลาลัมเปอร์ ไทรบุรี กลันตัน และตรังกานู แผนที่ประเทศมาเลเซียที่ญี่ปุ่นพิมพ์ขึ้นในขณะนั้นซึ่งได้ทำเครื่องหมายไว้ในแผนที่อย่างชัดเจน

เมื่อไทยตกลงเข้าร่วมกับญี่ปุ่นทำสงครามกับอังกฤษและอเมริกา ญี่ปุ่นตกลงให้ฝ่ายไทยรับผิดชอบด้านการรบทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินทั้งหมด ไทยส่งกองทัพเข้าไปที่เชียงตุงและเมืองใกล้เคียง เมื่อทหารไทยกลับมาจากเชียงตุงได้นำพระพุทธรูปกลับมาคนละองค์สององค์ เป็นพระพม่าสร้างด้วยหินอ่อน ที่นำมามากที่สุดคือ**พระบัวเข็ม** เพราะเป็นพระที่สร้างด้วยไม้ นำติดตัวมาง่าย ไม่นหนักเหมือนพระที่สร้างด้วยหิน พระบัวเข็มสร้างด้วยไม้โพธิ์ จำกัดด้วยว่าต้องเป็นไม้โพธิ์กิ่งทิศตะวันออก เป็นพระไม้ปิดทองสวยงาม มีมากมายในเชียงตุง เล่ากันว่าชาวบ้าน

สร้างถวายเป็นพุทธรูปบูชา หรือบางทีใช้เป็นพระแก้วนออย่างพระเงิน พระทององค์เล็ก ๆ ของชาวไทย องค์พระมีลักษณะดีมากน้อยให้ พิสูจน์ด้วยการเอาไปลอยน้ำ องค์ที่ลอยลงไปแล้วพระพักตร์ไม่จมน้ำ ถือว่าเป็นพระที่มีลักษณะดี พระบัวเข็มที่แท้จริงต้องมาจากเชียงตุง เท่านั้น

เมื่อเกิดสงคราม ข้าวของในกรุงเทพฯ มีราคาแพงไปทุกอย่าง ของบางอย่างหาซื้อยากและมีการควบคุม ถึงกับมีการปันส่วน จำกัดจำนวนสิ่งของจำเป็นต่าง ๆ แต่ละครวีเรือน เช่น ข้าวสาร น้ำตาลทราย ไม้ขีดไฟ น้ำมันก๊าด ต้องเข้าคิวซื้อของ ณ ร้านค้าที่ ทางราชการกำหนดไว้ โดยแสดงทะเบียนสำมะโนครัวเป็นหลักฐาน แถวบ้านผู้เขียนคือ ร้านสวัสดิ์พาณิชย์ อยู่ปากทางเข้ามหาวิทยาลัย ราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

ชาวบ้านต้องช่วยเหลือตัวเองทุกอย่าง เช่น ต้องเคี้ยวน้ำมัน มะพร้าวไว้ใช้จุดตะเกียงแทนน้ำมันก๊าดในยามค่าคืน บางส่วนเอาไว้ปรุงอาหาร ผ้าที่ขาดแคลนและรัฐบาลในสมัยนั้นห้ามคนไทยนุ่งโจงกระเบน ทุกบ้านต้องนำผ้าโจงกระเบนมาตัดเป็น ๒ ผืน ใช้เป็นผ้าถุง ที่เป็นผ้าม่วงเคยใช้กับชุดราชปะแตนเอามาตัดแล้วย้อมดำ ผลคือผ้าที่ย้อมเปื่อยหมดใช้ไม่ได้ จึงต้องเลิก ผัดดอกผ้าสีอื่น ๆ ที่ใช้เย็บเสื้อกับกางเกงต้องไปเข้าคิวซื้อที่ฝั่งกรุงเทพฯ คนฝั่งธนบุรีไปไม่ค่อยทัน คนฝั่งกรุงเทพฯ ซื้อหมดไปก่อนและผ้ามีไม่พอขาย ทางบ้านต้องใช้ผ้าฝ้ายทอมือจากทางเหนือมาใช้แก้ขัด ผ้าพวกนี้ถ้าขาดแล้วไม่ต้องเย็บ เพราะทอไม่แน่น ขาดแล้วเย็บไม่ติด ผู้เขียนยังเคยได้ใช้ผ้าใบที่ย้อมแล้วทำเป็นกางเกงขาสั้นสำเร็จรูป แรก ๆ ใช้ก็ไม่รู้ว่าเป็นผ้าอะไร ต่อเมื่อนำไปซักน้ำจึงรู้ เพราะเนื้อผ้าแข็ง

ยารักษาโรคต่างๆ เป็นของหายาก เพราะเป็นของนำเข้ามาจากต่างประเทศ ยาที่พอมมีใช้อยู่บ้างตามโรงพยาบาลเป็นยาที่ตกค้างตอนที่บ้านเมืองยังเป็นปกติ ชาวบ้านต้องช่วยตัวเองด้วยยาพื้นบ้านและสมุนไพรต่างๆ ตามมีตามเกิด จำได้ว่าระหว่งนั้นไข้มาลาเรียกำลังระบาด ชาวบ้านเรียกไข้จับสั่น เป็นกันแทบทุกบ้าน ยาที่ใช้รักษาสมัยนั้นคือยาคิวินิน มีทั้งชนิดเม็ดและชนิดน้ำ เรียกว่าคิวินินน้ำ มีทั้งสีขาวและสีเขียว ใครที่เคยกินคงรู้รสชาติว่าขมขนาดไหน เมื่อยาคิวินินหายาก ชาวบ้านบางคนเอาเปลือกต้นสะเดามาต้มกินแทนยาคิวินิน คงคิดเอาเองว่ามีรสขมอย่างยาคงใช้แทนกันได้

โรคอีกอย่างหนึ่งที่ระบาดในสมัยสงครามคือ *โรคหิด* มาพร้อมๆ กับน้ำท่วมใหญ่ในกรุงเทพฯ ปี พ.ศ. ๒๔๘๕ ทุกบ้านมักเป็นโรคนี้กัดเท้า เท้าเปื่อย กับเป็นโรคหิดทั้งเด็กและผู้ใหญ่ หิดมี ๒ ชนิดคือ *หิดดำ* เป็นตุ่มน้ำใสตามง่ามมือและง่ามเท้า มีอาการคันเพียงอย่างเดียว อีกอย่างเรียก *หิดเปื่อย* เป็นแล้วมีตุ่มหนอง บางคนเป็นทั้งตัว ต้องใช้ยากกลางบ้านปรุงตามสูตรของแต่ละคน สมุนไพรที่ใช้เป็นพวกน้ำมันมะพร้าว กำมะถัน เม็ดกระเบา ยาฉุน ขมิ้นผง ผสมแล้วเคี้ยวให้เข้ากัน เรียกว่าสูตรใครสูตรมัน

ในปีเดียวกันนี้ ทหารญี่ปุ่นที่เข้ามาพักในกรุงเทพฯ เดี๋ยวนี้ น้ำซื้อของกินของใช้ในตลาดเจริญพาณิชย์ ระดับน้ำบางแห่งสูงถึงเอว เป็นที่รู้กันว่าพวกญี่ปุ่นเวลาอาบน้ำทั้งหญิงและชายเปลือยกายอาบน้ำ ไม่เว้นแม้แต่ที่โล่งแจ้ง เป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งของเขา แต่เมื่อเข้ามาในเมืองไทยจึงขัดกับวัฒนธรรมประเพณีไทยในขณะนั้น ทหารญี่ปุ่นแก้ปัญหาด้วยการใช้ผ้าขาวบางๆ ทำเป็นผ้าเตี่ยวปิดบังของสงวนเอาไว้ ลองนึกภาพดู ผ้าเตี่ยวสีขาวบางๆ ที่ทหารญี่ปุ่น

เดินลุยน้ำระดับโคนขาและอยู่ในน้ำย้อมไม่ช่วยปิดบังอะไรได้ ชาวบ้านร้านตลาดไม่ว่าเด็กและผู้ใหญ่เห็นกันทั่วจนชินชา

ในระหว่างสงคราม ญี่ปุ่นต่อรองขอให้ไทยเปลี่ยนอัตราแลกเปลี่ยนเงินใหม่เป็น ๑ ต่อ ๑ คือเงิน ๑๐๐ บาทเท่ากับเงินเยน ๑๐๐ เยน ซึ่งแต่เดิมเงิน ๑๐๐ บาท แลกเงินเยนได้ ๓๕๐ เยน ไทยไม่มีทางเลือกต้องยอมตามที่ญี่ปุ่นขอ ญี่ปุ่นจึงขอเงินกู้จากรัฐบาลไทย ไทยมีทรัพยากรหมุนเวียนอยู่ในประเทศไม่มากนักและไม่พอใช้ ญี่ปุ่นเลยพิมพ์ธนบัตรเข้ามาใช้เอง สีลันของธนบัตรที่พิมพ์ออกมาแตกต่างจากสีที่ไทยเคยใช้ เนื้อกระดาษและมียีลันอย่างกระดาษไหวเจ้าของคนจีน เลยเรียกธนบัตรที่ญี่ปุ่นพิมพ์เข้ามาใช้ว่า *แบงก์กงเต๊ก*

ธนบัตรที่ญี่ปุ่นพิมพ์เข้ามาใช้ ตลอดจนอาวุธยุทโธปกรณ์ และของจำเป็นอื่น ๆ ซึ่งต้องใช้ในกองทัพขนส่งด้วยรถไฟ จึงมีขโมยลอบขึ้นไปโจรกรรมของเหล่านั้น ตัดตู้รถไฟออกหรือด้วยวิธีถีบสิ่งของลงมาจากตู้รถไฟ ของพวกนี้จึงมีชื่อว่า *ของไทยถีบ* หากญี่ปุ่นจับหัวขโมยได้จะมีวิธีลงโทษอย่างรุนแรง พวกที่ขโมยน้ำมันเชื้อเพลิง เล่ากันว่าญี่ปุ่นลงโทษด้วยการใช้สายยางเสียบเข้าไปในทวารหนักแล้วปล่อยให้เข้าไปถึงตาย ฝ่ายไทยไม่กล้าขัดขวาง เพราะตกอยู่ในอำนาจของญี่ปุ่น ในกรุงเทพฯ นอกจากทหารญี่ปุ่นเดินแฟนฟานอยู่เต็มไปหมด ยังมีทหารชาติอื่นเข้ามาด้วย ที่รู้จักกันมากคือทหารชาวฮอลันดา หรือบางที่เรียกว่าชาวดัชต์ คนไทยเรียกพวกนี้ว่า *แขกดำ* มีข่าวอยู่เสมอว่าแขกดำจุดผู้หญิงไทยไปข่มขืน

การที่ไทยตกอยู่ในภาวะจำยอมญี่ปุ่น สถานีวิทยุในต่างประเทศแห่งหนึ่งคือสถานีวิทยุนิวเดลี (เดลี) มีสาขาสำนักงาน

กระจายเสียงอยู่ที่สิงคโปร์ เฉพาะรายการภาคภาษาไทยมีนายโพยม โรจนวิภาต เป็นผู้พูด ได้พูดโจมตีรัฐบาลไทยตลอดเวลา ช่างฝ่ายไทย ก็มีรายการหนึ่งคือ รายการนายมัน-นายคง เป็นผู้ตอบโต้ และเป็นกระบอกเสียงของรัฐบาลในเรื่องต่างๆ ครั้งหนึ่งนายโพยมได้ แต่งกลอนตำหนิจอมพล ป. พิบูลสงคราม หัวหน้ารัฐบาลที่ตกอยู่ในอำนาจของญี่ปุ่นผ่านสถานีวิทยุนิวเดลี ไว้ดังนี้

เป็นจอมพลไฉนยอมเป็นจอมแพ้

ทำผิดแล้วคิดแก้ไม่ได้หรือ

เกิดเป็นชายชาติตรีมีฝีมือ

ไฉนจึงดื้อให้ไพร่หนึ่งซัดคอ

นายโพยม โรจนวิภาต เป็นมหาดเล็กรายงานของพระบาท สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เมื่อเกิดกบฏบวรเดชถูก รัฐบาลต้องการตัว เมื่อมีโอกาสได้เข้าเฝ้าที่สงขลา ทรงมีพระเมตตา พระราชทานเงินให้ ๓,๐๐๐ บาท แล้วทรงให้ออกนอกประเทศ ลี้ภัยไปอยู่ที่ปีนังและสิงคโปร์จนสงครามเลิก เมื่อรัฐบาลประกาศ นิรโทษกรรมแก่นักการเมืองทั้งหมดแล้ว จึงเดินทางกลับมา ประเทศไทย

เมื่อไทยต้องเป็นศัตรูกับอังกฤษและอเมริกา และใช้พื้นที่ กรุงเทพฯ เป็นที่รวมพลนำกองทัพไปรุกรานเพื่อนบ้าน กรุงเทพฯ จึงเป็นเป้าหมายให้อเมริกานำฝูงบินมาทิ้งระเบิดเป็นครั้งแรก คือ วันที่ ๙ มกราคม ๒๔๘๕ ฝูงบินเข้ามาช่วงเวลาตี ๒ ถึงตี ๓ จะมี สัญญาณเตือนภัยทางอากาศดังขึ้นเป็นระยะๆ สัญญาณเตือนภัย ในขณะนั้นมี ๒ แห่ง คือที่กรมอุทกหารเรือและบนภูเขาทอง วัดสระเกษ เสียงที่ดังเป็นเสียง “หวอ” ชาวบ้านทั่วไปเลยเรียกสัญญาณภัย

ที่ว่านั้นว่า หวอ เป็นที่สังเกตอยู่อย่างหนึ่งว่าหากเสียงหวอเตือนภัย เป็นช่วงสั้น ๆ ติดต่อกัน แสดงว่าเครื่องบินกำลังจะเข้าโจมตี หากเสียงหวอเตือนภัยเป็นช่วงยาวแสดงว่าปลอดภัย เครื่องบินได้บินออกไปนอกกรุงเทพฯ แล้ว

บอมบ์แรกในกรุงเทพฯ

ฝูงบินของอเมริกาเข้ามาโจมตีกรุงเทพฯ ครั้งแรกเมื่อวันที่ ๙ มกราคม ๒๔๘๕ ขณะนั้นบ้านผู้เขียนอยู่ปากคลองบางลำไ้ใกล้เชื่อมกับคลองบางหลวง หน้าบ้านยังเป็นที่ว่างปลูกต้นไม้ได้ ด้านริมคลองบางลำไ้ใกล้เชื่อมพังลงน้ำหมดแล้ว เพราะเป็นเขื่อนอิฐไม่มีคอนกรีต ส่วนด้านหน้าติดคลองบางหลวงยังมีเขื่อนเหลืออยู่ แต่ก็ทรุดเอน ที่ยังอยู่ได้เพราะเขื่อนเดิมพัง จึงสร้างเขื่อนใหม่ซ้อนเขื่อนเก่า รากฐานบางส่วนของเขื่อนเก่าที่เหลืออยู่ยันเขื่อนใหม่เอาไว้ หน้าบ้านมีทางเดินก่ออิฐจากตัวบ้านไปยังท่าหน้า แบ่งที่ว่างหน้าบ้านเป็นสองฟากทางเดิน บางส่วนก็พังลงน้ำไปเหมือนกัน ที่ว่างหน้าบ้านมีพ่อค้าไม้เสาชื่อ นายเซาว์ มาขอเช่ากองเสาไม้เต็งไม้รัง

วันที่เครื่องบินมาราวตี ๒ ถึงตี ๔ ครอบคลุมขณะนั้นมีด้วยกัน ๓ คนพ่อแม่ลูก พ่อพาไปนั่งบนเสาไม้หน้าบ้านดูเครื่องบินบินผ่านข้ามหัวไปมา ได้เห็นเครื่องบินยิงปืนกลกราดลงมา ความคิดอย่างเด็ก ๆ ในเวลานั้นยังคิดว่าไม่น่าจะปลอดภัย อยู่ในบ้านน่าจะดีกว่า พ่อให้เหตุผลว่าอยู่นอกบ้านยังได้เห็นว่าเครื่องบินมาทางไหน ยังพอหาที่หลบภัยได้ ถ้าอยู่ในบ้านจะไม่เห็นอะไรเลย หากระเบิดลงหรือได้รับความสะเทือนจากแรงระเบิดที่ตกใกล้เคียง อาจทำให้บ้านพังตายกันหมด แม้เป็นคนที่ถูกเครื่องบินมาทิ้งระเบิด

มากที่สุดและทนไม่ได้ จึงต้องพาหลบเข้ามาในบ้าน รอจนเสียงสัญญาณปลอดภัยดังขึ้น ทุกคนจึงโล่งอก และเป็นวันรุ่งขึ้นของวันใหม่ วันนั้นเครื่องบินจะทิ้งระเบิดที่ไหนบ้างจำไม่ได้

เช้าวันนั้นเองในคลองบางหลวงคลาคล่ำไปด้วยเรืออพยพ ทั้งเรือพาย เรือแจว บรรทุกสิ่งของต่าง ๆ ลงเรือหลบเข้าไปอยู่ในสวนลี้กหรือพื้นที่ที่คิดว่าห่างไกลจากภัยทางอากาศ ผู้คนอพยพกันทั้งวันตั้งแต่เช้าจรดเย็น ส่วนมากเป็นคนทางฝั่งพระนคร คนมีญาติพี่น้องอยู่ในฝั่งธนบุรีก็คงไม่มีปัญหา ส่วนคนที่ไม่มีญาติหรือคนที่รู้จักจะไปอยู่กันที่ไหน เพราะผู้คนอพยพกันมากมาย พื้นที่ฝั่งธนบุรีส่วนใหญ่ยังเป็นสวนเกินกว่าที่จะรองรับผู้อพยพ แถว ๆ คลองภาษีเจริญทั้ง ๒ ฟากยังเป็นท้องนาไกลลิบลิ้ว หรือจะไปพักอาศัยอยู่ตามวัดก็ไม่ทราบเหมือนกัน บางครอบครัวอพยพข้ามจังหวัดไปเลยก็มี

หลังจากเหตุการณ์ที่ฝูงบินเข้ามาโจมตีกรุงเทพฯ เป็นครั้งแรก ต่อจากนั้นไม่นานเครื่องบินเข้ามาโจมตีอีก คราวนี้ฝ่ายไทยยิงด้วยปืน ปตอ. หรือปืนใหญ่ต่อสู้อากาศยาน ทำให้เครื่องบินตก ๑ ลำ เป็นเครื่องบินรบชนิด ๒ ใบพัด ตกในสวนบางสะแกนอกใกล้ตลาดพลู นักบินเสียชีวิต ผู้เขียนไม่ได้เห็นด้วยตาตนเอง คงรับฟังจากคนที่ไปดูเอามาเล่าอย่างหวาดเสียวว่า เห็นชิ้นส่วนของนักบินแขวนอยู่บนต้นมะพร้าว

เฉพาะที่บ้านไม่ได้อพยพโยกย้ายไปไหน ฉะนั้นเมื่อมีเครื่องบินเข้ามาโจมตีกรุงเทพฯ แม่จะพาไปรวมกลุ่มกับบ้านญาติที่อยู่ใกล้ ๆ เพื่อความอุ่นใจ ส่วนพ่อจะเดินไปเดินมาดูเครื่องบินที่ตรอกวัดประดิษฐานรามซึ่งอยู่หลังบ้าน บางทีก็อยู่บนสะพานสูง

ข้ามคลองบางไส้ไก่ที่เชื่อมระหว่างหัวบ้านมอญกับท้ายบ้านมอญ ตัวผมเองก็วนเวียนดูเครื่องบินอยู่แถวนั้น ไม่ได้นึกกลัวอะไร เพราะได้เห็นเครื่องบินที่เข้ามาโจมตีทั้งกลางวันและกลางคืน ถ้าเป็นเวลากลางคืนจะให้เห็นลำแสงของไฟฉายขนาดใหญ่จับนายเครื่องบินบนท้องฟ้า เพื่อให้ปืนใหญ่ยิงไปยังเป้าหมาย กระสุนที่ยิงออกไปจะมีดวงไฟแดงๆ ตามขึ้นไปด้วยทุกลูก เรียกว่า *กระสุนนำวิถี* เพื่อให้ทราบว่ากระสุนปืนที่ยิงออกไปนั้นถูกเป้าหมายหรือไม่ ส่วนใหญ่ยิงไม่ถูก เพราะเครื่องบินบินสูงกว่ารัศมีแนวกระสุนปืนใหญ่ ในขณะที่เดียวกันเครื่องบินก็ยิงกวาดสวนลำแสงไฟฉายลงมา ไฟฉายเครื่องบินจะติดตั้งก็ห่างไม่ทราบชัด น่าจะมีอยู่แถววงเวียนใหญ่หรือที่ตลาดพลู ไม่ขอยืนยัน แต่ที่แน่ๆ มีอยู่ที่หัวถนนพรานนกที่ติดกับถนนจรัญสนิทวงศ์เป็นสามแยก สภาพสองข้างทางถนนจรัญสนิทวงศ์ในเวลานั้นยังเป็นสวน เพราะเพิ่งตัดถนนใหม่ มีบ้าน

อุปกรณ์ส่องแสงสว่างขึ้นฉายบนฟ้าเพื่อสังเกตการณ์เครื่องบินทิ้งระเบิดของฝ่ายสัมพันธมิตรที่บินมาในยามค่ำคืน คนไทยเรียกอย่างลำลองว่า “ไฟฉาย” ชื่อสามแยกไฟฉายบนถนนจรัญสนิทวงศ์ ก็มาจากการนำอุปกรณ์ดังกล่าวไปติดตั้งบริเวณนั้นในยามสงคราม

(ภาพ : www.pinterest.com)

เรือนริมถนนอยู่ไม่กี่แห่ง เลิกสงครามแล้ว สามแยกตรงนี้เลยได้ชื่อว่า สามแยกไฟฉาย จนทุกวันนี้

การโจมตีทางอากาศของอังกฤษและอเมริกา แรก ๆ ก็มา กลางคืนราวตี ๒ ถึงตี ๓ จะบินมาจากฐานทัพอากาศไหนไม่ทราบ มักจะ มาในคืนเดือนหงาย หากมากลางวันเดือนมืด เครื่องบินจะทิ้งพลุ ให้ลอยอยู่กลางอากาศ ทิ้งแรก ๆ ก็เหมือนดวงไฟใหญ่ ๆ ลอยอยู่ กลางอากาศ แล้วค่อย ๆ เปล่งแสงสว่างที่ละน้อย ๆ เป็นแสงวาบ ๆ จนสว่างเต็มที่ เพื่อให้ให้นักบินดูเป้าหมายที่จะทิ้งระเบิดให้ตรงจุด ที่ต้องการ และมักจะพูดกันว่าพลุมีแสงสว่างดังกลางวัน ความจริง ไม่ถึงขนาดนั้น หากจะเปรียบเทียบให้เห็นภาพ พลุมีลักษณะ เหมือนโคมลอยที่ปล่อยในงานยี่เป็งทางภาคเหนือ แสงสว่างของ พลุขนาดเต็มที่ประมาณกับแสงสว่างของสุริยุปราคาเต็มดวง เป็น แสงสว่างเฉพาะที่ จะมีขอบเขตความสว่างกว้างไกลเท่าไร ไม่ทราบ เหมือนกัน เพราะรอบนอกที่พันธุมิของแสงสว่างพลุไปแล้วยังคง มีติดอยู่ จากที่เคยมากลางวันก็เปลี่ยนเป็นมากลางวัน การโจมตี ครั้งแรก ๆ ใช้เครื่องบินรบ ๒ ไบพัดหรือ ๒ เครื่องยนต์ ต่อมาเป็น เครื่องบินรบ ๔ ไบพัดรุ่นใหม่ เรียกว่า B-29

เครื่องบินทิ้งระเบิดแบบ B-29 กำลังปล่อยระเบิดลงมาเป็นสาย เพื่อทำลายสถานที่สำคัญ ทางยุทธศาสตร์ในพระนคร

(ภาพ : www.oknation.nationtv.tv)

เมื่อเกิดภัยทางอากาศ ทางราชการแนะนำให้ประชาชนสร้าง หลุมหลบภัย มีการสร้างกันบ้างเหมือนกันเฉพาะพวกที่มีบริเวณ บ้านกว้างขวาง เฉพาะที่เป็นหลุมหลบภัยสาธารณะที่ทางราชการ สร้างขึ้น ด้านฝั่งธนบุรีได้แก่ข้างสะพานเจริญพาศน์และหน้าโรงเรียน ศึกษานารี ย่านวงเวียนเล็ก ทางฝั่งพระนครมีที่หน้าสถานีรถไฟ หัวลำโพง คงจะมีที่อื่นอีก แต่ผู้เขียนไม่ทราบ เดิมเหลือซากหลุม หลบภัยอยู่ ๒ แห่ง คือข้างสะพานเจริญพาศน์กับหน้าโรงเรียน ศึกษานารี ที่ข้างสะพานเจริญพาศน์ถูกรื้อทิ้งไปแล้วเมื่อคราวขยาย สะพาน ขณะนี้เหลือแห่งเดียวที่หน้าโรงเรียนศึกษานารี พื้นที่กรุงเทพฯ เป็นที่ลุ่ม หลุมหลบภัยที่ประชาชนสร้างกันเองวันแรก ๆ ยังพอมี สภาพใช้งานได้ หลังจากนั้นก็เต็มไปด้วยน้ำ ใช้งานไม่ได้ ถ้าเป็นของ ทางราชการก็สร้างดีหน่อย ดูแข็งแรงมั่นคงดี แต่ไม่มีใครใช้ เพราะ เข้าไปแล้วไม่มีอากาศหายใจ แต่ไม่ว่าใครจะสร้าง คนก็ไม่เข้าไปใช้ ชอบวิ่งดูเครื่องบินที่ระเบิดมากกว่า โดยเฉพาะพวกผู้ชาย

เมื่อเกิดสงคราม ผู้เขียนอายุราว ๖ ขวบ ในความรู้สึก ส่วนตัวไม่ค่อยกลัวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมากนัก เห็นเป็นเรื่องสนุก ไม่ว่าเครื่องบินจะมากกลางวันหรือกลางคืน เพราะได้เห็นเครื่องบิน เห็นลำแสงไฟฉายจับเครื่องบินบนท้องฟ้า ได้ยินเสียงระเบิด เสียง ปืน ปดอ. ที่ยิงเครื่องบิน เสียงปืนกลที่เครื่องบินยิงกราดลงมา ถ้าเครื่องบินมากกลางวัน นอกจากจะได้เห็นเครื่องบินชัดเจนแล้ว ยังเห็นเครื่องบินปล่อยระเบิดลงมาเป็นสายครั้งละ ๗-๘ ลูก เมื่อ กระบถถึงพื้นดินก็ได้ยินเสียงระเบิด ถ้าเป็นระเบิดเพลิงเกิดไฟไหม้ คิว้นไฟพวยพุ่งขึ้นไปบนท้องฟ้าเป็นกลุ่มใหญ่ หากเป็นกลางคืน จะเห็นแสงไฟไหม้จับท้องฟ้าแดงฉาน ถ้าระเบิดทำลายลงที่ไหน

ก็ฟังที่นั่น เครื่องบินที่กำลังจะทิ้งระเบิดบินสูงมาก มองเห็นอยู่ลิบ ๆ แล้วจิกตัวลงมาได้ยินเสียง “ซัด” ตามมาด้วยทุกครั้ง จากนั้นจะได้ยินเสียงระเบิด “บีม” ถี่ ๆ ตามจำนวนระเบิดที่ตกลงมา เลยเป็นที่สังเกตว่าหากเห็นเครื่องบินบินสูงเมื่อไร ก็ถึงเวลาที่ลูกระเบิดจะตกลงที่ใดที่หนึ่งอย่างแน่นอน

การวิ่งดูเครื่องบินทิ้งระเบิดตามประสาเด็กและค่อนข้างสนุกสนานกับเหตุการณ์ในครั้งนั้น เป็นการดูอย่างระมัดระวังตลอดเวลา เพราะไม่รู้ว่าภัยจะมาถึงตัวเมื่อไร ที่หวาดเสียวเห็นจะเป็นตอนที่เครื่องบินผ่านข้ามหัวไป กลัวระเบิดจะตกลงมาหรือไม่ก็ถูกยิงกราดด้วยปืนกล กรุงเทพฯ ยุคนั้นถูกระเบิดหลายแห่ง และมุ่งทิ้งลงสถานที่ราชการที่สำคัญ หรือจุดยุทธศาสตร์และเส้นทางคมนาคมที่พลาดพลังไม่ถูกเป้าหมายก็มีอยู่ไม่น้อย แต่สร้างความเสียหายให้แก่บ้านเรือนประชาชนและผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก

เครื่องบินมาแต่ละครั้งจะมีกระเป่าใบเล็ก ๆ บรรจุเสื้อผ้าที่จำเป็น ๑-๒ ชุด ยารักษาโรค ไม้ขีด เทียนไข และของอย่างอื่นที่จำเป็นต้องหิวติดตัวไปด้วย กระเป่าที่บรรจุสิ่งของแทนที่จะเป็นกระเป่าหนังกลับเป็นกระเป่าเสื้อจันทบูรซึ่งไม่ทนทาน ใสของหนักมากไม่ได้ เพราะจะทำให้ก้นกระเป่ายาน การเย็บใช้จักรเย็บผ้าจึงไม่ทนทาน หากจะให้แข็งแรงกว่า เส้นด้ายต้องใช้ลวดเส้นเล็ก ๆ สอดเย็บทับไว้ห่าง ๆ พอช่วยได้ ที่ต้องใช้กระเป่าเสื้อ เพราะยามสงครามหากกระเป่าดีกว่านี้ไม่ได้ หากหาได้ก็ราคาแพง

ยามสงครามมีการกักตุนสินค้าที่จำเป็นและหายาก และจะนำออกมาขายอย่างลับ ๆ ก่อให้เกิดตลาดมืด พวกกักตุนสินค้าและขายสินค้าในตลาดมืดมีชื่อเรียกว่า นักเชิงลิ้ พวกนี้จะเอาสินค้า

ตัวอย่าง บางอย่างเป็นสินค้าหายากเสนอขายได้ทันที บรรจุลง กระเป๋าหิ้วไปเสนอขายแก่ผู้ที่ต้องการ นักแข่งลี้เหล่านี้อาจมีทั้งที่ทำมา ค้าขายกับญี่ปุ่นและคนไทย โดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของ คนอื่น สงครามยุติแล้วพวกนี้ร่ำรวยตาม ๆ กัน และได้ชื่อว่าเป็น เศรษฐีสังคราม

ของอีกอย่างหนึ่งที่ผู้คนแสวงหา คือ พวกเครื่องรางของขลัง ด้วยเชื่อว่าสามารถป้องกันภัยอันตรายได้ มีคาถาให้ภาวนา ฉะนั้น เมื่อเครื่องบินมาโจมตีคราวใด จะเห็นผู้คนพนมมือสวดมนต์พิมพ์ ขอบความคุ้มครองให้รอดปลอดภัย มีเกจิอาจารย์เกิดขึ้นหลายแห่ง ที่นับว่าโด่งดังในยุคนี้คือ หลวงพ่อจาดกับหลวงพ่อจง นอกนั้นก็ เป็นหลวงพ่อกจากสำนักอื่น ๆ เครื่องรางของขลังได้แก่พวกพระเครื่อง ตะกรุด ผ้ายันต์ ผ้าประเจียด เสื้อยันต์ ทรายเสก สารพัดชนิดที่คน ส่วนมากแสวงหา

ผู้เขียนก็มีกับเขาด้วยเหมือนกัน โดยแม่เป็นคนจัดให้ ที่จำ ได้มีพระผ่ององค์เล็ก ๆ ของวัดหงส์รัตนาราม พระกริ่งลาว เดิมเป็น ของยายมาก่อน บางคนเรียกพระลาวตกรด คือเจ้าของเป็นลาว ใช้เงินจนหมด ไม่มีเงินค่ารถกลับบ้าน จึงเอาพระมาเร่ขาย เพื่อให้ได้ เงินเป็นค่ารถกลับบ้าน อีกองค์หนึ่งเป็นพระลีลาสุโขทัย องค์สุดท้าย เป็นพระผ่องมีชื่อว่า **ขรัวอีโต้** ห่อผ้าประเจียดเล็ก ๆ ใส่กระเป๋าเสื้อ ทุกครั้งที่มิภัยทางอากาศ แม่จะมีพระองค์ใดบ้างจำไม่ได้

พระขรัวอีโต้สร้างโดยเกจิอาจารย์แห่งวัดราชบูรณะหรือ วัดเลียบ คราวหนึ่งมีกิจทางพระพุทธศาสนาต้องออกอุตงค์และมีน้องสาวติดตามไปเป็นโยมอุปัฏฐาก ด้วยเหตุจำเป็นบางอย่าง หลวงพ่อและน้องสาวมีอันต้องนอนในกลดเดียวกัน ท่านจึงเอา

มิดีได้กั๊กกลางเอาไว้ ชาวบ้านทราบเรื่องและลงความเห็นว่าคุณต้องอาบัติปาราชิก เมื่อหลวงพ่อก็ไม่สามารถหาเหตุผลมาหักล้างข้อครหาให้ได้ จึงประกาศต่อหน้าญาติโยมและอธิษฐานว่า หากท่านศิลยังบริสุทธิ์ ขอเอามิดีได้ที่ท่านมีอยู่ข้างลงไปโน่นน้ำนั้นให้ลอยขึ้นมา หากมิดีได้จมลงไปเป็นอันว่าท่านต้องอาบัติปาราชิก ผลปรากฏว่ามีมิดีได้ลอยอยู่บนผิวน้ำ ท่านจึงพันข้อกล่าวหา พระเครื่องที่ท่านสร้างเลยได้ชื่อว่า “พระขรรค์มิดี” ส่วนพ่อก็ไม่มีอะไรเลย เพราะไม่เชื่อเรื่องเครื่องรางของขลังทุกชนิด ชอบแต่เรื่องที้ออกไปในแนวทางวิทยาศาสตร์และพิสูจน์ได้ ท่านเคยบวชเรียน แต่ไม่ค่อยเห็นทำบุญไหว้พระ และไม่เคยบวชรับให้ผู้อื่นเขียนบวชพระ เพียงแค่บอกว่าถ้าจะบวช ให้บวชในคณะธรรมยุต เพราะท่านบวชในคณะธรรมยุตที่วัดบูรณศิริมาตยาราม โดยมีสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงชินวราวุฒินันท์ เป็นพระอุปัชฌาย์

เห็นอยู่ครั้งหนึ่งท่านไหว้พระภูมิเจ้าที่ ด้วยเหตุผลว่าอยู่ในที่ที่มีเจ้าของต้องให้ความเคารพ บ้านคนไทยทุกบ้านต้องมีพระภูมิเจ้าที่ มีเจ้านายพระองค์หนึ่งไม่ไหว้พระภูมิเจ้าที่ ทรงให้เหตุผลว่าแผ่นดินทั้งหมดเป็นของพระราชบิดา (พระเจ้าแผ่นดิน) ท่านประทับอยู่ในที่ดินของพระราชบิดา ไม่ใช่คนอื่น จึงไม่ต้องไหว้ แต่เมื่อมีงานบำเพ็ญกุศลในวัง ท่านจะจัดเครื่องสังเวยไปพร้อมสรรพและให้บรรดาข้าหลวงไหว้แทน

แม้เป็นคนกลัวเครื่องบินและภัยทางอากาศอย่างมาก ระยะเวลาหนึ่งพ่อขออนุญาตไปค้างบ้านอื่น คงไม่ต้องอธิบายว่าหมายถึงบ้านไหน แม่ตกลงตามที่ขอ คือวันเสาร์-อาทิตย์ ช่วงที่ไปหากไม่ตรงกับวันที่เครื่องบินมาก็แล้วไป หากไปตรงกับวันที่เครื่องบินมา

วันรุ่งขึ้นเมื่อพ่อกลับบ้าน ระเบิดลงที่บ้านทันที ด้วยความผิดฐาน ปลอ่ยให้ลูกเมียอยู่กันตามลำพังสองแม่ลูก มีการโต้เถียงกันอย่าง รุนแรง สุดท้ายระบายแค้นด้วยการปาสิ่งของภายในบ้าน เป็นพวก ถ้วยชาม ของพวกนี้มีมากเลยไม่เค็ดร้อน เพราะพ่อชอบซื้อถ้วยชาม เครื่องแก้วดี ๆ ไว้ใช้ ลูกหลานใกล้ชิดคนไหนต้องแต่งงานไปสร้าง ครอบครัวใหม่ พ่อจะจัดของพวกนี้ให้เป็นของขวัญทุกคน

ระเบิดลงในกรุงเทพฯ หลายจุด การอพยพยังคงมีอย่างต่อเนื่อง ที่บ้านแม่ไม่ได้อพยพไปไหน แต่ก็ได้รองรับญาติครอบครัวหนึ่ง เป็นครอบครัวของหม่อมเจ้าทองอนุวัติ ทองใหญ่ แต่ไม่ได้ มากันทั้งหมด เหตุเพราะบ้านเล็ก บางสิ่งบางอย่างไม่พร้อมที่จะ รองรับคนมาก ๆ ที่อพยพมาครั้งนั้น ได้แก่ หม่อมเยื้อง ทองใหญ่ ณ อยุธยา พร้อมธิดาอีก ๒ คน คือ หม่อมราชวงศ์กัญจนกรและ หม่อมราชวงศ์อดุลย์นพมาศ ทองใหญ่ หลานยายอีก ๒ คน คือนางสาวพิมพ์วัลค์และนายพันธุ์นภ โรจนวิภาต เป็นบุตรหม่อม-ราชวงศ์สุพรรณพิมพ์ และคุณย่าจาบ ดิษยบุตร หม่อมเจ้าทองอนุวัติ ไม่ได้เสด็จมาประทับอยู่ด้วย คงอยู่บ้านเดิมในซอยศุภกรยานางเลิ้ง แต่จะเสด็จมาเยี่ยมหม่อมของท่านและธิดาทั้ง ๒ เกือบทุกวัน ครอบครัวหม่อมเจ้าทองอนุวัติพักอยู่ที่บ้านราว ๒ เดือนก็ย้ายกลับ

ในระหว่างสงคราม ฝ่ายไทยหวาดระแวงไม่ไว้ใจญี่ปุ่นนัก รัฐบาลจึงดำริที่จะย้ายเมืองหลวงไปยังจังหวัดเพชรบูรณ์ ด้วยเห็นว่า ชัยภูมิดี มีภูเขาล้อมรอบและอยู่ในที่สูง หากญี่ปุ่นรุกรานเข้ามาจะได้ ต่อสู้ได้ ดีกว่าอยู่ในพื้นที่ราบอย่างกรุงเทพฯ รัฐบาลสมัยนั้นดำเนินการอย่างลับ ๆ ด้วยการย้ายพระราชทรัพย์ของมีค่าที่อยู่ในพระบรม-มหาราชวังไปไว้ในเขาเมืองเพชรบูรณ์ สงครามเลิกแล้วย้ายกลับ

สิ่งของมีค่าหายไ้เป็นจำนวนมาก มีข่าวสารลงหนังสือพิมพ์ ถึงสิ่งของที่สูญหาย สุดท้ายเรื่องก็เลือนหายไป จับมือใครดมไม่ได้ ข้าราชการที่ปฏิบัติราชการที่เมืองเพชรบูรณ์ในครั้งนั้นกลับมาเป็น ไข้มาลาเรียเกือบเอาชีวิตไม่รอดแทบทุกคน เพราะหมูกยาที่ใช้รักษา หายาก

ระเบิดทิ้งทั่วกรุงเทพฯ โดยเฉพาะพื้นที่กรุงเทพฯ ด้านใน พื้นที่รอบนอกหรือแถบชานเมืองไม่เคยได้ยิน เป้าหมายของการ ทิ้งระเบิดอยู่ที่พื้นที่ด้านใน ได้แก่ สถานที่ราชการสำคัญๆ และสถานที่ ที่เป็นจุดยุทธศาสตร์ ได้แก่ สะพาน โรงไฟฟ้า กรมไปรษณีย์โทรเลข สถานีรถไฟ สถานที่ที่ได้รับการยกเว้นคือโรงพยาบาลทุกแห่ง เป็นการปฏิบัติอย่างเป็นสากลของทุกประเทศ โรงพยาบาลทุกแห่ง จึงทำเครื่องหมายกาชาดไว้บนหลังคาอาคาร เห็นได้ชัดเจน

เรื่องราวที่น่าเสียดายครั้งนี้เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงที่ กรุงเทพฯ ต้องเผชิญภัยทางอากาศ เป็นการฟื้นความทรงจำของ เด็กที่มีอายุระหว่าง ๖-๑๐ ปี เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นรอบๆ ตัวในย่าน สะพานพระพุทธยอดฟ้าทั้งในฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรี ความเจริญ ของฝั่งธนบุรีอยู่แค่บริเวณย่านคลองสาน วงเวียนใหญ่ ตลาดพลู บางกอกน้อย ไกลออกไปจากบริเวณที่กล่าวเป็นพื้นที่สวนทั้งนั้น ทางฝั่งพระนครเพียงแค่บางลำภู สีพระยา บางรัก หัวลำโพง ส่วนท้องที่สามเสน บางซื่อ สนามเป้า ปทุมวัน ถือว่าเป็นกรุงเทพฯ ชั้นนอก บางแห่งเป็นท้องนาโล่งๆ ฉะนั้นเหตุการณ์และความ เสียหายจากลูกระเบิดที่ตกในพื้นที่รอบนอกจึงไม่เคยเห็นกับตา เพียงได้ยินข่าวที่มีคนเล่าให้ฟังบ้าง จากหนังสือพิมพ์และวิทยุเท่านั้น อย่างเช่นระเบิดลงที่โรงไฟฟ้าสามเสน โรงปูนซีเมนต์บางซื่อ

(บนสุด) สะพานพระราม ๖ ขณะถูกระเบิด (บน) เช่นเดียวกับสะพานพุทธ
ก็โดนโจมตีทั้งระเบิดเช่นกัน ส่งผลให้สถานที่โดยรอบได้รับลูกหลงไปด้วย
เช่น วัดประยุรวงศ์ วัดราชบูรณะหรือวัดเลียบ เป็นต้น

(ภาพบนสุด : www.oknation.nationtv.tv, ภาพบน : www.tamagozilla.blogspot.com)

โรงปูนซีเมนต์บางซื่อ
เสียหายไม่น้อย
จากระเบิดของ
ฝ่ายสัมพันธมิตร

เมื่อเวลาได้ล่วงเลยมา ๕๐-๖๐ ปี เรื่องบางเรื่องจึงลบลือนไปจากความทรงจำเก่า ๆ และคลาดเคลื่อนไปบ้าง คงไม่ถือสากันเปรียบเหมือนผู้เฒ่าเล่าเรื่องให้ลูกหลานฟัง ไม่ต้องคำนึงถึงกฎเกณฑ์วันเวลาที่ถูกต้องหรือไม่ ขอเริ่มที่ย่านเชิงสะพานพระพุทธรยอดฟ้าฝั่งพระนครก่อน ซึ่งมีสถานที่สำคัญและเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่เข้าศึกษาต้องการทั้งระเบิด ได้แก่ สะพานพระพุทธรยอดฟ้า โรงไฟฟ้าวัดเลียบ กรมไปรษณีย์โทรเลข ไกลออกไปจากนี้คือที่กระทรวงกลาโหมแห่งแรก นอกจากสะพานพระพุทธรยอดฟ้าแล้วก็เป็นโรงไฟฟ้าวัดเลียบ เฉพาะเรื่องสะพานพระพุทธรยอดฟ้าขอยกไปเล่าในช่วงท้าย

บอมบ์โรงไฟฟ้า-ไปรษณีย์-วัดเลียบ

โรงไฟฟ้าวัดเลียบ ขณะนั้นยังเป็นของฝรั่งที่ได้รับสัมปทานจากรัฐบาลไทย ตั้งอยู่ในที่ดินของวัดราชบูรณราชวรวิหาร ชาวบ้านเรียกว่าวัดเลียบ โรงไฟฟ้าแห่งนี้เลยได้ชื่อเป็นไทย ๆ ว่า โรงไฟฟ้าวัดเลียบ ดึกที่ทำการเดิมยังเหลืออยู่ริมถนนจักรเพชร เป็นดึกที่ติดกับเจดีย์ทรงปราสาทขนาดใหญ่ของวัด โรงจักรใหญ่ที่ใช้ผลิตกระแสไฟฟ้าอยู่ด้านหลังติดกับบริเวณวัด ก่อสร้างเป็นโรงสังกะสีทั้งหมด

หลังถูกระเบิด วัดเสียบราบเป็นหน้ากลอง
พระอุโบสถได้รับความเสียหายจนไม่สามารถบูรณะได้
(ภาพ : ปีเตอร์ วิลเลียมส์ ฮันท์)

มองเห็นแต่ไกล และยังใช้ฟืนเป็นเชื้อเพลิง มีเรือบรรทุกขนาดใหญ่
ขนฟืนเป็นท่อนๆ ล่องมาจากปากน้ำโพ เข้ามาขายส่งให้แก่โรงไฟฟ้า
เป็นประจำ โดยนำเรือเข้ามาในคลองโง่งอแง มีคลองซอยเล็ก ๆ
ด้านซ้ายมือนำเรือเข้าไปบริเวณโรงไฟฟ้า ซึ่งทำเป็นอ่างน้ำขนาดใหญ่
ใหญ่ ลงเขื่อนคอนกรีตแข็งแรง เมื่อเรือเข้าไปในอ่างน้ำแล้วก็ปิด
ประตูน้ำที่คลองซอย โรงไฟฟ้ามีท่อสูบน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยา
เข้ามาในอ่างน้ำนี้ หลังจากปิดประตูน้ำแล้วจึงปล่อยน้ำที่สูบเข้ามา
จนเต็มอ่างให้เรือลอยลำขึ้น เพื่อสะดวกแก่การโยนฟืน น้ำที่เปี่ยม
ขอบอ่างจนล้นไปที่ประตูน้ำซึ่งปิดอยู่กลายเป็นน้ำตกเล็กๆ ๆ หน้า
ประตูน้ำ เลยได้ชื่อว่า น้ำตกโรงไฟฟ้า

สะพานพระพุทธยอดฟ้า
เป็นสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา
ที่ประชาชนสองฟากฝั่งแม่น้ำ
ใช้สัญจรข้ามไปมา จะเห็นปล่อง
โรงจักรไฟฟ้าวัดเสียบ
ปล่อยควันอยู่ทางด้านหลัง
(ภาพ : รงค์ วงษ์สวรรค์)

เมื่อเข้าศึกษาเข้ามาใจมตีที่ังระเบิดและมีเป้าหมายอยู่ที่โรงไฟฟ้า แต่พลาดเป้าไม่ถูกโดยตรง ระเบิดไปตกบริเวณที่อยู่ติดกันแรงสะเทือนทำให้วัดเสียบหายทั้งหมด เหลือเจดีย์ทรงปราสาทเพียงองค์เดียว โรงจักรใหญ่ที่ใช้ผลิตกระแสไฟฟ้าได้รับแรงสะเทือนจากระเบิดเสียหายบางส่วน แผ่นสังกะสีที่ใช้เป็นผนังของโรงจักรห้อยร่องแรงจนเห็นเครื่องจักรขนาดใหญ่ ทำให้เครื่องผลิตกระแสไฟฟ้าขัดข้อง ต้องหยุดจ่ายกระแสไฟฟ้า กรุงเทพฯ เลยไม่มีไฟฟ้าใช้ ต้องจุดตะเกียงน้ำมันมะพร้าวแทนน้ำมันก๊าดที่หายาก หรือไม้ก็ต้องใช้เทียนไข พอบรรเทาความเดือดร้อนได้บ้าง

วัดราชบูรณราชวรวิหาร (วัดเสียบ) เป็นวัดเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา มีประวัติเล่าว่าผู้สร้างเป็นคนจีนชื่อเสียบ จึงเรียกว่าวัดจีนเสียบ ต่อมาชำรุดทรุดโทรมและได้รับการปฏิสังขรณ์ใหม่ครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้รับพระราชทานนามใหม่ว่า **วัดราชบูรณะ** คติการสร้างเมืองใหม่ของชาวไทยที่ปฏิบัติสืบเนื่องต่อกันมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัย จะต้องสร้างวัด ๓ แห่งเป็นวัดประจำเมือง ได้แก่

จิตรกรรมบนบานประตูพระอุโบสถ
วัดราชบูรณะที่ถูกระเบิด
(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

วัดมหาธาตุ วัดราชประดิษฐ์ และวัดราชบูรณะ แต่ชาวบ้านยังเรียกชื่อเดิมและเพี้ยนไปเป็นวัดเลียบ

เมื่อระเบิดพลาดเป่ามาตกที่วัด โบสถ์ วิหาร ระเบียงคด และเจดีย์รายภายในบริเวณวัดถูกทำลายเกือบทั้งหมด ที่เหลือคือเจดีย์ทรงปราสาทองค์ใหญ่ ระเบียงคดบางส่วนกับช่องประตูทางเข้าของระเบียงคด และเจดีย์องค์เล็ก ๆ ข้างป้อมน้ำมนต์ในปัจจุบัน โบสถ์เก่าทำหลังคาลาด ๒ ชั้นอย่างโบสถ์ทั่วไป เช่น วัดประยูรวงศาวาส โบสถ์ที่เห็นในขณะนี้สร้างขึ้นใหม่ เป็นอาคารจัตุรมุข ลวดลายปูนปั้นที่ประดับอยู่ที่หน้าบัน ซุ้มประตู หน้าต่าง เป็นลวดลายที่ออกแบบโดยนายสง่า มะยุระ และทีมงาน นายสง่านอกจากจะ

เป็นช่างเขียนจิตรกรรมไทยฝีมือดี ยังเป็นเจ้าของผลงานผลิตภัณฑ์
พู่กันที่มีชื่อเสียงมาจนถึงทุกวันนี้ คือ พู่กันสง่ามະຍຸຣະ

ระเบียงคุดและช่องประตูบางส่วนที่รอดจากถูกระเบิด
อยู่ด้านถนนตรีเพชร ตรงข้ามกับโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย
บานประตูเขียนภาพลายรดน้ำเป็นภาพป่าหิมพานต์ มีต้นนารีผล
หรือบางที่ก็เรียกมักกะสีผล มีฤๅษี คนธรรพ์ วิชยาธร กำลังป็นปาย
สอยลูกนารีผล ฝีมืองดงาม ได้เห็นบ่อย ๆ เพราะตรงนี้เป็นจุด
จอดรถรับส่งผู้โดยสาร เมื่อต้องรอรถตรงนี้จึงเห็นอย่างชินตา
ไม่ทราบว่าจะทางวัดจะเปิดประตูนี้ไว้หรือเปล่า เพราะประตูที่ว้านี้
ยังมีสภาพดี ไม่เสียหายอะไรเลย

เจดีย์รายที่อยู่รอบพระอุโบสถ เมื่อถูกระเบิดพังลง ทำ
ให้พระที่บรรจุอยู่ในนั้นทะลักออกมาเป็นจำนวนมาก เป็นพระ
หล่อด้วยดีบุกलयองค์ ขนาดเท่าพระเครื่อง มีทั้งที่ปิดทองและ
ไม่ปิดทอง เฉพาะที่เป็นพระประจำวันมีทุกปาง คนไปโกยเอามา
แจกจ่ายกัน บางคนก็แสดงความรังเกียจ โดยให้เหตุผลว่าขนาด
โบสถ์วิหารยังพังทั้งหมด ความขลังของพระจึงไม่น่าจะมี

อาณาเขตของวัดเลียบกว้างไกลไปถึงสี่แยกพาหุรัด ยัง
เคยได้เห็นกุฏิพระริมถนนตรีเพชร ฝั่งตรงข้ามโรงเรียนเพาะช่าง
หลายหลัง กุฏิด้านในบางหลังถูกระเบิด เมื่อสร้างวัดใหม่เรียบร้อย
และจำกัดขอบเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสลงตัวแล้ว พื้นที่วัด
ส่วนที่เหลือจึงเป็นที่จัดเก็บผลประโยชน์ของวัด กลายเป็นปืมน้ำมัน
ตึกแถวร้านค้า และตลาดพาหุรัด สูดที่ดินของวัดเป็นชอยเล็ก ๆ
กั้นระหว่างตึกแถวเอกชนชายผ้าริมถนนพาหุรัด กับที่ดินของวัด
ที่เป็นตลาดชายผ้าเช่นเดียวกัน ปากชอยที่ว้านี้แยกจากถนน

ตรีเพชรตรงสี่แยกพาหุรัด มีร้านถ่ายรูปเก่าแก่เหลืออยู่ร้านหนึ่ง คือร้านถ่ายรูปฉายาตรีเพชร น่าจะเปิดทำการมากกว่า ๘๐ ปี กำลังจะปิดป้ายเชิงร้าน (พ.ศ. ๒๕๕๑) ปากซอยฝั่งตรงข้ามเคยเป็นอดีตร้านค้าขายเครื่องเขียนแบบเรียนต่าง ๆ อย่างร้านศึกษาภัณฑ์ ในเวลานี้ ชื่อร้านจินตามณี คนฝั่งพระนครถ้าต้องการซื้อแบบเรียนเครื่องเขียนต่าง ๆ ต้องไปซื้อที่ร้านจินตามณี ร้านนี้เลิกกิจการไปหลายสิบปีแล้ว ส่วนทางด้านฝั่งธนบุรี หากใครต้องการไปซื้อเครื่องเขียนแบบเรียนต้องไปหาซื้อที่ร้านสี่กักรค้า อยู่ริมถนนประชาธิปไตย เชิงสะพานพระพุทธยอดฟ้า เป็นตึกแถวจัดประโยชน์ของวัดประยุรวงศาวาส ขณะนั้นสะพานพระปกเกล้ายังไม่ได้สร้าง ภายหลังร้านสี่กักรค้าได้ย้ายกิจการไปอยู่ริมถนนพหลโยธิน ย่านสะพานควายในนามเดียวกัน และได้เลิกกิจการไปหลายสิบปีแล้ว

อีกแห่งหนึ่งที่ถูกระเบิดคือตรงหัวมุมถนนบ้านหม้อ ตรงข้ามธนาคารกรุงศรีอยุธยา สาขาปากคลองตลาดปัจจุบัน เป็นตึกลักษณะเดียวกันกับตึกแถวริมถนนจักรเพชร ที่ต่อจากตึกที่ทำการไปรษณีย์วัดเลียบ ระเบิดทำลายไปสิบกว่าห้อง สงครามเลิกแล้วหลายปีก็ยังไม่ได้สร้างใหม่ เป็นที่ทิ้งขยะ บางส่วนมีวัชพืชขึ้นอยู่เต็ม ณ เวลานั้น ตลาดปากคลองตลาด ตลาดยอดพิมาน และตลาดส่งเสริมเกษตรกรไทย (ตลาดดอกไม้) ยังไม่มี

ตึกไปรษณียาคาร กรมไปรษณีย์โทรเลข เป็นสถานที่ราชการอีกแห่งหนึ่งที่อยู่ใกล้ ๆ โรงไฟฟ้าวัดเลียบและวัดราชบูรณะ อาคารประธานสร้างอยู่ริมน้ำเจ้าพระยา ด้านข้างติดคลองโอบอ่าง เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนแข็งแรง ถูกรื้อออกไปเมื่อสร้างสะพานพระปกเกล้า ภายหลังทางราชการได้สร้างอาคารจำลองที่ทำการ

แห่งนี้ไว้ในสวนหย่อมข้างสะพานพระปกเกล้า แต่สร้างไม่เต็มรูปแบบทั้งหมด ของเดิมเป็นอาคาร ๒ ชั้น ชั้นล่างก่ออิฐ ชั้นบนเป็นไม้ต่อให้เป็นแผ่นเรียบ ทำให้ดูคล้ายตึกทาสีเหลืองอ่อน อาคารหลังนี้สร้างอย่างตึกแถวเป็นห้อง ๆ ติดต่อกัน สร้างต่อกับอาคารประธาน (ด้านที่ติดกับถนนพระปกเกล้า) ทำให้อาคารกลุ่มนี้มีสภาพเหมือนตัวแอล (L)

ปากทางด้านถนนจักรเพชรมีสะพานคอนกรีตข้ามคลองโอบอ่างคือ สะพานโอสถานนท์ มีอาคารอีกหลังหนึ่งสร้างเฉียงหันหน้าไปทางวัดเลียบ เป็นอาคารชั้นเดียว ด้านหน้ามีเสากลมขนาดใหญ่รองรับหลังคา (เหมือนอาคารที่ทำการศาลรุ่นเก่า) มีบันไดขึ้นด้านหน้า อาคารหลังนี้เป็นส่วนหนึ่งของกรมไปรษณีย์โทรเลข สมัยนั้นยังมีโรงเรียนไปรษณีย์ รับผิดชอบ ม. ๖ เข้าเป็นนักเรียน จบแล้วถ้ามีโอกาสก็เข้ารับราชการได้เลย อาคารกรมไปรษณีย์โทรเลขที่ถัดจากอาคารริมแม่น้ำ นอกจากใช้ในราชการแล้ว บางส่วนเป็นสถานีวิทยุ เรียกว่าสถานีวิทยุ ๑ ป.ณ. ดำเนินกิจการอยู่นานแล้วเลิกไป

กรมไปรษณีย์โทรเลขแห่งใหม่ตั้งอยู่ที่ย่านบางรัก เรียกกันสั้น ๆ ว่า ตึกไปรษณีย์กลาง หรือ ไปรษณีย์บางรัก เป็นอาคารสูงใหญ่มั่นคงแข็งแรง มุมตึกด้านบนทั้ง ๒ ข้างมีรูปปั้นครุฑกางปีกประดับอยู่ มีเรื่องเล่ากันว่าเหตุที่กรมไปรษณีย์หลังนี้ไม่ถูกระเบิดเพราะมีครุฑบินปกป้องอยู่ ระเบิดไปลงฝั่งตรงข้ามที่เป็นคู่อริเรือบางกอก เรียกทับศัพท์ว่า คู่บางกอกด็อก เป็นระเบิดเพลิงถูกทิ้งเวลากลางวัน เพลิงลุกไหม้เป็นกลุ่มควันทะมึนเต็มท้องฟ้าหลายชั่วโมง

ที่ทำการไปรษณีย์แห่งใหม่นี้เปิดให้บริการทุกอย่าง ส่วนที่ทำการเดิมก็ยังอยู่ นอกจากนี้เป็นสถานีวิทยุ ๑ ป.ณ. เป็นโรงเรียนไปรษณีย์แล้ว เฉพาะกิจการโทรศัพท์ทางไกลภายในประเทศต้องไปใช้บริการที่สำนักงานวัดเลียบ ต่อมากรมไปรษณีย์โทรเลขไดโอนกิจการทั้งหมดให้การสื่อสารแห่งประเทศไทย (ก.ส.ท.) เป็นรัฐวิสาหกิจ ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ ต่อมาถูกขายให้เอกชน เปลี่ยนชื่อเป็นบริษัทไปรษณีย์ไทยจำกัด (มหาชน) มีบริการสารพัดชนิด รับชำระหนี้ต่าง ๆ รับจอง-เช่าเครื่องวางของขลัง เป็นต้น

พระบรมรูปพระพุทธรูปยอดฟ้าจุฬาโลก ประดิษฐานอยู่ในลานเชิงสะพานพระพุทธรูปยอดฟ้าฝั่งพระนคร สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ในวโรกาสที่กรุงรัตนโกสินทร์มีอายุครบ ๑๕๐ ปี ลักษณะของสะพาน หากมองด้านบนจะเป็นรูปลูกศร เป็นตราพระราชลัญจกรของในหลวงรัชกาลที่ ๗ หัวลูกศรอยู่ฝั่งธนบุรี ปลายลูกศรอยู่ฝั่งพระนคร ประกอบด้วยลานพระบรมรูปกับทางขึ้น-ลงสะพานที่แยกเป็นสองข้าง พระบรมรูปของเดิมประดิษฐานอยู่ในซุ้ม เมื่อสงครามเลิกแล้วมีผู้รู้ให้ความเห็นว่าอนุสาวรีย์โดยทั่วไปแม้ในต่างประเทศสร้างในที่โล่งแจ้ง เห็นเป็นสง่า พระบรมรูปองค์นี้ประดิษฐานอยู่ในซุ้ม ไม่เหมาะสมขาดความสง่างาม จึงย้ายไปประดิษฐานนอกซุ้มทางด้านหน้า สร้างแทนประทับด้วยหินอ่อนรองรับไว้ พร้อมด้วยพานพุ่มทั้ง ๒ ข้างอย่างที่เห็นทุกวันนี้ ทำให้พระบรมรูปสูงกว่าระดับที่ตั้งเดิม ยังผลให้ซุ้มด้านหลังผิติดสัดส่วนไปด้วย หน่วยงานที่รับผิดชอบได้แก้ไขด้วยการทุบกรอบซุ้มส่วนบนออก เสริมให้สูงขึ้นไปตามรูปแบบเดิม เพื่อให้รับกับองค์พระบรมรูปที่ย้ายออกไป

(บน) สะพาน
ปฐมบรมราชานุสรณ์
เมื่อแรกสร้าง
พระบรมราชานุสาวรีย์
รัชกาลที่ ๑
ยังประดิษฐานในซุ้ม
(ซ้าย) แต่ปัจจุบันได้ขยับเคลื่อน
ออกมาข้างนอก เพื่อให้เกิด
ความงามสง่ามากขึ้น
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

ส่วนที่เสริมขึ้นไปคือเสาหินอ่อน บนสุดของกรอบซุ้ม ฉากหลังซึ่งจำลองเป็นม่านไหมทองลายเข้มขาบที่มีไข้อยู่ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อต้องต่อซุ้มขึ้นไปทำให้เกิดพื้นที่ว่าง หน่วยงานที่รับผิดชอบก็ไม่ได้ทำเป็นลายม่านไหมทองให้เต็ม หากแค่ใช้หินอ่อนประดับไว้แทน ตกแต่งด้วยลายประจำยามทำด้วยโลหะเป็นระยะ ๆ

ส่วนพื้นที่ด้านหลังซุ้มของเดิมเป็นแผ่นหินแกรนิตสีดำ บอกเล่าเรื่องราวความเป็นมาของการสร้างสะพานด้วยตัวอักษรสีทอง กดพิมพ์ลึกเต็มพื้นที่ เมื่อก่อซุ้มขึ้นไปแล้วเกิดที่ว่างเช่นเดียวกับด้านหน้า หน่วยงานที่รับผิดชอบนำแผ่นหินแกรนิตสีเดียวกันประดับไว้แทน จนเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้รับการถวายพระเกียรติยศให้ทรงเป็นมหाराช ซึ่งได้บรรจุพระนามใหม่ลงในส่วนนี้ให้กลมกลืนกับข้อความข้างล่าง ส่วนด้านหน้าที่เป็นหินอ่อนถูกรื้อออกไป เอาทองคำเปลวติดไว้แทนอย่างลวกๆ ความจริงในเวลานี้สามารถหาช่างหรือแผ่นกระຈก หรือแผ่นโมเสกที่จะใช้ประดับเป็นม่านใหม่ทองลายเข้มขาบให้เต็มผืนได้ จะขัดข้องด้วยเหตุอันใดก็เหลือจะเดา สิ่งที่เก็บไว้ในเวลานี้เป็นการประจานหน้าที่รับผิดชอบ แสดงความมั่งงายให้ปรากฏแก่สายตาคนทั่วไป พระบรมราชานุสาวรีย์ที่น่าจะงดงามกว่านี้เลยด้อยความงดงามลงไป

บอมบักลาโฮม แต่ไปตกในวัง

ไกลจากจุดที่ระเบิดลง บริเวณเชิงสะพานพระพุทธยอดฟ้า ฝั่งพระนครเลยขึ้นไปทางฝั่งสนามหลวง มีสถานที่ราชการสำคัญหลายแห่ง ได้แก่ กระทรวงเศรษฐกิจ ต่อมาเปลี่ยนเป็นกระทรวงพาณิชย์ ปัจจุบันเป็นสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ (มิวเซียมสยาม) ต่อด้วยวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามหรือวัดโพธิ์ กรมการรักษาดินแดน กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงกลาโหม กรมเชื้อเพลิง กระทรวงยุติธรรม ซึ่งเป็นที่รวมของศาล ได้แก่ ศาลแพ่ง ศาลอาญา ศาลฎีกา กรมอัยการ และเสนาหลักเมือง สถานที่สำคัญที่สุดคือพระบรมมหาราชวัง

เป้าหมายของการโจมตีที่ระเบิดน่าจะจะเป็นกระทรวงกลาโหม แต่พลาดเป้าไปตกในพระบรมมหาราชวังที่พระอุโบสถพระพุทธรัตนสถานและหมู่พระที่นั่งพิมานรัตยา (ด้านหลัง) เชื่อกันว่าด้วยเดชบุญบารมีแห่งองค์พระแก้วมรกต พระสยามเทวาธิราช และพระพุทธรูปสำคัญๆ ที่ประดิษฐานอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ลูกระเบิดที่ทิ้งลงมาไม่ทำงาน แต่น้ำหนักของลูกระเบิดที่ตกลงมาก็ทำให้ชายคาพระอุโบสถพังเสียหายไปแถบหนึ่ง ส่วนที่ด้านหลังหมู่พระที่นั่งพิมานรัตยาดกบนหลังคาพังเสียหายเป็นรูโหว่เห็นได้ชัดเจนมาก หากมองจากด้านท่าราชวรดิฐ ทั้ง ๒ แห่งได้ซ่อมแซมเรียบร้อยแล้ว

พระพุทธรรัตนสถานเป็นศาสนสถานที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาเป็นพระวิหารในเขตพระราชฐานชั้นกลางของพระบรมมหาราชวัง เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปขุขรัตนีที่ได้มาจากนครจำปาสักในรัชกาลที่ ๒ ผนังด้านในทั้ง ๔ ด้านโปรดเกล้าฯ ให้เขียนภาพจิตรกรรมเป็นเรื่องประวัติพระพุทธรูปขุขรัตนีและการเสด็จมาสู่กรุงรัตนโกสินทร์ เป็น

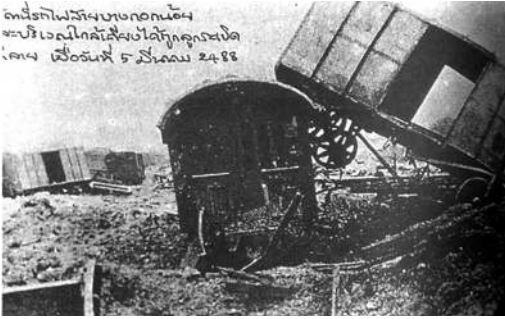
ลูกระเบิดอากาศ
ที่ทำลายตึกกรมบ้านช่อง
ในพระนครพังพินาศ
สมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒
(ภาพ : www.silpa-mag.com)

ศิลปกรรมไทยประเพณีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ แปลงพระวิหารพระพุทธรัตนสถาน
เป็นพระอุโบสถ เพื่อทรงพระผนวชตามธรรมเนียมฝ่ายธรรมยุต

พระอุโบสถพุทธรัตนสถานซ่อมแล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๙๖
ต่อมาภาพจิตรกรรมระหว่างช่องพระบัญชรชำรุด ในหลวงรัชกาล
ที่ ๙ โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนภาพจิตรกรรมเป็นลักษณะของศิลปกรรม
ร่วมสมัย เป็นภาพประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์ในพระราชวงศ์
จักรีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรัตนสถาน ทรงมีพระราชประสงค์ให้เป็น
ภาพเหมือนจริงของแต่ละรัชกาล ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๙
ภาพอื่นคงไม่แล้วเพราะจะยึดเยื้อ ขอเล่าเพียงภาพเหตุการณ์ใน
รัชกาลที่ ๗ ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราช-
ดำเนินทรงเปิดสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์หรือสะพานพระพุทธ-
ยอดฟ้า เมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๔๗๕ คงจะเป็นด้วยช่างเขียน
ซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ไม่เคยเห็นสภาพพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งแต่เดิมประทับอยู่ในซุ้ม
เห็นแต่สภาพที่ได้ัญเชิญพระองค์ท่านออกมาประดิษฐานบนแท่น
ข้างหน้าอย่างที่เห็นทุกวันนี้ ภาพที่เขียนออกมาจึงขัดกับความ
เป็นจริงอย่างสิ้นเชิง

ไกลออกไปมีการทิ้งระเบิดที่โรงไฟฟ้าสามเสน โรงปูนซีเมนต์
บางซื่อ สถานีรถไฟหัวลำโพง แต่ระเบิดไม่ลงโดยตรง พลัดไปตก
แถววัดดวงแข สะพานอ่อน สะพานกษัตริย์ศึก ย่านยศเส สถานี
รถไฟบางกอกน้อยไม่ถูกระเบิดโดยตรง แต่พลัดไปถูกบริเวณ
วัดอมรินทรารามวรวิหาร (วัดบางหัวน้อย) ที่อยู่ใกล้กัน ทั้งโบสถ์
และวิหารทั้งหมด เหลือเพียงมณฑปพระพุทธบาทจำลองหลังเดียว

ถนนรถไฟวังบางกอกน้อย
บริเวณใกล้สี่แยกใต้ทุ่งกระเจ็ด
คอก ๖ เมื่อวันที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๕๕

สภาพความเสียหาย
ของสถานีรถไฟ
บางกอกน้อย
หลังถูกระเบิด
ฝ่ายสัมพันธมิตร

ระเบิดอีกลูกไปตกที่โรงเรือพระราชพิธี มีเรือพระราชพิธีเสียหายจนซ่อมแซมไม่ได้ คือ เรือทวยเทพถวายกร อีกแห่งหนึ่งคือสะพานพระราม ๖ เป็นสะพานรถไฟข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา ระเบิดลงที่คอสะพานด้านฝั่งธนบุรี ส่วนโค้งบนสะพานหักลงในแม่น้ำ สะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาในเวลานั้นมีเพียง ๒ สะพาน คือ สะพานพระราม ๖ กับสะพานพระพุทธยอดฟ้า

บอมบ์สะพานขาด

สถานที่ที่สำคัญแถวฝั่งธนบุรี ได้แก่ กองทัพเรือ สถานีรถไฟบางกอกน้อย สะพานพระพุทธยอดฟ้า เฉพาะกองทัพเรือมีหน่วยงานในสังกัดหลายแห่งอยู่ใกล้ ๆ กัน เช่น กองพันสารวัตรทหารเรือ กรมอุทกทหารเรือ ด้านหลังมีหน่วยงานกองทัพเรืออยู่ในบริเวณวังนันทอุทยาน หรือที่ชาวบ้านมักเรียกสั้น ๆ ว่า สวนอนันต์ หน่วยงานเหล่านี้อยู่ในบริเวณปากคลองมอญใกล้ ๆ วัดเครือวัลย์วรวิหาร กองทัพเรือและหน่วยงานในสังกัดเป็นเป้าหมายสำคัญของข้าศึก แต่ระเบิดลงพลาดเป้าไปตกที่ลานมะเกลือ ซึ่งอยู่ระหว่างวัดใหม่พิเรนทร์กับคลองมอญ ผู้เขียนมีญาติอยู่แถวนั้น

(บนสุด) สภาพสะพานพระราม ๖ และ (บน) สะพานพระพุทธรยอดฟ้าหลังโดนระเบิด
(ภาพ : ปีเตอร์ วิลเลียมส์ ฮันท์)

เมื่อไปเยี่ยมชมยังได้เห็นหลุมระเบิดขนาดใหญ่

แหล่งสุดท้ายที่จะพูดถึงคือย่านวงเวียนเล็ก เชียงสะพาน พระพุทธยอดฟ้าฝั่งธนบุรี เพราะอยู่ใกล้ตัวมากที่สุด เป็นเป้าหมายที่ข้าศึกต้องการทิ้งระเบิด สะพานพระพุทธยอดฟ้าเป็นสะพานที่เชื่อมฝั่งธนบุรีกับฝั่งพระนครเข้าด้วยกัน ถนนสายหลักคือถนนประชาธิปไตย เริ่มตั้งแต่เชียงสะพานไปถึงวงเวียนใหญ่ พ้นวงเวียนใหญ่ไปแล้วสภาพเป็นสวนทั้งสิ้น ถนนที่แยกตรงวงเวียนเล็กไปยังแถบคลองสาน คือถนนสมเด็จพระยา ต่อด้วยถนนเจริญนครซึ่งยังไม่เจริญนัก ตรงคลองสานมีสถานีรถไฟสายแม่กลอง ตัวสถานีอยู่บริเวณปากคลองสาน รถไฟวิ่งตรงจากต้นทางมาที่สถานีวงเวียนใหญ่ ต่อมาเส้นทางรถไฟจากคลองสานไปยังสถานีวงเวียนใหญ่ ยกเลิกในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี และถมวางรถไฟช่วงนี้กลายเป็นถนนเจริญรถ คงใช้สถานีรถไฟวงเวียนใหญ่เป็นสถานีต้นทางแทน รถไฟสายนี้วิ่งผ่านย่านตลาดพลู เส้นทางสัญจรของประชาชนที่จะผ่านตลาดพลูในเวลานั้น จากวงเวียนใหญ่ใช้เส้นทางถนนอินทรพิทักษ์ต่อด้วยถนนเทอดไท ความเจริญอยู่เพียงแค่นี้ พ้นจากตลาดพลูไปแล้วเป็นพื้นที่สวนทั้งหมด ฉะนั้นความเจริญของฝั่งธนฯ ในเวลานั้นอยู่ที่ย่านวงเวียนเล็ก เชียงสะพานพระพุทธยอดฟ้า ไกลออกไปแค่คลองสาน วงเวียนใหญ่ และตลาดพลู ส่วนย่านบางแคและย่านถนนจรัญสนิทวงศ์ยังไม่มี

เป้าหมายทิ้งระเบิดทางด้านฝั่งธนบุรีคือ**ทางรถไฟสายแม่กลอง** สถานีรถไฟอยู่ที่คลองสาน ระเบิดพลาดเป้าไปตกที่ตรอกบีเอ็ดฮั่ว เป็นตรอกที่แยกจากถนนสมเด็จพระยา เยื้อง ๆ กับวัดอนงค์ารามมีบริษัทผลิตยาของบริษัท บี. เอ็ด. ฮั่ว จำกัด อยู่

ในนั้น จึงเรียกว่าตรอกปีเอ็ดฮั่ว ระเบิดลงครั้งนี้มีคนเจ็บคนตาย
หลายราย บ้านเรือนเสียหายหลายหลัง

ย่านวงเวียนเล็กหรือสะพานพระพุทธรยอดฟ้าเป็นอีก
เป้าหมายหนึ่งที่ข้าศึกต้องการทิ้งระเบิด และคงพยายามทิ้งระเบิด
สะพานพระพุทธรยอดฟ้าอยู่หลายครั้ง แต่พลาดเป้า

แห่งแรก ระเบิดลงที่วัดบุปผารามหรือวัดดอกไม้ พระอุโบสถ
และอาคารใกล้เคียงพังหมด

แห่งที่ ๒ ข้างบ้านพระยาเทพผลู (ผาด) แห่งนี้มีคนตาย
บ้านพระยาเทพผลูเคยเป็นโรงเรียนอนุบาลสายทอง ปัจจุบันเลิก
ดำเนินการแล้ว

แห่งที่ ๓ ฝั่งตรงข้ามวัดประยุรวงศาวาส เชิงสะพานพระ-
พุทธรยอดฟ้า เป็นป้อมน้ำมัน ระเบิดที่ลงเป็นระเบิดเพลิง ไฟไหม้
เสียหายทั้งหมด บริเวณตรงนี้ปัจจุบันคือสวนหย่อมข้างสะพาน
พระปกเกล้า ไม่เหลือร่องรอยอะไรแล้ว

แห่งที่ ๔ ตึกแถวของวัดประยุรวงศาวาส ริมถนนประชาธิปไตย
เลยประตูทางเข้าวัดมาเล็กน้อย เป็นโรงรับจำนำ ระเบิดลงกลางวัน
โรงรับจำนำถูกทำลายทั้งหมด ตัวรับจำนำปลิวว่อน ตึกแถวด้านนี้
เสียหายไปหลายห้อง

แห่งที่ ๕ สนามบริเวณลาดสะพานพระพุทธรยอดฟ้า ตรงข้าม
สระเต่าของวัดประยุรวงศาวาส ระเบิดตกเป็นหลุมกว้าง กำแพง
ลาดสะพานถูกสะเก็ดระเบิดเต็มไปหมด เสาคอมไฟบนราวสะพาน
บางต้นเสียหายเกือบขาด สะเก็ดระเบิดบางส่วนถูกยกอดเจดีย์
บรรจุอัฐิศิลปะโกธิคตกลงมา เจดีย์ที่อยู่มุมสระเต่าปากทาง
ถนนเทศบาลสาย ๑ วัดซ่อมใหม่ก็ไม่เหมือนเก่า ซ่อมเพียงไม่ให้

ยอดดัวนเท่านั้น

แห่งที่ ๖ ตรงบริเวณเมรุเผาศพเวลานี้ ด้านที่ติดกับถนนเทศบาลสาย ๑ มีอาคารชั้นเดียวอยู่ ๒ หลัง เป็นของพวกสกุลบุญนาศสร้างไว้ หลังที่ติดกับสระเต่าถูกระเบิดเกินกว่าที่จะซ่อมแซมให้คงเดิม วัดจึงรื้อออก ปัจจุบันสร้างเป็นศาลาสวดศพแทน

แห่งที่ ๗ ตกข้างวิหารพระพุทธานคน้อย เป็นพระที่ชลอมมาจากจังหวัดสุโขทัยรุ่นเดียวกับพระศรีศากยมุนีที่พระวิหารหลวงวัดสุทัศน์ เดิมเรียกว่าพระพุทธานคใหญ่ เสทานด้านนอกเสียหายหลายต้น หลังคาและเพดานวิหารตรงพระพุทธานคน้อยพังลงมา ส่วนอื่นที่เหลือส่วนใหญ่ยังดีอยู่ ที่อัศจรรย์ก็คือองค์ท่านไม่บุบสลายเลย เมื่อวัดได้ซ่อมแซมปฏิสังขรณ์จนแล้วเสร็จ ข้างวิหารในบริเวณที่ระเบิดตก ทางวัดได้ก่อสร้างเป็นศาลาการเปรียญไว้แทน

แห่งสุดท้าย คือ **สะพานพระพุททยอดฟ้า** ถือเป็นเป้าหมายสำคัญที่ฝูงบินเข้าศึกษาพยายามทำลาย แต่ก็รอดไปตกที่อื่นทุกครั้ง จนมีเรื่องเล่ากันว่าเห็นเป็นเงาคนรูปร่างสูงใหญ่เอามือปิดลูกระเบิดก็คงหมายถึงสมเด็จพระพุททยอดฟ้าฯ ทำให้พวกที่ชอบเจ้าเข้าทรงจากสำนักต่าง ๆ เอาเรื่องมาเล่าเสริมว่า พระหัตถ์ของท่านต้องเจ็บระบมเพราะปิดลูกระเบิด ปกติแล้วผู้เขียนเป็นคนไม่เชื่อเรื่องพวกนี้ ที่นำมาเล่าเพราะเล่าลือกันอย่างนี้ จริง ๆ นิสัยคนไทยชอบสร้างสีสันให้ข่าว เดิมเรื่องอิทธิฤทธิ์ให้ตื่นเต้นมากบ้างน้อยบ้างอยู่แล้ว ก็คงต้องเติมให้สนุกต่อไปว่า พระองค์ท่านทนเจ็บพระหัตถ์ไม่ไหวและขอพักชั่วคราว ลูกระเบิดเลยตกข้าง ๆ ต่อม่อสะพานฝั่งพระนคร ยังมีเรื่องเล่าต่ออีกว่าเป็นการทิ้งระเบิดแบบพวงมาลัย (สองชาย) พุดให้เห็นภาพเป็นตุเป็นตะว่าใช้ระเบิดผูกเป็นระยะ

แบบสายสร้อยแล้วทิ้งลงให้คร่อมสะพาน ซึ่งเป็นเรื่องเหลวไหล คิดอย่างไรก็ไม่ทางเป็นไปได้เลย

เหตุการณ์ครั้งนี้ผู้เขียนจำได้แม่นยำ เครื่องบินมากกลางคืน จะทิ้งระเบิดที่ไหนบ้างจำไม่ได้ เมื่อเครื่องบินกลับไปแล้วยังไม่มีอะไร ทั้งไม่มีใครทราบด้วยว่ามีระเบิดตกอยู่ข้างสะพาน เวลาผ่านไปราว ๘-๙ โมง เสียงระเบิดตูมใหญ่ตามด้วยเสียงซ่าแล้วเงียบหายไป หลังจากนั้นไม่นานมีคนพูดกันว่าระเบิดลงที่สะพานพุทธ เป็นระเบิดเวลาตกข้างตอม่อสะพานฝั่งพระนคร ทำให้รู้ว่าเสียงซ่าที่มากับเสียงระเบิดคือน้ำในแม่น้ำถูกแรงอัดของระเบิดลอยขึ้นไปข้างบนแล้วตกลงมา ยังผลให้ปลาน้อยใหญ่ในแม่น้ำตรงบริเวณนั้นตายลอยเป็นแพจำนวนมาก ด้วยแรงอัดของระเบิดในน้ำ ชาวบ้านเก็บเอามา บางตัวกินได้ ที่กินไม่ได้เพราะซ้ำในเนื้อปลาและไปหมด ปลาใหญ่ๆ เช่น ปลากะโหลก ชาวบ้านเอามาแล่แบ่งกัน ได้เห็นเกล็ดปลากะโหลกใหญ่ขนาดฝ่ามือเด็ก ๕-๖ ขวบ

ระเบิดลงครั้งนี้ทำให้ตอม่อสะพานแตก น้ำไหลเข้าไปภายใน ชาวบ้านแห่กันไปดู ทิ้งช่วงอยู่หลายวันจนคนซาลงแล้ว ผู้เขียนจึงไปดูกับเขาบ้าง สะพานพระพุทธยอดฟ้าเวลานั้นเป็นสะพานเปิด-ปิดได้ เพื่อให้เรือรบหรือเรืออย่างอื่นที่มีเสากระโดงสูงผ่าน เข้าออกไปที่กองทัพเรือและกรมอุทกหารเรือเพื่อการซ่อมแซม การไปดูความเสียหายของสะพานในครั้งนั้น เดินข้ามสะพานจากฝั่งธนบุรีในทางคนเดินข้างสะพานถึงจุดกึ่งกลางสะพาน แล้วข้ามไปยังฝั่งพระนครที่ตอม่อตรงจุดที่ถูกระเบิด มองลงไปในตอม่อสะพานซึ่งหากเป็นเวลาปกติจะไม่ค่อยเห็นอะไร หากมีแสงส่องลงไปโดยตรงก็พอเห็นบ้าง เป็นเครื่องจักรกลไฮดรอลิกสำหรับ

ใช้ยกสะพาน แต่ตอนนี้เห็นช่องแตกชัดเจน มีน้ำไหลเข้ามาอยู่ในระดับเดียวกับน้ำด้านนอกที่เห็นรอยแตก เนื่องจากเมื่อแสงแดดกระทบพื้นน้ำด้านนอก ทำให้เกิดช่องแสงลอดเข้าไปด้านในจึงเห็นรอยแตก หรือจะเรียกช่องโหว่น่าจะเหมาะกว่า ขนาดคงจะราว ๑ เมตร แต่จะมากน้อยเกินกว่านี้ก็บอกไม่ได้ เพราะแสงแดดส่องไม่ถึง กรมโยธาเทศบาลซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบคงเห็นว่าหากปล่อยทิ้งไว้ น้ำหนักโครงเหล็กบนสะพานที่ตกลงมาที่ตอม่อจะทำให้เสียหายมากขึ้น จึงรื้อโครงเหล็กบนสะพานเฉพาะฝั่งพระนครและพื้นผิวของสะพานตรงส่วนที่เหลือออกทั้งหมดแล้วเอาไปกองไว้ที่สนามข้างสะพานฝั่งขาหลังที่มุ่งไปทางโรงเรียนสวนกุหลาบ เมื่อรื้อออกไปก็ดูเหมือนสะพานพังเพราะถูกระเบิดจนเมื่อสงครามเลิกแล้ว จึงนำเอาส่วนที่รื้อออกไปมาประกอบให้เข้าที่ดังเดิม

สะพานพระพุทธยอดฟ้าเป็นสะพานเปิด-ปิดได้ พื้นผิวจราจรเฉพาะส่วนที่เปิด-ปิดได้ปูด้วยไม้เคี่ยม เป็นไม้เนื้อแข็งสีดำทนแดดทนฝน นอกนั้นเป็นพื้นคอนกรีตเสริมเหล็กทั้งหมด ต่อมานาน ๆ จึงจะรื้อพื้นไม้เพื่อซ่อมแซม ต่อมาไม้เคี่ยมหายากขึ้น จึงรื้อพื้นไม้ออกทั้งหมด ทำพื้นเป็นตะแกรงเหล็กช่อง ๆ ไว้แทน และเมื่อกองทัพเรือไม่ประสงค์จะนำเรือผ่านสะพานนี้แล้ว กรมโยธาฯ จึงเชื่อมสะพานส่วนที่เคยเปิด-ปิดได้เข้าด้วยกัน สะพานจึงปิดตายจนทุกวันนี้

เมื่อโครงสะพานและพื้นผิวจราจรถูกรื้อลง ทำให้ทั้งรถทั้งคนใช้สะพานนี้ไม่ได้ ทางราชการได้แก้ปัญหาด้วยการทำแพ มีเรือลากจูงวิ่งข้ามไปข้ามมาเพื่อให้คนใช้ไปพลางก่อน ผู้คนใช้แพอยู่นาน

ต่อมาจึงสร้างสะพานเหล็กเล็ก ๆ กว้างพอรถวิ่งได้คันเดียวทอดข้ามจากส่วนที่เปิด-ปิดได้จากฝั่งธนบุรีไปยังฝั่งพระนคร ส่วนคนก็ใช้ทางคนเดินอีกฝั่งหนึ่งที่ไม่ถูกรื้อ การใช้สะพานครั้งนี้จึงมีการปิดกั้นทั้งรถทั้งคนไว้ฟากหนึ่งก่อน แล้วให้อีกฟากหนึ่งข้ามไป สลับกันไปมาอย่างนี้ ส่วนรถประจำทางทั้ง ๒ ฝั่งก็จอดเชิงสะพาน ปล่อยให้คนลงให้เดินข้ามฟากไปเอง เพื่อไปต่อรถที่อีกฝั่งหนึ่ง จนเมื่อสงครามยุติแล้วหลายปี จึงมีการซ่อมแซมต่อม่อสะพานและส่วนที่ชำรุดให้กลับสมบูรณ์ดังเดิม แม้ที่เคยข้ามฟากก็เลิกไปด้วย

สงครามระหว่างพันธมิตรอเมริกากับญี่ปุ่นยืดเยื้อมาเป็นเวลา ๔ ปี อเมริกาเลยตัดสินใจตัดศึกด้วยการเอาระเบิดปรมาณู ๒ ลูกไปทิ้งที่เมืองฮิโรชิมาและนางาซากิ เมื่อวันที่ ๖ สิงหาคม ๒๔๘๕ มีคนตาย ๒ แสนกว่าคน ที่รอดตายก็ถูกรังสีปรมาณูพิกลพิการเป็นทุกข์ทรมานอีกหลายหมื่นคน ญี่ปุ่นเลยตกลงยอมแพ้สงครามเมื่อวันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๔๘๕ ส่วนคนไทยมีการประกาศสันติภาพเมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๔๘๕ เป็นอันยุติสงครามระหว่างอเมริกากับญี่ปุ่นโดยสิ้นเชิง แม่ทัพนายกองของญี่ปุ่นถือเป็นเรื่องอัปยศของชาติและฆ่าตัวตายด้วยการคว้านท้องอย่างธรรมเนียมของญี่ปุ่นที่เรียกว่า *ฮาราคีรี* อีกคำหนึ่งที่ได้ยินบ่อย ๆ ในเวลานั้นคือ *ซูยไซด์* (suicide) มักพูดคู่กันไปทั้งสองคำ ยังข้องใจอยู่ว่าทหารญี่ปุ่นมีป็นติดตัวกันทุกคนเหตุใดจึงไม่ใช่ปืนซึ่งง่ายกว่าการใช้มีด พูดกันว่าใช้มีดแทงเข้าไปแล้วคว้านไส้ออกมา ฟังดูน่าหวาดเสียว ในกรุงเทพฯ มีทหารญี่ปุ่นทำฮาราคีรีด้วยเหมือนกัน

เมื่อญี่ปุ่นเป็นฝ่ายแพ้สงคราม ไทยมีส่วนร่วมรบกับญี่ปุ่น

ก็ต้องแพ้วด้วย ได้เล่าไว้ว่าเมื่อไทยรบกับญี่ปุ่น ทำให้เกิดขบวนการเสรีไทยในต่างประเทศ โดยการนำของหม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช ขบวนการเสรีไทยไม่เห็นด้วยกับรัฐบาลและประกาศไม่ขึ้นแก่รัฐบาลไทย ต่อต้านญี่ปุ่น ส่งสมาชิกที่มีอยู่ในเวลานั้นทำจารกรรมก่อวินาศกรรม ต่อต้านญี่ปุ่นทุกรูปแบบ เมื่อแพ้สงคราม ญี่ปุ่นอยู่ในฐานะต้องชดใช้ค่าเสียหายแก่อังกฤษและอเมริกา หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช หัวหน้าเสรีไทยได้ใช้ชั้นเชิงทางกฎหมายเจรจากับพันธมิตรอเมริกา ด้วยเหตุผลว่าไทยไม่มีความประสงค์จะเป็นศัตรูกับอเมริกา หากแต่ไทยไม่มีทางเลือกและตกอยู่ในภาวะจำยอมถูกญี่ปุ่นบังคับ เป็นกรกระทำที่ไม่สมควรใจ มีความจำเป็นต้องรักษาบ้านเมืองให้อยู่รอด การตกลงดังกล่าวจึงต้องเป็นโมฆะ ผลที่สุดไทยรอดจากหายนะ และไม่ต้องชดใช้ค่าปฏิกรรมสงคราม แต่ได้รับการดูแลคุ้มครองหมีนจากต่างชาติว่าไทยเป็นชาติที่พูดจาตลบตะแลงเอาตัวรอดไปได้ เรียกการพูดเจรจาดังนั้นว่า *ไซมิสทอล์ค* (Siamese talk) ใครก็ตามที่พูดไม่อยู่กับร่องกับรอย ปลิ้นปล้อนตลบตะแลง ฝรั่งเศสเรียกไซมิสทอล์คทั้งสิ้น ยังความอับอายแก่คนไทยที่อาศัยในต่างประเทศอยู่นาน

เรื่องการเจรจาของหัวหน้าเสรีไทยในครั้งนั้น พอเล่าให้ฟังว่าอเมริกาเพียงรับฟังเหตุผล แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญมากนัก แต่ที่รอดเพราะหมอคอร์ต (Edwin Charles Cort) แพทย์ชาวอเมริกันที่อยู่ในเชียงใหม่ คนเชียงใหม่ให้การเคารพนับถือ เมื่อคราวที่ญี่ปุ่นไล่จับคนอเมริกันเป็นเชลย หมอคอร์ตพร้อมถึงชาวอังกฤษและชาวอเมริกันในเชียงใหม่ได้รับความช่วยเหลือจากคนไทย สามารถออกจากแผ่นดินไทยและรอดพ้นจากการจับกุมของญี่ปุ่น คนไทยช่วยชาวต่างชาติในเวลานั้นอย่างเต็มที่ ชาวต่างชาติบางกลุ่มเลือก

ที่จะหนีไปทางด้านเจดีส์สามองค์ พบกับกองทัพญี่ปุ่นและถูกยิงตายทั้งหมด หมอคอรัทได้ยืนยันกับรัฐบาลอเมริกาในเรื่องนี้ จนอเมริกายอมรับในเหตุผลของหมอคอรัท หากไม่มีข้อสนับสนุนจากหมอคอรัท ไทยจะรอดจากหายนะครั้งนั้นหรือไม่ ยังไม่มีใครรู้

หลังจากสงครามยุติ พวกที่เคยทำมาค้าขายกับญี่ปุ่นหรือนักเชิงลิ้ทั้งหลายประสบความร่ำรวยกันถ้วนหน้า และได้ชื่อว่าเป็นเศรษฐีสงคราม การค้าขายกับญี่ปุ่นซึ่งง่ายขายคล่อง ถูกแพงญี่ปุ่นไม่เกี่ยง เพราะพิมพ์ธนบัตรเข้ามาใช้เอง พ่อค้าและนักเชิงลิ้ทั้งหลายมีกำไรคนละมาก ๆ เมื่อสิ้นสงคราม ธนบัตรที่เหลือก็ไม่ได้เอากลับไปคงทิ้งไว้ให้คนไทยและพ่อค้าที่เคยติดต่อกับค้าขายกัน กลายเป็นเศรษฐีขึ้นมาชั่วพริบตา

เมื่อไทยรอดจากการที่ไม่ต้องเป็นผู้แพ้สงครามและกลายเป็นผู้ชนะ มีการยึดทรัพย์สินสินชาวญี่ปุ่นที่อยู่ในเมืองไทย ในครั้งนั้นมีธนาคารของญี่ปุ่นแห่งหนึ่งที่เข้ามาดำเนินกิจการในประเทศไทย ถ้าจำไม่ผิดคือธนาคารโยโกฮามา เจ้าหน้าที่เข้าไปยึดทรัพย์สินของธนาคารซึ่งมีหลายอย่าง ต่างหยิบจួយเอาเฟอร์นิเจอร์เครื่องตกแต่งสถานที่ออกมาเป็นของตนเอง พวกที่มีอำนาจบางคนเอาเงินในธนาคารไป บั้นปลายชีวิตต้องประสบกับความทุกข์ยาก โรคภัยต่าง ๆ รุมเร้าต้องนอนป่วยเป็นแรมปี เงินทองทรัพย์สินที่มีอยู่หมดไปกับการรักษาพยาบาลและเสียชีวิตในที่สุด

ประเทศไทยไม่เสียหายเพียงแค่นี้ ดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงที่ได้กลับคืนมาโดยการไกลเกลี่ยของญี่ปุ่นเวลานั้น เมื่อญี่ปุ่นแพ้สงคราม ทำให้ไทยต้องคืนดินแดนทั้งหมดให้ฝรั่งเศส

สะพานเจริญพาศน์ กับหลุมหลบภัย

สะพานเจริญพาศน์ เป็นหนึ่งในสะพานชุด “เจริญ” ที่สร้างขึ้นในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ในแต่ละปี ชื่อของสะพานจึงต่อด้วยเลขบอกจำนวนพระชนมายุ สะพานชุดเจริญที่รัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นมี ๖ สะพาน ดังนี้

๑. สะพานเจริญวัช ๓๑ ข้ามคลองคูเมืองเดิมที่ปากคลองตลาด

๒. สะพานเจริญราษฎร์ ๓๒ ข้ามคลองมหานาค

๓. สะพานเจริญพาศน์ ๓๓ ข้ามคลองบางกอกใหญ่หรือคลองบางหลวง

๔. สะพานเจริญศรี ๓๔ ข้ามคลองคูเมืองเดิมตรงวัดบูรณศิริมาตยาราม

๕. สะพานเจริญทัศน์ ๓๕ ข้ามคลองวัดสุทัศน์เทพวราราม

๖. สะพานเจริญสวัสดิ์ ๓๖ ข้ามคลองผดุงกรุงเกษมตรงสถานีรถไฟหัวลำโพง

สะพานแต่ละแห่งมีรูปแบบแตกต่างกันไป บางสะพานยัง

เหลืออยู่ในสภาพเดิม บางสะพานถูกทุบทำลายทิ้งสร้างใหม่ ผิดรูป ผิดร่างไปเลย เช่น สะพานเจริญสวัสดิ์ที่ข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ตรงสถานีรถไฟหัวลำโพง เป็นสะพานที่สร้างสวยงาม ข้างสะพาน ทำเป็นรูปดอกไม้ ใบไม้ หล่อด้วยแผ่นโลหะอย่างประณีต เช่นเดียวกับสะพานผ่านฟ้า เมื่อสำนักกรุงเทพมหานครได้ขยายสะพาน และปรับปรุงถนนพระราม ๔ กับถนนเลียบบคลองผดุงกรุงเกษม ต้องสร้างสะพานคอนกรีตควบคู่กันไปกับสะพานเจริญสวัสดิ์ ทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างของเก่ากับของใหม่ แรก ๆ ยังนึกว่าทางราชการจะรักษาสะพานเจริญสวัสดิ์เอาไว้ เพราะเป็นสะพานที่สวยงามไม่แพ้สะพานผ่านฟ้า แต่คงจะเป็นด้วยสะพานทั้ง ๒ มีรูปแบบแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ประกอบกับนิสัยคนไทยเห่อของใหม่ ผู้มีอำนาจในเวลานั้นจึงรื้อสะพานเจริญสวัสดิ์ออกทั้งหมด แล้วสร้างใหม่ให้เหมือนกับสะพานที่สร้างใหม่ควบคู่กันอย่างที่เห็น

สะพานเจริญสวัสดิ์ ๓๖ เป็นหนึ่งในสะพานชุดเจริญที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๖
(ภาพ : เพจ 77PPP)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เสด็จพระราชดำเนิน
ทรงเปิดสะพานเจริญพาศน์ ๓๓ ในวโรกาสที่ทรงมีพระชนมพรรษา ๓๓ พรรษา
(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

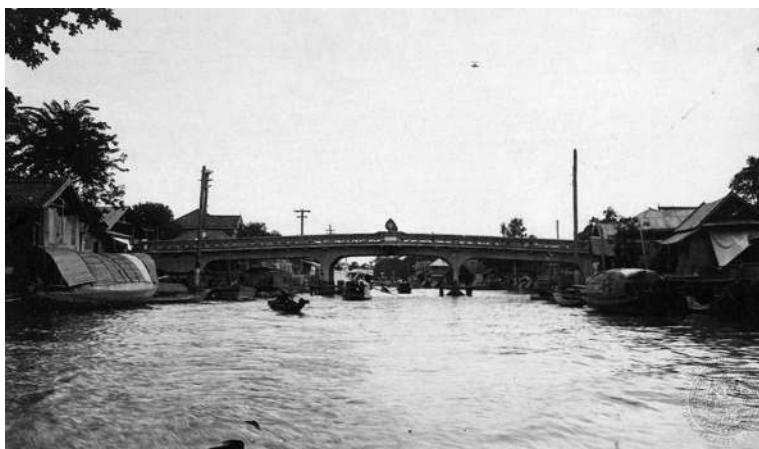
ทุกวันนี้ สะพานเจริญพาศน์ก็เช่นกัน ถูกรี้อปรับปรุงมาแล้ว ๓ ครั้ง
จนไม่มีเค้าของเดิมเหลืออยู่เลย ที่เหลืออยู่เพียงแค่อี้อสะพาน
เท่านั้น

รูปแบบของสะพานเจริญพาศน์เท่าที่เห็นตอนผู้เขียนเป็น
เด็ก เป็นสะพานคอนกรีตข้ามคลองบางกอกใหญ่ รวสะพานทั้ง
สองข้างเป็นกำแพงทึบ บนราวสะพานเป็นรูปพญานาค ๒ ตัว
เลื้อยมาชนกันที่กึ่งกลางสะพาน ระหว่างตัวพญานาคทั้ง ๒ เป็น
วงกลมมีอี้อสะพานเจริญพาศน์ ตัวพญานาคปั้นด้วยปูนสวยงาม
ตลอดทั้งตัว มีครีบบมีเกล็ดอย่างสัตว์ในวรรณคดี เหตุที่ใช้สัญลักษณ์
พญานาค เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาล

ที่ ๖ เสด็จพระบรมราชสมภพในปีมะโรงนักษัตร เมื่อเดินข้ามสะพานนี้จึงชอบที่จะเอามือลูบไล่ไปตามลำตัวของพญานาค

ด้านในของราวสะพานมีทางแคบ ๆ กันไว้ให้คนเดิน ความกว้างของสะพานไม่มาก ขนาดรถเมล์เล็ก ๆ วิ่งสวนกันได้ รถเมล์สมัยนั้นมีบันไดขึ้นทางท้ายรถ มีม้ายาวให้ผู้โดยสารนั่ง ๒ ฟากเหมือนรถโดยสารบางท้องถิ่นต่างจังหวัดเดี๋ยวนี้ จะด้วยเหตุผลใดไม่ทราบได้ ทางราชการได้รื้อสะพานที่ปรับปรุงใหม่ ทูบราวสะพานที่มีตัวพญานาคทั้งสองข้างออกทั้งหมด แล้วทำเป็นเสาตั้งเป็นระยะ ๆ ใช้ท่อเหล็กกลวงสอดเข้าไประหว่างเสาโดยตลอด เป็นราวสะพานแทนของเก่า ชื่อสะพานที่เคยมีอยู่กึ่งกลางสะพานก็หายไป

สะพานที่เปลี่ยนแปลงในครั้งนี้อยู่ในช่วงสงครามโลกครั้ง

สะพานเจริญพาศน์เป็นสะพานข้ามคลองบางกอกใหญ่แห่งแรก เมื่อแรกสร้างกลางสะพานทำเป็นรูปพญานาค ต่อมาเมื่อขยายสะพานได้รื้อทิ้ง แล้วทำเป็นสะพานคอนกรีตเกลี้ยง ๆ แทน

(ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

กุฎีล่างเป็นกุฎีของแขกเจ้าเซ็น
ที่อยู่ริมคลองบางหลวง
เมื่อสร้างสะพานขึ้นประดิษ
ตัวกุฎี จึงถูกเรียกชื่อเป็น
ทางการว่า “กุฎีเจริญพาศน์”
(ภาพ : ทรัพย์สินกูฎีเจริญพาศน์)

ที่ ๒ ข้างสะพานตรงชายน้ำด้านตลาดยั้งยี่น (หรือบางคนก็เรียก
ยั้งยี่น ซึ่งแท้จริงแล้วเรียกเพี้ยนมาจากชื่อเจ้าของตลาด คือ คุณหญิง
อายุยี่น บุนนาค) มีร้านค้าไม้แปรรูปและอุปกรณ์ก่อสร้าง เจ้าของ
กิจการเป็นชาวมุสลิมชื่อนายหมัด กัลยาณสูตร ชาวบ้านเรียกสั้น ๆ
ว่าร้านนายหมัด เหนือร้านนายหมัดขึ้นมา ทางราชการได้สร้างหลุม
หลบลภัยคอนกรีตไว้ ๑ หลุม เพื่อให้ประชาชนในละแวกนั้นหลบลภัย
สงครามจากเครื่องบินที่มาทิ้งระเบิดในกรุงเทพฯ ระหว่างร้านนายหมัด
กับหลุมหลบลภัยเป็นทางเข้าตลาดยั้งยี่น เป็นสะพานไม้ทอดข้ามจาก
ลาดสะพานเจริญพาศน์ไปยังตลาดยั้งยี่น สรุปความตรงนี้คือร้าน
นายหมัดกับหลุมหลบลภัยอยู่ต่ำกว่าสะพานเจริญพาศน์

หลุมหลบลภัยที่ว่านี้มีอักษรปั้นด้วยปูน บอกสถานภาพ
ของหลุมว่า “หลุมหลบลภัยบรรจุได้ ๖๐ คน” ทางเข้ามีทางเดียว
แต่ไม่มีใครใช้ เพราะเข้าไปแล้วมืดทึบมองอะไรไม่เห็น ซ้ำไม่มี
อากาศหายใจ ทางราชการได้แก้ไขด้วยการใช้ท่อน้ำทำด้วยซีเมนต์

ทำเป็นปล่องบนหลังคาคลุม ๒ ปล่อง เพื่อให้มีอากาศถ่ายเท แต่ก็ไม่มีใครใช้ ด้วยเกรงว่าหากถูกระเบิดตกลงหลุมก็ตายกันหมด ลู้อยู่ข้างนอกไม่ได้ ยังพอมองเห็นว่าเครื่องบินบินไปทางไหน จะได้ตัดสินใจหาทางป้องกันตนเองตามเหตุการณ์ที่เป็นอยู่ในขณะนั้น เครื่องบินที่มาโจมตีกรุงเทพฯ ในครั้งนั้นเป็นของอเมริกา เป็นเครื่องบินรบ ๔ ใบพัด เรียกว่า B-29 นับว่าเป็นเครื่องบินรบทันสมัยที่สุดในเวลานั้น

หลุมหลบภัยอย่างเดียวกันนี้มีอีกแห่งหนึ่งหน้าโรงเรียนศึกษานารี ย่านวงเวียนเล็ก ยังคงเหลืออยู่เป็นอนุสรณ์แห่งสงคราม แต่ก็จมดินไปครึ่งหนึ่ง บนหลังคาหลุมหลบภัยดัดแปลงมาปลูกไม้ดอก หลุมหลบภัยที่สวยงามที่สุดเป็นหลุมหลบภัยหน้าสถานีรถไฟหัวลำโพง ที่ตรงนี้เดิมทำเป็นอาคารกลมอย่างลูกโลกเพียงครึ่งเดียว ด้านบนมีข้างสามเศียรหล่อด้วยโลหะสำริดประดับอยู่ เมื่อเกิดสงครามได้ดัดแปลงอาคารกลมนี้เป็นหลุมหลบภัย มีชื่อป้าย

หลุมหลบภัย
หน้าโรงเรียนศึกษานารี
ที่แปรสภาพกลายเป็น
ที่ปลูกต้นไม้ไปแล้ว
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล
เล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

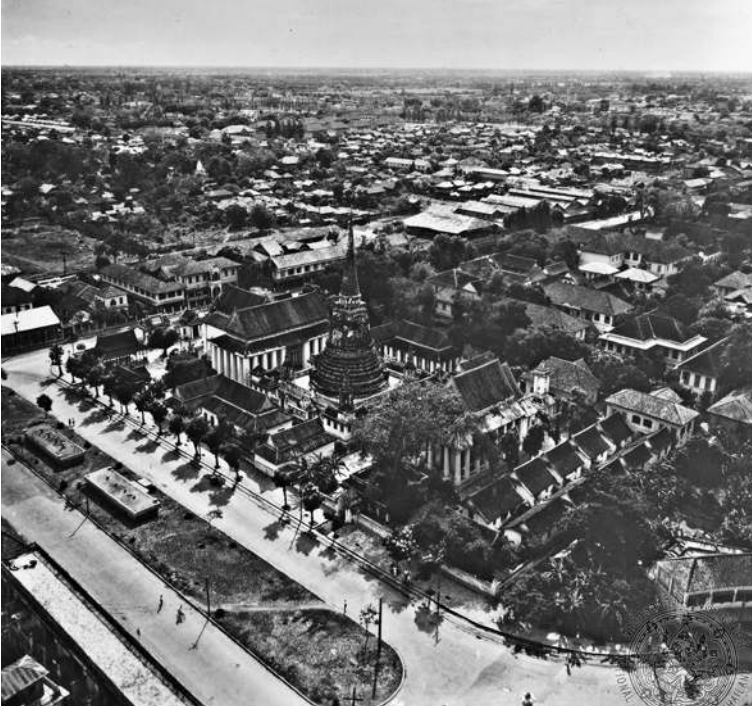

ในกรุงเทพฯ สมัยสงครามยังมีหลุมหลบภัยสร้างอยู่ตาม
ถนนหนทางที่มีผู้คนอยู่หนาแน่น เช่นที่หน้าสถานีรถไฟหัวลำโพง
ทำเป็นอาคารปูนครึ่งวงกลม มีอนุสาวรีย์ข้างสามเศียรอยู่ข้างบน
ปัจจุบันหรือหลุมหลบภัยออก คงเหลือแต่อนุสาวรีย์ข้างเท่านั้น
(ภาพ : กรมแผนที่ทหาร, www.singhamagazine.com)

บอกให้รู้ว่าเป็นหลุมหลบภัย แต่จะใช้ได้ดีแค่ไหนตอบไม่ได้ เพราะหลุมหลบภัยตรงนี้มีขนาดเล็กและไม่ได้สร้างไว้เพื่อเป็นหลุมหลบภัย จุคนได้ไม่มาก สงครามเลิกแล้วหลายสิบปีจึงได้รื้อออกทั้งหมด สร้างเสาดินอ่อนแทนที่ แล้วเอาข้างสำริด ๓ เศียรประดับไว้อย่าง ที่เห็นทุกวันนี้ หลุมหลบภัยฝั่งกรุงเทพฯ คงมีอีกหลายแห่ง แต่ไม่เคยเห็น นอกจาก ๓ แห่งนี้เท่านั้น

เมื่อความเจริญของบ้านเมืองมีมากขึ้น ทางราชการได้ขยายสะพานเจริญพาศน์ให้กว้างขวางกว่าเดิม เพื่อรองรับรถขนาดต่างๆ ที่ต้องใช้สะพานแห่งนี้ เป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ หากจะเรียกว่าสร้างใหม่ทั้งหมดก็ได้ โดยมีความกว้างกว่าของเดิมหนึ่งเท่าตัว และสูงจากเดิมราว ๒ เมตร เฉพาะช่วงทางเดินรถก่ออิฐฉาบปูนเป็นกำแพงเตี้ยๆ ตั้งเอาไว้ ส่วนทางเดินของคนกันออกไปอยู่ข้างนอก ราวสะพานเปลี่ยนเป็นลูกกรงอะลูมิเนียม กลวงเป็นแนวตั้งโดยตลอด มีเสาไฟฟ้าตั้งอยู่บนราวเชิงสะพาน ทั้ง ๒ ฟาก การขยายสะพานครั้งนี้ขยายทางด้านตลาดที่ยืน โดยสร้างสะพานใหม่ที่วานี้ก่อน เมื่อเสร็จแล้วจึงรื้อสะพานเก่าของเดิม ออกสร้างใหม่อีกครั้ง ทั้งนี้เพื่อมิให้ประชาชนต้องเดือดร้อน

ได้กล่าวมาแล้วว่าสะพานที่สร้างใหม่สูงกว่าสะพานเก่า บริเวณคอสะพานหรือใต้สะพานตรงชายน้ำจึงสามารถทำลานเล็กๆ ใต้สะพานให้คนเดินลอดได้ บางครั้งก็ใช้เป็นที่เล่นของเด็กในละแวกนั้น เฉพาะชายน้ำฝั่งกุฎิเจริญพาศน์เดิมเป็นที่ว่างที่ทางราชการกันเอาไว้ขยายสะพาน มีท่าน้ำสาธารณะ กุฎิเจริญพาศน์เมื่อมีงานบุญทำพิธีมะหะหรั้า จะมีรายละเอียดอะไรบ้างไม่รู้ เพราะทางกุฎิจะเอาผ้ากั้นรอบๆ กำแพงกุฎิ ไม่ให้คนต่างศาสนาได้เห็น

บริเวณถนนสิบสามห้างข้างวัดบวรนิเวศเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙
ยังเห็นหลุมหลบภัยที่สร้างเป็นอาคารสี่เหลี่ยม ๒ แห่งบนเกาะกลางถนน
ปัจจุบันกลายเป็นห้องน้ำสาธารณะ (ภาพ : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

พิธีของเขา แต่มีเสียงเล่ากันว่า มีแห้วไก่ ทูบออก ลูบไฟ และกรีด
ศีรษะ พิธีกรีดศีรษะเป็นพิธีของมุสลิมิกายชีอะห์ ผู้ชายมุสลิม
ทั้งเด็กและผู้ใหญ่จะกรีดศีรษะในพิธีมะหะหฺร่า ใช้ผ้าขาวเจาะเป็นรู
รอบคอแล้วสวมทับเสื้อ ปล่อยชายทั้ง ๒ ข้างทางด้านหน้าและ
ด้านหลัง เพื่อรองรับเลือดที่ไหลออกมา เสร็จพิธีราว ๓-๔ โมงเย็น
พวกที่กรีดหัวจะเอาผ้าที่รองเลือดมาซักที่ชายคลอง ช่วงนั้นเป็น
เวลาน้ำลงและหัวน้ำขึ้น น้ำในบริเวณที่ซักผ้าแดงเป็นฟองฟอด

พวกเรายืนดูกันบนสะพานสักพักก็จางหายไป เพราะช่วงน้ำลงน้ำไหลค่อนข้างแรง พิธีมะหะหรัายังมีอยู่ แต่การกริดศิระจะทำสืบต่อมาหรือไม่ฉันไม่ทราบ ด้วยบางพวกที่เป็นมุสลิมนิกายชีอะห์เหมือนกันก็ไม่กริดศิระ เช่นพวกมัศยิดผดุงธรรมที่อยู่ถัดไป

การสร้างและการขยายสะพานเจริญพาศน์ครั้งหลังนี้จำเป็นต้องสร้างคร่อมบริเวณที่เคยเป็นร้านค้าไม้แปรรูปและวัสดุก่อสร้างของนายหมัด กัลยาณสุด กับหลุมหลบภัย ตรงบริเวณร้านค้าไม้ไม่มีปัญหาเพราะเลิกกิจการไปแล้ว ปัญหาอยู่ตรงหลุมหลบภัยเพราะเกาะเกาะในการก่อสร้าง มีการเรียกร้องให้อนุรักษ์ไว้เป็นอนุสรณ์แห่งสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่เกิดขึ้นในกรุงเทพฯ ในที่สุดได้ข้อสรุปตกลงที่จะอนุรักษ์ไว้ โดยให้ผู้รับเหมาหาวิธีที่จะไม่ทุบ

สภาพปัจจุบันของหลุมหลบภัยที่อยู่ในบริเวณบ้านพิษณุโลก
หรือบ้านนารายณ์บรรทมสินธุ์

(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเด็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

สภาพหลุมหลบภัยที่เหลืออยู่ได้สะพานเจริญพาศน์ในปัจจุบัน

(ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์)

และทำลายทิ้ง ซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ เพราะจำเป็นต้องลงเข็มบริเวณนี้ให้แข็งแรงตามหลักวิชาการก่อสร้าง สุดท้ายเมื่อตอกเสาเข็มลงไป หลุมหลบภัยก็พังเกือบทั้งหมด ข้อตกลงระหว่างผู้รับเหมากับทางราชการเป็นเพียงให้เรื่องคัดค้านระงับไประยะหนึ่ง กลุ่มผู้นุรักษ์ก็ไม่ได้ติดตาม พอเรื่องเงียบจึงถูกทุบทิ้งไป ปัจจุบันเหลือซากบางส่วนอยู่ได้สะพาน ถ้าไม่มีป้ายบอกว่าเป็นหลุมหลบภัยคงไม่มีใครทราบ หลุมหลบภัยที่เหลือรอดอยู่มาถึงปัจจุบัน เป็นหลุมหลบภัยหน้าโรงเรียนศึกษานารีเพียงแห่งเดียวเท่านั้น